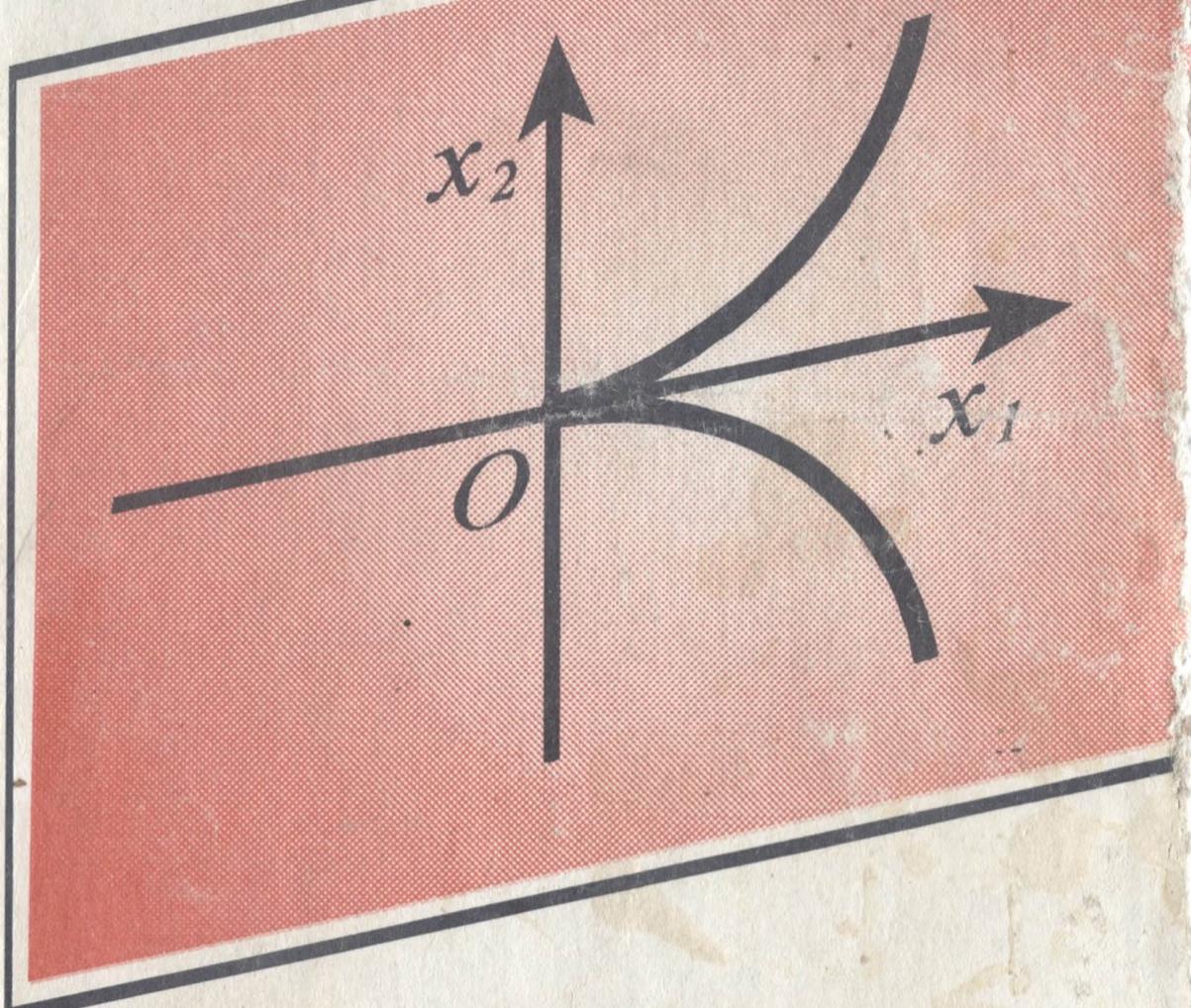

б/б. 3
р/12

Р. ГАБАСОВ, Ф. КИРИЛЛОВА

ОПТИМАЛАШТИРИШ УСУЛЛАРИ

"ЎЗБЕКИСТОН"

32.97
Г 12

Таржимонлар: Х. Н. Жумаев, И. И. Истроилов

Муҳаррирлар: У. Ҳусанов, Ю. Музаффархўжаев

ISBN 5—640—01326—5

1602070000—102 95
У 353 (04) —95

© Издательство БГУ им. В. И. Ленина, 1981.
© «Ўзбекистон» нашриёти, русчадан таржима, 1995.

РУСЧА НАШРИГА СЎЗ БОШИ

✓ Оптималлаштириш масалалари инсон фаолиятининг хилма-хил соҳаларида учрайди. Ҳар бир оқилона ҳаракат қандайдир маънода оптимал ҳам бўлади, чунки у, одатда, бошқа вариантлар билан таққослангандан сўнг танланади. Энг яхши усулда танлаш масалаларига қизиқиши ҳамиша катта бўлиб келган, у кейинги йилларда фан ва техниканинг жадал ривожланиши натижасида янада кучайди. Бир томондан, одамларга кўп ҳолда мавжуд воситалар ва ресурслардан энг кўп самара билан фойдаланиш талаб қилинадиган жараёнлар билан шуғулланишга тўғри келса, иккинчи томондан, ҳисоблаш техникасининг ривожланиши натижасида инсоннинг ўрганиладиган жараёнларга таъсир қилиш имконияти ортиб бораётпи. Ҳозирги замон амалий оптималлаштириш масалаларининг муракаблиги билан боғлиқ ўлароқ, қарор қабул қилишда борган сари «идрокка», интуиция ва инсон тажрибасига асосланиш қийинлашиб боряпти. Текширилаётган масалаларни математик моделластиришга асосланган илмий ёндашув зарур бўлиб бормоқда.

Геометрик шакл (доира, квадрат ва ҳ. к.) ларнинг экстремал хоссаларини ўрганиш ҳақидаги биринчи масалалар жуда қадим замонлардаёқ ечишган. Дифференциал ва интеграл ҳисобнинг юзага келиши оптималлаштириш усулларининг ривожланишига кучли таъсир кўрсатиб, бу ҳол XVIII асрда вариацион ҳисобнинг пайдо бўлишига олиб келди. Ҳозирги замон илмий техника инқилоби натижасида оптималлаштириш назарияси ва амалиёти жадал ривождана бошлади. Қисқа вақт ичida назариянинг шундай янги бўлимлари (чизиқли программалаштириш, оптимал бошқарув назарияси ва бошқалар) яратилдики, улар амалда учрайдиган кўплаб эксп-

тремал масалаларни ечишнинг қатор самарали ҳисоблаш усулларини яратишга олиб келди. Оптималлаштириш усуллари бўйича изланишлар узлуксиз чуқурлашиб, татбиқ доираси кенгаймоқда.

«Оптималлаштириш усуллари» курси бўйича 0647 («Амалий математика») ихтинослиги учун мавжуд дастур асосида ёзилган мазкур ўқув қўлланмасида ҳар хил оптималлаштириш масалаларини ечишда қўлланиладиган, ҳозирги вақтда назарий ва амалий ишда фойдаланиладиган асосий усуллар баён қилинади. Асосий эътибор оптималлаштириш усулларининг принципиал масалаларига қаратилган. Батафсил баён эса баъзи классик бўлиб қолган усуллар учунгина берилади. Усул деб атаса ҳам буладиган баъзи услублар умумий принципларни амалда қўллаш намунаси сифатида тайин мисолларда баён қилинади.

Қўлланманинг иккинчи нашри биринчидан келтирилган материалнинг ҳажми, уни баён қилишининг шакли ва тартиби билан фарқ қиласди. Бунда Белоруссия давлат университети амалий математика факультетида ўқитиши тажрибасидан фойдаланиб, оптималлаштириш усулларининг охирги йиллардаги тараққиёти натижалари ҳисобга олинган.

Дастлаб чизиқли программалаштиришнинг классик усуллари баёни берилган. Биринчи нашрда бу материал чизиқсиз ва квадратик программалаштиришнинг умумий натижаларидан кейин келган эди. Энди эса у бутун курсга асос қилиб олинган. Баённинг бундай тартиби баъзи университетларда алоҳида ўқитилаётган чизиқли программалаштириш бўйича маъruzalari оптималлаштиришнинг умумий курси билан табиий boglaш имкониятини беради. I бобнинг натижалари оптималлаштиришнинг умумий масалаларини текшириша муҳим бўлиб, қайта қайат қўлланилади. Айниқса бу ерда топилган тенгсизликлар ва қавариқ кўпёкли тўпламлар назариясидан қўшимча маълумотлар талаб қўлмайдиган ихчам ва содда баён қўлланма таркибини ўзгартиришга сабаб бўлди. Аввало симплекс усул ЭҲМ да фойдаланиши учун қулагай ҳолда келтирилиб, сўнгра мисоллар ечишда унинг ҳозирги замон машина программаларида кўпдан бери ишлатилмаётган анъанавий жадвал шакли тушунтирилади. Чизиқли программалаштиришнинг иккиланмалик назарияси (2-§) симплекс усулнинг таҳлилидан чиқарилади. Бу унга маълум маънода конструктивлик бахш этади ва табиий

йўл билан иккиланма симплекс усулни (3-§) киритиш имконини беради. Иккинчи нашрда ҳозирги пайтда ҳар бир тугалланган оптималлаштириш усули учун характерли бўлган тўғри ва иккиланма симплекс усулларнинг бирлиги алоҳида қайд қилинади. Нақлиёт (транспорт) масалаларини ечиш усуллари ҳам янгича баён қилинган. Бунга асос қилиб потенциаллар усули ҳамда ечилиши матрицавий кўринишга мослаштириладиган тўрли модел олинган.

Иккинчи нашрда қавариқ программалаштиришнинг (II боб) баёни асосан чизиқли программалаштириш натижаларига асосланади. Қўшимча равишда, тўғри симплекс усулнинг бевосита умумлашмаси бўлган квадратик программалаштириш қавариқ масалаларини ечишнинг чекли усули келтирилади.

Чизиқсиз программалаштириш (III боб) назариясини баён қилишда асосан биринчи нашрда келтирилган масалалар қаралган бўлиб, улар I бобнинг натижаларига асосланган.

Чизиқсиз программалаштиришнинг ҳисоблаш усуллари (IV боб) бўйича материал асосан қайта ишлаб чиқилган. Усуллар кетма-кет яқинлаштириш принципи нуқтаи назаридан баён қилинган. Амалий масалаларни ечишда фойдаланиладиган бошқа оптималлаштириш усулларининг моҳияти ҳам тушунтирилади.

Янги нашрда динамик программалаштириш (V боб) чизиқсиз программалаштиришнинг ҳисоблаш усулларидан кейин келиб, у маҳсус масалаларни ечиш усули сифатида талқин қилинади. Физик маъноси аниқ бўлган масалалар мисолида динамик программалаштиришнинг асосий принциплари ҳамда масалалар хусусиятларини ҳисобга оладиган шакллари тушунтирилади. Динамик программалаштиришнинг оптимал бошқарув масалаларига татбиқи VII бобга кўчирилган.

Классик вариацион ҳисобнинг (VI боб) асосий натижалари баъзи янги натижалар билан тўлдирилган ва биринчи нашрдаги каби фақат кучсиз минимум шартлари қаралган. Кучли минимум шартлари (VII боб) оптимал бошқарув назарияси натижаларидан ҳосил қилинади.

Қўлланма оптимал бошқарув назариясининг асосий масалаларини (VII боб) кўриш билан тугалланади. Иккинчи нашрда бу материал қайта ишланган ва кейинги йилларда ривожлантирилиб, амалда қўлланилаётган мавзулар билан тўлдирилган.

тремал масалаларни ечишнинг қатор самарали ҳисоблаш усулларини яратишга олиб келди. Оптималлаштириш усуллари бўйича изланишлар узлуксиз чуқурлашиб, татбиқ доираси кенгаймоқда.

«Оптималлаштириш усуллари» курси бўйича 0647 («Амалий математика») ихтиосолиги учун мавжуд дастур асосида ёзилган мазкур ўқув қўлланмасида ҳар хил оптималлаштириш масалаларини ечишда қўлланилиадиган, ҳозирги вақтда назарий ва амалий ишда фойдаланиладиган асосий усуллар баён қилинади. Асосий эътибор оптималлаштириш усулларининг принципиал масалаларига қаратилган. Батафсил баён эса баъзи классик бўлиб қолган усуллар учунгина берилади. Усул деб атаса ҳам булдиган баъзи услублар умумий принципларни амалда қўллаш намунаси сифатида тайин мисоллардан баён қилинади.

Қўлланманинг иккинчи нашри биринчисидан келтирилган материалнинг ҳажми, уни баён қилишнинг шакли ва тартиби билан фарқ қиласди. Бунда Белоруссия давлат университети амалий математика факультетида ўқитиши тажрибасидан фойдаланиб, оптималлаштириш усулларининг охирги йиллардаги тараққиёти натижалари ҳисобга олинган.

Дастлаб чизиқли программалатиришнинг классик усуллари баёни берилган. Биринча нашрда бу материал чизиқсиз ва квадратик программалаштиришнинг умумий натижаларидан кейин келган эди. Энди эса у бутун курсга асос қилиб олинган. Баённинг бундай тартиби баъзи университетларда алоҳида ўқитилаётган чизиқли программалаштириш бўйича маърузаларни оптималлаштиришнинг умумий курси билан табиий bogлаш имкониятини беради. 1 бобнинг натижалари оптималлаштиришнинг умумий масалаларини текширишда муҳим бўлиб, қайта-қайт қўлланилиади. Айниқса бу ерда топилган тенгсизликлар ва қавариқ кўпёкли тўпламлар назариясидан қўшимча маълумотлар талаб қилмайдиган ихчам ва содда баён қўлланма таркибини ўзgartиришга сабаб бўлди. Аввало симплекс усул ЭҲМ да фойдаланиш учун қулай ҳолда келтирилиб, сунгра мисоллар ечишда унинг ҳозирги замон машина программаларида кўпдан бери ишлатилмаётган анъанавий жадвал шакли тушунирилади. Чизиқли программалаштиришнинг иккиланмалик назарияси (2-§) симплекс усулнинг таҳлилидан чиқарилади. Бу унга маълум маънода конструктивлик бахш этади ва табиий

йўл билан иккиланма симплекс усулни (3-§) киритиш имконини беради. Иккинчи нашрда ҳозирги пайтда ҳар бир тугалланган оптималлаштириш усули учун характерли бўлган тўғри ва иккиланма симплекс усулларнинг бирлиги алоҳида қайд қилинади. Накълиёт (транспорт) масалаларини ечиш усуллари ҳам янгича баён қилинган. Бунга асос қилиб потенциаллар усули ҳамда ечилиши матрицавий кўринишга мослаштирилайдиган тўрли модел олинган.

Иккинчи нашрда қавариқ программалаштиришнинг (II боб) баёни асосан чизиқли программалаштириш натижаларига асосланади. Қўшимча равища, тўғри симплекс усулнинг бевосита умумлашмаси бўлган квадратик программалаштириш қавариқ масалаларини ечишнинг чекли усули келтирилади.

Чизиқсиз программалаштириш (III боб) назариясини баён қилишда асосан биринчи нашрда келтирилган масалалар қаралган бўлиб, улар I бобнинг натижаларига асосланган.

Чизиқсиз программалаштиришнинг ҳисоблаш усуллари (IV боб) бўйича материал асосан қайта ишлаб чиқилган. Усуллар кетма-кет ўқинлаштириш принципи нуқтати назаридан баён қилинган. Амалий масалаларни ечишда фойдаланиладиган бошқа оптималлаштириш усулларининг можияти ҳам тушунирилади.

Янги нашрда динамик программалаштириш (V боб) чизиқсиз программалаштиришнинг ҳисоблаш усулларидан кейин келиб, у маҳсус масалаларни ечиш усули сифатида талқин қилинади. Физик маъноси аниқ бўлган масалалар мисолида динамик программалаштиришнинг асосий принциплари ҳамда масалалар хусусиятларини ҳисобга оладиган шакллари тушунирилади. Динамик программалаштиришнинг оптимал бошқарув масалаларида татбиқи VII бобга кўчирилган.

Классик вариацион ҳисобнинг (VI боб) асосий натижалари баъзи янги натижалар билан тўлдирилган ва биринчи нашрдаги каби фақат кучсиз минимум шартлари қаралган. Кучли минимум шартлари (VII боб) оптимал бошқарув назарияси натижаларидан ҳосил қилинади.

Қўлланма оптимал бошқарув назариясининг асосий масалаларини (VII боб) кўриш билан тугалланади. Иккинчи нашрда бу материал қайта ишланган ва кейинги йилларда ривожлантирилиб, амалда қўлланилаётган мавзулар билан тўлдирилган.

Иккинчи нашр устида ишлашда муаллифларга Белоруссия давлат дорилғуны оптимал бошқарув усуулари кафедраси ҳамда Белоруссия ФА МИ нинг бошқарув жараёнлари назарияси лабораториясининг ходимлари катта ёрдам бердилар: О. И. Костюкова II бобнинг 3- § и, V бобнинг 2—5- § ини ишлаб чиқишида, В. М. Ракеций II бобнинг 4- § ини ишлаб чиқишида қатнашди; III боб, 5- § ининг баёни А. Я. Кругерга тааллуқли; В. В. Гороховик VII бобнинг 3- ва 8- § ларини ёзган; В. С. Глушенков Блэнд модификациясининг янги исботи ни ишлаб чиқди; Т. Н. Гурина, М. П. Димков қўлёzmани нашрга тайёрлашда қатнашдилар. Мазкур ўртоқларга чуқур миннатдорчилик изҳор қиласиз.

Муаллифлар

1-боб. ЧИЗИҚЛИ ПРОГРАММАЛАШТИРИШ

Чизиқли программалаштириш деб чизиқли тенгликлар ва тенгсизликлар билан аниқланадиган тўпламларда чизиқли функцияларни оптималлаштириш масалалари (максимумга ёки минимумга доир масалалар) ўрганиладиган математиканинг бўлимида айтилади. Чизиқли программалаштиришнинг дастлабки масалалари 30- йилларда Л. В. Канторович томонидан қўйилган ва ўрганилган. Бу назариянинг жадал ривожланиши ва натижаларининг амалда кенг қўлланилиши 40- йилларда америкалик математик Ж. Данциг томонидан симплекс усул асослангандан кейин бошланган.

1. §. СИМПЛЕКС УСУЛ

Симплекс усул чизиқли программалаштиришнинг асосий ҳисоблаш усулидир.

1. Каноник масала. Базис режа. Классик симплекс усул чизиқли программалаштиришнинг *каноник масаласи* учун ишлаб чиқилган бўлиб, у n та чизиқли

$$\begin{aligned} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n &= b_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n &= b_2 \\ \vdots &\quad \vdots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \dots + a_{mn}x_n &= b_m \end{aligned} \tag{1}$$

($b_1, b_2, \dots, b_m \geq 0$) тенгликларни ва n та чизиқли

$$x_1 \geq 0, x_2 \geq 0, \dots, x_n \geq 0 \tag{2}$$

тенгсизликларни қаноатлантирадиган n та x_1, x_2, \dots, x_n ўзгарувчиларнинг чизиқли функцияси максимумини топиш ҳақидаги

$$c_1x_1 + c_2x_2 + \dots + c_nx_n \rightarrow \max \quad (3)$$

масаладан иборат.

Бундан бўён, асосан, вектор-матриавий ёзув қўлланилади. Ушбу $I = \{1, 2, \dots, m\}$, $J = \{1, 2, \dots, n\}$ индекслар тўпламларини киритамиз. У ҳолда x_1, x_2, \dots, x_n ўзгарувчилар мажмуасини $x = x(J) = \{x_j, j \in J\}$ вектор кўринишида ёзиш мумкин. Шунга ухашаш, $c = c(J) = \{c_j, j \in J\}$, $b = b(I) = \{b_i, i \in I\}$, $a_{11}, a_{12}, \dots, a_{1n}, a_{21}, a_{22}, \dots, a_{2n}, \dots, a_{m1}, a_{m2}, \dots, a_{mn}$ параметрлар мажмуасини эса $A = A(I, J) = \{a_{ij}, i \in I, j \in J\}$ матрица кўринишида ёзиш қулайдир. Векторлар ва матрицалар устида амаллар матрица ҳисобининг қоидалари бўйича амалга оширилади. Бунда амалларда иштирок этувчи ҳар бир вектор-устун кўринишида ёзилган деб хисобланади. Вектор-сатрни ҳосил қилиш учун ('') штрих белгиси билан ифодаланадиган транспонирав (агдариш) операторидан фойдаланилади. Демак, $c = c(J)$, $x = x(J)$ векторларнинг скаляр кўпайтмаси $c'x$ кўринишида ёзилади. x вектор учун ёзилган $x = 0$, $x \geq 0$ ифодалар мос равиша компонентлар бўйича ёзилган $x_j = 0$, $j \in J$ тенгликлар ва $x_i \geq 0$, $i \in I$ тенгсизликларни ифодалайди.

Янги бўлгилашларда (1) — (3) каноник масала ушбу

$$c'x \rightarrow \max, Ax = b, x \geq 0 \quad (4)$$

ихчам ёзувга эга бўлади.

С векторни қиймат вектори (c_j компонентлар — қиймат коэффициентлари), b векторни — чеклашлар вектори, A матрицани эса шартлар матрицаси (ҳаражатлар матрицаси), $a_{ij} = A(I, j)$ устунларни — шартлар векторлари деб аташ қабул қилинган, $c'x$ функция масаланинг мақсад функцияси,

$$Ax = b \quad (5)$$

тенглик каноник масаланинг асосий чеклаши, $x \geq 0$ тенгсизлик масаланинг түғри чеклаши деб аталади.

1- таъриф. Масаланинг барча чеклашларини қаноатлантирувчи ҳар бир n -вектор x шу масаланинг режаси деб аталади.

2- таъриф. (4) масаланинг ечими бўлган, яъни

$$c'x_0 = \max c'x, Ax^0 = b, x^0 \geq 0$$

хоссага эга бўлган x^0 режа оптимал режа деб аталади.

Симплекс усулнинг асосида базис режа тушунчаси ётади.

3- таъриф. Агар x режанинг $n-m$ та компонентаси нолга тенг бўлиб, қолган

$$x_{j_1}, x_{j_2}, \dots, x_{j_m} \quad (6)$$

компоненталарига чизиқли эркли

$$a_{i_1}, a_{i_2}, \dots, a_{i_m} \quad (7)$$

шартлар векторлари мос бўлса, у базис режа деб аталади.

$J_B = \{j_1, j_2, \dots, j_m\}$ тўпламни базис индекслар тўплами деб, $J_H = J \setminus J_B$ ни эса нобазис индекслар тўплами деб атамиз. З-таъриф қўйидагига тенг кучли: $x_H = x(J_H) = 0$, $\det A_B \neq 0$, $A_B = A(I, J_B)$ бўлса, $x = x(J)$ базис режа бўлади.

(7) тўплам базис режанинг базиси деб аталади, базиснинг векторларидан тузилган A_B матрица — базис матрица, $x_p, p \in J_B$ компоненталар x режанинг базис ўзгарувчилари, $x_j, j \in J_H$ компоненталар нобазис ўзгарувчилари деб атади.

Ноҳ. Базис режа учун (5) асосий чеклашлар $A_B x_B = b$ кўринишни олади, бу ерда $x_B = x(J_B)$. Демак, $x = (x_B, x_H)$ базис режанинг базис матрица орқали қуриш мумкин: $x_B = A_B^{-1}b$, $x_H = 0$. Шу туфайли, З-таъриф ўринига дастлаб A матрицанинг маҳсус бўлмаган ва $A_B^{-1}b \geq 0$ шартни қаноатлантирувчи $m \times n$ -қисм матрицасининг A_B базис матрица тушунчасини киритиб, сўнгра базис қуриш мумкин.

4- таъриф. Агар базис режанинг барча базис ўзгарувчилари (6) мусбат ($x_j > 0, j \in J_B$) бўлса, базис режа бузилмаган дейилади.

2. Мақсад функцияси ортиримаси формуласи. Фараз қиляйлик, x базис режа бўлиб, $A_B = A(I, J_B)$ унинг базис матрицаси бўлсин. Бошқа $\bar{x} = x + \Delta x$ режа олиб (базис бўлиши шарт эмас), мақсад функциясининг

$$c'\bar{x} - c'x = c'\Delta x$$

ортиримаси учун формула топамиз.

Фаразимизга кўра, $Ax = b$, $Ax = b$. Демак, режанинг $\Delta x = x - x$ ортиримаси $A\Delta x = 0$ тенгликни қаноатлантиради. Бу тенгликнинг компоненталар бўйича ифодаси қўйидаги кўринишида бўлади:

$$A_B \Delta x_B + A_H \Delta x_H = 0, \quad A_H = A(I, J_H), \\ \Delta x_B = \Delta x(J_B), \quad \Delta x_H = \Delta x(J_H). \quad (9)$$

Бундан

$$\Delta x_B = -A_B^{-1} A_H \Delta x_H \quad (10)$$

ни топамиз ва натижани (8) га қўямиз:

$$c' \Delta x = c'_B \Delta x_B + c'_H \Delta x_H = -(c'_B A_B^{-1} A_H - c'_H) \Delta x_H, \\ c'_B = c(J_B). \quad (11)$$

$u = u(I)$ потенциалларнинг m -вектори

$$u' = c'_B A_B^{-1} \quad (12)$$

ни ва $\Delta_H = \Delta(J_H)$ баҳоларнинг $(n-m)$ -вектори

$$\Delta_H = u' A_H - c_H \quad (13)$$

ни киритамиз.

(12), (13) ни ҳисобга олиб, (11) дан мақсад функцияси орттирилди учун

$$c' \bar{x} - c' x = -\Delta_H \Delta x_H = \sum_{j \in J_H} \Delta_j \Delta x_j \quad (14)$$

формулани ҳосил қиласиз.

(14) формуладан ва тезликнинг ҳосила сифатидаги умумий таърифидан Δ , баҳонинг физик маъноси келиб чиқади: Δ — базис режанинг нобазис j - ўзгарувчиси ортгандада мақсад функциясининг x нуқтадаги тескари ишора билан олинган ўзгариш тезлигидир.

3. Оптималлик аломати. Фараз қиласлик, x базис режа бўлиб, A_B унинг базис матрицаси бўлсин. (4) масалани ечишда савол туғилади: берилган режа оптимал бўладими? Шу x режа учун баҳолар вектори (13) ни ҳисблайлик.

1-теорема (оптималлик аломати). Қаралётган x базис режанинг оптимал бўлиши учун

$$\Delta(J_H) \geq 0 \quad (15)$$

тengsizlikning бажарилиши етарли, x режа бузилмаган (айнимаган) ҳолда зарур ҳамдир.

Исботи. Етарилиги. Базис режанинг таърифига кўра $x(J_H) = 0$ tengsizlik бажарилади. Тўғри чеклашлардан ихтиёрий x режа учун

$$\Delta x(J_H) = \bar{x}(J_H) - x(J_H) = \bar{x}(J_H) \geq 0 \quad (16)$$

муносабатларнинг ўринли эканлиги келиб чиқади. Сунгра (15) ва (16) лардаги $\Delta(J_H)$, $\Delta x(J_H)$ векторларни (14) орттирма формуласига қўйсак, x режанинг оптимал эканлигини исботловчи $c' \bar{x} - c' x \leq 0$ tengsizlikка келамиш.

Зарурйлиги. Фараз қиласлик, x

$$x(J_B) > 0 \quad (17)$$

шартни қаноатлантирувчи бузилмаган базис режа бўлиб, (15) tengsizlik бажарилмасин, яъни бирор $j_0 \in J_H$ учун Δ_{j_0} баҳо манфий бўлсин:

$$\Delta_{j_0} < 0. \quad (18)$$

Δx ни қуйидагича танлаш ҳисобига $\bar{x} = x + \Delta x$ векторни тузамиз. Нобазис компоненталарни қуйидагича танлаймиз:

$$\Delta x_{j_0} = \theta \geq 0, \quad \Delta x_j = 0, \quad j \neq j_0, \quad j \in J_H. \quad (19)$$

Базис компоненталарни (10) дан топамиз:

$$\Delta x(J_B) = -A_B^{-1} A_H \Delta x(J_H) = -\theta A_B^{-1} a_{j_0}. \quad (20)$$

Шунда \bar{x} вектор, (9) га кўра, ҳар қандай θ да асосий чеклашларни қаноатлантиради:

$$\bar{A}\bar{x} = Ax + A\Delta x = Ax = b.$$

Шунингдек, (19) дан $\bar{x}(J_H)$ компонента барча $0 \geq 0$ лар учун тўғри чеклашларни қаноатлантириши келиб чиқади:

$$\bar{x}(J_H) = x(J_H) + \Delta x(J_H) = \Delta x(J_H) \geq 0. \quad (21)$$

Сунгра, (20) ни ҳисобга олсан, $x(J_B)$ компонента учун

$$\bar{x}(J_B) = x(J_B) + \Delta x(J_B) = x(J_B) - \theta A_B^{-1} a_{j_0} \quad (22)$$

муносабатни оламиш. Майдумки, (17) муносабат бажарилганда шундай етарли кичик $\theta > 0$ сон топилади, $\bar{x}(J_B) \geq 0$ бўлади. Шундай қилиб, топилган θ учун \bar{x} вектор (4) масаланинг режаси бўлади. (18), (19) ларни (14) орттирма формуласига келтириб қўйсак, x режанинг оптималлигига эид бўлган

$$c' \bar{x} - c' x = -\theta \Delta x_{j_0} > 0$$

tengsizlikка эга бўламиш. Теорема исботланди.

4. Масала ечишмайдынг булишининг етарлилк шарти
Фараз қиляйлик, қаралатган x базис режада оптималлик алтомати (15) бажарылмасин, яъни бирор $j_0 \in J_H$ учун Δ_{j_0} баҳо манфий бўлсин ((18) га к.). $A_B^{-1} a_{j_0}$ векторнинг $x_{j_0}, j \in J_B$ компоненталари мусбат бўлмаган ҳолни қараймиз:

$$x_{j_0} \leq 0, \quad j \in J_B.$$

Бу ҳолда, (22) га кўра, барча $\theta \geq 0$ лар учун $x (J_B)$ компонента манфий бўлмайди, яъни $x = \{x (J_B), x (J_H)\}$ вектор ихтиёрий $\theta \geq 0$ учун (4) масаланинг режаси бўлади. (23) дан кўринадики, θ ортиши билан x режада мақсад функциясиning қиймати чексиз ортади. Шундай қилиб, биз қўйидаги теоремани исботладик:

2-теорема. x базис режанинг баҳолари орасида манфий баҳо мавжуд бўлса ($\Delta_{j_0} < 0$) ва унга мусбат бўлмаган компоненталарга эга $A_B^{-1} a_{j_0}$ вектор мос бўлса, у ҳолда (4) масаланинг мақсад функцияси x базис режанинг x_{j_0} ўзгарувчилиги ортиши билан чексиз ўсади.

5. Итерация. A_B базис матрициали x базис режани таҳлил қилишни давом эттирамиз. Энди бирорта ҳам манфий Δ_{j_0} баҳо учун (24) тенгсизлiliklar бажарилмаган ҳолни қараймиз. У ҳолда (23) дан кўринадики, (18) бажарилганда, (19) даги θ нинг ортиши мақсад функциясиning ўсишига олиб келади. Шунинг учун, (4) масала нуқтаи назаридан, θ нинг максимал мумкин бўлган қийматини танлаб олиш мақсадга мувофиқдир. Компоненталар бўйича $x_j = x_j - \theta x_{j_0}, j \in J_B$ кўринишда ёзилган (22) формуладан кўринадики, θ ортиши билан $\bar{x} (J_B)$ векторнинг камидаги битта компонентаси манфий бўлиб қолади. Фақат мусбат x_{j_0} кўпайтувчига эга \bar{x}_j компоненталаргина ноль орқали ўтади, \bar{x}_j учун бу ҳол

$$\theta = \theta_{j_0} = x_{j_0} / x_{j_0} \quad (25)$$

бўлганда амалга ошади.

Агар $0 \leq \min \theta_j, x_{j_0} > 0$ бўлса, барча (25) сонлар манфий бўлмайди ва $\bar{x} = \{\bar{x} (J_B), \bar{x} (J_H)\}$ вектор (4) масаланинг режаси бўлади. Агар $\theta > \min \theta_j, x_{j_0} > 0$ бўлса, \bar{x} вектор компоненталари орасида манфийлари топилади. Демак,

$\bar{x} = x + \Delta x$ вектор режа бўла олиши учун энг катта 0° кўйидагица бўлиши керак:

$$\theta^0 = \theta_{j_0} = \frac{x_{j_0}}{x_{j_0} - x_{j_0}} = \min_{\substack{x_{j_0} > 0 \\ j \in J_B}} \frac{x_j}{x_{j_0}} \quad (26)$$

Агар x базис режа бузилмаган (яъни $x_j > 0, j \in J_B$) бўлса, у ҳолда

$$\theta^0 > 0. \quad (27)$$

Базис режа x ни янги $\bar{x} = x + \Delta x$ режа билан алмаштирамиз, бу ерда Δx —компоненталари (19), (20) бўлган вектор бўлиб, $\theta = \theta^0$. Бу ҳолда (23) га кўра мақсад функцияси $-\Delta \theta^0 \geq 0$ миқдорга ортади ва бу миқдор, агар дастлабки x режа бузилмаган бўлса, (18), (27) ларга кўра мусбат бўлади.

Шу x нинг базис режа эканлигини кўрсатамиз. $x_j, j \in J_H$ компоненталар ичида фақат битта $x_{j_0} = \theta^0$ компонента мусбат бўлиши мумкин. Иккинчи томондан, $x_j, j \in J_B$ компоненталар ичида битта x_{j_0} компонента албатта нолга тенг бўлади, чунки (25), (26) ларга асосан,

$$x_{j_0} = x_{j_0} - \theta^0 x_{j_0} = x_{j_0} - \frac{x_{j_0}}{x_{j_0}} x_{j_0} = 0.$$

Шундай қилиб, \bar{x} режанинг $n-m$ та

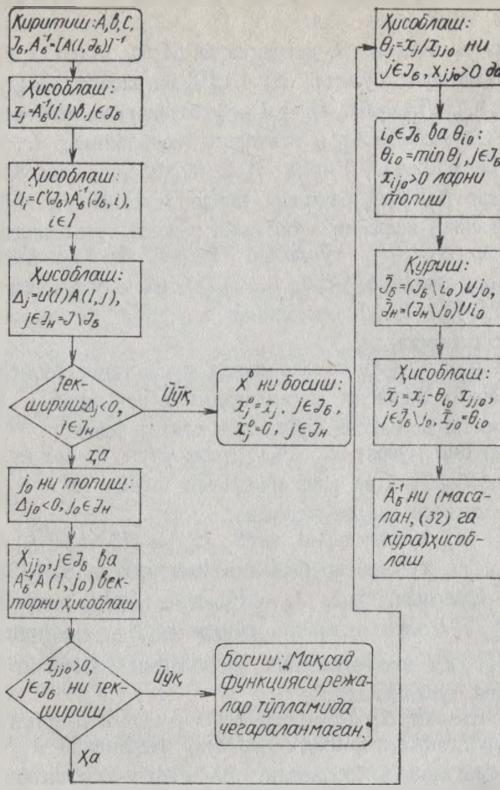
$$x_j, j \in J_H, \quad J_H = (J_H \setminus j_0) \cup j_0, \quad \bar{x}_j, j \in J_B, \quad J_B = (J_B \setminus j_0) \cup j_0$$

$$a_j, j \in J_B \quad (28)$$

шарт векторлари мос келади.

A_B^{-1} матрицанинг элементларини $u_{ij}, i \in J_B, j \in I$ деб белгилайлик. Таърифга кўра, A_B^{-1} матрицанинг j -устуни бирлик $e_j = \{0, 0, \dots, 0, 1, 0, \dots, 0\}$ векторнинг $A_B = \{a_i, i \in J_B\}$ матрицанинг устунлари бўйича ёйилмаси коэффициентларидан иборатdir:

$$\sum_{i \in J_B} a_i u_{ij} = e_j, \quad j \in I. \quad (29)$$

1.1- чизма.

Агар $i \neq j, j \neq i_0$ бўлса, $d_{i_0} = -x_{i_0}/x_{i_0 i_0}$, $i \in \bar{J}_B \setminus J_0$, $i \neq j_0$; $d_{i_0 i_0} = 1/x_{i_0 i_0}$.

Агар $J_B = \{i_1, i_2, \dots, i_{k-1}, i_k = i_0, i_{k+1}, i_{k+2}, \dots, i_m\}$, $\bar{J}_B = \{i_1, i_2, \dots, i_{k-1}, i_k = j_0, i_{k+1}, i_{k+2}, \dots, i_m\}$ бўлса, яъни J_B тўпламнинг j_0 индекси J_B тўпламнинг i_0 индекси билан бир хил жойлашган бўлса, D_k матрица бирлик диагонал матрицадан факат i_0 -устуни билан фарқ қиласди ва қўйидаги кўринишга эга бўлади:

$$D_k = \begin{bmatrix} 1 & 0 & \dots & 0 & -x_{i_0 i_0}/x_{i_0 i_0} & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & \dots & 0 & -x_{i_0 i_0}/x_{i_0 i_0} & 0 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & 0 & 1/x_{i_0 i_0} & 0 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & 0 & -x_{i_m i_0}/x_{i_m i_0} & 0 & \dots & 1 \end{bmatrix} \dots j_0. \quad (35)$$

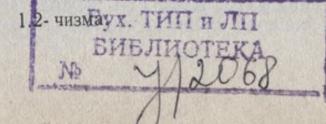
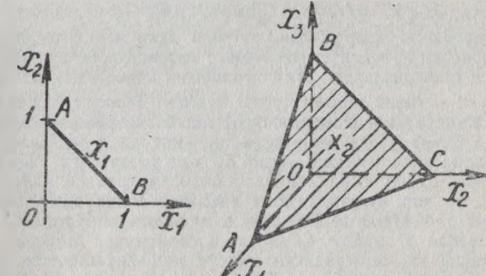
Бошланғич A_B^{-1} матрица (9- бандга к.) бирлик матрица бўлганилигидан (34) дан

$$(A_B^{-1})_{k+1} = D_k D_{k-1} \dots D_1 \quad (36)$$

ни оламиз.

Тескари матрицанинг (36) мультиплікатив кўриниши биз. ни (A_B^{-1}) ($m \times m$)-матрицаларни қайта ҳисоблашдан озод қиласди ва дастлабки маълумотга $m + 1$ сондан иборат тўпламии (j_0 -устуннинг тартиб рақами ва элементлари) қўшиш имконини беради. Яхлитлаш натижасидаги хатоларнинг тўпланишини камайтириш учун маълум бир сондаги итерациялардан кейин тескари матрица янгилаади ва сўнгра яна (35) кўпайтвучилар ҳисобланади. Кейинги йилларда тескари матрицанинг (36) дан фарқ қилувчи кўринишиларидан ҳам фойдаланила бошланди.

7. Геометрик талқин. Геометрик усул. Чекли сондаги яримфазолар ва гипертекисликларнинг кесишуви натижасида ҳосил бўлган тўплам кўпекли тўплам деб атади. 1.2-чизмада R_2 ва R_3 да иккита кўп ёқли $X_1 = \{(x_1, x_2) : x_1 + x_2 = 1, x_1 \geq 0, x_2 \geq 0\}$, $X_2 = \{(x_1, x_2, x_3) : x_1 + x_2 + x_3 = 1, x_1 \geq 0, x_2 \geq 0, x_3 \geq 0\}$ тўпламлар тасвирланган. Демак, чиэнкли программалаштириш масаласининг режалар тўплами—кўпекликдир. Кўпекли тўпламда базис режага четки (бурақ) нуқта (у), яъни, тўплам-

да тұла өтүвчи, нолдан фарқыл өч бир чизик кесмасининг ўртасига кириши мүмкін бұлмаган нұқта мос келади. Масалан, X_1 ва X_2 тұпламаларыннан четки нұқталары A, B, C лардан иборат (1.2-чизма). Симплекс итерация бир четки нұқтадан унға құшни бұлған иккінчи четки нұқтага уларни туташтирувчи кирра бүйілді шундай үтишга мос келедіki, мәксад функциясыннан үндаги киймати есқи нұқтадагисидан кам бұлмайды. Симплекс усул—режалар тұпламанинг қирралари бүйіча шундай ішіншілгінде қаралады. Симплекс усул үз номини режалар тұпламанинг структурасында олган бұлған, бу тұплам дастлабки ечилген масалаларда, симплекс деб аталуви x_1, x_2 тұпламлар (1.2-чизма) күрнешті.

Агар $n = 2$ ва $m = 2$ иктиерій бұлса, $\{x_1, x_2\}$ текислиқда график усулы $X = \{x : a_i x \leq b_i, i=1, m, x = \{x_1, x_2\} \geq 0\}$ күрнешті тұпламаларин куриш осон. Шүнніңдек, чизиктері $c'x$ функцияныннан сатқа чизиктерінің таҳтасы қылыштыңда $c'x \rightarrow$ тақ, $x \in X$ масаланыннан ечимини тошип қойын эмас. Чизиктері программалаш масалаларын геометрик усульда ешии иннің мөхиятты шундай иборат. Агар $n = 3$ бұлса, уни амалта ошириш қойын бұлған, $n > 3, m > 3$ бұлғандан умуман құлланылады.

8. Симплекс алгоритмнинг чеклилігі. Агар оптималлаштириш масаласын ечиш алгоритмнинг ЭХМ даги реализациясы чекли сондагы операциялар ёрдамида (чекли вакт давомида) оптимал режа күрнешті амалда ошириса, бундай алгоритм (ва унга мос усул) чекли дейінгіледі. Ҳар бир симплекс итерация ЭХМ нинг чекли сондагы операцияларыннан үз ичига олғанлығыдан, симплекс алгоритмнинг чеклилігін күрсатыш учун уннан итерацияларыннан чеклилігін күрсатыш етарлайды.

Агар чизиктері программалаш каноник масаласыннан барча базис режалары бузилмаган бұлса, бундай масала бузилмаган масала деб атталауды.

3-теорема. Ечимга зәға бұлған ҳар бир бузилмаган (4) масала ва иктиерій бошланғыч базис режа учун симплекс алгоритм чеклиді.

Ісботи. Фарз килайык, x^1 иктиерій базис режа бұлсін. Симплекс итерациялар ёрдамида $x^k, A_B, k = 1, 2, \dots$, базис режалар ва базис матрицалар кетма-кеттегін тұзамыз. Ҳар бир $x^k \rightarrow x^{k+1}$ итерацияда x^k бузилмаган бұлғанлығыдан, мәксад функциясы $c'x$ үсуви бұлалди. Шуныңда, $c'x^k = c'(J_B)x(J_B) = c'(J_B)(A_B^{-1})_k b$ бұлғанлығыдан итерациялар жараёнда бирорта базис матрица иккі марта тақрорланылады. Шарт матрицасы A чекли сондагы базис матрицаларға зәға. Демек, чекли сондагы итерациялардан сүнг оптималлук алоптималдан канаотланылады.

Бузилған (4) масалаларда бузилған базис режали бәзі итерацияларда $0^0 = 0$ бұлғанлығы туғайлы мақсад функциясыннан қиймати үзгартылған мүмкін. Агар бу ҳол қатарасында бир неча бор тақрорланса, олдин фойдаланылған базис матрицага қайтиш хавғи туғылады. Бу ҳол күзатыладын мисоллар мавжуддір. Бу жараён циклланиши деб атталауды.

Равшанки, циклланиши бұлғандан симплекс алгоритм чекли бұлмайды. Симплекс алгоритмнинг базис матрицалар тақрорланиши юз бермайдын махсус модификациялары қурилған. Бу чекли модификациялар ЭХМ программаларида құлланылады. Чекли циклланиши жуда кам учрайдиган ҳодиса бұлған, уни ЭХМда амалда ошириш қойын ва мутахассисларнинг таъқидлашича, амалдың

масалаларда күзатылған эмас. Бузилған масалаларнинг табиаты шундайки, масала параметрларнинг етарлы киңік вариациялары мавжуд бұлған, улардан сүнг масала бузилмаган бұлған қолади. Лекин, күргина амалды масалаларни ЭХМда ечишдеги яхлилдаш натижасындағи хатолар таъсири қандайдыр маңында параметрларнинг вариациясында эквивалент бұлғанлығыдан, 3—6—бандларда баен қылнған симплекс усулни чизиктері программалаштиришнинг иктиерій каноник масаласыннан чекли усулидан иборат, деб ҳисоблаш мүмкін.

Симплекс усулнинг Блэнд томонидан тавсия этилған чекли модификациянын көлемдерінде, бунда j_0 — оптималлук алоптимал (15) ни канаотланырылады Δ_j , баҳолар индекслары $j \in J_H$ ичиде минимал индекс, i_0 — максимал жоғы қадам Δ_{i_0} ни амалта оширады θ_{i_0} сопларнинг индекслары $i_0 \in J_B$ ичиде зәға кичигиді.

Блэнд модификациясында цикл рәй берғанды деб ҳисоблаштырылған, яғни иоль қадамын чекли сондагы итерациялардан сүнг базис режа тақрорланын. T_B — цикл давомида ҳар доим базис индекслар тұплами, T_H — цикл давомида, баъзан базис, баъзан нобазис индекслар тұплами, T_0 — цикл давомида ҳар доим нобазис индекслар тұплами, t эса T_0 тұпламадан олинған максимал индекс бұлған. Агар $j_0^P = t$, яғни t базис бұлса, циклнинг p -итерациясындағи баҳолар векторине Δ^P билан, $i_0^q = t$, яғни t нобазис бұлса, циклнинг q -итерациясындағи режа үзгаришиннинг йұналишини ($\Delta x - \theta I$) i_0^q билан белгилдеймиз, $i_0^q = 1, \Delta_{i_0}^q < 0$.

T_B, T_H тұпламаларнинг таърифидан $\Delta^P(T_B) = 0, i^q(T_H) = 0$ эканлығы көлиб чиқады. Шүнніңдек, t индекс T_0 дан олинған максимал индекс $i_0^P = t$ бұлғанлығыдан, $\Delta^P(T_0 \setminus t) \geq 0$. Цикл давомида $x(T_0) = 0$ ва $i_0^q = t$. Шүнніңдек учун $i^q(T_0 \setminus t) \geq 0$. Энди $\Delta = A'u - c, A^q = 0$ эканлығынан ҳысаба олиб, $\Delta^P, i^q = \Delta^q, i^q, \Delta_{i_0}^q < 0$ га зәға бұламыз. Иккінчи томондан: $\Delta^q, i^p = \Delta^P(T_B), i^q(T_B) + \Delta^P, i^q + \Delta^P(T_k), i^q(T_H) + \Delta_p^q(T_0 \setminus t) i^q(T_0 \setminus t) = \Delta^P, i^q + \Delta^P(T_0 \setminus t) i^q(T_0 \setminus t) \geq 0$. Қарама-қаршилик Блэнд модификациянын чеклилігін күрсатады.

Шундай махсус мисоллар қуриш мүмкін, улар учун симплекс усул барча базис режаларын сарапаб чиқынша көлтірілады, бирок симплекс усулни реал масалаларға құллаш тажрибасын күрсатады, итерациялар сони, одатда, 2^m дан ошмайды. Бу эса усулнинг жуда яхши характеристикасынан, чунки базис режалар сони n элементден m тадан таңдаурухлашып сони m га етиши мүмкін.

9. Бириңи Фаза. Энди (4) масаланың иктиерій базис режаларында $0^0 = 0$ бұлғанлығы туғайлы мақсад функциясыннан қиймати үзгартылған мүмкін. Агар бу ҳол қатарасында бир неча бор тақрорланса, олдин фойдаланылған базис матрицага қайтиш хавғи туғылады. Бу ҳол күзатыладын мисоллар мавжуддір. Бириңи Фаза итерациялардан 1) rank $A = m$; 2) масаланың чеклиліктері қарама-қарши эмас; 3) бошланғыч базис режа мавжуд.

Масаланың параметрлары ёрдамида оптималлук көлемдерінде

$-e' x_c \rightarrow$ тақ, $Ax + x_c = b, x \geq 0, x_c \geq 0$ (37)

масаланың тузамыз. Бу ерда $x_c = x(J_c), J_c = \{n+1, \dots, m+n\}$ — сүнгій үзгартылған m -вектори, $e = \{1, 1, \dots, 1\}$ — бирлардан тузилған m -вектор.

Лемма. Берилган (4) масаланинг режалар тўплами бўш бўлмаслиги учун (37) масаланинг $\{x^*, x_c^*\}$ ечимида x^* компонентининг нолга тент бўлиши зарур ва етарлидир.

Исботи. *Зарурйлиги.* Агар x^* (4) масаланинг режаси бўлса, $\{x^*, x_c^* = 0\}$ ифода (37) масаланинг ечимидан иборатдир, чунки бу вектор (37) нинг барча чеклашларини қаноатлантириди ва бу вектор учун $-e'x^* = 0$ бўлиб, (37) нинг ихтиёрий бошқа $\{x, x_c\}$ режаси учун $-e'x_c \leq 0$ тенгесизлик бажарилади.

Етарлилиги. Равшанки, агар $\{x^*, x_c^* = 0\}$ ифода (37) масаланинг ечими бўлса, x^* режа (4) масаланинг режаси бўлади. Лемма исботланди.

(37) масала учун бошланғич базис режа жуда содда тузилади. $x(J) = 0$, $x(J_c) = b$ деб оламиз. У ҳолда $\{x(J), x(J_c)\}$ вектор (37) масаланинг барча чеклашларини қаноатлантириди. У n та нолдан иборат x_j , $j \in J$ компоненталарга эга бўлиб, бу компоненталар сони $n+m$ та x_j , $j \in J \cup J_c$ ўзгарувчилар сонидан m та кам, x_j , $j \in J_c$ компоненталарга эса чизиқли эркли (*сунъий*), бирлик диагонал базис матрицани ифодаловчи

$$a_j = e_{J \setminus i_*}, \quad j \in J_c$$

шарт векторлари мос келади.

Симплекс усул ёрдамида (37) масалани ечиш (4) масалани ечишда симплекс усулниң биринчи фазаси деб, (37) масаланинг ўзи эса биринчи фаза масаласи деб аталади.

Симплекс усулниң биринчи фазасидан сўнг (37) масаланинг қўйидаги учта шартлардан ҳеч бўлмагандан биттасини қаноатлантирувчи, $\{x^*, x_c^*\}$ оптималь базис режаси ва A_B^* матрицаси қурилади: а) $x^* \neq 0$; б) $x^* = 0$, A_B^* базис матрица бошланғич масаланинг шарт векторларидан тузилади, яъни $A_B^* = A(I, J_B^*)$, $J_B^* \cap J_B = \emptyset$; в) $x^* = 0$, A_B^* базис матрицида сунъий шарт векторлари мавжуд, яъни

$$J_B^* \cap J_c \neq \emptyset.$$

Келтирилган ҳар бир ҳолни алоҳида таҳлил қиласиз.

а) Агар $x^* \neq 0$ бўлса, леммага асосан, бошланғич масаланинг чекланишлари қарама-қаршидир. Бу ҳолда (4) ни ечиш жараёни тугалланади.

б) Бу ҳолда x^* режа (4) масаланинг A_B^* базис матрицали базис режасидан иборат. У (4) масаланинг бошланғич базис

режаси сифатида олинади ва унга симплекс усул қўлланилади. Бу босқич симплекс усулниң иккинчи фазаси деб аталади, бутун ёзилган тадбир эса (4) масалани ечишининг икки фазали симплекс усули деб аталади.

в) (37) масала ечими $\{x^*, x_c^*\}$ нинг сунъий базис ўзгарувчинини $x_{i_*}^* = 0$, $i_* \in J_c \cap J_B^*$, деб белгилаймиз. Ҳар бир $j \in J$, $j \notin J_B^*$ учун $(A_B^*)^{-1}a_j$ векторнинг i_* компонентаси x_{i_*j} ни ҳисоблаймиз. Агар бирор $j_* \in J$ учун $x_{i_*j_*} \neq 0$ бўлса, i_* элементни J_B^* ва J_c дан, $x_{i_*j_*}$ ўзгарувчини эса (37) масаладан чиқариб ташлаймиз ва J_B^* да i_* ўрнига j_* ни киритамиз. Агар $x_{i_*j} = 0$, $j \in J$, $j \notin J_B^*$ бўлса, бу бошланғич масаланинг барча шарт векторлари e_{i_*-n} бирлик векторга ортогонал бўлишини англатади, яъни асосий чекланишлардаги $(i_* - n)$ -тenglik масаланинг бошқа тенгликларидан келиб чиқади. I тўпламдан $i_* - n$ элементни, A матрицадан $A(i_* - n, J)$ қаторини, A_B^* матрицадан эса i_* қаторни ва $a_{i_*} = e_{i_*-n}$ -устунни чиқариб ташлаймиз. У ҳолда (37) масаланинг ўлчови t биттага камайди. Кичрайтирилган базис матрицага тескари $(A_B^*)^{-1}$ матрица, эски тескари $(A_B)^{-1}$ матрицанинг i_* -қатори ва $(i_* - n)$ -устунни ўчириш натижасида ҳосил бўлади ва қўйидаги қўринишга эга:

$$(A_B^*)^{-1} = [A(I \setminus (i_* + n), J_B^* \setminus i_*)]^{-1} = A_B^{*-1}(J_B^* \setminus i_*, I \setminus (i_* - n)).$$

Ҳақиқатан, A_B^* матрицани

$$A_B^* = \begin{bmatrix} A(I \setminus (i_* - n), J_B^* \setminus i_*) & 0(I \setminus (i_* - n), i_*) \\ A(i_* - n, J_B^* \setminus i_*) & E(i_* - n, i_*) \end{bmatrix}$$

қўринишида тасвирилаймиз, бу ерда $0(I \setminus (i_* - n), i_*)$ — ноль вектор бўлиб, $E(i_* - n, i_*) = 1$. У ҳолда A_B^* матрицага тескари матрица қўйидаги қўринишни олади:

$$A_B^{*-1} = \begin{bmatrix} [A(I \setminus (i_* - n), J_B^* \setminus i_*)]^{-1} & 0 \\ -E(i_*, i_* - n) A(i_* - n, J_B^* \setminus i_*) [A(I \setminus (i_* - n), J_B^* \setminus i_*)]^{-1} & E(i_*, i_* - n) \end{bmatrix}$$

Демак, кичрайтирилган базис матрица $A_S = A(I \setminus (i_* - n), J_B^* \setminus i_*)$ га тескари матрица эски тескари матрицадан i_* -қатори ва $(i_* - n)$ -устунни ўчириш натижасида олиншар экан.

Ноллардан иборат барча сунъий базис ўзгарувчиларини саралаб, (37) масаланинг сунъий шарт векторлари бўлмаган Аб базис матрицасини тузамиз. Бунда асосий чеклашлардан барча чизиқли боғлиқ тенгликлар чиқариб ташланади. Аб базис матрицали x^* базис режадан симплекс усулининг иккинчи фазасини бошлаймиз (6) ҳол.

Шундай қилиб, ихтиёрий (4) каноник масала учун икки фазали симплекс усуслар: 1) чеклашларниң қарама-қаршилигини аниқлаш, ёки 2) асосий чеклашларда чизиқли боғлиқ тенгликларни чиқариб ташлаш, ёки 3) режалар тўпламида мақсад функциясининг юқоридан чегараланмаганлигини кўрсатиш, ёки 4) оптимал режа қуриш имкониятларини беради.

10. Каноник масаланинг иккى хоссаси. Симплекс алгоритмдан каноник масаланинг симплекс режани яратишида муҳим роль ўйнаган ва ҳозир уни асослашда кўп қўлланиладиган қўйидаги иккита муҳим хоссаси келиб чиқади.

4-теорема. Агар каноник масаланинг режалари мавжуд бўлса, улар ичидаги базис режалари ҳам бўлади.

5-теорема. Каноник масаланинг оптимал режалари ичидаги базис режалар мавжуд бўлади.

Теоремаларнинг исботи. (4) масаланинг режалар тўплами бўш бўлмасин. У ҳолда симплекс усулининг биринчи фазаси масаланинг бошлангич базис режасини қуриш билан тугалланадиган б) ёки в) ҳолга олиб келади. 4-теорема исботланди. 5-теореманинг исботи ечимга эга бўлган масалаларда икки фазали симплекс усуслари оптимал базис режани қуриш билан якунланганлигидан келиб чиқади.

Натижадар. Каноник масаланинг оптимал режалари мавжуд бўлиши учун унинг мақсад функцияси режалар тўпламида юқоридан чегараланган бўлиши зарур ва етарлидир.

Исботи. Зарурийлиги ўз-ўзидан кўриниб турибди. **Етарлилиги.** Агар мақсад функцияси режалар тўпламида чегараланган бўлса, икки фазали симплекс усулининг 9-бандининг охирида келтирилган 1), 3) ҳолларига мос натижалари бўлиши мумкин эмас. Қолган, 2), 4) ҳолларда эса оптимал режа қурилади. Натижадар исботланди.

11. Чизиқли масалаларни каноник шаклга келтириш. Нормал шакл. Чизиқли программалаштириш масалалари каноник масаладан бир ёки бир неча элемент-

лари билан фарқ қилиши мумкин. Лекин, уларнинг барчаси каноник шаклга келтирилади, бу эса каноник масаланинг умумийлигини исботлайди.

Минималлаштиришнинг ушбу чизиқли масаласи

$$c'x \rightarrow \min, \quad x \in X, \quad (38)$$

мақсад функциясининг ишорасини ўзгартирганда, максималлаштириш масаласига келтирилади, яъни (38) масала қўйидаги

$$c'x \rightarrow \max, \quad x \in X$$

масалага эквивалентdir.

Агар асосий чекланишларда бирор тенгликнинг b_i параметри манфий бўлса, тенгликнинг ҳар иккала томонини —1 га кўпайтирасак, масаланинг ечими ўзгармайди ва чеклаш каноник кўринишга келади.

Чизиқли масаланинг чеклашлари ичидаги

$$\alpha_1 x_1 + \alpha_2 x_2 + \dots + \alpha_n x_n \leq \beta \quad (39)$$

тенгсизлик қатнашсан. Бу тенгсизлик қўйидаги

$$\alpha_1 x_1 + \alpha_2 x_2 + \dots + \alpha_n x_n + x_{n+1} = \beta \quad (40)$$

тенглик ва содда

$$x_{n+1} \geq 0 \quad (41)$$

тенгсизликка эквивалент эканлигини кўрсатамиз. Ҳақиқатан, агар n -вектор $\{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ (39) тенгсизликни қаноатлантириса, $n+1$ вектор $\{x_1, x_2, \dots, x_n, x_{n+1}\}$ (бу ерда $x_{n+1} = \beta - (\alpha_1 x_1 + \alpha_2 x_2 + \dots + \alpha_n x_n)$ (40) тенглик ва (41) тенгсизликни қаноатлантиради. Аксинча, агар $\{x_1, x_2, \dots, x_n, x_{n+1}\}$ векторда (40), (41) лар бажарилса, $\{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ векторда (39) бажарилади. Шундай қилиб, чизиқли масаланинг «ноканоник» элементи (39) каноник масаланинг (40), (41) элементларига келтирилди. Бундай x_{n+1} ўзгарувчини эркин ўзгарувчи деб аташ қабул қилинган.

Агар чизиқли масалада (39) нинг ўрнига тескари маъноли тенгсизлик қатнашса, бу тенгсизликни —1 га кўпайтириш ёрдамида (39) га келтирилади.

Чизиқли масалада x_j ўзгарувчининг ишорасини ифодаловчи чекланишлар қатнашмаслиги мумкин. Бу ҳолда x_j ўзгарувчи

$$x_j = x_j^1 - x_j^2 \quad (42)$$

Эркин ўзгарувчи x_5 ни киритиб ва биринчи тенгликтин 5 га бўлиб, каноник кўринишга ўтамизи*.

$$\begin{aligned} 10x_1 + 30x_2 + 20x_3 + 15x_4 &\rightarrow \max, \\ x_1 + 4x_2 + x_3 + 4x_4 &= 200, \\ 5x_2 + 10x_3 + 5x_4 &= 500, \\ 10x_3 + 10x_4 + x_5 &= 700, \\ x_1 \geq 0, x_2 \geq 0, x_3 \geq 0, x_4 \geq 0, x_5 \geq 0. \end{aligned} \quad (45)$$

Бу масаланинг шарт матрицаси иккита бирлик устунга ($a = e_1$ ва $a_5 = e_3$) эга. Агар \bar{b} векторларни $a_6 = e_2$ вектор билан тўлдирсак, бирлик диагонал матрица оламиз. Демак, (45) учун биринчи фаза масаласини ягона сунъий ўзгарувчи x_6 ни киритиш ёрдамида қўйидагича ифодалаш мумкин:

$$\begin{aligned} -x_6 &\rightarrow \max, \\ x_1 + 4x_2 + x_3 + 4x_4 &= 200, \\ 5x_2 + 10x_3 + 5x_4 + x_6 &= 500. \\ 10x_3 + 10x_4 + x_5 &= 700, \\ x_i \geq 0, i &= 1, 6. \end{aligned} \quad (46)$$

{200, 0, 0, 0, 700, 500} вектор (46) масаланинг $A_B = \{a_1 = e_1, a_6 = e_3, a_0 = e_2\}$ базис матрицини базис режасидан иборат.

Масалани қўлда ечиш учун симплекс жадваллардан фойдаланишга асосланган, симплекс усулиниң янги (жадвал) усулада амалга оширилишини кўриб чиқамиз**. Бунинг учун, (11) даги баҳоларни ҳисоблаш формуласи $\Delta_H = C_B A_B^{-1} A_H = C_H$ дан фойдаланамиз. У компоненталар бўйича ёзилса,

$$\Delta_j = C_B A_B^{-1} a_j - c_j, \quad j \in J_H. \quad (47)$$

Кўринишни слади.

I. 2- жадвал

C'								
		0	0	0	0	0	-1	
C'_B	b, a_j	b	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6
базис								
0	a_1	200	1	4	1	4	0	0
-1	a_6	500	0	5	10	5	0	1
0	a_5	700	0	0	10	10	1	0
	Δ		0	-5	-10	-5	0	0

↑

* x_5 эркин ўзгарувчининг физик маъноси эркин (режада фойдаланилмаган) учинчи ресурс хажмини ифодалайди.

** 6- банддаги симплекс усулиниң амалга ошиши кўп ҳолларда тескари матрица усули деб аталади. У тарихан жадвал кўринишидан кейин тужудга келган.

Ҳар бир нобазис шарт вектори a_i нинг базис бўйича ёйилмаси, яъни $A_B^{-1} a_i$ векторнинг $x_{ij}, i \in J_B$ компоненталари берилган бўлсин (I.2- жадвал). У ҳолда, қийматларни ифодаловчи c_B векторнинг базис компоненталарини $\{x_{ij}, i \in J_B\}$ векторнинг мос компоненталарига кўпайтириб ($x_{ij} a_i$ устуннинг элементлари), натижаларчи қўшиб ва йиғиндидан c_j (с-қаторнинг j - элементи) иш айириб, (47) (Δ -қаторнинг j - элементи) сонни ёсоли қиласиз. Бу амаллар (46) масаланинг бошлангич базис режаси учун симплекс жадвалда амалга оширилган (I.2- жадвал)*.

Бошлангич базис матрица бирлики матрица бўлганингидан $b, a_i, i = 1, 6$ векторларнинг базис бўйича ёйилмаларининг I.2- жадвалда мос векторлар тагида ёзилган компоненталари (46) масаланинг параметрларига тенг, (46) масалада берилган маълумотлар бевосита I.2- жадвалга ёзилади. I.2- жадвалга нолга тенг базис баҳолар киритилган бўлиб, улар, агар J_H ни J гача кенгайтирасек, (47) га зид бўлмайди.

Жадвалнинг Δ -қаторида минимал $\Delta_{j_0} = \Delta_3 = -10$ элементни топмиз. У манфиёй бўлганингидан, бошлангич режа оптимал эмас. Минимал баҳоға мос келган a_3 устун симплекс жадвалнинг етакчи устуни деб аталади. b -устуннинг етакчи устунинг мусбат $x_{i_0 j_0}, i \in J_B$ элементларига мос $x_i, i \in J_B$ элементларини $x_{i_0 j_0}$ га бўлиб, θ_i (25) натижаларини θ -устунга ёзамиз. Минимал элемент $\theta_0 = \theta_{j_0} = \theta_6 = 50$, равшани, (26) формула ёрдамнда берилган сонга тенг. Минимал θ^0 элементни a_6 қатор етакчи қатор деб аталади. Етакчи қатор ва етакчи устунларнинг кесишигувида ётган $x_{i_0 j_0} = 10$ элемент симплекс жадвалнинг етакчи элементни деб аталади.

Симплекс усулага кўра янги \bar{A}_B базис матрица эски базис A_B матрицида a_{i_0} векторни a_{j_0} векторга алмаштиришдан ёсоли бўлади. Бу ҳол I.2- жадвалда янги базисга кирувчи ва эски базисдан чиқувчи шарт векторларини курсатувчи стрелкалар ёрдамида курсатилиган. Янги симплекс жадвалнинг асоси қисми (базис қаторларнинг b ва a_j - устунлар билан кесишинаидаги элементлар) $b, a_j, j \in J$ векторларнинг янги базис бўйича ёйилмаларидан иборат бўлиши керак.

\bar{A}_B^{-1} матрицининг элементлари учун ёзилган (34), (35) формулалардан $b, a_j, j \in J$ векторларнинг янги базис бўйича ёйилмалари элементлари \bar{x}_i, \bar{x}_{ij} лар учун

$$\begin{aligned} \bar{x}_{i_0} &= x_{i_0} / x_{i_0 j_0}, \quad \bar{x}_i = x_i - x_{i_0} x_{i_0} / x_{i_0 j_0}, \quad i \in \bar{J}_B \setminus j_0, \\ \bar{x}_{i_0 j_0} &= x_{i_0 j_0} / x_{i_0 j_0}, \quad j \in J. \end{aligned} \quad (48)$$

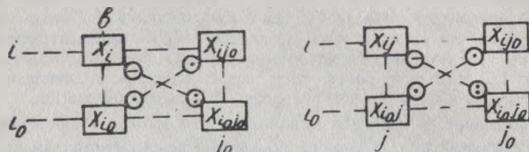
$$\bar{x}_{ij} = x_{ij} - x_{i_0} x_{i_0} / x_{i_0 j_0}, \quad i \in \bar{J}_B \setminus j_0, \quad j \in J.$$

* C' — биринчи фазанинг қиймат вектори.

формулалар келиб чиқади. Бу ерда x_i , x_{ij} , $i \in J_B$, $j \in J$ — эски жадвалнинг элементларидир.

(48) формулалар симплекс жадвалда түғри тұртбұрчак қоидасы ёрдамида осонгина амалға оширилади. Янги жадвалда дастлаб янги базиснинг векторлари бұлған устуналар тұлдиріледи. Сүнгра a_{j_0} -қатор, яғни эски жадвалда етакчи бұлған қатор (a_{i_0} -қатор) тұлдиріледи:

$$\bar{x}_{j_0} = \frac{x_{i_0}}{x_{i_0 j_0}}, \quad \bar{x}_{i_0 j} = \frac{x_{i_0 j}}{x_{i_0 j_0}}, \quad j \in J,$$

1.3- чизма.

яғни етакчи қатор элементлары етакчи элементта бўлинади. Қолган \bar{x}_i (\bar{x}_{ij}) элементларини хисоблаш учун куйидагича иш кўрамиз. Эски жадвалда x_i (ёки x_{ij}) ва етакчи элемент x_{i_0} ёрдамида түғри тұртбұрчак тузамиз (1.3-чизма). Сүнгра x_i (мос равишда x_{ij}) элементдан «ёндош» диагонал бўйича жойлашган элементлар кўпайтмасининг асосий диагоналдаги етакчи элементга нисбатини айрирамиз (бу амал, 1.3-чизмада катаклар олдида «—» белги билан кўрсатилган). Натижада, \bar{x}_i (\bar{x}_{ij}) элементни ҳосил қиласиз, уни асосий жадвалнинг аввал x_i (x_{ij}) жойлашган катагига қўяшимиз. $\bar{\Delta}_j$ сонларни (47) формула ёки юкоридаги, бу ҳолда ҳам ўринил эканлигини кўрсатиш қийин бўлмаган, түғри тұртбұрчак қоидасы ёрдамида хисоблаш мумкин. Шундай қилиб, янги симплекс жадвал тузилади. Шунинг билан қўлда хисоблашдаги симплекс итерация тугалланади.

1.3- жадвал

C_B	C^1		0	0	0	0	0	-1
Базис		b	a_1	a_3	a_2	a_4	a_5	a_6
0	a_1	150	1	$7/2$	0	$7/2$	0	$-1/10$
0	a_3	50	0	$1/2$	1	$1/2$	0	$1/10$
0	a_5	200	0	-5	0	5	1	-1

1.4- жадвал

C_B	C^1		10	30	20	15	0	0
Базис		b	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6
10	a_1	150	1	$7/2$	0	$7/2$	0	$-1/10$
20	a_3	50	0	$1/2$	1	$1/2$	0	$1/10$
0	a_5	200	0	-5	0	5	0	$1/10$
	Δ		0	15	0	30	0	1

1.2- жадвал учун янги симплекс жадвал (1.3-жадвал) тузилган. Янги 1.3- жадвалнинг базисида сүнгий шарт вектори a_6 қатнашмаган лигидан, симплекс усульнинг биринчи фазаси тугалланади. Иккинчи фазага ўтиш учун, 1.3- жадвалдаги c^1 векторни бошланғич (46) масаладаги қиймат вектори c билан алмаштырамиз ва иккинчи фазанинг итерациялари бошланадиган 1.4- жадвалии оламиз. Бу жадвал оптимальлик аломатини қоналантириади*. Оптималь режанинг элементларини нобасис компоненталарни ноллар билан тұлдиріб b -устундан оламиз: $x^0 = \{150, 50, 0\}$.

Пировардиди симплекс усульнинг жадвал кўринишими 6-банддаги тескари базис матрицалардан фойдаланнишга асосланған усули билан таққослаймиз. Жадвал содда** бўлиб, қўлда хисоблагандаги тасодифи хатолар пайдо бўлиши эҳтимолини камайтиради. Лекин уни ЭҲМ да амалга оширишида m , n сонлар етарли катта бўлганда*** қутулиб бўлмайдиган мумкин камчилликлар аниқланади. Биринчидан, жадвалли итерациялар давомида $(m+1) \times n$ матрицаларни ўзгартирини ва эсда сақлаб қолиши керак, тескари матрица усульнинг итерациялариди эса факат $m \times m$ матрицалардан фойдаланилган экди. Иккинчидан, мазкур банднинг итерациялари жараёнда янги жадвалнинг элементлари факат эски жадвал элементлари жараёнда янги жадвалнинг элементлари дастлаб қучсиз тұлдирілган бўлшиши (кам фонзида ноль бўлмаган элементларни ўзида сақлаши****) мумкин бўлса ҳам, жадваллар қучсиз тұлдирилган бўлиб қоладилар. Равшанини, кўрсатилган ҳол ЭҲМ даги амаллар сонини ортириади ва яхлитлаш хатоларининг тез кўпайишига олиб келади. 6-банднинг усулида ҳар бир итерацияда бошланғич информациядан фой-

*1. 4- жадвалдан сүнгий a_6 устунни чиқаруб ташлаш мумкин, чунки у (46) масалага алоқадор экас. Лекин у келажакда (2,3-ғ лар) сезигирликтин таҳлил қилишда керак бўлади. Шунинг учун a_6 устун сақланади, лекин унинг Δ_6 баҳоси иккинчи фазанинг итерацияларидан ҳеч вақт ҳисобга олинмайди.

**Уни, муайян базиснинг элементларини ўзида сақловчи устунларни чиқаруб ташлаш ҳисобига янада соддароқ қилиши мумкин. Лекин, тұла жадвал сеизигирликтин таҳлили нұқтаи назаридан құлайдыр (кейинроқ, 3-ғ тақ.).

***Амалда, $m > 10000$, $n > 100000$ бўлган масалалар ҳам учрайди.

****Кўп амалий масалаларнинг шарт матрицалари 3 — 5 % дан кўп бўлмаган ноль бўлмаган элементларга эга бўлади.

даланилади, бу эса нолга күпайтириш операцияларини чиқарып ташлаш ҳисобига A матрицаның күчсиз түлдирилганинин самарали ҳисобга олиш имконини беради. Масаланиң үлчамлари ортиши билан б-бандининг бу банд усулыга нисбатан ағзалиги ортади.

13. Минимакс масаласи. Чизикли программалаш масаласы көлтирилдиган масалалар ичіда (4) каноник масаладан мақсад функциясыннан (максус) чизиксизлеги билан фарқ қылады. **минимакс масаласы***

$$\max_{1 \leq s \leq k} \left(\sum_{j=1}^n c_{sj} x_j - d_s \right) \rightarrow \min_x, Ax = b, x \geq 0 \quad (49)$$

алохидә үрин тутади. Бу масаланиң құйидаги чизикли программалаш масаласына

$$x_{n+1} \rightarrow \min_x, \sum_{j=1}^n c_{sj} x_j - d_s \leq x_{n+1}, s = \overline{1, k}, \\ Ax = b, x \geq 0 \quad (50)$$

эквивалентлигини исботтаймиз. Агар x° ечим (49) масаланиң ечими бўлса,

$$\left\{ x^{\circ}, x_{n+1}^{\circ} = \max_{1 \leq s \leq k} \left(\sum_{j=1}^n c_{sj} x_j^{\circ} - d_s \right) \right\} \quad (51)$$

(50) масаланиң ечимиидир. Ҳақиқатан ҳам, агар (50) масаланиң $x_{n+1}^{\circ} < x_{n+1}^{\circ}$ шартни қаноатлантирувчи $\{x^*, x_{n+1}^*\}$ режани мавжуд деб фарз қилсак, (49) масаланиң мақсад функциясы учун x° ечим (49) масаланиң ечимиидир, деган фикрга зид бўлган фикрга олиб келувчи

$$\max_{1 \leq s \leq k} \left(\sum_{j=1}^n c_{sj} x_j - d_s \right) = x_{n+1}^{\circ} > x_{n+1}^* \geq \max_{1 \leq s \leq k} \left(\sum_{j=1}^n c_{sj} x_j^* - d_s \right),$$

тengsизлик келиб чиқади.

Энди $\{x^*, x_{n+1}^*\}$ ечим (50) масаланиң ечими бўлсин. У ҳолда x^* ечим (49) нинг ечими бўлди. Ҳақиқатан, агар (49) нинг ечими бошқа x^0 вектордан иборат бўлса ва

$$\max_{1 \leq s \leq k} \left(\sum_{j=1}^n c_{sj} x_j^0 - d_s \right) < \max_{1 \leq s \leq k} \left(\sum_{j=1}^n c_{sj} x_j^* - d_s \right) \quad (52)$$

бажарилса, равшанки (51) вектор (50) масаланиң чекланишларини қаноатлантиради ва унинг охирги компонентаси x_{n+1}^0 учун

* Л. В. Кантаровичнинг дастлабки ишларидаги изланишлари шу синфга мансубдир.

(52) га асосан $x_{n+1}^0 < x_{n+1}^*$ tengsизлик бажарилади. Бу эса $\{x^*, x_{n+1}^*\}$ режанинг оптимальлик шартига зиддир.

14. Бўлакли-чизикли масала. Мақсад функцияси бўлакли-чизикли функциядан иборат бўлган

$$\sum_{s=1}^k \left| \sum_{j=1}^n c_{sj} x_j - d_s \right| \rightarrow \min_x, Ax = b, x \geq 0, \quad (53)$$

масала бўлакли-чизикли масалалар синфига киради. Бу масала қуйидаги чизикли программалаш масаласи

$$\sum_{s=1}^k (v_s + w_s) \rightarrow \min_{x, v, w}, \sum_{j=1}^n c_{sj} x_j - d_s = v_s - w_s, s = \overline{1, k}, \quad (54)$$

$$Ax = b, x \geq 0, v \geq 0, w \geq 0, v = \{v_1, v_2, \dots, v_k\},$$

$$w = \{w_1, w_2, \dots, w_k\}$$

га эквивалент экваплигини исботтаймиз.

x° ечим (53) нинг ечими бўлсин. У ҳолда компоненталари

$$v_s = \sum_{j=1}^n c_{sj} x_j - d_s, w_s^{\circ} = 0, \text{ агар } \sum_{j=1}^n c_{sj} x_j - d_s \geq 0 \text{ бўлса,} \\ v_s^{\circ} = 0, w_s^{\circ} = - \sum_{j=1}^n c_{sj} x_j + d_s, \text{ агар } \sum_{j=1}^n c_{sj} x_j - d_s < 0, \\ s = \overline{1, k} \text{ бўлса,} \quad (55)$$

кабилардан иборат $\{x^0, v^0, w^0\}$ вектор (54) масаланиң ечими бўлди. Бундай бўлмасин дейлик, яъни (54) масаланиң шундай $\{x^*, v^*, w^*\}$ режаси топиладики, унда

$$\sum_{s=1}^k (v_s^* + w_s^*) < \sum_{s=1}^k (v_s^0 + w_s^0) \quad (56)$$

tengsизлик бажарилади. У ҳолда $\alpha_s, s = \overline{1, k}$ нинг манфиј бўлмаган компоненталарининг йиғидисини $\sum_{s=1}^k \alpha_s$ билан, манфиј компоненталар йиғидисини эса $\sum_{s=1}^k \alpha_s$ билан белгилаб, (54) — (56) ларни ҳисобга олсак,

$$\sum_{s=1}^k \left| \sum_{j=1}^n c_{sj} x_j^* - d_s \right| = \sum_{s=1}^k \left(\sum_{j=1}^n c_{sj} x_j^* - d_s \right) - \sum_{s=1}^k \left(\sum_{j=1}^n c_{sj} x_j^0 - d_s \right)$$

$$\begin{aligned}
 -d_s &= \sum_{s=1}^k (v_s^* - w_s^*) - \sum_{s=1}^k v_s^* + \sum_{s=1}^k w_s^* < \\
 &< \sum_{s=1}^k (v_s^* + w_s^*) = \sum_{s=1}^k \left(\sum_{j=1}^n c_{sj} x_j^* - d_s \right) - \sum_{s=1}^k \left(\sum_{j=1}^n c_{sj} x_j^* - d_s \right) = \\
 &= \sum_{s=1}^k \left| \sum_{j=1}^n c_{sj} x_j^* - d_s \right| \quad (57)
 \end{aligned}$$

төңгизлиken оламиз, яъни (57) да биринчи ифода охиғи ифодадан катъий кичикдир, бу эса x^0 ечим (53) нинг ечими бўлган ҳолда бажарилмайди.

Агар $\{x^*, v^*, w^*\}$ ечим (54) масаланинг ечими бўлса, x^* ечим (53) масаланинг ечими бўлади. Тескарисини фараз қиласиз: x^0 вектор (53) масаланинг ечими бўлсин ва

$$\sum_{s=1}^k \left| \sum_{j=1}^n c_{sj} x_j^* - d_s \right| < \sum_{s=1}^k \left| \sum_{j=1}^n c_{sj} x_j^* - d_s \right|. \quad (58)$$

x^0 вектор бўйича компоненталари (55) дан иборат v^0, w^0 векторларни тузамиз. У ҳолда $\{x^0, v^0, w^0\}$ вектор (54) масаланинг режаси бўлади ва (54), (58) лардан келиб чиқадиган

$$\begin{aligned}
 \sum_{s=1}^k (v_s^* + w_s^*) &= \sum_{s=1}^k \left| \sum_{j=1}^n c_{sj} x_j^* - d_s \right| < \sum_{s=1}^k \left| \sum_{j=1}^n c_{sj} x_j^* - d_s \right| = \\
 &= \sum_{s=1}^k (v_s^* - w_s^*) - \sum_{s=1}^k (v_s^* - w_s^*) \leq \sum_{s=1}^k (v_s^* + w_s^*)
 \end{aligned}$$

муносабатга асосан, у $\{x^*, v^*, w^*\}$ оптималь режадан яхшироқдир. Олинган ғиддик (53), (54) масалаларнинг эквивалентлигини исботлайди.

2- §. ИККИЛАНМАЛИК НАЗАРИЯСИ

Иккиланмалик назарияси деб чизиқли программалашининг шундай бўлимига айтиладики, бу бўлимда чизиқли программалашини масалалари ёрдамиш, улар билан узвий боғлиқ бўлган иккиланма масалалар ёрдамида урганилади.

1. Иккиланма масала. Ушбу каноник

$$c'x \rightarrow \max, \quad Ax = b, \quad x \geq 0 \quad (1)$$

масалани қараймиз ва бундан бўён уни чизиқли программалашининг тўғри каноник масаласи деб атаемиз.

Симплекс усулга мувофиқ, A_B базис матрицини хар бир x^0 оптималь базис режага

$$u^T A_B = c'_B, \quad u^T A_H \geq c'_H \quad (2)$$

муносабатларни қаноатлантирувчи потенциалларнинг m -вектори $u = u(l)$ мос келади (1-§ даги (12), (15) ларга к.). Чизиқли функция $b'y$ нинг бу вектордаги қийматини ҳисоблайлик:

$$b'u = u'b = c'_B A_B^{-1} b = c'_B x_B^0 = c' x^0 \quad (3)$$

Фараз қилайлик, y (2) муносабатларнинг умумий ҳоли бўлган

$$A'y \geq c$$

төңгизликини қаноатлантирувчи иктиёри m -вектор бўлсин. Бу вектор учун

$$b'y = y'b = y' A x^0 \geq c' x^0. \quad (4)$$

Бу ҳолда (3), (4) лардан u вектор

$$b'y \rightarrow \min, \quad A'y \geq c. \quad (5)$$

масаланинг ечими эканлиги келиб чиқади. (5) масала чизиқли программалаштиришининг иккиланма (каноник) масаласи деб аталади. Бу масала (1) каноник масаланинг параметрларидан тузилган бўлниб, m та $y_i, i \in I$ ((1) даги n ўрнинг) ўзгарувчиларни ҳамда n та асосий чеклашларни ((1) даги m ўрнинг) $a'_{ij} y_j \geq c_i, j \in J$, ўз ичига олади ва унинг ўзгарувчиларига турғи чеклашлар кўйилган бўлмайди. Шундай қилиб, (1), (5) масалаларнинг ўлчамлари m, n ларнинг ўринлари «алмаштирилган». (1) тўғри масаладан (5) иккиланма масалага ўтиши қондасини сонгина энда сақлаб қолиш мумкин:

$$\begin{aligned}
 x \rightarrow y, \quad c \rightarrow b, \quad \max \rightarrow \min, \quad A \rightarrow A' = &\rightarrow \geq, \\
 x \geq 0 \rightarrow y \in R_m. &
 \end{aligned} \quad (6)$$

Кўпинча иккиланма масалаларни тузишнинг бошқа усули қулайроқдир. (1) масала учун

$$F(x, y) = c'x + y'(b - Ax). \quad (7)$$

Лагранж функциясини тузамиз ва бу функция ёрдамида тўғри $\varphi(x), x \geq 0$ ва иккиланма $\psi(y), y \in R_m$ функцияларни киритамиз:

$$\varphi(x) = \inf F(x, y), \quad y \in R_m; \quad \psi(y) = \sup F(x, y), \quad x \geq 0. \quad (8)$$

Ушбу

$$\{x \geq 0, \quad \varphi(x) > -\infty\} \quad (9)$$

тўпламни қараймиз. Бу тўплам фақат ва фақат $Ax = b$ ($x \geq 0$)

муносабатларни қаноатлантирувчи x , n векторлардан иборатлиги (7) ва (8) дан кўринади. Шундай қилиб, тўғри масаланинг режалари ((1) масаланинг тўғри режалари) тўплами X (9) билан устма-уст тушади. Шунга ухшаш,

$$\{y : \psi(y) < \infty\}$$

тўплам (5) масаланинг режалари ((1) масаланинг иккиланма режалари) тўплами $Y = \{y : A'y \geq c\}$ билан устма-уст тушади.

Холбуки,

$$\max_{x \geq 0} \psi(x) = \begin{cases} \max c'x, & \text{агар } x \in X \text{ бўлса,} \\ -\infty, & \text{агар } x \notin X \text{ бўлса,} \end{cases}$$

$$\min_{y \in R_m} \psi(y) = \begin{cases} \min b'y, & \text{агар } y \in Y \text{ бўлса,} \\ \infty, & \text{агар } y \notin Y \text{ бўлса,} \end{cases}$$

бўлганлигидан, тўғри (1) ва иккиланма (5) каноник масаларни қўйидаги шаклда ёзиш мумкин:

$$\Phi(x) \rightarrow \max, x \geq 0; \quad \Psi(y) \rightarrow \min, y \in R_m. \quad (10)$$

Агар (5) масалани каноник кўринишга келтириб, сўнгра юқоридаи қонда бўйича ҳосил қилинган масала учун иккиланма масалани тузсак, (1) масалага келамиз. Шундай қилиб, (1) ва (5) масалалар ўзаро иккиланма масалалар жуфтини ташкил қиласди.

Энди

$$c'x \rightarrow \max, Ax \leq b, x \geq 0 \quad (11)$$

нормал масала учун иккиланма масала тузамиз. Бу масала (1-§ та қ.) қўйидаги

$$c'x \rightarrow \max, Ax + x_0 = b, x \geq 0, x_0 \geq 0 \quad (12)$$

масалага эквивалент бўлганлигидан, (6) қоидаларни (12) масалага қўллаш қўйидаги

$$b'y \rightarrow \min, A'y \geq c, y \geq 0 \quad (13)$$

иккиланма нормал масалага олиб келади.

Бу масалада $y_i, i \in I$ иккиланма ўзгарувчилар тўғри чекашлар $y \geq 0$ ни қаноатлантиради. (1), (5) ва (11), (13) масалалардан иборат жуфтларни таққослаб, қўйидаги хуносага келамиз: 1) жуфтдан олинган битта масаланинг ҳар бир i -асосий чеклашига шу жуфтдаги бошқа масаланинг i -ўзгарувчиси мос келади; 2) агар асосий чеклаш тенглик кўринишида бўлса, иккиланма масаланинг унга мос ўзгарувчиси учун ишора белгиси бўлмайди; 3) агар асосий чеклаш

тенгиззлик кўринишида бўлса, иккиланма ўзгарувчи манфий бўлмайди; 4) агар ўзгарувчи ишора белгисига эга бўлмаса, иккиланма масаланинг унга мос асосий чеклаши тенгиззлик кўринишида бўлади.

Мустақил равишда (7) Лагранж функцияси терминларида (11), (13) масалаларни қўйидаги

$$\Phi(x) \rightarrow \max, x \geq 0; \quad \Psi(y) \rightarrow \min, y \geq 0$$

кўринишида ёзиш мумкинлигини қўрсатинг ((10) билан таққосланг), бу ерда тўғри $\Phi(x), x \geq 0$ ва иккиланма $\Psi(y), y \geq 0$ функциялар (8) дан фарқли ўлароқ,

$$\Phi(x) = \inf F(x, y), y \geq 0; \quad \Psi(y) = \sup F(x, y), x \geq 0$$

муносабатлар ёрдамида аниқланган.

2. Иккиланмалик назарияси. Иккиланмалик назарияси асосини мавжудлик теоремаси ва иккиланмалик теоремаси ҳамда ўлардан келиб чиқадиган тўғри ва иккиланма масалалар ечимлари орасидаги иккиланмалик муносабатлари ташкил қиласди.

1-теорема (мавжудлик теоремаси). Чизиқли программалаштириш масаласининг ечими мавжуд бўлиши учун унинг тўғри ва иккиланма режалари тўпламларининг бўш бўлмаслиги зарур ва етарлидир.

Исботи. Зарурйлиги. Каноник масала умумийроқ бўлганлигидан, (1) масалани қарашиб етарлидир. Агар (1) масала ечимга эга бўлса, 1-§ да курсатилганидек, шундай оптималь базис режа x^0 топиладики, унга 1-бандга асосан, оптималь иккиланма режадан иборат и потенциаллар вектори мос келади.

Етиарлилиги. Фараз қиласи, тўғри ва иккиланма режалар тўпламлари X, Y бўш бўлмасин. У ҳолда ихтиёрий $x \in X, y \in Y$ лар учун (1-банддаги (4) тенгиззликнинг келиб чиқишига қ.),

$$c'x \leq b'y$$

тенгиззлик бажарилади, яъни (1) масаланинг мақсад функцияси X тўпламда юқоридан чегараланган. Бу эса 1-§ нинг 10-банддаги натижага кўра, оптималь базис режа x нинг мавжуд бўлиши учун етарлидир. Теорема исботланди.

2-теорема (иккиланмалик теоремаси). Чизиқли программалаштириш тўғри масаласининг x^0 ечими мавжуд бўлиши учун унга иккиланма масаланинг y^0 ечими мавжуд бўлиши зарур

ва етарлидир. Түгри ва иккиланма мақсад функцияларининг^{*} x^0 , y^0 ечимлардаги қийматлари ўзаро тенг:

$$c'x^0 = b'y^0. \quad (14)$$

Зарурийликнинг исботи 1-теоремадаги зарурийликнинг исботи билан бир хил.

Етарлиги. y^0 ечим (5) иккиланма масаланинг ечими бўлсин. Агар бу масалани түгри масала сифатида олсак, (1) масала (5) масалага нисбатан иккиланма бўлади ва юкоридагига кўра, теореманинг исботи келиб чиқади.

1-натижажа. Түгри x ва иккиланма y режалардан тузилган ҳар бир жуфт учун

$$c'x \leqslant b'y \quad (15)$$

тенгсизлик ўринлидир.

Исботи 1-бандда келтирилган ((4) га к.).

2-натижажа (чеклашларнинг биргаликда бўлмаслигининг етарлилик шарти). Агар иккиланма режаларнинг бирор y^k , $k = 1, 2, \dots$, кетма-кетлигига иккиланма мақсад функцияси чексиз камайиб борса:

$$b'y^k \rightarrow -\infty, \quad k \rightarrow \infty, \quad (16)$$

(1) түгри масала режаларга эга бўлмайди.

Исботи. Агар x режг мавжуд деб фараз қилсак, (16) га асосан шундай k_0 сон топилади, (15) га зид $c'x > b'y$ тенгсизликка эга бўламиз. Натижажа исботланди.

3-натижажа (оптималликнинг етарлилик шарти). Агар бирор түгри x^* ва иккиланма y^* режалар учун

$$c'x^* = b'y^* \quad (17)$$

тенглик бажарилса, x^* , y^* лар (1), (5) масалаларнинг ечимлари бўлади.

Исботи. (15) га кўра $c'x$ функциянинг x тўпламдаги қийматлари $b'y^*$ дан катта бўла олмаслигидан ва x^* учун (17) бажарилганингидан, x^* оптимал режа эканлиги келиб чиқади. y^* нинг оптимал иккиланма режа эканлиги ҳам шунга ўхшаш исботланади. Натижажа исботланди.

4-натижажа (нормал масалада қатъий масликни тўлдирувчи шартлар). x^0 , y^0 лар (11), (13) масалаларнинг ечимлари бўлсин. Агар x^0 да түгри масаланинг

i -асосий чеклаши *passive* бўлса ($A(i, J)x^0 < b_i$), у ҳолда y^0 векторнинг i -компонентаси нолга тенг бўлади. Аксинча, агар $y^0 > 0$ бўлса, i -асосий чеклаш x^0 да *актив* бўлади ($A(i, J)x^0 = b_i$).

Исботи. (11) масаланинг асосий чеклашини (12) тенгликка келтирамиз; (12) тенгликни x^0 нуқтада y^0 га скаляр кўпайтирамиз:

$$y^0 Ax^0 + y^0 x^0 = b^0 y^0. \quad (18)$$

(13) иккиланма масаланинг y^0 нуқтадаги асосий чеклашларни x^0 га скаляр кўпайтирамиз:

$$y^0 Ax^0 \geqslant c'x^0 \quad (19)$$

(18) ва (19) лардан $c'x^0 \leqslant b'y^0 - y^0 x^0$ тенгсизликни оламиз, бу эса (14) га асосан, $y^0 x^0 \leqslant 0$ тенгсизликка келтирилади. Иккинчи томондан, $x^0 \geqslant 0$, $y^0 \geqslant 0$ бўлганлигидан, $y^0 x^0 \geqslant 0$ бўлади. Демак, (11) нормал масаладаги қатъий масликни тўлдирувчи шартларни ихчам шаклда ифодаловчи

$$y^0 x^0 = y^0 [b - Ax^0] = \sum_{i=1}^m y^0 (b_i - A(i, J)x^0) = 0$$

тенглик ўринлидир. Натижажа исботланди.

Иккиланмалик назариясидаги бошқа фактлар II бобда исботланади.

3. Иккиланма ўзгарувчиларнинг физик маъноси. Ҳар бир амалий масалада түгри масаланинг элементлари аниқ физик маънога эга бўлади. Иккиланма масалани қуриш қонуний характеристга эгадир. Түгри масалани текширишда иккиланма масалада берилганлардан самарали ва ишончлироқ фойдаланиш учун иккиланма ўзгарувчиларнинг физик маъносини тушуниб олиш муҳим аҳамиятга эга*. Аввало қўйидаги ёрдамчи леммани исбот қиласиз.

Лемма. Агар x^0 — каноник масаланинг бузилмаган оптимал базиси бўлса, унга мос иккиланма масала x^0 режанинг потенциаллар вектори билан устма-уст тушувчи ягона y^0 ечимга эга:

$$y^0 = u' = C_B A^{-1}.$$

*Кўнгина муайян масалалар учун иккиланма масалаларга ҳам, иккиланма муносабатларга ҳам физик маъно бериш мумкин бўлади, бу эса түгри масаланинг ечимлари ҳақида қўшимча маълумот олиш имконини беради.

Исботи. и ва иктиёрий y иккиланма режа учун қўйидаги айрмани ҳисоблаймиз:

$$b'y - b'u = (y - u)' b = (y'A_B - C'_B) x_B^0.$$

Бу айрма $x_B^0 > 0$, $y'A_B - C'_B \neq 0$ бўлганда мусбатdir. Демак, иктиёрий иккиланма оптимал режа и билан устма-уст тушиши керак. Лемма исботланди.

3- теорема. Фараз қиласлик, $x^0 = x_B^0$ режа (1) каноник масалалининг b векторга мос бузилмаган оптимал базис режана бўлсин. У ҳолда оптимал иккиланма y^0 режанинг компоненталари

$$y_i^0 = \frac{\partial c'x^0}{\partial b_i} = \frac{\partial}{\partial b_i} \max_{Ax=b, x \geq 0} c'x, i = \overline{1, m}$$

тengликларни қаноатлантиради.

Исботи. A_B матрица x^0 режанинг базис матрицаси бўлсии. Унда $x_B^0 = A_B^{-1}b > 0$ tengsizlikdan етарли кичик $\|\Delta b\|$ лар учун $A_B^{-1}(b + \Delta b) > 0$ tengsizlik келиб чиқади, яъни $x_{b+\Delta b}^0 = \{A_B^{-1}(b + \Delta b), x^0(J_u) = 0\}$ вектор (1) масалалининг b векторни $b + \Delta b$ векторга алмаштиргандаги бузилмаган оптимал базис режасидан иборат бўлади. $x_B^0, x_{b+\Delta b}^0$ режалар учун базис матрицалар умумий бўлганлигидан, уларга битта ва факат битта y^0 оптимал иккиланма режа мос келади. Шундай қилиб, (14) иккиланмалик муносабатидан фойдаланиб (20) tenglikning бошқача кўринишини ифодаловчи

$$c'x_{b+\Delta b}^0 - c'x_B^0 = y^0'(b + \Delta b) - y^0'b = y^0'\Delta b$$

tengliklarни оламиз. Теорема исботланди.

Ишлаб чиқариш масаласи терминларида (1-§ нинг 12-бандига к.) (20) tengliklar куйидагиларни ифодалайди: y_i^0 — максимал фойданинг i -ресурс ҳажмининг ўзгаришини сезувчанлик ўлчами (даражаси). Агар $y_i^0 > 0$ бўлса, i -ресурс ҳажмининг ортиши максимал фойданинг ортишинига олиб келади ва $y_i^0 < 0$ бўлсанча кўп бўлса, ортиш шунча самарали бўлади.

Мисол. 1-§ нинг 12-бандига ишлаб чиқариш типидаги масала ечила. 1-4-жадвалда x^0 оптимал режа ёзилган. Жадвалдан иккиланма оптимал режа y^0 нинг компоненталарини ҳам келтириб чиқариш мумкин. (2) формула ва баҳолар учун $\Delta_j = u^j a_j - c_j$ формулагага асосан, y^0 векторининг i -компонентаси бирлик шарт вектори e_j билан бир устунда

ётувчи Δ_j баҳога қийматни ифодаловчи c_j коэффициентни қўшиш ёрдамда ҳосил қилинади. Шундай қилиб, $y_1^0 = 10, y_2^0 = 1, y_3^0 = 0$. Бу топилған қийматларга қараб (20) формулага асосан хулоса қилиш мумкини, мисолнинг шартларидан 1-ресурс ҳажмининг ортиши 2-ресурсе кажми ортгандагига қараганда 10 марта самарали бўлади. Қатъий бўлмаган ҳолда айтни мумкини, 1-ресурс 2-ресурсдан 10 марта қимматлироқдир. Ўша ресурс бошқа шартларда (бошқа масалаларда, параметрларниң бошқа қийматларида) бошқача қимматга эга бўлади. Шунинг учун иккиланма режа y^0 нинг компоненталарининг физик ўлчами қийматларни ифодаловчи векторлариниг ўлчами билан устма-уст тушганиги, юқоридагига асосан, оддий тушуниша қимматли эмас. Кўп ҳолларда y_i^0 баҳо i -ресурснинг объектив шартланган баҳоси деб аталади.

4. Иккиланмалик назариясининг tengsizliklar назарияси татбиқи. Иккиланмалик назарияси математиканинг ҳар хил бўлимларида татбиқларга эга. Бу бандда чизиқли tengsizliklar назариясининг кейинроқ керак бўладиган бир неча натижаларни оламиз.

4- теорема (Фаркашнинг tengsizlik-natijalalar ҳақида-ти теоремаси).

$$a_i x \leq 0, i = \overline{1, m}$$

tengsizliklarни қаноатлантирувчи ҳар бир n -вектор x да

$$a_0'x \leq 0 \quad (22)$$

tengsizlikning бажарилиши учун шундай манфий бўлмаган $\mu_i \geq 0, i = \overline{1, m}$ сонлар мавжуд бўлиб,

$$a_0 = \sum_{i=1}^m \mu_i a_i$$

булиши зарур ва етарлидир.

Исботи. Зарурйлиги. Агар (21) tengsizliklardan (22) tengsizlik келиб чиқса, $x = 0$ вектор

$$a_0'x \rightarrow \text{так}, a_i'x \leq 0, i = \overline{1, m} \quad (24)$$

масаланинг ечими бўлади. Иккиланмалик теоремасига асосан (24) масалага иккиланма бўлган

$$0'y \rightarrow \min, \sum_{i=1}^m a_i y_i = a_0, y \geq 0, (y = \{y_1, \dots, y_m\}) \quad (25)$$

масаланинг y^0 ечими мавжуд бўлади. (25) масала чеклашларининг y^0 ечими бўлши мавжуд бўлади. (25) масала чеклашларининг биргаликда бўлиш шартни (23) tenglikni исботлайди.

Етарлилиги. Агар (21), (22) тенгсизликларнинг параметрлари учун $\mu_i \geq 0$, $i = \overline{1, m}$ бўлган (23) тенглик ўрили бўлса, (23) тенгликни (21) тизимни қаноатлантирувчи иктиёрий x векторга кўпайтирасак (22) тенгсизликни оламиз. Теорема исботланди. Қуйидаги теорема юқоридагидек исботланади.

5-теорема (тенгликларнинг натижаси бўлган тенгсизлик ҳақида). (22) тенгсизлик фақат ва фақат шу ҳолда

$$a'_i x = 0, i = \overline{1, m}$$

тенгликларнинг натижаси бўлади, агар қандайдир $\mu_i, i = \overline{1, m}$ лар учун (23) тенгсизлик бажарилса.

Изоҳ. Агар (21) тенгсизликларни $a'_i x < 0, i = \overline{1, m}$, қатъий тенгсизликларга алмаштирасак Фаркаш теоремаси ўзгармаради. Буни исботлаш учун мос

$$a'_0 x \rightarrow \max, \quad a'_i x \leq e_i, \quad i = \overline{1, m}$$

масаланинг иктиёрий $e_i > 0, i = \overline{1, m}$ лар учун ечими борлангини кўрсатиш етарилидир, чунки (22) га асосан унинг мақсад функцияси режалар тўпламида юқоридан чегараланган.

6-теорема (тенгсизликлар тизимининг биргаликда бўлмаслиги). Ушбу

$$a'_i x < 0, i = \overline{1, m} \quad (26)$$

тенгсизликлар биргаликда бўлмайди, фақат ва фақат шу ҳол, даки, агар ҳаммаси бир вақтда нолга тенг бўлмаган $\mu_i \geq 0$ $i = \overline{1, m}$ номаифий сонлар мавжуд бўлиб,

$$\sum_{i=1}^m \mu_i a_i = 0 \quad (27)$$

бажарилса.

Исботи. *Етарлилиги.* Қандайдир $|\mu_i \geq 0, i = \overline{1, m}|$ лар учун (27) тенглик бажарилсин, бироқ шундай n -вектор x^* мавжуд бўлсинки, у (26) тизимни қаноатлантирасин, яъни

$$a'_i x^* = \alpha_i, \quad \alpha_i < 0, \quad i = \overline{1, m} \quad (28)$$

i -тенгликни $\mu_i \geq 0$ га кўпайтириб, натижаларни қўшамиз. Чап томонда (27) га асосан ноль оламиз, ўнг томонда эса $\sum_{i=1}^m \mu_i > 0$ бўлганлигидан, $\sum_{i=1}^m \mu_i \alpha_i$ манфиий сонни оламиз. Бу эса зиддият.

Зарурлилиги. (26) тизимнинг биргаликда бўлмаслиги шунни билдиради, $a'_i x, i = \overline{1, m}$ сонлар ичидаги ҳар бир n -вектор x учун манфиий бўлмаган сон топилади, яъни $\max_{1 \leq i \leq m} a'_i x_i \geq 0$. Демак, $x = 0$ вектор

$$\max_{1 \leq i \leq m} a'_i x \rightarrow \min_x$$

масаланинг ечими бўлади.

1-§ ишинг 13-бандига асосан, (29) масала ечими ($x = 0, \xi = 0$) вектор бўлган

$$\xi \rightarrow \min_x, a'_i x \leq \xi, \quad i = \overline{1, m} \quad (30)$$

масалага эквивалентdir. Иккиланмалик теоремасига асосан (30) га иккиланма бўлган

$$0'y \rightarrow \min, \quad \sum_{i=1}^m y_i a_i = 0, \quad \sum_{i=1}^m y_i = 1, \quad y \geq 0 \quad (31)$$

масаланинг ечими ҳам мавжуд. (31) масала чеклашларининг биргаликда бўлиши теореманинг исботланганини билдиради.

5. Чизиқли программалашининг матрицали ўйинлар билан боғланиши. Минимакс ҳақидағи теорема. Ж. фон Нейманни иккиланмалик назариясининг асосларини яратишга олиб келган натижалардан бирин унинг матрицали ўйинлар назариясидаги минимакс ҳақидағи теоремасидир.

Матрицали ўйин деб (нормал кўринишдаги) шундай $\{I, J, A\}$ учликка айтилади, бунда $I = \{1, 2, \dots, m\}$ — биринчи ўйинчининг соф стратегиялари тўпламини, $J = \{1, 2, \dots, n\}$ — иккинчи ўйинчининг соф стратегиялари тўпламини, $A = \{a_{ij}, i \in I, j \in J\}$, $m \times n$ ўчловли тўлов матрицасини билдиради. Ўйинчилар бир вақтнинг ўзида $i \in I, j \in J$ соф стратегияларини (A тўлов матрицасининг сатр ва устунлари номерларини) танлайдилар ва a_{ij} элементнинг қийматига қараб ҳисоблашади: 1) агар $a_{ij} > 0$ бўлса, биринчи ўйинчи иккинчи ўйинчидан a_{ij} тўловни олади; 2) агар $a_{ij} < 0$ бўлса, иккинчи ўйинчи биринчи ўйинчидан $|a_{ij}|$ тўловни олади.

Масала ўйинчиларга максимал ютуқларни таъминловчи $i_0 \in I, j_0 \in J$ оптималь стратегияларни кўрсатишдан иборат.

Агар тўловлар матрицаси $|i_0, j_0|$ эгар нуқтага эга бўлса, яъни барча $i = \overline{1, m}, j = \overline{1, n}$ учун

$$a_{i_{t_0}} \leq a_{i_{s_{t_0}}} \leq a_{i_{s_t}} \quad (32)$$

төңгизликлар бажарылса, i_0, j_0 лар қүйидеги маңнода үйинчиларнинг оптимал стратегиялари дір. Биринчи үйинчи томонидан соф стратегиянинг танланышы унга $a_{i_{t_0}}$ ютуқни таъминлады (иккінчи үйинчи қандай $j \in J$ стратегияни танласа ҳам, у биринчи үйинчига $a_{i_{s_{t_0}}}$ ютуқни олишга халақыт берса олмайды). Лекин, агар биринчи үйинчи i_0 нің рад қылса, иккінчи үйинчидә — $a_{i_{s_{t_0}}}$ дан ортиқроқ ютуқтаға эга бўлиш имконияти пайдо бўлади.

Умумий ҳолда A матрица эгар нұқтага эга бўлмайди, шунинг учун оптимал стратегияларни аниқлашнинг ўзи ҳам муаммо бўлиб қолади. Келтирилган турдаги реал үйинларда қатнашувчиларнинг қандай маълумотга эга бўлиши катта роль үйнайди ва ютуқ, одатда, кўп партиялар (қатнашувчиларнинг ўз стратегияларини танлаш актлари) натижаси сифатида ҳисобланади. Шунинг учун аралаш стратегияларга (соф стратегияларни рандомластиришига) ўтиш табиийдир (бу биринчи марта Э. Борель томонидан амалга оширилган бўлиб, оптималластириш масалаларида стратегияларни кенгайтириш бўйича салмоқли қадам ҳисобланади). Қатнашувчилар энди конкрет соф стратегияларини кўрсагмасдан, соф стратегиялар тўпламлари I, J ларда эҳтимоллар тақсимотини танлашади, холос. Ушбу $x = \{x : x_i \geq 0, i \in I; \sum_{i \in I} x_i = 1\}$

тўпламга биринчи үйинчининг аралаш стратегияси деб атади. Шунга үхшаш, $y = \{y : y_j \geq 0, j \in J; \sum_{j \in J} y_j = 1\}$ иккин-

чи үйинчининг аралаш стратегияси бўлади. Шундай қилиб, кўп партиялардан иборат үйинда қатнашувчилар ўзларининг ҳар бир соф стратегияларини танлаш эҳтимолларини кўрсагадилар. Лекин үйиннинг ҳар бир партиясидеги танлаш тасодиғий механизмлар ёрдамида амалга оширилб, бу механизмлардан бирин I тўпламдан олинган ва тақсимотлари x га teng бўлган тасодиғий сонлар билан, иккинчины эса J тўпламдан олинган ва тақсимотлари y бўлган тасодиғий сонлар билан иш кўради. Энг содда механизм қўйидагича тузилган. Горизонтал доиранинг айланаси $x_i, i = 1, m$ сонларга пропорционал қисмларга бўлинган. Доиранинг марказига вертикаль ўқ атрофида айланishi мумкин бўлган мосланган стрелка ўрнатилган. Агар стрелканни қўйиб ўборсак, ҳар бир қўйишдан кейин стрелка тўхтаган ёйларнинг номерлари

кетма-кетлиги партияларда танланадиган соф стратегиялар кетма-кетлигидан иборат бўлади. Арадлаш стратегияларни амалга ошириш учун ЭҲМ ларнинг математик таъминотидан олинган тасодиғий (псевдотасодиғий) сонлар датчикларидан фойдаланиш мумкин. Үйиннинг янги усулида қатнашувчилар рақибишининг қандай стратегия танлашими аниқлай олмайди. Бу эса эски усули учун жуда муҳим бўлган соф стратегияларни сир сақлаш масаласини чиқариб ташлайди.

Агар партияда $i \in I, j \in J$ стратегиялар амалга оширилса, a_{ij} — биринчи үйинчининг $x_i y_j$ эҳтимолли ютуғини ифодайди.

Биринчи үйинчининг үйин давомидаги ўртача ютуғи (ютуқнинг математик кутилмаси)

$$f(x, y) = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i y_j \quad (33)$$

га тенгдир. Биринчи үйинчи x ни танлаш йўли билан (33) ни максималлаштиришга, иккинчи үйинчи эса y ни танлаш йўли билан уни минималлаштиришга интилади.

Маълум бўлишича, (33) функция $\{x^0, y^0\}$ эгар нұқтага эга (банднинг бу асосий натижаси қўйида ишботланади), яъни барча x, y аралаш стратегиялар учун

$$f(x, y^0) \leq f(x^0, y^0) \leq f(x^0, y) \quad (34)$$

төңгизлик бажарилади.

Юқорида тушунтирилган сабабларга кўра, x^0, y^0 аралаш стратегияларни үйинчиларнинг оптимал аралаш стратегиялари (матрица үйиннинг ечими) сифатида қараш мумкин.

Оптимал стратегияларни қуриш мақсадида иккита масала қарайлик:

$$\min_{y > 0, \sum_{j=1}^n y_j = 1} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i y_j \rightarrow \max, \quad x \geq 0, \quad \sum_{i=1}^m x_i = 1, \quad (35)$$

$$\max_{x > 0, \sum_{i=1}^m x_i = 1} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i y_j \rightarrow \min, \quad y \geq 0, \quad \sum_{j=1}^n y_j = 1. \quad (36)$$

Холбуки,

$$\min_{y > 0, \sum_{j=1}^n y_j = 1} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i y_j = \min_{1 \leq i \leq m} \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i$$

$$\max_{x \geq 0, \sum_{i=1}^n x_i = 1} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i y_j = \max_{1 \leq i \leq m} \sum_{j=1}^n a_{ij} y_j$$

бўлганлигидан, 1-§ даги 13-бандни ҳисобга олсак, (35), (36) масалалар қўйидаги

$$\xi \rightarrow \max_{x, \sum_{i=1}^n x_i = 1} \sum_{i=1}^m a_{ij} x_i \geq \xi, \quad j = 1, \dots, n; \quad \sum_{i=1}^n x_i = 1, \quad x \geq 0, \quad (37)$$

$$\eta \rightarrow \min_{y, \sum_{j=1}^n y_j = 1} \sum_{i=1}^m a_{ij} y_j \leq \eta, \quad i = 1, \dots, m; \quad \sum_{j=1}^n y_j = 1, \quad y \geq 0, \quad (38)$$

иккиланма масалалар жуфтига эквивалент деган холосага келамиз. Иккиланмалик теоремасига асосан $\xi^0 = \eta^0$, шунинг учун

$$\begin{aligned} & \max_{x \geq 0, \sum_{i=1}^n x_i = 1} \min_{y \geq 0, \sum_{j=1}^n y_j = 1} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i y_j = \\ & = \max_{x \geq 0, \sum_{i=1}^n x_i = 1} \min_{1 \leq j \leq n} \sum_{i=1}^m a_{ij} x_i = \max_{x, \sum_{i=1}^n x_i = 1} \xi = \xi^0 = \eta^0 = \\ & = \min_{y, \sum_{j=1}^n y_j = 1} \max_{x \geq 0, \sum_{i=1}^n x_i = 1} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i y_j = \\ & = \min_{y \geq 0, \sum_{j=1}^n y_j = 1} \max_{x \geq 0, \sum_{i=1}^n x_i = 1} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i y_j \quad (39) \end{aligned}$$

га эга бўламиз. Иккинчи томондан, x^0, y^0 лар (37), (38) масалалар ечимларининг компоненталари бўлганлигидан,

$$\begin{aligned} \xi^0 &= \min_{y \geq 0, \sum_{j=1}^n y_j = 1} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i^0 y_j; \quad \eta^0 = \max_{x \geq 0, \sum_{i=1}^n x_i = 1} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i y_j^0, \\ \xi^0 &= \eta^0 = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i^0 y_j^0, \end{aligned}$$

яъни x^0, y^0 векторлар

$$\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i^0 y_j \geq \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i^0 y_j^0 \geq \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i y_j^0 \quad (40)$$

тengsizliklarни қаноатлантиши келиб чиқади. (40) ни (34) ва (39) даги четки ифодалар билан тақдослаб, қўйнагани оламиз.

7-теорема (матрицали ўйинлар назариясининг минимакси ҳақида). Ҳар бир матрицали ўйин (37), (38) чизиқли масалаларнинг оптималь режалари компоненталари билан устмасуст тушувчи аралаш стратегиялар синфида $\{x^0, y^0\}$ ечимга эга ҳамда

$$\max_{x \geq 0, e'x=1} \min_{y \geq 0, e'y=1} x'Ay, \quad \min_{y \geq 0, e'y=1} \max_{x \geq 0, e'x=1} x'Ay$$

қийматлар ҳамиша мавжуд ва ўзаро тенг:

$$\max_{x \geq 0, e'x=1} \min_{y \geq 0, e'y=1} x'Ay = \min_{y \geq 0, e'y=1} \max_{x \geq 0, e'x=1} x'Ay.$$

Изоҳ. $x^0 A y^0$ сон ўйиннинг баҳси деб аталади.

Шундай қилиб, иктиёрий матрицали ўйиннинг ечимини чизиқли программалашининг маълум бир масаласининг ечими бўйича топиш мўмкин. Аксинча: чизиқли программалашининг ҳар бир масаласига ечими шу масаланинг оптималь режасини берадиган матрицали ўйин мос келади.

3- §. ИККИЛАНМА СИМПЛЕКС УСУЛ

Каноник масалани 1-§ да баён қилинган ечиши усулини бундан бўён тўғри симплекс усул деб атаемиз. Иккиланма симплекс усул бу тўғри каноник масаланинг оптималь режаларини иккиланма каноник масалада тўғри симплекс усулини амалга ошириш ёрдамида қўриш усулидан иборатdir. Энди симплекс усул деганда тўғри ва иккиланма симплекс усуслар мажмуми (жуфти) тушунилади. Чизиқли программалаштиришининг амалий масалаларини чуқур текширишда симплекс усулини иккала компонентаси муҳим роль ўйнайди ва бирни иккисини тўлдиради.

1. Базис иккиланма режа. Корежа. Псевдорежа. Орттирма формуласи. Иккиланма симплекс усул

$$c'x \rightarrow \max, \quad Ax = b, \quad x \geq 0 \quad (1)$$

каноник масалани унга иккиланма бўлган ушбу

$$b'y \rightarrow \min, \quad A'y \geq c \quad (2)$$

масаланинг режаларини алмаштириш ёрдамида счишнинг махсус усулидан иборатdir.

2-§ да иккиланма масала (2) ни ҳосил қилинда кўрсатилган эдики, $A_B = A(I, J_B)$ базис матрицини x^0 оптимал базис режага иккиланма масаланинг

$$y^* A_B = c_B, \quad y^* A_H \geq c_H \quad (3)$$

шартларни қаноатлантирувчи махсус $y^0 = u$ ечими мос келади. Агар (3) муносабатларни қаноатлантирувчи y^0 иккиланма режа берилса ва $A_B^{-1}b \geq 0$ бўлса, (1) масаланинг $x^0 = [A_B^{-1}b, x_H = 0]$ оптимал базис режасини қуриш мумкин.

Бу таҳлил кўрсатадики, (1) масаланинг оптимал режасини қуриш имконини берадиган (2) иккиланма масаланинг ечимини базис иккиланма режалар деб аталадиган махсус иккиланма режалар орасидан излаш етарлидир.

1-таъриф. Агар $\det A_B \neq 0$ бўлиб, y векторда иккиланма масаланинг чеклашлари

$$A_B^* y = c_B, \quad A_H^* y \geq c_H \quad (4)$$

$(c_B = c(J_B), A_H = A(I, J_H), J_H = J \setminus J_B, c_H = c(J_H))$ кўринишда бўлса, иккиланма y режа иккиланма базис $A_B = A(I, J_B)$ матрицини базис режа дейилади.

Иккиланма базис матрицанинг $|a_{ij}|, j \in J_B$ устунларни мажмуми иккиланма базис деб аталади. (1) тўғри масаланинг базиси ва базис режасининг базис матрицасини (1-§ га қ.) тўғри базис ва тўғри базис матрица деб атаемиз.

2-таъриф. Агар базис иккиланма режада (4) даги тенгсизлик қатъий бўлса, y бузилмаган режа деб аталади.

Кейинги ҳисоблашларда базис иккиланма режа билан боғланган иккита вектордан куп фойдаланилади.

3-таъриф. Иккиланма режа y да ҳисобланган $\delta = \delta(J)$

$$\delta = A^* y - c \quad (5)$$

вектор (яъни $\delta \geq 0$ бўлганда) (1) масаланинг корежаси деб аталади. Базис корежа — иккиланма базис режага мос корежадир. У

$$\delta(I_B) = 0, \quad \det A(I, J_B) \neq 0$$

муносабатларни қаноатлантиради.

4-таъриф. Иккиланма базис матрица A_B бўйича (базис иккиланма режа бўйича) ҳисобланган, компоненталари

$$\kappa(J_B) = A_B^{-1}b, \quad \kappa(J_H) = 0$$

бўлган $\kappa = \kappa(J)$ вектор (1) масаланинг базис псевдорежаси деб аталади.

Фараз қиласлик, y иккиланма базис режа бўлиб, $A_B = A(I, J_B)$ унинг иккиланма базис матрицаси бўлсин. Бошқа $\bar{y} = y + \Delta y$ (базис бўлиши шарт эмас) иккиланма режани қарайдимиз. Иккиланма мақсад функциясининг ортигаси

$$b^* \bar{y} - b^* y = b^* \Delta y$$

учун формула келтириб чиқарамиз.

Корежа ва иккиланма базис режаларнинг таърифидан қўйидагига эгаимиз:

$$\begin{aligned} \Delta \delta'(J_B) &= \bar{y}^* (J_B) - \delta'(J_B) = \bar{y}^* A_B - c'(J_B) - \delta'(J_B) = \\ &= y^* A_B + \Delta y^* A_B - c'_B - \delta'_B = \Delta y^* A_B. \end{aligned}$$

Буни ҳисобга олсан, псевдорежа таърифидан иккиланма мақсад функцияси ортигаси учун излангэн

$$b^* \Delta y = \Delta y^* A_B \kappa_B = \kappa_B^* \Delta \delta(J_B) = \sum_{j \in J_B} \kappa_j \Delta \delta_j \quad (6)$$

формулани ҳосил қиласмиш.

Бу формуладан псевдорежа компонентасининг физик маъноси келиб чиқади: κ_j — иккиланма мақсад функциясининг y нуқтада (мос δ корежада) δ корежанинг j -компонентаси ортигандаги ўзгариш тезлигидир.

2. Оптималлик критерийси. Тўғри режалар бўлмаслигининг етарлилик шарти. Итерация. Фараз қиласлик, y — иккиланма базис режа бўлиб, $A_B = A(I, J_B)$ унинг иккиланма базис матрицаси, $\kappa = [\kappa_B = A_B^{-1}b, \kappa_H = 0]$ — мос базис псевдорежа бўлсин.

1-теорема (оптималлик критерийси). Иккиланма базис режа y нинг оптимал бўлиши учун

$$\kappa_B \geq 0 \quad (7)$$

тенгсизликнинг бажарилиши етарли, бузилмаган базис режа бўлган ҳолда зарур ҳамдир. Шу y га мос базис псевдорежа эса тўғри оптимал режадан иборатdir.

Исботи. Етарлилиги. Ихтиёрий иккиланма режа $\bar{y} = y + \Delta y$ ва мос корежа $\delta = \delta + \Delta \delta$ учун

$$\Delta \delta (J_B) = \bar{\delta}(J_B) - \delta(J_B) \geq 0 \quad (8)$$

тengsизликини оламиз.

Иккиланма мақсад функциясининг (7), (8) векторлардаги орттиримаси (6) га асосан манфий бўлмайди. Бу эса иккиланма режа y нинг оптималлигиги исботлайди.

Ҳар бир базис псевдорежа, таърифга кўра, (1) тўғри масаланинг асосий чекланишларини қаюатлантиради. Агар (7) бажарилса, бу режада (1) масаланинг тўғри чеклашлари ҳам ўринили бўлади, яъни $x = t'gri$ режадир. Шунингдек,

$$c^T x = c^T x_B = c^T A_B^{-1} b = b^T y$$

бўлганлигидан, иккиланмалик назариянг асосан (2-§ даги 2-натижага), x (1) масаланинг оптимал режаси бўлади.

Зарурйлиги. Фараз қилайлик, y режа (7) tengsizlik bажарилмайдиган бузилмаган иккиланма базис режа бўлсин, яъни

$$\delta_H > 0 \quad (9)$$

булиб, бирор $i_0 \in J_B$ учун x_{i_0} компонента манфий бўлсин:

$$x_{i_0} < 0 \quad (10)$$

$\bar{\delta} = \delta + \Delta \delta$ корежани қўйидагича қурайлил:

$$\Delta \delta_j = \begin{cases} \sigma, & \text{агар } j = i_0 \text{ бўлса}, \\ 0, & \text{агар } j \neq i_0, j \in J_H \text{ бўлса}. \end{cases} \quad (11)$$

(5) га асосан $\Delta \delta' = \Delta y' A$ tenglik bажарилади. Базис қисм $\Delta \delta_B = \Delta y' A_B$ дан компоненталари (11) ёрдамида берилган маълум $\Delta \delta_B$ вектор бўйича $\Delta y' = \Delta \delta_B A_B^{-1}$ векторни топамиз. У ҳолда, $\Delta \delta_H = \Delta \delta(J_H)$ компонента учун

$$\Delta \delta_H = \Delta y' A_H = \Delta \delta_B A_B^{-1} A_H \quad (12)$$

формулани оламиз.

Агар тўғри симплекс усулдагидек, $A_B^{-1} a_i$ векторнинг i -компонентасини x_{i_0} , $i \in J_B$, $j \in J_H$ билан белгиласак, (11) ни ҳисобга олганда, (12) формуланинг компоненталар бўйича ёзиши қўйидаги кўринницаша бўлади:

$$\Delta \delta_j = \delta x_{i_0}, \quad j \in J_H. \quad (13)$$

(11), (13) лардан кўриниадики, (9) га мувофиқ шундай етарилини кимини мусбат $\delta > 0$ сон топиладики, унда $\bar{\delta}_j = \delta_j +$

$+ \Delta \delta_j \geq 0$, $j \in J$, tengsizlik bажарилади, яъни $\bar{\delta}$ режа (1) масаланинг $y = y + \Delta y$ иккиланма режага мос режасидир.

Бу режа учун орттирма формуласи (6) дан (10), (11) ларга мувофиқ иккиланма режа y нинг оптималлигига қарама-қарши бўлган

$$b^T y - b^T y = \kappa_{i_0} \Delta \delta_{i_0} = \sigma \kappa_0 < 0 \quad (14)$$

tengsizlikка келамиз. Теорема исботланди.

Оптималлик критерийси (7) bажарилмаган ва псевдорежанинг бирор манфий компонентаси (10) га манфий бўлмаган

$$x_{i_0} \geq 0, \quad j \in J_H \quad (15)$$

сонлар мос келган ҳолни қараемиз. У ҳолда (11), (13), (15) ларга мувофиқ, $\bar{\delta} = \delta + \Delta \delta$ вектор иктиёрий $\sigma \geq 0$ лар учун (1) масаланинг корежаси бўлади. (14) дан σ нинг ортиши билан иккиланма масаланинг мақсад функцияси чексиз камайиши келиб чиқади ($\sigma \rightarrow \infty$ да $b^T y \rightarrow -\infty$). Бу эса 2-§ даги 2-натижага асосан қўйидаги теореманинг исботланганлигини билдиради.

2-теорема (тўғри режалар бўлмаслигининг етарилилк шарти). Агар бирор $i_0 \in J_B$ учун (10), (15) tengsizliklar bажарилса, (1) масаланинг чеклашлари ўзаро қарама-қарши бўлади.

Энди псевдорежанинг ҳар бир манфий (10) компонентаси учун (15) tengsizliklar bажарилмаган, яъни бирор $j \in J_H$ учун $x_{i_0} < 0$ бўлган ҳолни қараб чиқиш қолади. Бу ҳолда σ ортиши билан

$$\sigma_j = -\delta_j / x_{i_0} \quad (16)$$

бўлганда $\bar{\delta} = \delta + \sigma x_{i_0}$ компонента нолга айланади, $\sigma > \sigma_0$ бўлганда эса манфий бўлиб қолади. Бундан $\bar{\delta}$ корежа бўлиб қолиши учун максимал мумкин бўлган σ^0 қиймат

$$\sigma^0 = \sigma_{i_0} = -\delta_{i_0} / x_{i_0} = \min_{x_{i_0} < 0, j \in J_H} (-\delta_j / x_{i_0}) \quad (17)$$

га тенг бўлиши келиб чиқади. σ нинг бу қиймати учун (14) га асосан иккиланма мақсад функцияси $y \rightarrow y$ алмаштиришида y бузилмаган иккиланма базис режа бўлганда мусбат бўладиган максимал $|\sigma^0 x_{i_0}|$ қийматга камаяди.

Қурилган $\bar{\delta}$ корежага мос келувчи $y = y + \Delta y$ иккиланма режанинг базис режа бўлишини исботлаймиз. (11) га му-

вөник, $\bar{\delta}$ корежанинг δ_j , $j \in J_B$ компоненталаридан фақат биңаси, яъни $\delta_{j_0} (\sigma^0 > 0)$ бўлганда) ноль бўлмаслиги мумкин. Лекин унинг ўрнига δ_j , $j \in J_H$ лар ичидаги албатта нолга тенг бўлган

$$\delta_{j_0} = \delta_{j_0} + \sigma^0 x_{i_0 j_0} - \delta_{j_0} - \delta_{j_0} \cdot x_{i_0 j_0} / x_{i_0 j_0} = 0$$

компонента пайдо бўлади.

Демак, δ векторнинг ҳам δ вектордагидек m та нолга тенг компоненталари бўлади: $\delta(J_B) = 0$, $\bar{J}_B = (J_B \setminus i_0) \cup j_0$, $\bar{\delta}(J_H) \geq 0$, $\bar{J}_H = (J_H \setminus j_0) \cup i_0$.

$A(I, \bar{J}_B)$ матрица A_B матрицанинг a_{i_0} -устунини a_{i_0} -устуига алмаштириш натижасида ҳосил қилинади, бу ерда (17) га мувоғиқ $x_{i_0 j_0} \neq 0$ муносабат бажарилади. 1-§ да $A(I, \bar{J}_B)$ маҳсусмас матрица эканлиги исбот қилинган. Шундай қилиб, δ вектор $\bar{A}_B = A(I, \bar{J}_B)$ иккilanma базис матрицали базис корежадан иборатdir. \bar{A}_B матрицага тескари матрицанинг элементларини топиш формуулалари 1-§ да келтирилган. Эски базис корежа δ дан янги базис корежа $\bar{\delta}$ га ўтиш, аниқланшига кўра, кетма-кет амалга оширилган итерациялар тўпламидан иборат бўлиб, иккilanma симплекс усульнинг итерацияси деб аталади.

Изоҳлар. 1. Юқоридаги i_0 индекс псевдорежанинг ихтиёрий манфий компонентасига тегиши бўлиши мумкин. Кўпинча қўйидаги қоида қўлланилади:

$$x_{i_0} = \min x_j, j \in J_B.$$

Иккilanma симплекс усул 1-§ нинг техникаси ёрдамида олниди. Бошқа усул эса каноник кўриннишга келтирилган (2) иккilanma масала учун тўгри симплекс усульнинг амалга оширилишидан иборатdir. Агар ҳосил қилинадиган шарт матрицасининг маҳсус структурасини ҳисобга олсан, юқорида баён қилинган усулага келамиз. Бу усулларини иккаласи ҳам қандайдир биринккай ҳолда 4-§ да нақлиёт масалаларини текшириша қўлланилади.

3. Алгоритм. Иккilanma симплекс усул алгоритмини тескари иккilanma базис матрица A_B^{-1} терминларида баён қиласи миз.

1-итерация. Биринчи итерацияда J_B тўплам бошлангич иккilanma базис матрица $(A_B)_1 = A(I, J_B^1)$ га тескари бўлган $(A_B^{-1})_1$ матрица ва бошлангич базис корежанинг нобазис

$$\delta^{k+1}(J_H^1) = c'(J_B^1)(A_B^{-1})_1 A(I, J_H^1) - c'(J_H^1), J_H^1 = J \setminus J_B^1$$

компоненталари маълум.

k-итерация. Фараз қилайлик, k-итерацияда J_B^k тўплам, $A(I, J_B^k)$ иккilanma базис матрицага тескари $(A_B^{-1})_k$ матрица ва мос базис корежанинг нобазис $\delta^k(J_H^k)$, $J_H^k = J \setminus J_B^k$ компоненталари маълум бўлсин.

$$1) x(J_B^k) = (A_B^{-1})_k b$$

векторни ҳисоблаймиз.

2) Агар $x_j, j \in J_B$ сонлар ичидаги манфийлари бўлмаса, (1) масалани ечиш жараёни

$$x^0 = \{x^0(J_B^k) = x(J_B^k), x^0(J_H^k) = 0\}$$

оптималь режада тугалланади.

3) Агар $x_j, j \in J_B$ сонлар ичидаги манфийлари бўлса, улар ичидаги $x_{i_0} < 0$, $i_0 = i_0(k)$ ни танлаймиз.

4) $[A_B^{-1}(i_0, I)]_k A(I, J_H^k)$ векторнинг $x_{i_0 j_0}, j \in J_H^k$ компоненталарини ҳисоблаймиз, бунда $[A_B^{-1}(i_0, I)]_k$ орқали $(A_B^{-1})_k$ матрицанинг i_0 -қатори белгиланган.

5) Агар $x_{i_0}, j \in J_H^k$ сонлар ичидаги манфийлари бўлмаса, ечиш жараёни тугалланади; (1) масала тўғри режаларга эга бўлмайди.

6) Агар $x_{i_0}, j \in J_H^k$ сонлар ичидаги манфийлари бўлса, хар бир $x_{i_0 j_0} < 0$, $j \in J_H^k$ учун $\sigma_j = -\delta_j / x_{i_0 j_0}$ сонларни ҳисоблаймиз ва улар ичидаги энг кичигини топамиз: $\sigma^0 = \sigma_{j_0}$, $j_0 = j_0(k)$.

7) J_B^k, J_H^k тўпламларни янгиларига алмаштирамиз:

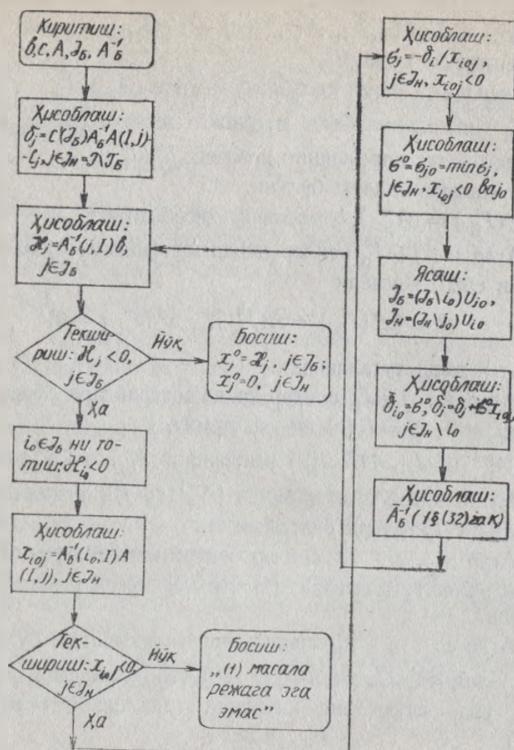
$$J_B^{k+1} = (J_B^k \setminus i_0) \cup j_0, J_H^{k+1} = (J_H^k \setminus j_0) \cup i_0.$$

8) Янги базис корежанинг нобазис элементларини ҳисоблаймиз:

$$\delta^{k+1} = \delta_j^k + \sigma^0 x_{i_0 j_0}, j \in J_H^{k+1} \setminus j_0, \delta_{i_0}^{k+1} = \sigma^0.$$

9) 1-§ нинг (32) формуулаларида $J_B = J_B^k$, $u_{ij}, i \in J_B$, $j \in I$ ларни $(A_B^{-1})_k$ матрицанинг элементлари деб ҳисоблаб, ўша формуулаларга асосан, $(A_B^{-1})_{k+1}$ матрицанинг $u_{ij}, i \in J_B$, $j \in I$ элементларини ҳисоблаймиз.

10) ($k+1$)-итерацияга ўтамиз.

Алгоритмнинг блок-схемаси I.4- чизмада көлтирилгән.

4. Мисол (пархез ҳақидаги масала). Иккиланма симплекс усулни жадвалда амалга ошириш. Таркибида m та түйимли моддаларин b_1, b_2, \dots, b_m дан кам бүлмаган миқдорда сақловчы энг арзон таом тайёрлаш талаб қилинади. Түйимли моддалар сотиб олиниши керак бүлган озиқ-овқат махсулотларыда ҳар хил нисбатта бүләди. Бирлик (огрелик, ҳажым ва ш. ы.) J махсулотдагы i түйимли модданынг миқдори a_{ij} га тенг бүлсін. Бирлик J махсулоттнан баҳоси c_j га тенг бүлсін.

Пархез ҳақидаги (ва шунға үшаш аралашмалар ҳақидаги ҳар хил масалалар) ҳар бир масаланиң үзиге хослиги шундан иборатты, ушинг

үчуп бошланғич иккиланма базис режа осон қурилади. Бу эса масаланы иккиланма симплекс усул билан самараали ечиш имконияттны беради.

Иккиланма симплекс усулни күрсатиш учун пархез масаласини катталниклари 1.5- жадвалдаги күринишида бүлгән ҳолда ечамиз.

I.5- жадвал

Модда №	Махсулот №			
	1	2	3	Моддалар миқдорининг қуын чегаралари
1	2	3	1	2
2	1	1	0	3
3	3	0	1	1
4	0	1	2	2
Махсулот бирлигининг баҳоси	1	3	1	

Сотиб олиниши керак бүлгән j махсулот миқдори $x_j \geq 0$, $j = 1, 2, 3$ бүлсін. У ҳолда, $c_j x_j$ – ушинг баҳоси ва $x_1 + 3x_2 + x_3$ (I.5- жадвалга күра) таомнинг баҳоси бүләди. Сотиб олинган j махсулотдаги i модданынг миқдори a_{ij} , x_j га тенг. Шунинг учун $2x_1 + 3x_2 + x_3$ I.5- жадвал таомдаги бириңчи модданынг миқдори бүләди.

Бошқа моддаларнаның миқдори хам шунға үшаш хисобланади. Бу хисобланыштарни түйимли моддаларнаның таомда бүлиши керак бүлгән қуын чегаралари билан солишиндирип, пархез ҳақидаги масаланиң (қараластырылған мисолнаның шартлары) құйидаги математик моделини оламыз:

$$\begin{aligned} x_1 + 3x_2 + x_3 &\rightarrow \text{min}, \\ 2x_1 + 3x_2 + x_3 &\geq 2, \\ x_1 + x_2 &\geq 3, \\ 3x_1 + x_3 &\geq 1, \\ x_2 + 2x_3 &\geq 2, \\ x_1 \geq 0, x_2 \geq 0, x_3 \geq 0. \end{aligned}$$

Бу масалани квоник күринишида өзәмиз:

$$\begin{aligned} -x_1 - 3x_2 - x_3 &\rightarrow \text{max}, \\ 2x_1 + 3x_2 + x_3 - x_4 &= 2, \\ x_1 + x_2 - x_5 &= 3, \\ 3x_1 + x_3 - x_6 &= 1, \\ x_2 + 2x_3 - x_7 &= 2, \\ x_i \geq 0, i = 1, 7. \end{aligned} \quad (18)$$

Бу масалага иккиланма бүлгән масала

$$\begin{aligned} 2y_1 + 3y_2 + y_3 + 2y_4 &\rightarrow \text{min}, \\ 2y_1 + y_2 + 3y_3 &\geq -1, \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 3y_1 + y_2 + y_4 &\geq -3, \\
 y_1 + y_2 + 2y_4 &\geq -1, \\
 -y_1 &\geq 0, \\
 -y_2 &\geq 0, \\
 -y_3 &\geq 0, \\
 -y_4 &\geq 0
 \end{aligned}$$

күринишида бўлади.

$\{0, 0, 0, 0\}$ вектор (18) масаланинг манфий бирлик диагонал

$$A_B = \{a_4, a_5, a_6, a_7\} = -E$$

Иккиланма базис матрици иккиланма базис режасидан иборат бўлади. Бошлангич базис корежа δ нинг компоненталарини ҳисоблаймиз: $\delta = \{1, 3, 1, 0, 0, 0, 0\}$.

Иккиланма симплекс усулининг итерациясини амалга ошириш мақсадида иккиланма масала учун янги жадвал тузиш зарурати йўқ. Бу ва-энфани тўғри масаланинг бироз узарттирилган эски симплекс жадвали ўтайди (1.2- жадвал). Бу жадвалда θ -устун олиб гашланиб, Δ -қатор δ -қаторга алмаштирилган ва σ -қатор қўшимча киритилган. 1.6- жадвалнинг асосий қисми 1.2- жадвалдек тўлдирилади. Бошлангич A_B матрица E дан иборат бўлмасдан $-E$ дан иборат бўлганингидан, (18) масаланинг параметрлари 1.6- жадвалга тескари иншоралар билан кирилган. δ -қатор мазкур корежанинг компоненталари билан тўлдирилади.

I.6- жадвал

θ, a_j базис	θ	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6	a_7
a_4	2	-2	-3	1	1	0	0	0
a_5	-3	-1	1	0	0	1	0	0
a_6	1	3	0	-1	0	0	1	0
a_7	2	0	-1	-2	0	0	0	1
δ		1	3	1	0	0	0	0
σ		1	3					

1.6- жадвалининг таҳлили псевдорежанинг компоненталарини ўзида сақловчи b -устудан бошланади. Бирорта ҳам қатор учун 2- теореманинг шартлари бажарилмаганингидан ($\mu_j < 0$ бўлган ҳар бир қаторда манфий элементлар мавжуд), итерациянинг ёнишга киришамиз. Аввало, b -устунинг минимал элементини топамиз: $x_{i_1} = x_3 = -3$. У манфий бўлганингидан бошлангич базис көрежа оптималь эмас. x_i ни ўзида сақловчи қатор етакчи қатор деб аталади. Етакчи қаторнинг ҳар бир манфий $x_{i_{ij}}$ элементи учун $-\delta_j / x_{i_{ij}}$ кисбетларни ҳисоблаймиз ((16) га к.) ва натижаларни σ -қаторга ёзамиз. Минимал элемент $\sigma^0 = \sigma_1 = 1$

(17) сонга мос келади. σ_{j_0} ни ўзида сақловчи θ -устун етакчидир. σ_{j_0} - элемент тўғри симплекс усуладигидек етакчи элемент деб аталади. Иккапланма базисдаги a_{j_0} векторни a_{j_0} га алмаштириб, чиқариб ташлаймиз. Бу амал 1.6- жадвалнинг сатрларига (σ сатран бошқа) қўлланилган тўғри туртбурчак қоидаси бўйича амалга оширилади. Янги 1.7- жадвални тузиш билан иккиланма симплекс усулинг битта итерацияси

I.7- жадвал

θ, a_j базис	θ	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6	a_7
a_4	4	0	-1	-1	1	2	0	0
a_5	3	1	1	0	0	-1	0	0
a_6	8	0	3	-1	0	-3	1	0
a_7	2	0	-1	-2	0	0	0	1
δ	0	2	1	0	1	0	0	0
σ		2	1/2					

У

тутгалланади. Навбатдаги итерациянинг натижаларни оптималлик критерийини қаноатлантирувчи 1.8- жадвалда келтирилган. Бу жадвалдан (18) масаланинг оптимал режаси компоненталарини ёзамиз: $x_1^0 = 3$, $x_2^0 = 0$, $x_3^0 = 1$, $x_4^0 = 5$, $x_5^0 = 0$, $x_6^0 = 9$, $x_7^0 = 0$.

I.8- жадвал

b, a_j базис	b	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6	a_7
a_4	5	0	-1/2	0	1	-2	0	-1/2
a_1	3	1	1	0	0	-1	0	0
a_6	9	0	7/2	0	0	-3	1	-1/2
a_3	1	0	1/2	1	0	0	0	-1/2
δ	0	3/2	0	0	1	0	0	1/2

5. Сезирликтининг таҳлили. Амалий масалаларни ечишда кўп ҳолларда масала параметрларининг қандайдир қийматлари учун эмас, балки уларнинг бирор тўплами учун оптималь режа қизиқарли ҳисобланади. A , b , c параметрлар ва-

риацияларининг масала ечимиға таъсириш сезгирликтин таҳлили деб аталади. Бу муаммони ўрганишда иккапланма симплекс усул муҳим роль ўйнайди. Сезгирлик таҳлилиниң намойиши учун ишлаб чиқариш масаласида ресурслар ҳажми (b -векторининг) вариациясида оптималь режаларнинг коррекцияси усулини қараймиз ва баён қиласиз.

1-§ даги мисолга мурожаат қиласиз. Ўерда қўидаги учта ресурслар ҳажми $b = \{200, 500, 700\}$ учун ишлаб чиқариладиган оптималь базис режаси x^0 олинган (1.4-жадвал). 1.4-жадвалдан x^0 режаканинг тўғри базис матрицасига тескари A_B^{-1} матрицини ҳисоблаш мумкин. Унинг устунлари, аниқланишига кўра, 1.4-жадвалнинг бирлик шарт вектор устунларидаги элементлардан иборат.

$$A_B^{-1} = \begin{pmatrix} 1 & -1/10 & 0 \\ 0 & 1/10 & 0 \\ 0 & -1 & 1 \end{pmatrix}$$

Фараз қиласиз 2-ресурс ҳажми 500 дан 800 га ўзгарсин, яъни $b = \{200, 800, 700\}$ бўлсин. Унинг мақсад функциясига таъсирини x^0 режаканинг оптималь потенциаллари ёрдамида биринчи яқинлашишда баҳолаш мумкин (2-§ инг Збандига к.). Мазкур бандда янги шартлар учун аниқ жавоб бериш имкониятини берадиган оптималь режаки топамиш. Масалани ечиши симплекс усулиниң биринчи фазасидан бошлаш кўпинча вақтнинг кўп сарф бўлиши туфайли мақсадга мувофиқ эмас. Бу ҳолларда иккапланма симплекс усул анча самаралиндири. 1.4-жадвалда Δ -қаторнинг элементлари A_B^{-1} ик-

1.9- жадвал

b, a_j	b	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5
Базис						
a_1	120	1	$7/2$	0	$7/2$	0
a_3	80	0	$1/2$	1	$1/2$	0
a_5	-100	0	-5	0	5	1
δ		0	15	0	30	0
σ			3			

↑

киланма базис матрици $\delta = \{0, 15, 0, 30, 0\}$ базис корежани ташкил қиласиз. Шунинг учун b -устунинг элементларини

$$A_B^{-1} b = \{120, 80, -100\}$$

векторининг компоненталари билан алмаштиргандан сўнг иккапланма симплекс усуслини қўллаш учун бошланғич жадвални (1.9-жадвал) оламиз.

Изоҳ. Агар $A_B^{-1} b$ вектор манфий бўлмаса, $\bar{x}^0 = x_B^0 = (A_B^{-1} b, x_N^0 = 0)$ янги шартлар учун оптималь режаки бўлади ва ёч қандай итерация талаб қилинмайди.

Иккапланма симплекс усулиниң 1.9-жадвалга қўлланилиган битта итерацияни оптималь режаси $\bar{x}^0 = \{50, 20, 70, 0, 0\}$ бўлган 1.10-жадвалга олиб келади.

6. Масала ўлчамларининг ўзгариши. Чизикли программалаш масаласининг ўлчами ўзгарувчилар сони n ва асосий чеклашлар сони m билан характерланади. Амалда кўпинча ўлчамлари оптималь режаки маълум бўлган масалалар ўлчамларидан кам фарқ қиласидиган масалаларни ечиш зарур.

1.10- жадвал

b, a_j	b	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5
Базис						
a_1	50	1	0	0	7	$7/10$
a_3	70	0	0	1	1	$1/10$
a_2	20	0	1	0	-1	$-1/5$
δ		0	0	0	45	3

рати пайдо бўлади. Тўғри ва иккапланма симплекс усулларининг моҳирлик билан қўлланилиши аввалги маълумотлардан самарала фойдаланиш имкониятини беради.

Ишлаб чиқариш масаласи (1-§) тилида ўзгарувчилар сонининг ошиши—корхонанинг ишлаб чиқариш режасига янги маҳсулот кўшишини, ўзгарувчилар сонининг камайиши эса режадан қандайдир маҳсулотни чиқариб ташлашни билдиради. Агар корхонанинг маҳсулоти кўшимча қайта ишлашни талаб қиласа математик модель учун асосий чеклашлар сони ортади. Агар маҳсулотни қайта ишлашнинг бирор тури чиқариб ташланса асосий чеклашлар сони камаяди.

риацияларининг масала ечимига таъсирини текшириш сезгирликнинг таҳлили деб аталади. Бу муаммони ўрганинда иккапланма симплекс усул мухим роль йўнайди. Сезгирлик таҳлилининг намойиши учун ишлаб чиқариш масаласида ресурслар ҳажми (b -векторнинг) вариациясида оптималь режаларнинг коррекцияси усулини қараймиз ва баён қиласиз.

1-§ даги мисолга мурожаат қиласиз. У ерда қийидаги учта ресурслар ҳажми $b = \{200, 500, 700\}$ учун ишлаб чиқаришинг оптималь базис режаси x^0 олинган (1.4- жадвал). 1.4- жадвалдан x^0 режанинг тўғри базис матрицасига тескари A_B^{-1} матрицани ҳисоблаш мумкин. Унинг устунлари, аниқланишига кўра, 1.4- жадвалнинг бирлик шарт вектор устунларидаги элементлардан иборат.

$$A_B^{-1} = \begin{pmatrix} 1 & -1/10 & 0 \\ 0 & 1/10 & 0 \\ 0 & -1 & 1 \end{pmatrix}$$

Фараз қиласиз 2-ресурс ҳажми 500 дан 800 га ўзгарсин, яъни $\bar{b} = \{200, 800, 700\}$ бўлсин. Унинг мақсад функцияси таъсирини x^0 режанинг оптималь потенциаллари ёрдамида биринчи яқинлашишда баҳолаш мумкин (2-§ нинг Зб бандига к.). Мазкур бандда янги шартлар учун аниқ жавоб бериш имкониятини берадиган оптималь режани топамиз. Масалани ечиши симплекс усулининг биринчи фазасидан бошлаш кўпинча вақтнинг кўп сарф бўлиши туфайли мақсадга мувофиқ эмас. Бу ҳолларда иккапланма симплекс усул А_B ик-

1.9- жадвал

\bar{b}, a_j	b	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5
Базис						
a_1	120	1	7/2	0	7/2	0
a_3	80	0	1/2	1	1/2	0
a_5	-100	0	-5	0	5	1
δ		0	15	0	30	0
σ			3			

↑

киланма базис матрицали $\delta = \{0, 15, 0, 30, 0\}$ базис корежани ташкил қиласиз. Шунинг учун b -устуннинг элементларини

$$A_B^{-1} \bar{b} = \{120, 80, -100\}$$

векторнинг компоненталари билан алмаштиргандан сўнг иккапланма симплекс усулини қўллаш учун бошланғич жадвални (1.9- жадвал) оламиз.

Изоҳ. Агар $A_B^{-1} \bar{b}$ вектор мағниб бўлмаса, $\bar{x}^0 = x_B^0 = \{A_B^{-1} \bar{b}, x_H = 0\}$ янги шартлар учун оптималь режа бўлади ва хеч қандай итерация талаб қилинмайди.

Иккапланма симплекс усулининг 1.9- жадвалга қўлланилган битта итерацияси оптималь режаси $x^0 = \{50, 20, 70, 0, 0\}$ бўлган 1.10- жадвалга олиб келади.

6. Масала ўлчамларининг ўзгариши. Чизиқли программалаш масаласининг ўлчами ўзгарувчилар сони n ва асосий чеклашлар сони m билан характерланади. Амалда кўпинча ўлчамлари оптималь режаси маълум бўлган масалалар ўлчамларидан кам фарқ қиласиган масалаларни ечиш зару-

1.10- жадвал

\bar{b}, a_j	b	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5
Базис						
a_1	50	1	0	0	7	7/10
a_3	70	0	0	1	1	1/10
a_2	20	0	1	0	-1	-1/5
δ		0	0	0	45	3

рати пайдо бўлади. Тўғри ва иккапланма симплекс усулларнинг моҳирлик билан қўлланилиши аввалги маълумотлардан самарали фойдаланиш имкониятини беради.

Ишлаб чиқариш масаласи (1-§) тилда ўзгарувчилар сонининг ошиши—корхонанинг ишлаб чиқариш режасига янги маҳсулот қўшишини, ўзгарувчилар сонининг камайини эса режадан қандайдир маҳсулотни чиқариб ташлашини билдиради. Агар корхонанинг маҳсулотни қўшимча қайта ишлашни талаб қиласа математик модель учун асосий чеклашлар сони ортади. Агар маҳсулотни қайта ишлашнинг бирор тури чиқариб ташланса асосий чеклашлар сони камаяди.

Асосий чеклашларнинг сони ортган ҳолга батафсил тұхтамиз. Фараз қылайлик, x^0 режа (1) масаланиң оптималь режаси $A_B = A(I, I_B)$, $u = u(I)$ уннан базис матрицаси ва потенциаллар вектори бўлсин. Асосий чеклашларга қўшимча

$$a'x \leq \beta, \beta \geq 0 \quad (19)$$

кўшилган бўлсин. Агар $a'x^0 \leq \beta$ бўлса, равшанки, x^0 вектор (1), (19) масалада ҳам оптималь режа бўлиб қолади. $a'x^0 > \beta$ бўлсин. У ҳолда (1), (19) масалани каноник кўришига келтиргандан кейин уннан $(m+1) \times (n+1)$ шарт матрицаси

$$\tilde{A} = \begin{vmatrix} A & 0 \\ a' & 1 \end{vmatrix} = \{\tilde{a}_j, J \in \tilde{J} = J \cup (n+1)\}$$

кўришини олади. Агар

$$\tilde{A}_B = \begin{vmatrix} A_B & 0 \\ a'_B & 1 \end{vmatrix}, \quad a_B = a(J_B) \quad (20)$$

деб еслак,

$$\tilde{A}_B^{-1} = \begin{vmatrix} A_B^{-1} & 0 \\ -a'_B A_B^{-1} & 1 \end{vmatrix}$$

эквивалентини текшириш осон. Ушбу $(m+1)$ -векторни топайлик: $\tilde{u}' \{c(J_B), 0\} \tilde{A}_B^{-1} = \{u(I), 0\}'$. Бундан

$$\tilde{\Delta}_j = \tilde{u}' \tilde{a}_j - \tilde{c}_j = \begin{cases} \Delta_j, & j \in J, \\ 0, & j = n+1, \end{cases} \quad \tilde{c}_j = c_j, \quad j \in J, \quad \tilde{c}_{n+1} = 0; \\ \Delta_j = u'a_j - c_j.$$

x^0 режанинг оптимальлиги сабабли $\Delta_j, j \in J$ баҳолар манғий бўлмайди. Демак, $\tilde{\Delta}_j \geq 0, j \in \tilde{J}$ ва $\tilde{\Delta}_j = 0, j' \in \tilde{J}_B = J_B \cup (n+1)$, яъни $\tilde{u}'(1), (19)$ масаланинг (20) базис матрицаси иккilanma базис режасидан иборат. Унга мос базис пеевдорежа $\tilde{x} = [\tilde{x}_B, \tilde{x}_H = 0]$ ни қурамиз:

$$\begin{aligned} \tilde{x}_B &= \tilde{A}_B^{-1} \tilde{b} = \begin{vmatrix} A_B^{-1} & 0 \\ -a'_B A_B^{-1} & 1 \end{vmatrix} \begin{pmatrix} b \\ \beta \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} A_B^{-1} b \\ -a'_B A_B^{-1} b + \beta \end{pmatrix} = \\ &= \begin{pmatrix} x_B \\ -a'x^0 + \beta \end{pmatrix}. \end{aligned}$$

$(m+1)$ -векторнинг \tilde{x}_B -компонентаси $\tilde{x}_{m+1} = -a'x^0 + \beta < 0$ манғий, яъни \tilde{u} оптималь бўлмаган иккilanma ба-

зис режадир. Иккilanma симплекс усулага асосан (1), (19) масаланинг оптималь иккilanma режасини қуриш учун ҳисоблашларни давом эттирамиз.

Машқ тариқасида баён қилинган усул билан 1-§ даги мисолда маҳсулотларнинг барча турларини қўшимча қайта ишлаш шарт бўлиб, унга 400 бирлик ҳажмдаги туртинчи тур ресурс жалб қилинганда оптималь режа қуриш тавсия қилинади. Маълумки, биринчи ва тўртинчи турдаги бирлик маҳсулотларнинг қайта ишланиши учун бир бирлик тўртингч тур ресурс сарфланади, иккинчи ва учинчи турлар учун эса икки бирлик сарфланади.

4- §. НАҚЛИЁТ МАСАЛАЛАРИ

Чизиқли программалашнинг нақлиёт масалалари деб маҳсулотлар ташишини оптимальлаштириш бўйича турли амалий масалаларнинг математик моделларига айтилади. Бошқа физик табиятга эга бўлган кўпгина масалалар ҳам шунга келтирилади. Нақлиёт туридаги масалаларнинг амалда кенг тарқалганлиги уларни ечишининг янги усулларини яратиш бўйича тинимсиз, зўр берни қилинаётган ҳаракатларни оқлади. Мазкур параграфда тўр ва матрица шаклида берилган нақлиёт масалаларни ечиш учун янги масалаларнинг маҳсуслигини ҳисбга олган тўғри симплекс усулининг реализацияси сифатида описанади.

1. Тўр. Оқим. Тўрли нақлиёт масаласи. Тугунлар деб аталган $I = \{1, 2, \dots, n\}$ элементлар тўпламини қарайлик. Кўргазмали бўлиши учун уни аҳоли яшайдиган пунктларнинг $\{A_1, A_2, \dots, A_n\}$ тўплами деб тасаввур қиласиз. Фараз қылайлик, батъи $i, j \in I$ тугунлар жуфтни тартибланган. Бундай ҳар бир жуфтни (i, j) билан белгилайнади. Бундай ҳар бир жуфтни i ва охири j бўлган ёй деб атайдиз. Физик таҳлилда (i, j) ёй A_i пунктдан A_j пунктгача йўлни ифодалайди. $I \times I$ да аниқланган ёйлар тўпламини U билан белгилайнади.

1-табриф. $S = \{I, U\}$ тўплам (йўналтирилган) тўр деб аталади. Чизмаларда тугунлар нуқталар силан, (i, j) ёйлар i дан j га стрелкали чизиқлар билан белгиланади. Физик тилда тўр—йўл тармоқлари билан бирга олинган аҳоли яшайдиган пунктлар мажмудидир.

Ҳар бир $i \in I$ тугунга тугуннинг жадаллигини ифодаловчи a_i сонни мос қилиб қўямиз. $a_i > 0$ бўлганда i тугун манба (A_i — қандайдир маҳсулот ишилаб чиқариш пункт),

a_i — ундағы ишлаб чиқарыш ҳажми), $a_i < 0$ бұлганда оқиши (A_i — истеъмол қилиш пункті, $|A_i|$ — истеъмол ҳажми) деб аталағы. $a_i = 0$ бұлған i түгунлар нейтрал (транзит, оралық) түгуилар деб аталағы. Чизмаларда манбалар ва оқимлар манба-түгунға ки्रувчы ёки оқим-түгундан чиқувчи стрелкалар билан белгиланады. Стрелкалар олдига интенсивлик шартынан абсолют қийматлары ёзилады. Нейтрал түгунлар чизмаларда белгиланмайды.

Хар бир $(i, j) \in U$ ёға манфий бўлмаган x_{ij} сонин, яъни қабул қилинган тасаввурда A_i дан A_j га ташшладиган маҳсулот миқдорини ифодаловчы ёйли оқимни ((i, j) ёй бўйича оқимни) мос қилиб қўяшимиз.

Фараз қиласайлик, $I_i^+ = I_i^+(U) = \{j : (i, j) \in U\}$, $I_i^- = I_i^-(U) = \{j : (i, j) \in U\}$ — тўпламлар $i(I_i^+)$ дан бошланувчи ёки $i(I_i^-)$ да тугалланувчи i түгунли U нинг ёйларини туташтирувчи түгунлар тўплами бўлсан. Агар

$$\sum_{j \in I_i^+} x_{ij} - \sum_{j \in I_i^-} x_{ij} = a_i \quad (1)$$

бўлса, яъни A_i пунктда ишлаб чиқариладиган ва унга келиб тушадиган маҳсулот миқдори A_i дан ташшладиган ва унда истеъмол қилинадиган маҳсулот миқдорига генг бўлса, i түгунда баланс шарти бажарилган дейилади.

2-тазриф. Агар $x = |x_{ij} : (i, j) \in U\}$ ёйли оқимлар ҳар бир $i \in I$ түгунда баланс шарти (1) ни қаноатлангирса, у $S = [I, U]$ тўрдаги оқим (тўрли оқим) деб аталағы.

$(i, j) \in U$ ёйларга яна битта характеристикани, яъни бирлик ($x_{ij} = 1$) ёйли оқимнинг қиймати c_{ij} ни мос қилиб қўяшимиз. $\sum_{(i, j) \in U} c_{ij} x_{ij}$ сонни x оқимнинг қиймати деб атаемиз.

Оқим қийматининг физик маъноси берилған йўллар тармоғи бўйича амалга ошириладиган ташишларнинг $x = |x_{ij}, (i, j) \in U\}$ режадаги нақлиёт харажатларининг (сафларининг) миқдоридир.

Тўрли нақлиёт масаласи (тўршаклидаги нақлиёт масаласи) ёки минимал қийматли оқим ҳақидағы масала деб ҳам юритиладиган масала

$$\sum_{(i, j) \in U} c_{ij} x_{ij} \rightarrow \min, \quad \sum_{i \in I_i^+} x_{ij} - \sum_{i \in I_i^-} x_{ij} = a_i, \quad i \in I \quad (2)$$

масаланинг ечими буладиган x^0 оптималь оқимни (минимал қиймат оқимини) топишдан иборатдир.

(2) масаланинг мақсад функцияси ва чекланишлари (тengликлар ва тенгсизликлар типидаги) функциялари x_{ij} , $(i, j) \in U$, үзгарувчиларга ишбатан чизиқлидирлар, яъни (2) чизиқли программалаш масаласидир. Лекин (2) чизиқли программалашнинг максус масаласидир, уни каноник кўринишга келтиргандаги максус структурали, фақат бирлар (мусбат-манфий) ва кўп поллардан иборат катта шарт матрицаси ҳосил бўлади. Шунинг учун (2) масалани каноник кўринишга келтириш ва уни симплекс усул билан ечиш мақсадга мувофиқ эмас. Мазкур параграфда нақлиёт масалаларини ечишининг бошқа, самарали потенциаллар усули деб аталаған ва тўғри симплекс усул амалий тоясини бевосита (2) моделда амалга оширадиган усул баён қилинади.

2. Базис оқим. Дастлаб тўрга доир зарур тушунчаларни киритамиз. Йўналиришдан холи (i, j) ёйни i, j чегара түгунли $\{i, j\}$ қирра деб атаемиз. Агар тўрнинг түгуни ягона (осиғлик) қирра учун чегаравий бўлса, түгун осма деб аталағы. Қўшини қирралари умумий чегаравий түгунларга эга бўлган ҳар хил қирраларнинг $\{i_1, i_2\}, \{i_2, i_3\}, \dots, \{i_{k-1}, i_k\}$ кетма-кетлиги i_1, i_2 түгунларни туташтирувчи (оддий) занжир деб аталағы. Агар бу занжирнинг $\{i_1, i_2, \dots, i_k\}$ түгунлар кетма-кетлигига бир хиллари бўлмаса, занжирни элементтар деб ҳисоблаймиз. Занжир бўйлаб ҳаракат йўналишини ташлаб оламиз. Агар бу йўналиш занжирининг (i, j) қиррасига мос (i, j) ёйнинг $i \rightarrow j$ йўналиши билан устма-уст туписа, (i, j) — тўғри ёй бўлади. Қарама-қараш յўналиши ёй тескари деб аталағы. Агар тўрнинг ихтиёрий иккита түгуннин занжир билан туташтириш мумкин бўлса, тўр боғламли дейилади. Бундан бўён, асосан, фақат содда элементтар занжирлар ва боғламли тўрлар қаралади.

Устма-уст тушадиган i_1, i_k түгунли $\{i_1, i_2, \dots, i_k\}$ занжир цикл деб аталағы.

1-лемма. Циклсиз тўр осма қиррани ўзида сақладайди.

Ҳақиқатан, i_1 — тўрнинг ихтиёрий түгуни бўлсан. Агар у осма бўлмаса, тўрнинг боғламлилигидан $\{i_1, i_2\}$ қирранинг мавжуд бўлиши келиб чиқади. Агар i_2 түгун ҳам осма бўлмаса, шундай $\{i_2, i_3\}$ қирра топиладики, $i_3 \neq i_1$ бўлади, чунки тўрда цикллар йўқ. Бу жараённи давом эттириб, чекли сондаги қадамдан сўнг осма түгун ва унга мос осма қиррани оламчз. Лемма исботланди.

2-лемма. Циклдан қиррани ёки осма қиррани (осма тү-

түгүн билан) чиқарып ташлаш түрнинг бөгламлигини бузмайды.

Исботи үкүвчига қолдирилади.

Агар $|I| = |U| + 1$ бўлса, $S = \{I, U\}$ тўр шажара деб аталади.

3-лемма. Тўр циклларга эга бўлмагандага фақат шунда шажара бўлди.

Исботи. *Етарлилиги.* 1-леммага асосан тўрда осма қирра топилади. Уни мос осма түгүн билан чиқарып ташлаймиз. Колган тўр 2-леммага асосан, яна бөгламли ва равшаник, циклсиз бўлди. Ундан осма қирра ва осма түгүнни чиқарып ташлаймиз. $|I| - 2$ қадамдан сўнг ягона қирра учун чегаравий бўлган иккита түгүн қолади. Шундай қилиб, $|I| = |U| + 1$.

Зарурлилиги. Шажарада цикл мавжуд деб фараз қилайлик. Бу цикл тўла шажара қилиши мумкин эмас, чунки унинг қирралари сони тугунлари сонига тенгдир. Қаралаётган циклга кирмайдиган тугунлар ва қирралар ичида барча осма тугунлар ҳамда уларга мос осма қирраларни чиқарып ташлаймиз. Агар қолган қирралар яна битта цикл ташкил қиласа, унда қаралаётган циклга кирмайдиган қиррани чиқариб ташлаймиз. Бунда тугунлар сони ўзгармасдан қолади, қирралар сони эса биттага камайди. Бу жараённи давом эттириб, чекли сондаги қадамдан сўнг бошланғич тўрдан қаралаётган циклни ажратамиз. Унда тугунлар сони қирралар сонига тенг. Демак, бошланғич тўр-шажарада қирралар сони тугунлар сонидан кам эмас: $|U| \geq |I|$. Зиддият леммани исботлайди.

4-лемма. Шажара тугунларининг ҳар бир жуфтига ягона занжир билан бөгланган.

$S = \{I, U\}$ тўр учун $S^* = \{I, U^*\}$ тўр қисмий тўр деб аталади, бунда $U^* \subset U$. Шажарадан иборат бўлган қисмий тўр S тўрнинг шажараси деб аталади.

5-лемма. S^* — тўрнинг шажараси бўлсин. Ихтиёрий $((i, j) \in U, (i, j) \notin U^*$ ёйда $S_1 = \{I, U_1\}, U_1 = U^* \cup (i, j)$ қисмий тўр фақат битта циклни ўзида сақлайди.

Исботи. S_1 да циклларнинг мавжудлиги 3-леммадан келиб чиқади. Агар улар биттадан кўп бўлса, танлаб олинган битта циклдан қолганларининг ҳеч бўлмагандага биттасига кирмайдиган қиррани чиқарып ташлаймиз. Колган $S_2 = \{I, U_2\}$ қисмий тўр учун $|I| = |U_2| + 1$, яъни S_2 — цикллари бўлган шажара эканлигини оламиз. Зиддият леммани исботлайди.

Банднинг асосий масаласига ўтамиз. Симплекс усууда

чизиқли бөгланмаган векторларнинг тўла тизимидан фойдаланилади. Каноник масаланинг $a_j, j \in J = \{1, 2, \dots, n\}$ шарт векторлари ичида $\{a_j, j \in J_B\}, J_B \subset J$ векторлар тўла (чизиқли эркли) векторлар тизимини ташкил этади дейилади, агар $\sum_{j \in J_B} a_j x_j = 0$ тенглама фақат ноль $x_j = 0, j \in J_B$ ечимга эга бўлиб, $j \in J_B$ ихтиёрий $j_* \in J, j_* \notin J_B$ да $\sum_{i \in J_B} a_i x_i + a_{j_*} x_{j_*} = 0$ тенглама ноль бўлмаган $x_{j_*} \neq 0, j \in J_B \cup J_0$ ечимга эга бўлса.

Бунга мувоффик, (2) масала учун қўйидаги таърифни киритамиз.

3-таъриф. Агар

$$\sum_{i \in I_i^+ \cup U_B} x_{ij} - \sum_{i \in I_i^- \cup U_B} x_{ij} = 0, i \in I,$$

тизим фақат ноль $x_{ij} = 0, (i, j) \in U_B$ ечимга, лекин ихтиёрий $(i_*, j_*) \in U, (i_*, j_*) \notin U_B$ ёй учун

$$\sum_{i \in I_i^+ \cup U_B \cup (i_*, j_*)} x_{ij} - \sum_{i \in I_i^- \cup U_B \cup (i_*, j_*)} x_{ij} = 0, i \in I$$

тизими нолдан фарқли $x_{ij} \neq 0, (i, j) \in U_B \cup (i_*, j_*)$ ечимга эга бўлса, $S = \{I, U\}$ тўрнинг $U_B \subset U$ ёйлар тўплами тўла деб аталади.

Ёйлар тўплами тўлалиги критерийини ифодалашдан олдин кўшимча тушунчаларни киритамиз. Ҳар бир $i \in I$ тўгунда (1) тенглик бажариладиган $x = \{x_{ij}, (i, j) \in U\}$ тўплами пеевдооқим деб атаймиз.

6-лемма. Тугунларнинг интенсивлиги ноль ($a_i = 0, i \in I$) бўлган тўрда цикл бўлса бундай тўр чексиз сондаги пеевдооқимларга эга бўлди.

Исботи. Циклга кирмаган барча $\{i, j\}$ қирралар учун $x_{ij} = 0$ деб оламиз. Циклнинг $\{i_0, j_0\}$ қиррасига мос (i_0, j_0) ёйининг $i_0 \rightarrow j_0$ йўналиши бўйича циклнинг айланиб ўтиш йўналишини ташлаймиз. Циклнинг (i, j) қирраси учун агар $(i, j) — тўрги ёй бўлса, $x_{ij} = 0$ деб, агар $(i, j) —$ тескари ёй бўлса, $x_{ij} = -\theta$ деб оламиз. Ихтиёрий θ учун қурилган $x = \{x_{ij}, (i, j) \in U\}$ тўплам (1), $i \in I$ тенгликларин қаноатлантиради. Лемма исботланди.$

6-лемманинг исботида топилган псевдооқим өңдімдес (і₀, i₀) циркуляция деб аталағы.

1-теорема (ёйлар түпламининг тулалик критерийсі). $S = \{I, U\}$ тұрда $S_B = \{I, U_B\}$ түрнинг дараҳты бұлған ва фақат шундай бұлған ҳолдагина $U_B \subset U$ түплам тула бўлади.

Исботи. Етарлиги. S_B да осма түгунни топамиз. Бу түгундаги баланс шартидан псевдооқимнинг унга мос осма қирра бўйлаб нолга тенг бўлиши келиб чиқади. Осма түгун ҳамда қирраини чиқарип ташлаймиз ва операцияларни тақоррлаймиз. |I|—1 қадамдан сўнг S_B да ноль псевдооқим оламиз. Агар S_B га ихтиёрий $(i, j) \in U$, $(i, j) \notin U_B$ ёйни қўшасак, 5-леммага мувофиқ, цикл ҳосил бўлади, унинг натижасида (6-лемма) 0-циркуляция ($\theta > 0$) пайдо бўлади. Шундай қилиб, U_B — ёйларнинг тула түпламидир.

Зарурлиги. U_B — ёйларнинг тула түплами бўлсин. $S_B = \{I, U_B\}$ түплам циклларга эга бўла олмайди, чунки 6-леммага мувофиқ ҳар бир циклда ноль бўлмаган псевдооқим мавжуд. S_B тур боғламидир, чунки акс ҳолда U_B га $(i_0, j_0) \in U$ ёйни цикл ҳосил қўлмасдан қўшиши (боғламли бўлмаган тұрда у ҳамниша мумкин) i_0 түгунда баланс шартидан келиб чиқадиган $x_{i_0 j_0} = 0$ тенгликка олиб келади. Шундай қилиб, 3-леммага асосан, S_B — түрнинг шажарасидир. Теорема исботланыди.

4-таъриф. Агар $x_{ij} = 0$, $(i, j) \in U_H$, $U_H = U \setminus U_B$, U_B — ёйларнинг тула түплами бўлса, $x = \{x_{ij}, (i, j) \in U_B\}$ оқим базис оқим деб аталағы.

x_{ij} , $(i, j) \in U_B$ базис ёйли оқимлар; x_{ij} , $(i, j) \in U_H$ нобазис ёйли оқимлар бўлади.

5-таъриф. Агар базис оқимнинг барча базис ёйли оқимлари мусбат бўлса, у бузилмаган (айнимаган) деб аталағы.

4-таърифининг шартларини қаноатлантирадиган U_B ёйлар түплами базис түплам деб аталағы.

Изоҳ. U_B базис түплами (симвлекс усуздаги базис матрица каби) базис оқимнинг таърифига асос қилиб олиш мумкин. $S = \{I, U\}$ тұрда тұла U_B түплам ажратылған бўлсин. У ҳолда $S_B = \{I, U_B\}$ — түрнинг шажарасидир (3-лемма). $x_{ij} = 0$, $(i, j) \in U_H$, $U_H = U \setminus U_B$ деб олайлик. S_B да n_1 осма түгунни ва осма (i_1, i_2) қиррага мос $\{i_1, i_2\}$ ёйни топамиз. a_{i_1} интенсивлик бўйича i даги баланс шарты ёрдамида $x_{i_1 i_2} = a_{i_1}$ ёйли оқимни топамиз. U_B түпламдан (i_1, i_2) ёйни чиқарип ташлаймиз. $S_B = \{I \setminus I_1, U_B \setminus (i_1, i_2)\}$ түплам яна шажара ҳосил қи-

лади (2-лемма). Унинг элементларининг характеристикаларини фақат i_2 түгуннинг жадаллигини a_{i_2} дан a_{i_1} га ўзgartариб, олдингидек сақладаймиз:

$$\bar{a}_{i_2} = \begin{cases} a_{i_2} + x_{i_1 i_2}, & \text{агар } (i_1, i_2) \text{ қиррага } (i_1, i_2) \text{ ёй мос келса,} \\ a_{i_2} - x_{i_1 i_2}, & \text{агар } (i_1, i_2) \text{ қиррага } (i_2, i_1) \text{ ёй мос келса.} \end{cases}$$

S_B шажара билан ҳам S_B каби иш кўрамиз. $n-1$ қадамдан сўнг, ёйларнинг ёйла U_B түпламидан олинган барча ёйлар бўйича, x_{ij} , $(i, j) \in U_B$ ёйли оқимлар қурилади. Равшани, улар $x_{ij} = 0$, $(i, j) \in U_H$ лар билан биргаликда S тұрда псевдооқим ташкил қиласы. Агар қурилган псевдооқим оқимдан иборат бўлса, яъни $x_{ij} \geq 0$, $(i, j) \in U_B$ бўлса, тұла U_B түплам базис түплам деб аталағы. Равшани, бу оқим U_B базис түпламга мос базис оқим (4-таъриф) бўлади.

3. Оқим қиймати орттирумасининг формуласи. Фараз қўйлайлик, (2) масалада U_B — ёйларнинг базис түплами ва x — унга мос базис оқим бўлсин. Бошқа (базис бўлиши шарт бўлмаган) $\bar{x} = x + \Delta x$ оқимни қараймиз. Оқим қийматининг

$$\sum_{(i, j) \in U} c_{ij} \bar{x}_{ij} - \sum_{(i, j) \in U} c_{ij} x_{ij} = \sum_{(i, j) \in U} c_{ij} \Delta_{ij}$$

орттирумаси учун формула топамиз.

$S = \{I, U\}$ түрнинг ҳар бир $i \in I$ түгунни учун u_i сонни (түгунларнинг потенциалы) шундай мос қилиб қўйялики, $\{u_i, i \in I\}$ түплам

$$0 = u_i - u_j - c_{ij}, (i, j) \in U_B \quad (3)$$

тenglamalalar (potenциаллар) тизимини қаноатлантирыссын. Изданаётган u_i , $i \in I$ сонлар мавжудлигини кўрсатамиз. Ихтиёрий $i_1 \in I$ түгунни танлаймиз ва $u_{i_1} = 0$ деб оламиз. 4-леммага мувофиқ ҳар бир $i \in I$ түгунни i_1 билан $S_B = \{I, U_B\}$ шажарасининг ягона $\{i_1, i_2, \dots, i_k, i\}$ занжири ёрдамида туташтириш мумкин. (3) тenglamalarni бу занжирнинг ёйлари (i_1 дан i гача) бўйлаб қараб, i түгуннинг u_i потенциалини аниқлаймиз. Масалан,

$$u_{i_2} = \begin{cases} u_{i_1} - c_{i_1 i_2}, & \text{агар } (i_1, i_2) \text{ тўғри ёй бўлса,} \\ u_{i_1} + c_{i_1 i_2}, & \text{агар } (i_1, i_2) \text{ тескари ёй бўлса.} \end{cases}$$

Шунга ўхшаш, u_{i_2} га кўра u_{i_2} ҳисобланади ва ҳ. к.

Түгунлар потенциалларига эга бўлган ҳолда базис бўлмаган ёйларнинг баҳоларини топамиз:

$$\Delta_{ij} = u_i - u_j - c_{ij}, \quad (i, j) \in U_H \quad (4)$$

x ва $\bar{x} = x + \Delta x$ оқимларда (1) баланс шартлари бажа-рилганингидан, ёйли оқимларнинг Δx_{ij} , $(i, j) \in U$ ортирма-лари

$$\sum_{i \in I_i} \Delta x_{ij} = \sum_{j \in I_i} \Delta x_{ji} = 0, \quad i \in I \quad (5)$$

тенгликларни қаноатлантиради.

(3), (4) тенгликларнинг иккала томонини Δx_{ij} га күпай-тириб, $(i, j) \in U$ лар бўйича йигамиз:

$$\begin{aligned} \sum_{(i,j) \in U} c_{ij} \Delta x_{ij} &= - \sum_{(i,j) \in U_H} \Delta_{ij} \Delta_{ij} + \sum_{(i,j) \in U} (u_i - u_j) \Delta x_{ij} \\ &= \sum_{(i,j) \in U_H} \Delta_{ij} \Delta x_{ij} + \sum_{i \in I} u_i \left(\sum_{j \in I_i} \Delta x_{ij} - \sum_{j \in I_i} \Delta x_{ji} \right). \end{aligned}$$

Энди (5) ни ҳисобга олиб, оқимнинг қиймати ортирма-сига учун изланган формулани оламиз:

$$\sum_{(i,j) \in U} c_{ij} \Delta x_{ij} = - \sum_{(i,j) \in U_H} \Delta_{ij} \Delta x_{ij}. \quad (6)$$

(6) дан Δ_{ij} баҳоларнинг физик маъноси келиб чиқади: Δ_{ij} баҳо x нуктада нобазис ёйли x_{ij} оқим ортганда тескари ишо-ра билан олинган оқим қийматининг ўзгариш тезлигидан иборатдир.

4. Базис оқимнинг оптимальлик критерийси. Фараз қи-лайлик, $x - \bar{x}$ ортигина базис тўплами U_B бўлган базис оқим, Δ_{ij} , $(i, j) \in U_H$ (4) формула бўйича ҳисобланган унга мос баҳолар бўлсин.

2- теорема (оптимальлик критерийси). Базис оқим x нинг оптималь бўлниши учун

$$\Delta_{ij} \leq 0, \quad (i, j) \in U_H \quad (7)$$

тенгислизиклар етарли, бузилмаган (айнимаган) ҳолда эса за-рур ҳамдир.

Исботи. Етарлилиги. $x_{ij} = 0$, $(i, j) \in U_H$ ва ихтиёрий $x = x + \Delta x$ оқим учун $\bar{x}_{ij} \geq 0$, $(i, j) \in U_H$ бўлганлигидан

$$\Delta x_{ij} = \bar{x}_{ij} - x_{ij} \geq 0, \quad (i, j) \in U_H. \quad (8)$$

(7), (8) ларни (6) га келтириб қўйиб, $\sum_{(i,j) \in U} c_{ij} \Delta x_{ij} \geq 0$ га, яъни x оқимнинг қиймати унинг ихтиёрий ўзгаришида ка-маймаслигига ишонч ҳосил қиласиз, бу эса x нинг оптималь-лигига тенг кучлидир.

Зарурлилиги. Дейлик, x — бузилмаган оптималь базис оқим, яъни,

$$x_{ij} > 0, \quad (i, j) \in U_B \quad (9)$$

бўлсин. Фараз қилайлик, (7) тенгислизиклар $(i_0, j_0) \in U_H$ бўл-ганда

$$\Delta_{i_0 j_0} > 0 \quad (10)$$

баҳода бузилсан. Максус $\Delta x = \{\Delta x_{ij}, (i, j) \in U\}$ ортирма қу-рамиз. Дастрлаб,

$$\Delta x_{ij} = \begin{cases} \theta \geq 0, & \text{агар } (i, j) = (i_0, j_0) \text{ бўлса,} \\ 0, & \text{агар } (i, j) \neq (i_0, j_0), (i, j) \in U_H \text{ бўлса,} \end{cases} \quad (11)$$

деб оламиз. Қолган Δx_{ij} , $(i, j) \in U_B$ компоненталарни (11) ни ҳисобга олганда қуидаги

$$\sum_{i \in I_i \setminus (U_B)} \Delta x_{ij} = \begin{cases} -\theta, & \text{агар } i = i_0 \text{ бўлса,} \\ +\theta, & \text{агар } i = j_0 \text{ бўлса,} \\ 0, & \text{агар } i \neq i_0, j_0, i \in I, \text{ бўлса,} \end{cases} \quad (12)$$

қўринишни оладиган (5) тенгламадан топамиз.

(12) тизимнинг $S_B = \{I, U_B\}$ шажара ва (i_0, j_0) ёйда аниқ-ланган Δx_{ij} , $(i, j) \in U_B$ ечимини топамиз S_B га (i_0, j_0) ёйни қўшиш ягона $\{i_0, j_0, i_1, \dots, i_k\}$ циклнинг пайдо бўлишига олиб келади (5-лемма). (i_0, j_0) ёйда Δx_{ij} нинг қиймати бе-рилган ((II) га к.).: $\Delta x_{i_0 j_0} = \theta$. У ҳолда (12) тенгликларнинг цикл бўйлаб бажарилниши учун: 1) агар $\{i, j\}$ — циклнинг қирраси ва (i, j) ёй — циклни $i_0 \rightarrow j_0$ йўналишда айлануб ўтишда тўғри ёй бўлса, $\Delta x_{ij} = \theta$ бўлиши; 2) агар қаралаётган (i, j) ёй тескари бўлса, $\Delta x_{ij} = -\theta$ бўлиши зарур ва етар-лидир. Циклга кирмайдиган қирраларга мос барча $(i, j) \in U_B$ ёйлар учун $\Delta x_{ij} \equiv 0$ деб олиб, (12) тизимнинг θ қийматли (i_0, j_0) -циркуляцияни ифодаловчи ечимини оламиз.

Кўрилган циркуляцияни базис оқимнинг устига қўямиз. У ҳолда (11) га мувофиқ $x_{i_0 j_0} = 0$ ёйли оқим $x_{i_0 j_0} = x_{i_0 j_0} + \Delta x_{i_0 j_0} = \theta \geq 0$ оқимгача ортади. x_{ij} , $(i, j) \neq (i_0, j_0)$, $(i, j) \in U_H$

ёйли оқимлар ўзгармайди. x_{ij} ёйли оқимлар цикл бўйлаб $|\Delta x_{ij}|$ ($|\Delta x_{ij}| \leq \theta$) га ўзгарадилар. Шунингдек, (i_0, j_0) дан ташқари цикл базис ёйларнинг қирраларидан иборат бўлганинигидан, у бўйлаб (9) тенгликлар бажарилади ва Δx_{ij} ларнинг етарли кичик ўзгаришлари уларни буза олмайди: $x_{ij} = x_{ij} + \Delta x_{ij} > 0$, $(i, j) \in U_B$. Шундай қилиб, $x = x + \Delta x$ вектор етарли кичик $\theta > 0$ учун S тўрда оқимни аниқлайди. Орттирма формуласи (6) дан (10) (11) ларни ҳисобга олганда, x оқимнинг қиймати оптималь x оқимнинг қийматларидан кичик бўлади;

$$\sum_{(i,j) \in U} c_{ij} x_{ij} = \sum_{(i,j) \in U} c_{ij} x_{ij} - \theta \Delta_{i_0, j_0} < \sum_{(i,j) \in U} c_{ij} x_{ij} \quad (13)$$

Зиддият теоремани исботлайди.

Оптимальлик критерийси (7) ни текшириш қуйидаги операцияларга келтирилади: З-бандда баён қилинган қоидалар бўйича тугуларнинг потенциалларини ҳисоблаймиз, улар бўйича нобазис ёйларнинг баҳоларини топамиз, уларнинг ишорасини текширамиз.

5. Қуйидан чегараланмаган қийматли оқим мавжудлигининг етарлилик шарти. Фараз қиласлик, 4-бандда қаралётган базис оқим учун (10) тенгсизлик бажарилсин ва циклнинг қирраларига мос барча ёйлар циклни $i_0 \rightarrow j_0$ йўналишида айланниб ўтишда тўғри бўлсин. Бу ҳолда оптимальлик критерийсан зарурийлигининг исботидан кўринадики, барча Δx_{ij} сонлар цикл бўйлаб мусбат бўладилар. Шунинг учун x га ихтиёрий $\theta > 0$ қийматли циркуляцияни қўйганда x оқим ҳосил бўлади. (13) дан келиб чиқадики, θ ортиши билан x оқимнинг қиймати чексиз камаяди.

3-теорема. Банднинг бошида келтирилган шартларда (2) масалада исталган даражада кичик қийматли оқим мавжуд (яъни (2) масала ечимга эга эмас).

6. Итерация. 4-банддаги базис оқимнинг таҳлилини давом эттирамиз. (10) манфий баҳо билан бирга, 5-банддан фарқли ӯлароқ, цикл бўйлаб ҳамма ёйлар ҳам тўғри бўлавермайдиган охирги ҳолни қараймиз. Равшанки, бу ҳолда x оқимга фақат θ қийматли (i_0, j_0) циркуляцияни қўйиш мумкин. θ ортиши билан янги оқимнинг қиймати камайганлиги учун (2) масалани ечиш нуқтаи назаридан максимал жоиз θ^0 қийматни топиш керак бўлади. Циклнинг қирраларига мос тескари ёйлар учун ўринли бўлган

$$\bar{x}_{ij} = x_{ij} + \Delta x_{ij} = x_{ij} - 0$$

формуладан

$$\theta^0 = 0_{i_* j_*} = x_{i_* j_*} = \min x_{ij} \quad (14)$$

эканлиги келиб чиқади, бу ерда минимум нобазис (i_0, j_0) ёйбўйича қурилган циклнинг барча тескари ёйлари бўйнча ҳисобланади.

x оқимни x оқимга алмаштирамиз, бу баён қилинган амалларга мувофиқ қўйидагига келтирилади: циклнинг тўғри ёйларидаги (жумладан, (i_0, j_0) ёйдаги) оқимларини θ^0 га ортирамиз, тескари ёйлардаги оқимларини θ^0 га камайтирамиз, қолган ёйли оқимларни ўзгартирмасдан қолдирамиз. Бунда (13) га кўра оқимнинг қиймати $\theta_0 \Delta_{i_0, j_0}$ қадар камаяди ва бу катталик бузилмаган x оқим учун (10), (9) ларга кўра мусбат бўлади, чунки $\theta^0 > 0$. (i_*, j_*) ёйни U_B тўпламдан чиқариб ташлаймиз, лекин унга (i_0, j_0) ёйни қўшамиз. $x_{i_* j_*} = 0$ бўлган (i_*, j_*) ёйни чиқариб ташлаш $\{I, U_B \cup (I_0, j_0)\}$ тўрдаги ягона цикли бузади. Демак, қисмий $S_B = \{I, U_B\}$ тур $\bar{U}_B = (U_B \setminus (i_*, j_*) \cup (I_0, j_0))$ билан бирга шажара бўлиб, \bar{U}_B – базис оқим бўлиб қолган янги \bar{x} оқимга мос базис тўпламдан иборатdir.

$\bar{x} \rightarrow \bar{x}$ ўтиш аниқланнишига кўра бошлангич базис оқим учун кетма-кет бажарилган баён қилинган турдаги итерацияларнинг йиғиндисидан иборат бўлиб, потенциаллар усулининг итерацияси деб аталади.

Бузилмаган тўрли нақлиёт масалалари (барча базис оқимлари бузилмаган) учун потенциаллар усули чеклидир. Бу итерациялар жараёнида ёйларнинг базис тўпламлари оқим қийматининг қатлий камайиши натижасида иккى марта учраши мумкин эмаслигидан, базис тўпламларнинг эса ёйларнинг барча тўпламида факат чекли сонда эканлигидан келиб чиқади.

Изоҳ. Баён қилинган итерацияда (i_0, j_0) ёй ихтиёрий мусбат (10) баҳо бўйича танлаб олинган эди. Кўп ҳолларда унни

$$\Delta_{i_0, j_0} = \max \Delta_{ij}, (i, j) \in U_H$$

шартдан танлаб оладилар.

7. Потенциаллар усулининг биринчи фазаси. (2) масала учун ёйларнинг бошлангич U_B базис тўпламини қуриш потенциаллар усулининг биринчи фазаси деб аталади. Кўпинча U_B синаб қуриш усули ёрдамида оддий қурилади. Уму-

мий усул қүйіндеги. $S = \{I, U\}$ тұрға $a_{n+1} = \sum_{i \in I} a_i = 0$ жа-
даллікка* эга бұлган $n + 1$ сунъий түгүнниң ва агар i -ман-
ба ёки нейтрал түгүн бұлса, $(i, n+1)$ күрнештеги сунъий
ёйлардан иборат U_c тұпламы; агар i — оқыш (қүйиліш) бұл-
са, $(n+1, i)$ күрнештеги сунъий ёйлардан иборат I_c тұп-
ламы құшамиз.

Кенгайтирилған тұрда сунъий ёйлар тұпламы базис булады
(текшириңгі) ва базис (сунъий) ёйлар бүйлаб оқимлар бош-
ланған түрнинг бу ёйлар мажароли бұлган $i \in I$ түгүнләри
интенсивликларыннан абсолют қыйматика төндірді.

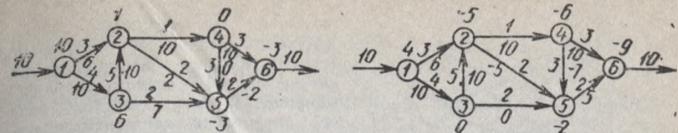
Из ох. Агар муайян масалада бошланғич базис тұпламы бирдан
куриш мүмкін бўлмаса кўп ҳолларда |I| та сунъий ёйларни эмас, бал-
ки фақат уларнинг унча кўп бўлмаган қисмини киритиш етарлайди.

Кенгайтирилған тұрда потенциаллар усулы билан сунъий
ёйли оқимлар йиғиндине x_{ij} ни минималлаштирамиз

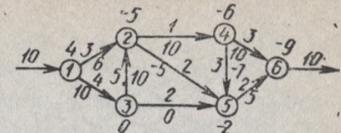
(биринчи фаза масаласи). 1- § нинг тархы (схемаси) бүйіча
бираңынчы фаза масаласининг $\{x_{ij}^*, (i, j) \in U, x_{ij}^*, (i, j) \in U_c\}$ ечи-
мини таҳлил қиласымыз: 1) агар $x_{ij}^* \neq 0, (i, j) \in U_c$, бўлса, бош-
ланған тұр оқимга эга эмас; 2) фараз қиласылар, $x_{ij}^* = 0,$
 $(i, j) \in U_c$ ва ёйларнинг базис тұплами U_B^* ягона сунъий ёйга
эга бўлсан. Бу ёйни U_B^* дан чиқариб ташлаб бошланғич
масаланинг базис тұпламига ва бошланғич $\{x_{ij}^*, (i, j) \in U_B^*\}$ ба-
зис оқимга эга бўламиз. (2) масалани 6- бандда баён қилин-
ган, базис оқим қуришдан бошланадиган усул билан ечиш
жараёни потенциаллар усулининк иккинчи фазасы деб ата-
лади; 3) $x_{ij}^* = 0, (i, j) \in U_c$ ва U_B^* базис тұплама биттадан ор-
тиқ сунъий ёйга эга бўлсан. У ҳолда, нобазис $(i, j) \in U \setminus U_B^*$
ёйлар ичиде доимо шундай (i_*, j_*) ёй топилады, U_B^* базис
ёйлардан ва (i_*, j_*) ёйдан қурилған цикл иккита сунъий
ёйга эга бўлади ($S = \{I, U\}$ тұр болгамли деб фараз қили-
нади). Бу сунъий ёйлардан биттасини базис тұпламадан чи-
қаралади ва унинг үрнига $(i_*, j_*) \in U$ ёйни киритамиз. Чекли
сондаги қадамдан сунг ягона сунъий ёйга эга бўлган базис
тұпламы оламиз, яъни 2) ҳолга келамиз.

Минимал қийматлы оқим ҳақидағы масалани ечишнинг

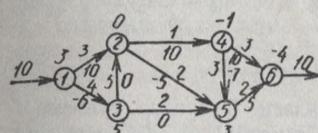
* (2) дан, S тұрда оқимнинг мавжуд бўлиши учун $\sum_{i \in I} a_i = 0$ тенг-
ликнинг зарурлиги келиб чиқади.

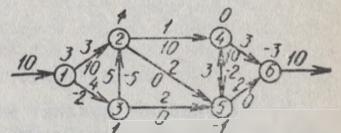
I.5- чизма

I.6- чизма

I.7 - чизма

I.8- чизма

потенциаллар усулы нақлиёт масалаларининг құй-
идаги мұхим хосасынша ишонч қосил қилиш имконини
беради: агар түрнинг оқимга эга бўлган түгүнларнинг жа-
даллиги бутун сонлардан иборат ва оқимларнинг қийматы
чегараланган бўлса, оптималь оқимлар ичиде бутун сонли
оқим мавжуд (унинг барча ёйли оқимлари бутун сонларга
тeng) бўлади.

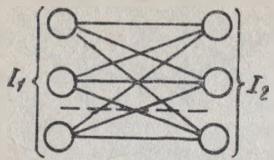
Ҳақиқатан, бираңынчы фазанинг бошланғич базис оқими бу-
тун сонли бўлади (7- бандга қ.), ҳар бир итерацияда эса
бугун сонли оқим яна бутун сонлига алмашади.

8- мисол. 1.5-чизмада тасвирилган 6 түгундан иборат тұрда опти-
мат оқимнинг топамиз: 1 түгун-манба, бүтүн-оқиш бўлсан, $|a_1| = |a_6| =$
 $= 10$. Колдан түгүнлар нейтрал бўлсан. c_i характеристикалар мос ёйлар
устига жойлаштирилған.

Қаралеттан тұр учун элементлари 1.5-чизмада йүғон қизиқлар би-
лан ифодаланган ёйларнинг бошланғич базис тұплами осон қурилади.
Бошланғич базис ёйли оқимларнинг қийматлари ёйларнинг тагига жой-
лаштирилған (нобазис ёйли оқимлар нолга teng ва улар болжилнмайды).

Масалани ечишини түтуиллар потенциалларини қуришдан боштаймиз.
 $a_4 = 0$ деб оламиз (4 түгунга энг кўп сондаги базис ёйлар мажа-
роли бўлади) ва бу сонни түгүн ташқарисига ёзамиз (1.5-чизма). Кол-
дан потенциаллар (3) формула бўйича осон топилади. Сүнгра (4) фор-
мула бўйича нобазис ёйларнинг баҳоларини ҳисоблаймиз ва натижаларни
ёйлар тасига жойлаштирамиз.

Нобазис баҳоларини максимали $\Delta_{i_0j_0} = \Delta_{35} = 7$ га teng. (3.5) ёйни
ёйларнинг базис тұпламига құшамиз, у $\{3, 5, 4, 2, 3\}$ циклга олиб ке-
лади. Циклнинг тескери ёйларида минимал ёйли оқим $\theta_0 = x_{11} =$
 $x_{45} = 0$, $\theta_0 = 0$ бўлганлигидан, итерация (4.5) базис ёйни (3.5) ёйга
алмаштиришга көлтирилади (1.6-чизма). Янги тұрда потенциаллар ва

1.9- чизма.

Бағдарларни ҳисоблагандан сүнг максимал нобасы $\Delta_{12} = 6$ бағони толамиз. Кейинги операцияларнинг натижалари 1.7- чизмада жойлаштирилган. Тұрдаги оқым (1.8- чизма) оптимальлик критерийсінің қаноатлантирады. 1.8- чизмә бүйінча, минимал қыйматтың оқымнинг компонентларының толамыз:

$$x_{12}^0 = 10, \quad x_{13}^0 = 0, \quad x_{14}^0 = 0, \quad x_{24}^0 = 0, \\ x_{25}^0 = 0, \quad x_{35}^0 = 0,$$

$$x_{45}^0 = 0, \quad x_{46}^0 = 10, \quad x_{56}^0 = 0.$$

9. Матрицавий нақлиёт масаласы. Тұгунлар тұплами I иккита үзаро кесишмайдынан I_1 (манбалар), I_2 (окышлар) қисып тұпламлардан ($I_1 \cup I_2 = I$, $I_1 \cap I_2 = \emptyset$) ёйлар тұплами U —ихтиерій (i, j), $i \in I_1, j \in I_2$ күрнештегі ёйлардан иборат бұлған оддай $S = \{I, U\}$ тұрда (1.9- чизма) минимал қыйматтың оқым ҳақидағы масаланы қараймыз $|I_1|, |I_2|$ лар катта бұлғанда тұрнинг тұгунлари сони $|I_1| \cdot |I_2|$ катта бўлади ва қўлда ҳисобланғанда потенциаллар усулининг түрли операциялариниң қийинлаштирады. Бундай шароитда нақлиёт масаларининг бошқа (жадвал) матрица модели анча құлайдыр. Нақлиёт $m \times n$ жадвалини киритамиз (1. 11- жадвал).

1. 11- жадвал

	B_1	B_2	\dots	B_n	
A_1	c_{11}	c_{12}	\dots	c_{1n}	a_1
A_2	c_{21}	c_{22}	\dots	c_{2n}	a_2
\vdots	\vdots	\vdots	\vdots	\vdots	\vdots
A_m	c_{m1}	c_{m2}	\dots	c_{mn}	a_m
	b_1	b_2	\dots	b_n	

$\{1, 2, \dots, m\}$ сатрни A_i ишлаб чиқариш пункттика мос қилиб қўямыз, $j \in I_2 = \{1, 2, \dots, n\}$ устунни B_j истеъмол қилиш пункттика мос қилиб қўямыз. Жадвалнинг (i, j) катағи A_i дан B_j гача бұлған йўлга мос келади. (i, j) катақнинг юқори

үнг бурчагига унинг характеристикасы $c_{ij} \geq 0$ ни, яғни A_i дан B_j га бирлік маҳсулотни ташып үтишининг қийматини жойлаштирамиз. A_i да ишлаб чиқариш ҳажми $a_i \geq 0$ ни қатордан үнг томонда, B_j да истеъмол қилиш ҳажми $b_j \geq 0$ ни устуннинг пастига жойлаштирамиз. Ҳар бир катақнинг пастки чап бурчагига x_{ij} ташишларни жойлаштирамиз. I тұгунлардаги баланс шарты i - сатр ва j - устун элементларидан ҳосил қилинадын ва ҳамма маҳсулот ишлаб чиқариш пунктларидан олиб чиқиб кетилишини ҳамда барча истеъмол пунктларининг талаблари қондирилниң кераклигini ифодалайдын

$$\sum_{j=1}^n x_{ij} = a_i, \quad i = \overline{1, m}; \quad \sum_{i=1}^m x_{ij} = b_j, \quad j = \overline{1, n} \quad (15)$$

тенгликларга келтирилади. (15) тенгликларни ва

$$x_{ij} \geq 0, \quad i = \overline{1, m}, \quad j = \overline{1, n} \quad (16)$$

тенгсизликларни қаноатлантирувчи ташиш режалари $x = \{x_{ij}, i = \overline{1, m}; j = \overline{1, n}\}$ да нақлиёт ҳараждатлари

$$\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n c_{ij} x_{ij} \quad (17)$$

га тенгдир. (17) функцияның (15), (16) чеклашлардаги минималлаштириш масаласы **матрицавий нақлиёт масаласы** деб аталади.

Ушбу банднинг мақсади—потенциаллар усулининг түрли операцияларини нақлиёт жадвалларига күчиришдан иборат. Аввало **ташишлар режасининг мавжудлық критерийсіні** исботтаймыз.

3- теорема. Матрицавий нақлиёт масаласының ташишлар режаси мавжуд бўлиши учун умумий баланс шарты

$$\sum_{i=1}^m a_i = \sum_{j=1}^n b_j \quad (18)$$

нинг бажарилши, яғни ишлаб чиқарылған маҳсулотнинг умумий ҳажми умумий истеъмол ҳажмига тенг бўлиши зарур ва етарлидир.

Исботи. Зарурйлиги. Агар $\{x_{ij}, i = \overline{1, m}, j = \overline{1, n}\}$ — ташишлар режаси бўлса, (15) дан

$$\sum_{i=1}^m a_i = \sum_{i=1}^m \left(\sum_{j=1}^n x_{ij} \right) = \sum_{j=1}^n \left(\sum_{i=1}^m x_{ij} \right) = \sum_{j=1}^n b_j.$$

келиб чиқади.

Етарлилги. (18) тенглик бажарилсун. $x_{ij} = a_i b_j / \alpha$, $i = \overline{1, m}$, $j = \overline{1, n}$. $\alpha = \sum_{i=1}^m a_i = \sum_{j=1}^n b_j$ деб оламиз. Равшапки, $x = \{x_{ij}, i = \overline{1, m}; j = \overline{1, n}\}$ ларда (16) тенгсизликлар бажарилади. x_{ij} ларда (15) тенгликлар ҳам бажарилади:

$$\begin{aligned} \sum_{j=1}^n x_{ij} &= a_i \sum_{j=1}^n b_j / \alpha = a_i, \quad i = \overline{1, m}; \\ \sum_{i=1}^m x_{ij} &= b_j \sum_{i=1}^m a_i / \alpha = b_j, \quad j = \overline{1, n}. \end{aligned}$$

Шундай қилиб, x — ташишлар режасидир. Теорема ибботланды.

Ҳар қандай x ташишлар режаси учун

$$0 \leq x_{ij} \leq \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n x_{ij} = \sum_{i=1}^m a_i = \sum_{j=1}^n b_j < \infty, \quad i = \overline{1, m}; \quad j = \overline{1, n}$$

мұносабатлар бажарылғанлығыдан, ташишлар режалары түплами компакт булады ва умумын шартты (18) оптиналаштырылған ташишлар режаси x^0 — матрицавий нақлиёт масалагининг ечими сифатыда мәжүудлесі критерийсі булади.

Ташишлар базис режаси ва катақларнинг базис түпламина кириғишига үтәмиз. Үшбу $\{(i_1, j_1), (i_1, j_2), (i_2, j_1), \dots, (i_k, j_k)\}$ ёки $\{(i_1, j_1), (i_2, j_1), \dots, (i_k, j_k)\}$ күрініштегі иккита құшни катақ битта сатр ёки битта устунда ётған, лекин бирорта сатрда ҳам ва бирорта устунда ҳам утса кетма-кет катақлар бұлмаган ҳар хил катақлар кетма-кетлігінша (i_1, j_1) катақни (i_k, j_k) катақ билан бөгловчи занжир (оддій, элементтар) деб аталади. Цикл — четки катақлари битта қаторда ёки битта устунда ётған занжирдір. Агар нақлиёт жадвалида занжирнинг құшни катақларини түғри қызықлар (занжирнинг бүғінлары) билан туташтырасқ, занжирнинг құшни бүғінлары ҳамнша үзаро тик булади.

Агар $|U_B| = n + m - 1$ бұлғын, уннан элементлардан бирорта ҳам цикл түзиш мүмкін бўлмаса, $U_B \subset U$ катақлар түплами түла дейилади.

6- таңриф. Агар ташишлар режаси $x = \{x_{ij}, i = \overline{1, m}, j = \overline{1, n}\}$ да $n + m - 1$ тадан бошқа ташишлар нолга тең $x_{ij} = 0, (i, j) \in U_H$, $U_H = U \setminus U_B$

бўлиб, қолган $n + m - 1$ та ташишлар U_B тўла түплама ташкил қылувчи катақларда жойлашган бўлса, бу ташишлар режаси базис режа деб аталади.

$x_{ij}, (i, j) \in U_B$ ташишларни базис деб, $x_{ij}, (i, j) \in U_H$ ларни әса нобазис деб атайдиз. U_B түплама — катақларнинг (ташишларнинг базис режаси x га мос) базис түплами деб аталади.

7- таңриф. Агар $x_{ij} > 0, (i, j) \in U_B$ бўлса, ташишлар базис режаси бузилмаган деб аталади.

2- банддан катақларнинг базис түплами хоссалари келиб чиқади: 1) ҳар бир қатор ва ҳар бир устунда базис катақ (U_B дан олинган катақ) топилади; 2) битта базис катақ ётган сатр ёки устун мавжуд бўлади; 3) сатрда (устунда) ягона бўлган базис катақни сатр (устун) билан биргаликда чиқариб ташлаш кичрайтирилган базис түплама базис бўлган, кичрайтирилган нақлиёт жадвалга олиб келади; 4) сатр ва устунлардан олинган ихтиёрий жуфтни катақларнинг базис түплами U_B нинг элементларидан иборат ягона занжир билан туташтириш мүмкін; 5) катақни U_B базис түплама қўшиш ягона циклни хосил қиласи; 6) агар U_B катақларнинг базис түплами бўлса, базис оқим қўйидаги тикланади: а) $x_{ij} = 0, (i, j) \in U_H$ деб оламиз; б) i_1 қаторда (j_1 устунда) ягона бўлган базис (i_1, j_1) катақни ахтарамиз; в) $x_{i_1 i_1} = a_{i_1} (x_{i_1 i_1} = b_{j_1})$ деб оламиз; г) b_{j_1} ҳажмни $b_{j_1} - x_{i_1 i_1}$ га (a_{i_1} ни $a_{i_1} - x_{i_1 i_1}$ га) алмаштирамиз ва i_1 сатрни (j_1 устунни) қарамаймиз; д) кичрайтирилган жадвалда а) — г) операцияларни тақоррлаймиз, $n + m - 1$ қадамдан сўнг U_B базис түпламага мос базис режа қурилади.

Матрицавий нақлиёт масалалари учун ташишларнинг бошланғыц базис режасини куришнинг бир неча усуслари мазжуд. Кенг ёйилган иккита усулини баён қиласи.

Минимал элемент усули, $c_{ij}, i = \overline{1, m}, j = \overline{1, n}$ элементлар ичиде минимал бўлган $c_{i_1 i_1}$ ни топамиз. $x_{i_1 i_1} = \min \{a_{i_1}, b_{j_1}\}$ деб оламиз. Агар $x_{i_1 i_1} = a_{i_1} (x_{i_1 i_1} = b_{j_1})$ бўлса, i_1 қаторни (j_1 устунни) қарамаймиз, $b_{j_1} (a_{i_1})$ сонни әса $b_{j_1} - x_{i_1 i_1}$ ($a_{i_1} - x_{i_1 i_1}$) га алмаштирамиз. Келтирилган операцияларни

кичрайтирилган жадвал учун тақорлаймиз. $n+m-1$ қадамдан сүнг $n+m-1$ та x_{ij} соң топилади. Агар қолған катақлар учун $x_{ij} = 0$ деб олсақ, ҳосил бұлған $\{x_{ij}, i=1, m, j=1, n\}$ тұплам ташишлар режасини ташкил этиши келіб чиқади. Ҳар бир сатрда (хар бир устунда) $x_{i_1, i_1}, x_{i_2, i_2}, \dots$ соңлар ҳисобланған ҳеч бұлмагандың битта катақ бұлғанлығидан, ташишларнинг олинған режаси базис бұлади.

Шимоли-ғарбий бурчак усул. Нәқлиёт жадвалыннан «шымоли-ғарбий бурчак» да ётувчи $(1,1)$ катағи учун $x_{11} = \min\{a_1, b_1\}$ деб оламиз. Агар $x_{11} = a_1 (x_{11} = b_1)$ бўлса, 1 сатр (1 устун) ни қарамаймиз, $b_1 (a_1)$ соңни эса $b_1 - x_{11} (a_1 - x_{11})$ га алмаштирамиз. Кичрайтирилган жадвалда шимоли-ғарбий бурчакни танлаб оламиш ва барча операцияларни тақорлаймиз. $n+m-1$ қадамдан сүнг ташишлар бошланғич режасининг базис ташишлари қурилади. Базислик бундан олдингі усуладагидек исботланади.

Матрицавий нақлиёт масалаларини ечиш учун 4-банднинг нақлиёт жадвалларын тиляда ифодаланған усулидан изборат потенциаллар усулини баён қилишга үтамиз. Фараз қиласыл, x — катақлар базис тұплами U_B бұлған ташишлар базис режаси бўлсин. Қандайдир (ихтиёрни) i_1 сатрга (j_1 устунга) $u_{i_1} (v_{j_1})$ соңни (потенциални) мос қўямиз. (3) тенглама келтириладиган

$$u_{i_1} + v_{j_1} = c_{i_1, j_1}$$

тенгламадан (i_1, j_1) базис катақ бўйича $v_{j_1}, (u_{i_1})$ ни топамиз.

Базис тұпламыннан юқорида кўрсетилган (4) хоссасига асосан,

$$u_i + v_j = c_{ij}, (i, j) \in U_B \quad (19)$$

потенциаллар тенгламалари барча қатор ва устунларнинг потенциалларини бир қийматты топиш имконини беради. $u_i + v_j, i=1, m, j=1, n$, потенциалларни билған ҳолда (4) формулани құллаб, нобазис катақларнинг Δ_{ij} бағоларини

$$\Delta_{ij} = u_i + v_j - c_{ij}, (i, j) \in U_H \quad (20)$$

формула бўйича топамиз.

Ташишлар базис режасининг оптималь бўлиши учун

$$\Delta_{ij} \leq 0, (i, j) \in U_H \quad (21)$$

тengsizliklар етарли, бузилмаган ҳолда эса зарур ҳамдир.

Агар (21) оптимальлик критерийси бажарылмаса, шундай (i_0, j_0) катақни топамизки,

$$\Delta_{i_0, j_0} = \max \Delta_{ij}, (i, j) \in U_H \quad (22)$$

бўлади.

Матрицавий нақлиёт масаласида мақсад функциясын ташишлар режалари тұпламыда қуйидан чегараланған бұлғанлығидан, масала ейилмаслыгини текшириш босқынчи тушиб қолади

(i_0, j_0) катақ ва U_B дан олинған катақлар ёрдамида шикл (у яғонадыр) қурамиз. Биринчи бўлиб (i_0, j_0) дан горизонтал бўғинни ҳисоблаймиз. Горизонтал бўғинлар (2-банддаги тескари ёйларнинг ӯхашшлари) охирларида ётувчи ташишлар ичида энг кичигини ташлаб оламиз;

$$\theta^0 = \theta_{i_0, j_0} = x_{i_0, j_0} = \min x_{ij}, \quad (23)$$

Ташишларнинг бузилмаган базис режаси учун ҳамиша $0 > 0$. Циклнинг вертикаль бўғинларининг охирларида (шу жумладан (i_0, j_0) катақда ҳам) ётувчи x_{ij} ташишларга θ^0 ни қўшамиз, циклнинг горизонтал бўғинларининг охирларидағы ташишлардан 0^0 ни айрамиз ((i_*, j_*) катақдаги ташиш йўқолади). Қолған ташишларни үзгартирмаймиз. Итерация катақларнинг базис тұплами $U_B = (U_B \setminus (i_*, j_*)) \cup (i_0, j_0)$ бўлған ташишларнинг янги x режасини қуриш билан тугаллади. Итерацияда нақлиёт ҳаражатлари $\theta^0 \Delta_{i_0, j_0}$ га қисқаради.

Параграфни берилгандар 1.12-жадвалдагидек бұлғанда минимал элемент усули билан ташишларнинг бошланғич базис режаси топилған (қулагылк учун базис режалар доира ичига олинған) күргазмалы мисолини ечиш билан туттамиз. 5 устунга (энг кўп соңлар базис катақлар) $v_s = 0$ ноль потенциални мос қўямиз (у c_{is} соңлар устуннинг устуна ёзилған). (19) тенгламадан $(1,5)$ базис катақ бўйича 1-қаторнинг потенциални топамиз (у биринчи қаторда — c_{1j} соңлар билан бир қаторда ёзилған): $u_1 = 5$. (19) тенгламадан фойдаланиб, қолған қатор ва устунларнинг потенциалларни топамиз. Сүнтра (20) формула бўйича побазис катақларнинг баҳоларини ҳисоблаймиз ва уларни катақларнинг ўнг пастки бурчакларига жойлаштирамиз. Максимал $\Delta_{i_0, j_0} = \Delta_{13} = 3$ ((22) га к.). баҳо мусбатдир, яъни ташишларнинг бошланғич режаси оптималь эмас ((21) tengsizliklар бузилади). (1,3) катақ ва базис катақлар ёрдамида $(1,3), (1,5), (3,5), (3,3), (1,3)$ циклни қурамиз. Циклнинг горизонтал бўғинлари охирларидағы минимал ташиш $\theta^0 = x_{i_*, j_*} - x_{15} = 35$ бўлади ((23) га к.). 35 соңнини $(1,3), (3,5)$ катақлардаги ташишларга қўшамиз ва $(1,5), (3,3)$ катақлардаги ташишлардан айриб ташлаймиз. Қолған ташишларни үзгартармас қолдирамиз. Базис тұпламадан $(1,5)$ катақни чиқарып таштаймиз, $(1,3)$ катақни унга қўшамиз. Янги итерация 1.13-жадвалдан бошланади. Навбатдаги итерацияларнинг патижалари I.14, I.15-жадвалларда жойлаштирилған. I.15-жадвал оптимальлик кри-

I.12- жадвал

	B_{1-4}	B_{2-1}	B_3	0	B_{4-2}	B_5	0
A_1	(5)	1	3	2	4	5	50
2	3	1	5	3	2		
A_2	-5	(2)	3	3	(3)		40
1	4	2	1	5	1		
A_3	-7	-2	(3)	-6	(2)		60
4	-2	3	1	2	4		
A_4	2	0	3	(2)	(1)		21
	15	25	36	10	85		

I.14- жадвал

	B_{1-4}	B_{2-1}	B_3	2	B_4	0
A_1	(5)	1	3	2	4	5
2	3	1	5	3	2	
A_2	-5	(2)	-6	(3)	(2)	40
1	4	2	1	5	1	
A_3	-7	-2	-3	(6)	(3)	60
4	2	3	1	2	4	
A_4	-2	0	1	(2)	(1)	21
	15	25	36	10	85	

терииси (21) ни қоюатлантиради. I.15- жадвалдан ёзиб олинган
 $x_{11}^0 = 15$, $x_{12}^0 = 10$, $x_{13}^0 = 25$, $x_{22}^0 = 15$, $x_{25}^0 = 25$, $x_{35}^0 = 60$, $x_{43}^0 = 11$, $x_{44}^0 = 10$, $x_{14}^0 = x_{21}^0 = x_{23}^0 = x_{24}^0 = x_{31}^0 = x_{32}^0 = x_{33}^0 = x_{34}^0 = x_{41}^0 = x_{42}^0 = x_{45}^0 = 0$ сонлар қаралаётган масалада ташшыларнинг оптимал режасини ташкил этади.

АДАБИЁТ

1. Булавский В. А., Зоягина Р. А., Яковлева М. А. Численные методы линейного программирования.—М: Наука, 1977.
2. Габасов Р., Кириллова Ф. М. Методы линейного программирования. I—III ч. — Минск: БГУ, 1977, 1978, 1980.
3. Данциг Ж. Линейное программирование, его обобщения и приложения. — М: Прогресс, 1966.
4. Романовский И. В Алгоритмы решения экстремальных задач. — М: Наука, 1977.
5. Ху. Т. Целочисленное программирование и потоки в сетях. — М: Мир, 1974.
6. Юдин Д. Б., Гольштейн Е. Г. Линейное программирование. — М: Физматгиз, 1963.

I.13- жадвал

	B_{1-4}	B_{2-1}	B_3	0	B_{4-2}	B_5	0
A_1	(5)	1	3	2	4	5	50
2	3	1	5	3	2		
A_2	-5	(2)	3	3	(3)	2	40
1	4	2	1	5	1		
A_3	-7	-2	-3	(6)	(3)		60
4	2	3	1	2	4		
A_4	-2	0	1	(2)	(1)		21
	15	25	36	10	85		

I.15- жадвал

	B_{1-4}	B_{2-1}	B_3	2	B_4	3	B_5	4
A_1	(5)	(10)	(2)		-1	-1		
2	3	1	5	3	2			
A_2	-4	(2)	-5	-2	(2)			40
1	4	2	1	5	1			
A_3	-6	-2	-2	-5	(2)			60
4	2	3	1	2	4			
A_4	-2	-1	(2)	(1)	-1			
	15	25	36	10	85			

II боб. ҚАВАРИҚ ПРОГРАММАЛАШТИРИШ

Қавариқ программалашириши деб математиканинг чекли үлчовли R_n фазонинг қавариқ X тұпламаларида қавариқ $f(x)$ функцияларнинг минимумини топиш ҳақидаги

$$f(x) \rightarrow \min, x \in X \quad (1)$$

масалалар үрганиладын бўлимига айтилади. Қавариқ программалашириш чизиқли программалаширишнинг (1 боб) бевосита умумлашмасидан иборат бўлиб, унинг вужудга келиши ва ривожланнишга чизиқли программалаширишнинг усул ва гоялари катта таъсир кўрсатди. Қавариқ программалашириш масалаларини текшириш қавариқ функциялар ва тұпламаларнинг хоссалари батафсил үрганиладиган қавариқ таҳлилиниг яратилишига олиб келди.

Қавариқ программалаширишнинг асосий масаласи бўлган (1) ни ифодалашда X тұпламни $X = \{x : g(x) \leq 0, x \in Q\}$ кўринишида бериш қабул қилинган бўлиб, бу ерда Q тұплам ва m -вектор-функция $g(x)$ нинг компоненталари қавариқ тұплам ва функциялардан иборатdir.

1- §. Қавариқ тұпламлар ва функциялар

Қавариқ тұпламлар ва функциялар экстремал масалаларнинг ҳозирги замон назариясида катта роль ўйнайди. Улар қавариқ таҳлилда үрганилади, мазкур параграфга эса ундан бошланғич маълумотлар келтирилган.

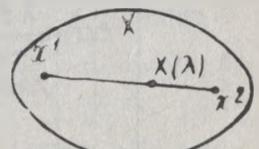
1. Таърифлар. Агар n үлчовли R_n Евклид фазосидан олинган X тұплам үзининг иктиёрий иккита нүқтаси билан бирга уларни туташтирувчи кесмани ҳам ўз ичига олса (11.1-чизма), бундай тұплам қавариқ тұплам деб аталади. Бошқача қилиб айтганда, агар $x^1, x^2 \in X$ бўлса, барча $\lambda \in [0, 1]$ лар учун $x(\lambda) = \lambda x^1 + (1 - \lambda) x^2 \in X$ бўлади.

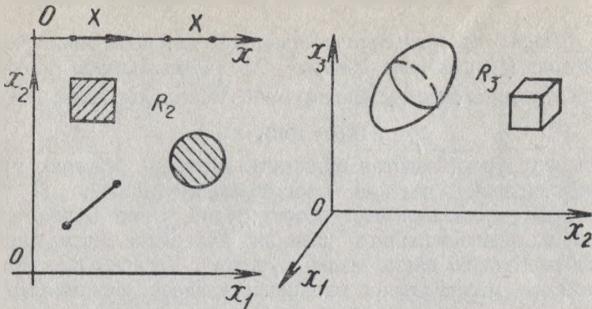
Қавариқ тұпламларга R_n фаза ва 11.2-чизмада кўрсатилған тұпламлар мисол бўла олади. 11.3-чизмада қавариқ бўлмаган тұпламларга мисоллар келтирилган.

Агар иктиёрий $x^1, x^2 \in X$ ва барча $\lambda \in [0, 1]$ лар учун

$$f(\lambda x^1 + (1 - \lambda) x^2) \leq \lambda f(x^1) + (1 - \lambda) f(x^2)$$

11.1- чизма

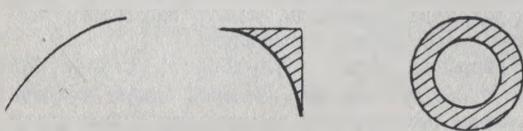

II.2- чизма

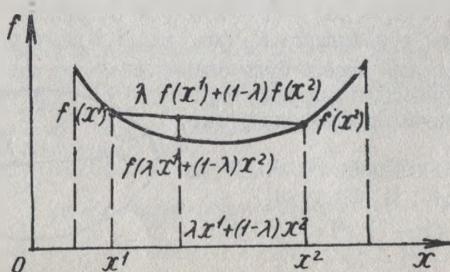
тенгизилек бажарылса, қавариқ X түпламда аниқланган ва چекли бұлған $f(x)$ функция қавариқ дейилади (11.4- чизма).

Масалан, силлиқ бұлмаган $f(x) = |x|$, $x \in R_1$, функция қавариқдир, чунки барча $x^1, x^2 \in R_1$, $\lambda \in [0, 1]$ лар учун $|\lambda x^1 - (1-\lambda)x^2| \leq \lambda |x^1| + (1-\lambda) |x^2|$ үринли.

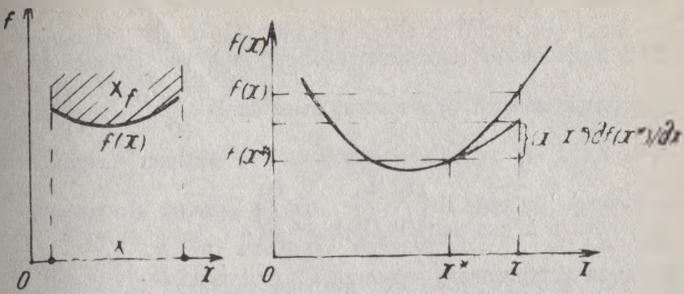
Қавариқ функцияның таърифи сифатыда қуийдаги критерийни олиш мүмкін: X түпламда $f(x)$ функцияның қавариқ бұлиши учун уннинг устграфиги (11.5- чизма)

11.3- чизма

11.4- чизма

II.5- чизма

II.6- чизма

$$X_f = \{(x, y) : x \in X, y \geq f(x)\}$$

қавариқ түплам бұлиши зарур ва етарлидір.

Скаляр таъриф. Агар иктиёрий $x, l \in R_n$ лар учун скаляр $t \in R_1$ аргументтеги $\varphi(t) = f(x+lt)$ функция қавариқ бұлса вә фақат шунда $f(x)$, $x \in R_n$ функция қавариқ бұлади. Силлиқ $f(x) \in C^{(1)}$ функциялар учун қуийдаги критерий құллаңылади. Агар барча $x, x^* \in R_n$ лар учун

$$f(x) - f(x^*) \geq (x - x^*) \frac{df}{dx}(x^*)$$

тенгизилек бажарылса (11.6- чизма) вә фақат шунда $f(x)$, $x \in R_n$, функция қавариқ бұлади.

Агар $f(x)$, $x \in R_n$, функция иккى марта узлуксиз дифференциалланувчи, яғни $f(x) \in C^{(2)}$ бўлиб, уннинг иккинчи тартибли ҳосилалари матрицаси $\frac{\partial^2 f(x)}{\partial x^2} \geq 0$, $x \in R_n$, манфий бўлмаса вә фақат шунда функция қавариқ бұлади.

Эслатиб ўтамизки, агар $x'Ax$ квадратик шакл барча $x =$

$$= (x_1, \dots, x_n) \in R_n \text{ учун мусбат ишорали, яғни } \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i x_j \geq 0$$

≥ 0 (аниқ мусбат, яғни $\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n a_{ij} x_i x_j > 0$, $x \neq 0$) бўлса,

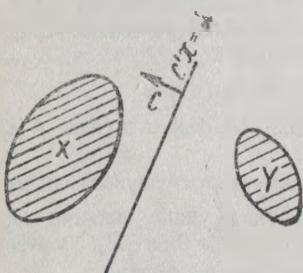
симметрик $n \times n$ матрица $A = (a_{ij})$, $i = 1, n$, $j = 1, n$ манфий мас (мусбат) дейилади вә $A \geq 0$ ($A > 0$) белги орқали белгиланади. Сильвестр критерийлари маълум:

1) A матрицаның мусбат бўлиши учун уннинг барча кетма-

кет бош минорлары D_s мусбат бўлиши, яъни $D_s = \det |a_{ij}|_{i=1, s, j=1, s} > 0$, $s = \overline{1, n}$ бўлиши зарур ва етарлидир; 2) A матрицанинг манфий мас бўлиши учун унинг барча бош минорлари манфий бўлмаслиги, яъни $\det A \begin{pmatrix} i_1, i_2, \dots, i_s \\ i_1, i_2, \dots, i_s \end{pmatrix} > 0$, $1 \leq i_1, i_2, \dots, i_s \leq n$; $s = \overline{1, n}$, бўлиши зарур ва етарлидир. Бу ерда $A \begin{pmatrix} i_1, i_2, \dots, i_s \\ i_1, i_2, \dots, i_s \end{pmatrix}$ орқалинг A матрицанинг i_1, i_2, \dots, i_s рақамли сатрлари ва i_1, i_2, \dots, i_s рақамли устунларидан тузилган $s \times s$ матрица белгиланган.

2. Қавариқ тўпламларнинг хоссалари. Ихтиёрий сондаги қавариқ тўпламларнинг кесишмаси қавариқ тўпламдир.

Қавариқ тўпламнинг ихтиёрий $x^i, i = \overline{1, k}$ элементларининг қавариқ комбинацияси $(\sum_{i=1}^k \lambda_i x^i, \lambda_i \geq 0, i = \overline{1, k}, \sum_{i=1}^k \lambda_i = 1)$ шу тўпламга тегишли бўлади.

II.7- чизма

Фараз қиласлик, X, Y — қавариқ тўпламлар бўлиб, улардан бирни чегараланган бўлсин. Агар уларнинг ёйилмалари \bar{X}, \bar{Y} ўзаро кесишмаса, улар қатъий ажralувчан (II.7- чизма) бўлади, яъни қандайдир n -вектор $c \neq 0$ ва α сонларда барча $x \in X, y \in Y$ лар учун $c'x < \alpha < c'y$ тенгсизлик бажарилади (қатъий ажralувчанлик ҳақидаги теорема; $c'x = \alpha$ — ажратувчи гипертекисликдир).

Ўзаро кесишмайдиган қавариқ X, Y тўпламлар ажralувчан бўлади, яъни шундай $c \neq 0$ вектор мавжудки, барча $x \in X, y \in Y$ ларда $c'x \leq c'y$ бўлади (ажraluvchanchlik ҳақидаги теорема).

Агар x^* қавариқ X тўпламнинг чегаравий нуқтаси бўлса, бу нуқтада X тўпламга таянч текислик мавжуд бўлади, яъни қандайдир $c \neq 0$ да барча $x \in X$ лар учун $c'x \leq$

$\leq c'x^*$ тенгсизлик бажарилади (таянч текисликнинг мавжудлиги ҳақидаги теорема).

3. Қавариқ функцияларнинг хоссалари. Қавариқ $f(x), x \in R_n$ функцияянинг сатҳ тўплами $\{x : f(x) \leq c\}$ ё бўш, ё қавариқ тўплам бўлади.

Агар $f_i(x), x \in R_n, i = \overline{1, k}$ — қавариқ функциялар бўлса, $f(x) = \sum_{i=1}^n \alpha_i f_i(x), \alpha_i \geq 0$ ва $f(x) = \max f_i(x), i = \overline{1, k}$ функциялар ҳам қавариқ бўлади.

Қавариқ $f(x), x \in R_n$ функциялар ҳар бир x нуқтада узлуксиздир.

Қавариқ $f(x)$ функция ҳар бир $x \in R_n$ нуқтада ихтиёрий $l \in R_n$ йўналиш бўйича ҳосилага эга:

$$\frac{\partial f(x)}{\partial l} = \lim_{t \rightarrow 0} \frac{f(x + tl) - f(x)}{t}.$$

Масалан, $|\partial|x|/\partial l|_{x=0} = |l|$, $\partial|x|/\partial l|_{x>0} = l$, $\partial|x|/\partial l|_{x<0} = -l$. Агар барча $x \in R_n$ лар учун

$$f(x) - f(x^*) \geq c'(x - x^*)$$

тенгсизлик бажарилса, $c \in R_n$ вектор қавариқ $f(x), x \in R_n$ функцияянинг x^* нуқтадаги субградиенти деб аталади. x^* нуқтадаги субградиентлар тўплами $\partial f(x^*)$ субдифференциал деб аталади. Субдифференциал ҳар бир нуқтада бўш бўлмаган қавариқ компактдан иборат бўлиб, агар $f(x)$ функция x да дифференциалланувчи бўлса, ягона $\partial f(x)/\partial x$ элементдан иборатдир. Масалан,

$$\partial|x| = \begin{cases} 1, & \text{агар } x > 0 \text{ бўлса,} \\ [-1, 1], & \text{агар } x = 0 \text{ бўлса,} \\ -1, & \text{агар } x < 0 \text{ бўлса.} \end{cases}$$

Шунингдек,

$$\partial f(x^*)/\partial l = \max c'l, c \in \partial f(x^*)$$

формула ўринлидир.

Агар $f(x)$ функция қавариқ бўлса, $f(x)$ функция ботик деб аталади.

Фараз қиласлик $f(x, y)$ функция қавариқ компакт $x \in X \subset R_n, y \in Y \subset R_m$ тўпламларда аниқланган ва узлуксиз

бұлсан. Агар $f(x, y)$ функция ҳар бир $y \in Y$ да $x \in X$ бүйінча қавариқ, ҳар бир $x \in X$ да әса $y \in Y$ бүйінча ботиқ бұлса, $y \in [x^0, y^0]$, $x^0 \in X$, $y^0 \in Y$ әгар нүктага зәға бұллади:

$$f(x^0, y) \leq f(x^0, y^0) \leq f(x, y^0).$$

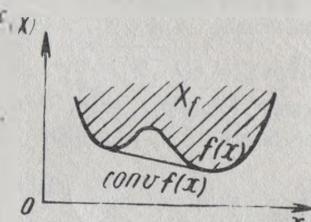
ва үнинг учун минимакс ҳақидағы теорема үрнелидір:

$$\min_{x \in X} \max_{y \in Y} f(x, y) = \max_{y \in Y} \min_{x \in X} f(x, y).$$

4. Тұпламалар ва функцияларнинг қавариқ қобиқлары. сопн $X = \{x : x = \sum_{i=1}^{n+1} \lambda_i x^i, x^i \in X, \lambda_i \geq 0, i = 1, n+1\}$; $\sum_{i=1}^{n+1} \lambda_i = 1$ тұплам $X \subset R_n$ тұпламнинг қавариқ қобиғи деб

II.8- чизма

II.9- чизма

аталади* (11.8-чизма), сопн X тұплам X тұпламнің үз ичига олувчи барча қавариқ тұпламларнинг кесишмаси билан устмайт тушади.

$f(x)$, $x \in X$ функцияның қавариқ қобиғи сопн $f(x)$ деб (11.9-чизма)

сопн $f(x) = \inf \{y \in R_1 : (x, y) \in \text{сопн } X\}$ функцияга айтилади.

Тұпламалар ва функцияларнинг қавариқ қобиқлары қавариқдір.

5. Құчайтирилған қавариқлар. Агар ихтиёрий $x^1, x^2 \in X$, $x^1 \neq x^2$, $\lambda \in]0, 1[$ ларда $x(\lambda) = \lambda x^1 + (1 - \lambda) x^2$ нүкта $X \subset R_n$ тұпламнинг (нишбатан) ички нүктаси ($x(\lambda) \in \text{int } X$) бұлса, X тұплам, қаттый қавариқ деб аталаади. Масалан, доира қаттый қавариқ тұпламдир, квадрат әса үндай әмас.

Агар ихтиёрий $x^1, x^2 \in R_n$, $x^1 \neq x^2$, $\lambda \in]0, 1[$ лар учун

* Агар X — бөлшемли бұлса, $n+1$ үрнега n олинади.

$f(\lambda x^1 + (1 - \lambda) x^2) < \lambda f(x^1) + (1 - \lambda) f(x^2)$ қаттый тенгсизлик бажарылса, $f(x)$, $x \in R_n$ функция қаттый қавариқ деб аталаади. Масалағ, $c'x$, $x \in R_n$ функция қавариқ, лекин қаттый қавариқ әмас.

Ихтиёрий x , $x^* \in R_n$, $x \neq x^*$ ларда

$$f(x) - f(x^*) > (x - x^*)' \partial f(x^*)/\partial x$$

тенгсизлик бажарылғанда ва фәқат шу ҳолдагина силлиқ $f(x)$, $x \in R_n$ функция қаттый қавариқ бұллади.

Агар $f(x) \in C^{(2)}$, $x \in R_n$ бұлса, $f(x)$ функция қаттый қавариқ булиши учун $\partial^2 f(x)/\partial x^2 > 0$ генгсизликкінг бажарылыш етарлайды.

Қаттый қавариқ функцияның сатқа тұплами ё бүш, ё қаттый қавариқ бұллади.

Агар ихтиёрий $x^1, x^2 \in R_n$, $x^1 \neq x^2$ ва бирор $\mu > 0$ учун $f(x^1/2 + x^2/2) < f(x^1)/2 + f(x^2)/2 - \mu \|x^1 - x^2\|$ тенгсизлик бажарылса, $f(x)$, $x \in R_n$ функция күчли қавариқ деб аталаади.

Агар барча $x, l \in R_n$ лар ва бирор $v > 0$ учун $|l'| \{\partial^2 f(x)/\partial x^2\}| l \geq v \|l\|^2$ тенгсизлик бажарылса ва фәқат шу ҳолдагина $f(x) \in C^{(2)}$, $x \in R_n$ функция күчли қавариқ бұллади. Масалан, $f(x) = x^4$ функция қаттый, лекин у күчли қавариқ әмас, чүнки $\partial^2 f(0)/\partial x^2 = 0$. $x'Ax$ квадратик шакл $A > 0$ бұлғанда ҳам қүчли, ҳам қаттый қавариқдір.

2- §. ҚУН — ТАККЕР ТЕОРЕМАСИ

Қавариқ программалашда Қун — Таккер теоремаси деб асосий математика Лагранж функциясынинг әгар нүктаси терминда ифодаланған оптималлук критерийсінгә ғанаради.

1. Лагранж функциясынинг әгар нүктаси ва қавариқ программалашшының асосий масаласини ечиш. Қавариқ программалашда асосий масала деб Q — қавариқ тұплам, $f(x)$ ва m вектор функция $g(x)$ нинг $g_1(x), \dots, g_m(x)$ компонентлари қавариқ функциялар ғылган

$$f(x) \rightarrow \min, g(x) \leq 0, x \in Q \quad (1)$$

масалага айтилади.

(1) масаланиң чеклашыларини қаноатлантирувчи ҳар бир n -вектор x чизиқли программалашдагидекі режса (жоиз нүкта, вектор, ечим) деб аталаади. (1) масаланиң x^0 ечими $f(x^0) = \min f(x)$, $g(x) \leq 0$, $x \in Q$ оптималь режсадыр.

Қавариқ түпламлар ва функцияларнинг хоссаларига асосан (1-§), режалар түплами

$$X = \{x : g_i(x) \leq 0, x \in Q\}$$

ва оптимал режалар түплами

$$X^0 = \{x : f(x) \leq f(x^0), x \in X\}$$

қавариқ бўлади, чунки улар қавариқ Q , $\{x : g_i(x) \leq 0, i = \overline{1, m}\}$ (X бўлганда) ва X , $\{x : f(x) \leq f(x^0)\}$ (X^0 бўлганда) түпламларнинг кесишмасидан иборатdir.

Шундай қилиб, агар (1) масалада иккита оптимал режа бўлса, бўйи режалар орасидаги кесмада ётувчи барча режалар (уларнинг сони континуум) оптимал бўлади.

Агар мақсад функцияси $f(x)$ — қатъий қавариқ бўлса, (1) масаланинг оптимал режаси ягона бўлади. Ҳақиқатан, агар x^* — бошқа оптимал режа бўлса ($f(x^0) = f(x^*)$), у ҳолда $\mu \in [0, 1]$ бўлганда зиддиятга келамиз:

$$f(x^0) \leq f(\mu x^0 + (1 - \mu)x^*) < \mu f(x^0) + (1 - \mu)f(x^*) = f(x^0).$$

(1) масаланинг $f(x)$, $g(x)$ элементлари бўйича

$$F(x, \lambda) = f(x) + \lambda' g(x) \quad (2)$$

Лагранж функциясини тузамиз ва уни $x \in Q$, $\lambda \geq 0$, $\lambda \in R_m$ бўлганда қараймиз.

1-таъриф. Агар барча $X \in Q$, $\lambda \geq 0$ лар учун

$$F(x^*, \lambda) \leq F(x^*, \lambda^*) \leq F(x, \lambda^*) \quad (3)$$

тengsizlik bажарилса, $\{x^*, \lambda^*\}, x^* \in Q, \lambda^* \geq 0$ (2) Лагранж функциясининг эгар нуқтаси деб аталади.

1-теорема. Агар $\{x^*, \lambda^*\}, x^* \in Q, \lambda^* \geq 0$ (2) Лагранж функциясининг эгар нуқтаси бўлса, у ҳолда x^* (1) масаланинг оптимал режаси бўлади ва

$$g'(x) \lambda^* = 0 \quad (4)$$

қаттиқ масаликни тўлдирувчи шарт бажарилади.

Исботи. (3) tengsizliklarни берилган функциялар ёрдамида ёзмиз:

$$f(x^*) + g'(x^*) \lambda \leq f(x^*) + g'(x^*) \lambda^* \leq f(x) + g'(x) \lambda^*, \\ x \in Q, \lambda \geq 0 \quad (5)$$

(5) даги чап tengsizlikdan

$$g'(x^*) \lambda \leq g'(x^*) \lambda^* \quad (6)$$

келиб чиқади. (6) нинг бажарилиши учун $g(x^*) \leq 0$ бўлиши

зарур, чунки, агар бирор i , $i = \overline{1, m}$ учун $g_i(x^*) > 0$ бўлса, $\lambda_i = 0, j \neq i, j = \overline{1, m}$ деб олиб ва λ_i ни етарлича катта танилаб, (6) нинг чап томонида етарли катта мусбат сонга эга бўламиз. Шундай қилиб, x^* режа (1) масаланинг режасидир.

(6)дан (4) қаттиқ масаликни тўлдирувчи шарт келиб чиқади. Ҳақиқатан, агар $g'(x^*) \lambda^* = \alpha < 0$ деб фараз қилиб, $\lambda = -\frac{\alpha}{\lambda^*}$ деб олсак, (6)дан $\alpha/2 \leq \alpha < 0$ зиддиятга келамиз.

(4)ни ҳисобга олсак, (5)даги ўнг tengsizlik $f(x^*) \leq f(x) + g'(x) \lambda^*$ тенгсизликка ўтади, ундан $\lambda^* \geq 0$ бўлганинидан, $g(x) \leq 0$ тенгсизликни қаноатлантирувчи барча $x \in Q$ лар учун $f(x^*) \leq f(x)$ тенгсизлик бажарилади.

Шундай қилиб, x^* режа (1) масаланинг оптимал режасидир ва теорема исботланди.

Изоҳ. Теоремани исботлаша Q тўплам ва $f(x), g_i(x), i = \overline{1, m}$ функцияларнинг қавариқларидан фойдаланилмади. Шундай қилиб, 1-теорема ихтиерий $f(x), g(x)$, Q лар учун ўринлидир.

1-теоремага мувофиқ, (1) масаланинг оптимал режасини қуриш учун (2) Лагранж функциясининг эгар нуқтасини тошиш етарлидир. Лекин ҳар қандай (1) масала учун Лагранж функцияси эгар нуқтага эга бўлавермайди. Масалан, $x \rightarrow \min, x^* \leq 0, x \in R_1$ масаланинг оптимал режаси $x^* = 0$ учун $[0, \lambda^*]$ нуқта $F(x, \lambda) = x + \lambda x^2$. Лагранж функциясининг эгар нуқтаси бўладиган $\lambda^* \geq 0$ сонни топиб бўлмайди, чунки $\partial F(0, \lambda)/\partial x = 1$ бўлганинидан, эгар нуқтада бажариладиган $\partial F(0, \lambda^*)/\partial x = 0$ тенгликканинг бажарилишига эришиш мумкин эмас.

Силлиқ масалалар учун Лагранж функцияси эгар нуқтасининг мавжудлик теоремаларида эквивалент бўлгани дастлабки натижалар Г. В. Кун ва А. В. Таккер томонидан олинган.

2. Силлиқ масалалар. Қавариқ программалашнинг силлиқ масаласини, яъни $f(y), g(x)$ функциялар силлиқ, қавариқ ҳамда Q тўплам

$$Q = \{x : x \geq 0\}$$

кўринишга эга бўлган (1) масалани қараймиз.

Таъриф. Агар бирор x^* режада

$$g(x^*) < 0 \quad (7)$$

шарт бажарилса, қавариқ программалаш асосий масаласининг режалар тўплами (чеклашлари) разон (Слейтер шартини қаноатлантиради) дейилади.

Фараз қилайлик, $I_0(x^0) = \{t : g_i(x^0) = 0\}$, x^0 режада актис бўлган чекланишиларнинг индекслари тўплами $J_0(x^0) = \{j : x_j^0 = 0\}$, $I_+(x^0) = \{j : x_j^0 > 0\}$, x^0 режанинг ноль ва мусбат компоненталари индекслари тўпламлари бўлсин.

1-лемма. Фараз қилайлик (1) силлиқ масаланинг режалар тўплами X равон бўлсин. У ҳолда ихтиёрий x^* , $x^0 \in X$, $x^0 \neq x^*$ режалар хамда (7) ва ушбу

$$l' \partial g_i(x^0) / \partial x \leq 0, \quad i \in I_0(x^0); \quad l_i \geq 0, \quad j \in J_0(x^0) \quad (8)$$

тизмни қаноатлантирувчи $l \in R_n$ вектор учун шундай $\alpha_0 > 0$, $t_0 > 0$ сонлар топилади, барча $\alpha \in [0, \alpha_0]$, $t \in [0, t_0]$ лар учун

$$x(t) = x^0 + l_* t + \alpha(x^* - x^0) t \quad (9)$$

вектор (1) масаланинг режаси бўлади.

Исботи. Етарлича кичик α , t параметрли (9) векторда (1) масаланинг ҳар бир чекланиши бажарилишини кўрсатамиз. Агар $x_j^0 > 0$ бўлса, (9) дан етарлича кичик $t > 0$ ларда $x_j(t) > 0$ эканлиги кўрининб турибди. $x^0 = 0$, $l_i > 0$ бўлсин. У ҳолда, агар $t > 0$ ва $\alpha > 0$ сонлар етарлича кичик бўлганда $x_j(t) = l_* t + \alpha x^* t > 0$ бўлади. Фараз қилайлик, $x^* = 0$, $l_* = 0$ бўлсин. Бу ҳолда $\alpha \geq 0$ бўлганда $x_j(t) = \alpha x^* t \geq 0$ бўлади. Шундай қилиб, $x(t) \in Q$, $t \in [0, t_0]$. $g_i(x^0) < 0$ бўлсин. У ҳолда,

$g_i(x(t)) = g_i(x^0) + t(l_* + \alpha(x^* - x^0))' \partial g_i(x^0) / \partial x + 0(t)$ (10) ёйилмадан, агар t етарлича кичик сон бўлса, $g_i(x(t)) < 0$ тенгсизлик келиб чиқади.

$g_i(x^0) = 0$, $l'_* \partial g_i(x^0) / \partial x < 0$ деб фараз қилайлик; (10) дан кўринади, етарлича кичик α да $g_i(x(t)) < 0$, $t \in [0, t_0]$, тенгсизлик бажарилади. Нихоят, $g_i(x^0) = 0$, $l'_* \partial g_i(x^0) / \partial x = 0$ бўлсин. Силлиқ қавариқ функциянинг таърифи

$$g_i(x^*) - g_i(x^0) \geq (x^* - x^0)' \partial g_i(x^0) / \partial x$$

дан ва (7) тенгсизликтан $(x^* - x^0)' \partial g_i(x^0) / \partial x < 0$ тенгсизлик келиб чиқади. (10) ёйилмадан, охиригина тенгсизликтан фойдалантган ҳолда, $g_i(x(t)) \leq 0$, $t \in [0, t_0]$ тенгсизликни оламиз. Лемма исботланди.

2-теорема. Фараз қилайлик, x^0 режалар тўплами равон

бўлган силлиқ (1) масаланинг оптимал режаси бўлсин. У ҳолда (8) тизмни қаноатлантирувчи ҳар бир l вектор учун

$$l' \partial f(x^0) / \partial x \geq 0 \quad (11)$$

тенгсизлик бажарилади.

Исботи. Фараз қилайлик, I_* вектор (8) тизмни қаноатлантирасин, бироқ

$$l'_* \partial f(x^0) / \partial x < 0 \quad (12)$$

бўлсин. 1-леммага асосан (9) функция $t \in [0, t_0]$, $t_0 > 0$ учун (1) масаланинг чеклашларини қаноатлантиради. Етарлича кичик $\alpha > 0$ ларда (12) га мувофиқ

$$\begin{aligned} df(x(t)) / dt|_{t=0} &= [\partial f(x(t)) / \partial x]' dx / dt|_{t=0} = \\ &= (l_* + \alpha(x^* - x^0))' \partial f(x^0) / \partial x < 0, \end{aligned}$$

тенгсизлик бажарилади, ундан эса етарли кичик $t > 0$ ларда x^0 режанинг оптималлигига зид бўлган $f(x(t)) < f(x^0)$ тенгсизлик келиб чиқади. Теорема исботланди.

2-теорема x^0 режа оптимал бўлмаганда, уни «яхшилаш» имконини бериш, яъни $f(\bar{x}) < f(x^0)$ ни қаноатлантирувчи шундай \bar{x} векторни қуриш маъносида оптималликнинг тўғри зарурий шартини ифодалайди. 2-теорема шартларини текшириш

$$l' \partial f(x^0) / \partial x \rightarrow \min, \quad l' \partial g_i(x^0) / \partial x \leq 0, \quad i \in I_0(x^0);$$

$$l_i \geq 0, \quad j \in J_0(x^0),$$

чизиқли программалаш масаласини чегараланмаган I_* ечимларни чиқариб ташлаш учун бирор нормаловчи шарт (масалан, $\alpha_i \leq l_i \leq \beta_i$, $j \in J_+(x^0)$) билан қарашга келтирилади.

Агар $l'_* \partial f(x^0) / \partial x < 0$ бўлса, (9) формула бўйича янги $\bar{x} = x(t)$, $f(\bar{x}) < f(x^0)$ режа қурилади.

2-теоремага Фаркаш теоремасини (1-боб, 2-§) қўллаб, оптималликнинг иккапланма зарурий шартини оламиз.

3-теорема. Режалари тўплами равон бўлган (1) силлиқ масаланинг x^0 режаси оптимал бўлиши учун шундай манфий бўлмаган t вектор $\lambda^0 \geq 0$ ва n вектор $\mu^0 \geq 0$ мавжуд бўлиши зарурки, улар учун қўйидаги шартлар бажарилсан:

1) стационарлик шарти:

$$\partial f(x^0) / \partial x + \sum_{i=1}^m \lambda_i^0 \partial g_i(x^0) / \partial x = \mu^0; \quad (13)$$

2) қаттиқ масликни тұлдидирудычилек шарты:

$$g'(x^0) \lambda^0 = 0, \quad x^0' \mu^0 = 0. \quad (14)$$

(2) Лагранж функцияси терминида (13) теңгілік

$$\partial F(x^0, \lambda^0)/\partial x = \mu_0 \quad (15)$$

күрнештік олади. Қаварық функцияларнинг хоссалардан Лагранж функциясыннан $\lambda \geq 0$ бұлғанда x бүйірчада қаварықтылығы, яғни $F(x, \lambda^0) - F(x^0, \lambda^0) \geq (x - x^0)' \partial F(x^0, \lambda^0)/\partial x$ келиб чиқады. Бу ердан (14), (15) жарын ҳисобда олиб, $F(x, \lambda^0) \geq F(x^0, \lambda^0) + x' \mu^0$ теңгизсизликпен оламыз, яғни барча $x \geq 0$ ларда

$$F(x^0, \lambda^0) \leq F(x, \lambda^0) \quad (16)$$

теңгизсизлик бажарылады.

Иккінчи томондан, барча $\lambda \geq 0$ лар учун $\lambda' g(x) \leq 0$ теңгизсизлик бажарылғанлығыдан, (14) да мувофиқ еса $g'(x^0) \lambda^0 = 0$ теңгілік бажарылғанлығыдан, барча $\lambda \geq 0$ лар учун

$$\begin{aligned} F(x^0, \lambda) &= f(x^0) + \lambda' g(x^0) \leq f(x^0) + g'(x^0) \lambda^0 = \\ &= F(x^0, \lambda^0) \end{aligned} \quad (17)$$

теңгизсизликпен оламыз.

(16), (17) теңгизсизліктар $[x^0, \lambda^0]$ нүктә Лагранж функциясыннан әгаре нүктасы эканлығини аңглатади. Охирги нағайкілдік тұлғанда ифодалаш учун бу тасдиқи 1-теорема билан бирлаштирамыз.

4- теорема (Күн-Таккер теоремасы). Режалари тұпламын равон бұлған қаварық программалашнинг асосий масаласыннан x^0 оптималь режасы мавжуд бўлиши учун шундай манфий бўлмаган $\lambda^0 \geq 0$ вектор мавжуд бўлиб, $[x^0, \lambda^0]$ жуфтларик Лагранж функциясыннан әгаре нүктаси бўлиши зарур ва етарлайды. Шу билан бирга қаттиқ масликни тұлдидирудычилек шарт

$$g'(x^0) \lambda^0 = 0 \quad (18)$$

бажарылади.

Изоҳ. λ^0 вектор x^0 оптималь режага мөс Лагранж вектори деб аталаади.

Юқорида 4-теорема (зарурийлік қисмы) қаварық программалашнинг силлиқ масаласы учун ифодаланған, лекин у ифодаланған ҳол учун ҳам үрнелідер. Үмумий ҳол учун ифодаланғанда келтирилади.

3. Үмумий ҳол. 4-теореманың ифодаланышыда $f(x)$, $g(x)$ элементларнинг ҳосилаларидан ҳамда Q тұпламыннан махсус

күрнештік бўлишидан фойдаланилмаган. Агар қаварық таҳлил техникасидан фойдаланилса, теореманың ифодасыда ҳам улардан қутилиш мумкинлігини күрсатамыз.

$(m+1)$ үлчовли фазода

$$A = \{\bar{y} = (y_0, y) : y_0 \geq f(x), y \geq g(x), \text{ бирор } x \in Q \text{ да}\},$$

$$B = \{\bar{y} = (y_0, y) : y_0 = f(x), y = g(x), x \in Q\},$$

$$C = \{z = (z_0, z) : z_0 < f(x^0), z < 0\}$$

тұпламаларни қурайылар. A ва C тұпламалар қаварықдир.

Хақиқатан, $\{\bar{y}_0, \bar{y}\} \in A$ ва $\{\bar{y}_0, \bar{y}\} \in C$ бўлсин. У ҳолда A тұпламыннан аниқланишига кура, шундай $\bar{x} \in Q$ ва $x \in Q$ векторлар топилады,

$$y_0 \geq f(x), \quad \bar{y} \geq g(\bar{x}) \quad (19)$$

$$y_0 \geq f(x), \quad y \geq g(x) \quad (20)$$

бўлади.

$$(\lambda \bar{y}_0 + (1 - \lambda) y_0, \lambda \bar{y} + (1 - \lambda) y), \quad 0 \leq \lambda \leq 1$$

нүктани қурамиз. Бу нүктаниң компоненталари учун (19), (20) ларга ва $f(x)$, $g(x)$ функцияларнинг қаварықлігига мувофиқ,

$$\lambda \bar{y}_0 + (1 - \lambda) y_0 \geq \lambda f(x) + (1 - \lambda) f(x) \geq f(\lambda \bar{x} + (1 - \lambda) x)$$

$$\lambda y + (1 - \lambda) y \geq \lambda g(x) + (1 - \lambda) g(x) \geq g(\lambda \bar{x} + (1 - \lambda) x)$$

теңгизсизліктар бажарылады.

$\lambda \bar{x} + (1 - \lambda) x \in Q$ бўлганлығидан, олинган теңгизсизліктар $(\lambda \bar{y}_0 + (1 - \lambda) y_0, \lambda \bar{y} + (1 - \lambda) y) \in A$ эканлығини билдиради, яғни A — қаварық тұплам. C тұплам ярим фазоларнинг кесишмасыдан иборат бўлганлығидан қаварықдир.

A ва C тұпламлар умумий нүкталарга эга эмас. Ҳақиқатан, агар $\bar{y} = z$, $y \in A$, $z \in C$ бўлса, бирор $x \in Q$ да x^0 резжаның оптимальлігига зид бўлған $f(\bar{x}) \leq y_0 = z_0 < f(x^0)$, $g(x) \leq y = z \leq 0$ теңгизсизліктар бажарылады.

A ва C тұпламларни қаварық тұпламларнинг хосасынга асосан ажратиш мумкин, яғни шундай $(m+1)$ -вектор $\bar{c} = [c_0, c]$, $\|c\| = 1$ топилады, барчы $\bar{y} \in A$, $z \in C$ лар учун

$$c'y \geq c'z \quad (21)$$

тengsizlik bajariladi. (21) dan va C tūplamning aniqlanishiidan c vektorining manfiy bülmasligi keliib chiqadi: $c \geq 0$. Agar manfiy $c_i < 0$ komponenta mavjud deb faraz qilsak, i — uringda β^2 elementi $z = |f(x^0) + \epsilon, \epsilon, \dots, \epsilon, \beta^2 \epsilon, \epsilon, \dots, \epsilon|$ vektor uchun belgilangan $\epsilon < 0$ va etarlicha kattra β da (21) tengsizlikka zid bülgan istalgancha kattra $c'z$ miqdorini topamiz. B tūplam A tūplamga tegishlidir, shuning uchun (21) tengsizlik $y \in B$ bülganda ham bajariladi, yani barqa $x \in Q$ lar uchun

$$c_0 f(x) + c' g(x) \geq c' z \quad (22)$$

büladi. (22) tengsizlik C tūplamning barqa nuqtalari uchun yurilidir. Y C tūplamning limitt nuqtalari uchun ham, xususiy xolda $f(x^0), 0$ nuqta uchun ham bajariladi:

$$c_0 f(x) + c' g(x) \geq c_0 f(x^0), x \in Q. \quad (23)$$

Endi $c_0 > 0$ ekansligini isbotlaimiz. Agar $c_0 = 0$ bülса, $c \geq 0, c \neq 0$ dan $c \geq 0, c \neq 0$ ekansligi keliib chiqadi. (23) tengsizlik barqa $x \in Q$ lar uchun $c'g(x) \geq 0$ kürinoshni oлади.

Ikkinchi tomondan, (7) dan $c'g(x^*) < 0$ tengsizlik keliib chiqadi. Ziddiyat $c_0 > 0$ ekansligini isbotlайди. (18) ni isbotlash uchun $\lambda^0 = c/c_0$ deb olamiz. $c_0 > 0$ bülganligidan (23) dan barqa $x \in Q$ lar uchun

$$f(x) + g'(x) \lambda^0 \geq f(x^0) \quad (24)$$

ekansligi keliib chiqadi. Bunday $x = x^0$ bülganda $g'(x^0), \lambda^0 \geq 0$ tengsizlikni olamiz. Lekin, ikkinchi tomondan $\lambda^0 \geq 0, g(x^0) \leq 0$ lardan, $[\lambda^0] g(x^0) \leq 0$ keliib chiqadi. Shunday kiliib, (18) tenglik isbotlandi.

(24) tengsizlik (18) ni xisobga oлганда, barqa $x \in Q$ lar uchun

$$f(x^0) + g'(x^0) \lambda^0 \leq f(x) + g'(x) \lambda^0$$

kürinoshni oлади, yani (16) tengsizlik umumiy xol uchun ($f(x), g(x)$ larning xosilalaridan va Q tūplamning maxsus kürinoshidan foydalaniilmaganida) tufriidir. Kun — Takker teoremasi isbotlandi.

4. Chiziqli cheklashlar. Chiziqli cheklashli қavariq programmalash masalasini қaraЙlik:

$$f(x) \rightarrow \min, Ax - b \leq 0, x \geq 0, \quad (25)$$

bu erda $f(x) \in C^{(1)}, A = A(I, J)$ $m \times n$ -matrica, $b = b(J)$ m -vektor, $I = \{1, 2, \dots, m\}, J = \{1, 2, \dots, n\}$.

(25) masala uchun 1-lemma kuchaitiriлиши mumkin.

2-lemma.

$$A(I_0(x^0), J) I_* \leq 0, I_*(J_0(x^0)) \geq 0 \quad (26)$$

tengsizliklarni қanoatlantiruvchi xar bir x^0 reja va $I_* = I_*(J)$ vektor uchun $x_t = x^0 + I_* t, t \in [0, t_0]$ vektor $t_0 > 0$ etarlicha kichik son bülganda (25) masalalaring режаси булади.

Isboti. Xaқиқатан etarlicha kichik t lar uchun $x^0(J_+) > 0, A(I_+, J) x^0 < b(I_+)$ tengsizliklardan $x_t(J_+) \geq 0, A(I_+, J) x_t \leq b(I_+)$ ($I_+ = I_+(x^0) = I \setminus I_0, I_0 = I_0(x^0), J_+ = J \setminus J_0$) tengsizliklar keliib chiqadi. Қолган cheklashlar (26) ga muvofiq bajariladi:

$$A(I_0, J) x_t = A(I_0, J) x^0 + A(I_0, J) I_* t \leq 0,$$

$$x_t(J_0) = x^0(J_0) + I_*(J_0) t = I_*(J_0) t \geq 0$$

Lemma isbotlandi.

1-lemmani 2-lemmaga almashtirib 2 — 4-tesremalarni режжалар tūplamining ravonligini talab қilmasdan olish mumkin.

Изоҳлар. 1. Бу бандинг натижасини $f(x) \in C^{(1)}$ каби талабсиз ham isbot қилиш mumkin.

2. $f(x) \rightarrow \min, Ax - b = 0, x \geq 0$ masala, agar $f(x)$ қавариq функция bülса, қавариq programmalash masalasi bülganda. Бу масала uchun (hech bülmaganda, $f(x) \in C^{(1)}$ bülganda) Kun — Takker teoremasini isbotlash tavsiya etiladi.

3. §. IKKILANMALIK NAZARIYASI

Kun — Takker teoremasi tabiiy ravishiда ikkilanma masalani kirittiш va chiziqli programmalashiriшning ўкшаш natiжalari bilan birga қavariq programmalashiriшning tughallangan ikkilanmalik nazariyasi tashkil қiluvchi ikkilanmalik munosabatlarini isbotlash imkonini беради.

1. Ikkilanma masala, ikkilanmalik munosabatlari. Режалари tūplami X ravon bülgan, yani қандайдир x^* reja учун $g(x^*) < 0$ tengsizlik bajarilgan қavariq programmalashiriшning

$$f(x) \rightarrow \min, g(x) \leq 0, x \in Q \quad (1)$$

acosiy masalasini қaraimiz.

(1) масалада $f(x)$, $g(x)$ элементлар бүйича m -вектор λ ёрдамида Лагранж функциясини тузамиз.

$$F(x, \lambda) = f(x) + \lambda' g(x)$$

ва уни $x \in Q$, $\lambda \geq 0$ бүлгандың қараймиз.

$T\bar{y}fri$ $\varphi(x)$, $x \in Q$ ва иккиланма $\psi(\lambda)$, $\lambda > 0$ функцияларни киритамиз:

$$\varphi(x) = \sup_{\lambda} F(x, \lambda), \lambda \geq 0; \quad \psi(\lambda) = \inf_x F(x, \lambda), x \in Q. \quad (2)$$

Ушбу

$$\varphi(x) \rightarrow \min, \quad x \in Q \quad (3)$$

масалани қавариқ программалаشتырышининг $T\bar{y}fri$ масаласи деб,

$$\psi(\lambda) \rightarrow \max, \quad \lambda \geq 0 \quad (4)$$

масалани эса иккиланма масаласи деб атайды.

$\{x : \varphi(x) < \infty\}$ түплама $T\bar{y}fri$ режалар түплами, $\Lambda = \{\lambda : \psi(\lambda) > -\infty\}$ түплама иккиланма режалар түплами дейилди.

$x \in X$ бүлгандың $\varphi(x) = f(x)$; $x \in X$ бүлгандың $\varphi(x) = \infty$ эканлыгидан $T\bar{y}fri$ режалар түплами (1) масаланиң режалар түплами билан, (3) масала эса (1) масала билан устма-уст тушади. Шунга ассоан (1) масала ҳам қавариқ программалашиның $T\bar{y}fri$ масаласи деб аталади.

$f(x)$, $g(x)$ функциялар чизикли ва $Q = \{x : x \geq 0\}$ бүлганды (4) масала чизикли программалашиның иккиланма масаласи билан устма-уст тушишини текшириш қийин эмас (1-боб, 2-§ га к.).

(3), (4) масалаларнинг x^0 , λ^0 ечимлари $T\bar{y}fri$ ва иккиланма масалалар орасидаги узвий боғлиқликні ифодаловчи қуидеги иккиланмалык муносабатларини қарастыратырады:

1) $T\bar{y}fri$ масаланың x^0 ечими мавжуд бўлиши учун иккиланма масаланың λ^0 ечими мавжуд бўлиши зарур;

2) (3), (4) масалаларнинг x^0 , λ^0 ечимларида

$$\varphi(x^0) = \psi(\lambda^0)$$

тенглик бажарилади;

3) $T\bar{y}fri$ ва иккиланма режалардан тузилган ҳар бир $\{x, \lambda\}$ жуфтлик учун

$$\varphi(x) \geq \psi(\lambda)$$

тенгисзлик бажарилади;

4) агар $T\bar{y}fri$ ва иккиланма режалардан тузилган бирор $\{x^*, \lambda^*\}$ жуфтликда

$$\varphi(x^*) = \psi(\lambda^*)$$

тенглик бажарилса, x^* , λ^* (3), (4) масалаларнинг ечимлари бўлади;

5) агар иккиланма ($T\bar{y}fri$) режаларнинг қандайдир $\lambda_k = 1, 2, \dots$ (x^k , $k = 1, 2, \dots$) кетма-кетлиги бўйлаб иккиланма ($T\bar{y}fri$) масаланинг мақсад функцияси чегараланмаган бўлса, $T\bar{y}fri$ (иккиланма) режалар түплами бўшdir;

6) (3), (4) масалаларнинг x^0 , λ^0 ечимларида қаттиқмасликни тўлдирувчи

$$g'(x^0) \lambda^0 = 0$$

шарт бажарилади;

7) (4) иккиланма масаланиң λ^0 ечими (1) масаланиң x^0 оптимал режасига мос Лагранж векторидан иборатdir;

8) x^0 , λ^0 векторлар (3), (4) масалаларнинг ечимлари бўлиши учун уларнинг Лагранж функцияси эгар нуқтасининг компонентлари бўлни зарур ва етарлиdir;

9) минимакс ҳақидаги теорема ўриниладир;

$$\min_{x \in Q} \max_{\lambda \geq 0} F(x, \lambda) = \max_{\lambda \geq 0} \min_{x \in Q} F(x, \lambda).$$

Исботи. $\varphi(x)$ ва $\psi(\lambda)$ функцияларнинг аниқланишидан $T\bar{y}fri$ ва иккиланма масалаларнинг ихтиёрий x ва λ режалари учун ўринли бўлган

$$\varphi(x) \geq F(x, \lambda) \geq \psi(\lambda) \quad (5)$$

тенгисзликлар келиб чиқади. Демак, (3) муносабат ўринлидир. 4) ва 5) муносабатлар 3) муносабатнинг натижаларидир. x^0 $T\bar{y}fri$ масаланың ечими бўлсин. Агар λ^0 унга мос Лагранж вектори бўлса, Кун — Таккер теоремасидан

$$\varphi(x^0) = F(x^0, \lambda^0) = \psi(\lambda^0) \quad (6)$$

эканлыгини оламиз, бундан (5) га ассоан, λ^0 (4) иккиланма масаланың ечими эканлыги келиб чиқади. Шундай қилиб, (1) ва (2) муносабатлар ўринлидир. Аксинча, агар λ^0 , (4) иккиланма масаланың ечими бўлса, (2) муносабатдан ((5) ни ҳисобга олганда) λ^0 $T\bar{y}fri$ масаланың x^0 оптимал режасига мос Лагранж вектори эканлыги келиб чиқади ((7) муносабат). Бунда (6) шарт минимакс ҳақидаги теорема ўринли эканлыгини билдиради ((9) муносабат). 6) муносабат 7) муносабатдан ва Кун — Таккер теоремасидан келиб чиқади. 8) муносабатнинг зарурйлик қисми 7) муносабатдан ва Кун — Таккер теоремасидан келиб чиқади.

Агар $\{x^0, \lambda^0\}$ Лагранж функциясининг эгар нуқтаси бўл-

са, таърифга кўра $\varphi(x^0) = \psi(\lambda^0)$, бу эса 4) муносабатга асосан, x^0, λ^0 (3) ва (4) тўғри ҳамда иккиланма масалаларнинг ечимлари эканлигини билдиради. Теорема исботланди.

Изоҳ. (4) иккиланма масала ечининг мавжудлигидан (3) тўғри масаланинг ечими мавжудлиги келиб чиқмайди. Масалан, $f(x) = x_1^2 + \dots + 1/x_2 \rightarrow \min$, $g(x) = x_1 \leqslant 0$, $Q = \{x : x_2 > 0\}$, $x \in R^2$, тўғри масаланинг ечими мавжуд эмас. Унга иккиланма бўлган $\psi(\lambda) = -\frac{\lambda^2}{4} \rightarrow \max$, $\lambda \geqslant 0$ масала $\lambda^0 = 0$ ечимга эга.

Куйидаги бандларда иккиланмалик назариясининг энг содда қўлланишлари келтирилади. Қайд қилиш керакки, иккиланмалик назариясининг ғоя ва натижалари экстремал масалалар назариясида кўп қўлланишлари ва маълум маънода сонли усулларнинг ҳозирги замон даражасини характерлайди.

2. Максимал оқим ва минимал кесим ҳакидаги теорема. s манбали ва t оқиши $S = \{I, U\}$, $I = I_0UsU$ тўрда максимал оқим ҳакидаги

$$v^0 = \max_{x_i, v} v, \quad \sum_{j \in I_i^+} x_{ij} - \sum_{j \in I_i^-} x_{ji} = \\ = \begin{cases} v, & \text{агар } i = s \text{ бўлса,} \\ -v, & \text{агар } i = t, 0 \leqslant x_{ij} \leqslant d_{ij} \text{ бўлса,} \\ 0, & \text{агар } i \in I^0, (i, j) \in U \text{ бўлса,} \end{cases} \quad (7)$$

масалани қараймиз. d_{ij} сон (i, j) ёйнинг ўтказиши қобилияти деб аталади. (7) масаланинг $x^0 = \{x_{ij}^0, (i, j) \in U\}$ ечими максимал оқим, v^0 — максимал оқим катталиги деб аталади.

(7) масала учун Лагранж функцияси

$$F(x, \lambda) = -v + \sum_{i \in I^+} \lambda_i [\sum_{j \in I_i^+} x_{ij} - \sum_{j \in I_i^-} x_{ji}] - \lambda_s v + \lambda_t v = \\ = v(\lambda_t - \lambda_s - 1) + \sum_{(i, j) \in U} (\lambda_i - \lambda_j) x_{ij}$$

кўринишда бўлади.

Иккиланма функцияни ҳисоблаймиз:

$$\Psi(\lambda) = \sup_{0 \leqslant x \leqslant v, v} F(x, \lambda) = \begin{cases} \sum_{(i, j) \in U} (\lambda_i - \lambda_j) d_{ij}, & \text{агар } \lambda_t - \lambda_s = 1 \text{ бўлса,} \\ \infty, & \text{агар } \lambda_t - \lambda_s \neq 1 \text{ бўлса,} \end{cases}$$

Шундай қилиб,

$$\sum_{\substack{\lambda_i - \lambda_j > 0 \\ (i, j) \in U}} (\lambda_i - \lambda_j) d_{ij} \rightarrow \min, \quad \lambda_t - \lambda_s = 1 \quad (8)$$

масала (7) га иккиланма бўлади.

Иккиланмалик назариясига мувофиқ, (7), (8) масалаларнинг x^0, λ^0 ечимларида

$$v^0 = \sum_{\substack{\lambda_i - \lambda_j > 0 \\ (i, j) \in U}} (\lambda_i^0 - \lambda_j^0) d_{ij} \quad (9)$$

тенглик бажарилади.

Агар S тўрга (t, s) ёйни қўшак ва $c_{ts} = 1$, $c_{ij} = 0$, $(i, j) \in U$ деб олсан, (7) масала минимал катталиқдаги оқим ҳакидаги масаладан иборат бўлиб қолади. Унинг $\{x_{ij}^0, (i, j) \in U^0, x_{ts} = v^0\}$ ечими потенциаллар усули билан олинган бўлсин.

1-боб, 2-§, 1-бандда кўрсатилган каби, тугунларнинг $u_i^0, i \in I$ оптимал потенциаллари (8) иккиланма масаланинг ечимидан иборат бўлади, яъни

$$\lambda_i^0 = u_i^0, \quad i \in I. \quad (10)$$

Потенциаллар усулига мувофиқ, тугунлардан бирортасининг потенциалини ихтиёрий танлаш мумкин. $u_i^0 = 1$ деб оламиз. У ҳолда $u_i^0 = 0$ ва қолган $i \in I^0$ тугунларнинг u_i^0 потенциаллари иккита қийматдан биттасини қабул қиласи: 0 ёки 1.

$$I^1 = \{(i \in I : u_i^0 = 1\} \quad (11)$$

тўпламни қурамиз. $s \in I^1, t \in I^1$ эканлиги равшан.

Тугунларнинг ихтиёрий $I^* \subset I$, $s \in I^*, t \in I^*$ тўплами учун $U^* = U(I^*) = \{(i, j) \in U : i \in I^*, j \in I^*\}$ ёйлар тўплами I^* тўпламга мос (тўрнинг кесими) деб аталади. $\sum_{(i, j) \in U^*} d_{ij}$ — кесимнинг қийматидир. Минимал қийматли кесим — минималдир.

Теорема (Форд — Фалкерсон теоремаси). Максимал оқим катталиги минимал кесим қийматига тенгdir.

Исботи. (9) дан (10), (11) ларни ҳисобга олиб қўйида-гига эга бўламиз:

$$v^0 = \sum_{(i, j) \in U^*} d_{ij}$$

яъни максимал оқим катталиги $U(I^1)$ кесимнинг қийматига тенгdir. $U(I^1)$ кесимнинг минимал эканлигини исботлаймиз.

Ихтиёрий $I^* \subset I$, $s \in I^*$, $t \in I^*$ түпламни қараймиз ва у буйича (8) масаланинг қўйидаги режасини қурамиз;

$\lambda_s = 1$, агар $i \in I^*$ бўлса; $\lambda_i = 0$ агар $i \in I^*$ бўлса.

(8) масала мақсад функциясининг бу режадаги қиймати $\sum_{(i,j) \in U(I^*)} d_{ij}$ га тенгdir. (8) масала (10) режанинг оптималлигидан $U(I^1)$ кесим минимал эканлигини англаувчи $\sum_{(i,j) \in U(I^1)} d_{ij} \leq \sum_{(i,j) \in U(I^*)} d_{ij}$ тенгсизлик келиб чиқади, Теорема исботланди.

Форд — Фалкерсон теоремасининг исботи схемаси бўйича қўйидагини исботлаш ҳавола қилинади $S = \{I, U\}$:

$$\sum_{i \in I^1} x_{ij} - \sum_{i \notin I^1} x_{ij} = a_i, \quad i \in I; \quad 0 \leq x_{ij} \leq d_{ij}, \quad (i, j) \in U$$

тўрда $x = \{x_{ij} | (i, j) \in U\}$ оқимининг мавжуд бўлиши учун:

$$1) \quad a(I) = 0 : I \text{ тугуилар түпламишининг } a(I)(a(I) = \sum_{i \in I} a_i)$$

интенсивлиги иолга тенг бўлиши;

2) $a(I^*) \leq d(I^*)$: ихтиёрий $I^* \subset I$ түпламишининг $a(I^*)$ интенсивлиги у ҳосил қилган кесимининг $d(I^*)$ қийматидан катта бўлмаслиги зарур ва етарлидир.

3. Квадратик программалашнинг бир масаласини очиш. Мусбат $D n \times n$ матрицали ва $\text{rank } A = m < n$ бўлган $A m \times n$ матрицали

$$c'x + x'Dx/2 \rightarrow \min, \quad Ax = b \quad (12)$$

масалани қараймиз.

$F(x, \lambda) = c'x + x'Dx/2 + \lambda'(Ax - b)$ Лагранж функцияси бўйича иккиланма

$$\psi(\lambda) = \min_{x \in R^n} (c'x + x'Dx/2 + \lambda'(Ax - b)) \quad (13)$$

функцияни тузамиз.

(13) даги минималлаштирилётган функция қатъий қавариқ бўлганингидан ($D > 0$) унинг минимум нуқтаси $x(\lambda)$. Лагранж функциясининг стационар нуқтаси $(\partial F(x(\lambda), \lambda)/\partial x = 0)$ билан устма-уст тушади: $c + Dx(\lambda) + A'\lambda = 0$.

Бундан

$$x(\lambda) = -D^{-1}(A'\lambda + c). \quad (14)$$

(14) ни (13) га келтирб қўйиб,

$$\psi(\lambda) = -1/2(c' + \lambda'A)D^{-1}(A'\lambda + c) - \lambda'b \quad (15)$$

эканлигини оламиз. (12) га иккиланма бўлган масала $\psi(\lambda)$, $\lambda \in R_n$ функцияни максималлаштиришдан иборатdir. $AD^{-1}A' > 0$ бўлганингидан $\psi(\lambda)$ функция қатъий ботиқdir ($(-\psi(\lambda))$ — қатъий қавариқ функция). Унинг максимум нуқтаси λ_0 стационар нуқта билан устма-уст тушади $(\partial \psi(\lambda_0)/\partial \lambda = 0) : AD^{-1}(c + A'\lambda_0) + b = 0$. Бундан,

$$\lambda^0 = -[AD^{-1}A']^{-1}(b + AD^{-1}c). \quad (16)$$

(16) ни (14) га келтириб қўйиб, (12) масаланинг $x^0 = x(\lambda^0)$ оптимал режасини оламиз.

4. Геометрик программалашнинг иккиланма масаласи.

$$f(t) = \sum_{i=1}^n u_i(t), \quad u_i(t) = c_i \prod_{j=1}^m t_j^{a_{ij}}, \quad c_i > 0, \quad i = \overline{1, n}, \quad (17)$$

куринишдаги $f(t)$, $t = [t_1, \dots, t_m] \in R_m$ функция позином деб, $\{a_{ij}, i = \overline{1, n}, j = \overline{1, m}\}$ матрица унинг экспоненталар матрициаси деб аталади. Геометрик программалаш деб математиканинг позином тенгсизликлар ёрдамида берилган түпламларда позиномларни минималлаштириш масалалари караладиган бўлимига айтилади.

Геометрик программалашнинг қўйидаги масаласини қараймиз:

$$f(t) \rightarrow \min, \quad t > 0, \quad (18)$$

бу ерда $f(t)$ — (17) позиномдан иборат.

u_i функцияларни логарифмлаб ва янги $x_i = \ln t_i$, $j = \overline{1, m}$ $x_{m+i} = \ln u_i$, $b_i = -\ln c_i$, $i = \overline{1, n}$ ўзгарувчиларни киритиб, (18) масаладан унга эквивалент бўлган

$$\sum_{i=1}^n e^{x_{m+i}} \rightarrow \min, \quad \sum_{j=1}^m a_{ij} x_j - x_{m+i} = b_i, \quad i = \overline{1, n}, \quad (19)$$

чиниқли чеклашви қавариқ программалаш масаласига ўтамиз.

Лагранж функцияси

$$F(x, \lambda) = \sum_{i=1}^n e^{x_{m+i}} + \sum_{i=1}^n \lambda_i \left(\sum_{j=1}^m a_{ij} x_j - x_{m+i} - b_i \right)$$

ёрдамида (19) га иккиланма бўлган

$$\psi(\lambda) = \inf_x F(x, \lambda) \rightarrow \max \quad (20)$$

масалани ёзамиш.

Иккиланма режалар түплами $\{\lambda_i : \psi(\lambda) < \infty\}$ ни баён қиласиз. $F(x, \lambda)$ функциянынг x_m i бүйича қыйи чегараси

$$x_{m+i} = \ln \lambda_i \quad (21)$$

нүктада эришилди. Демак, иккиланма режалар

$$\lambda_i \geq 0, i = \overline{1, n} \quad (22)$$

төңсизликни қаноатлантиради. $x_j, j = \overline{1, m}$ ўзгарувчилар бүйича $\inf F(x, \lambda)$ ни ҳисоблаб, иккиланма режалар

$$\sum_{i=1}^n \lambda_i a_{ij} = 0, j = \overline{1, m}, \quad (23)$$

төнгламаларни қаноатлантиришини топамиз.

Аксинча, (22), (23) муносабатларни қаноатлантирувчи ҳар бир $\lambda = [\lambda_1, \dots, \lambda_n]$ вектор иккиланма бўлади.

(21) ни (20) га келтириб қўйиб ва (22), (23) ларни ҳисобга олиб, (19) га иккиланма

$$\sum_{i=1}^n \lambda_i + \ln \prod_{i=1}^n (c_i/\lambda_i)^{\delta_i} \rightarrow \max, \quad \sum_{i=1}^n \lambda_i a_{ij} = 0, j = \overline{1, m}; \\ \lambda_i \geq 0, i = \overline{1, n} \quad (24)$$

масалани оламиз. Агар экспоненталар матрицасининг сатрлари *мусбат басис* ҳосил қиласа ($\sum_{i=1}^n \lambda_i a_{ij} = 0, j = \overline{1, m}, \lambda_i \geq 0, i = \overline{1, n}$ дан $\lambda_i = 0, i = \overline{1, n}$ келиб чиқади), (24) масала ягона $\lambda_i = 0, i = \overline{1, n}$ режага эга бўлади. Қавариқ программалашнинг иккиланмалик назариясидан бошланғич (18) масаланинг тривидал ечилиши келиб чиқади: $t_1 = 0, j = \overline{1, m}$. Бундан бўёл бу ҳол қаралмайди.

(24) масала чеклашларининг бир жинслилигидан унинг ечинини

$$\lambda_i = \alpha \delta_i, \delta_i \geq 0, i = \overline{1, n}; \quad \sum_{i=1}^n \delta_i = 1, \alpha > 0$$

қўринишда излаймиз.

(24) масала янги ўзгарувчиларда қуйидагича:

$$\alpha \sum_{i=1}^n \delta_i (1 + \ln c_i / \alpha \delta_i) \rightarrow \max; \quad \sum_{i=1}^n \delta_i a_{ii} = 0, j = \overline{1, m};$$

$$\sum_{i=1}^n \delta_i = 1, \delta_i \geq 0, i = \overline{1, n}; \alpha > 0. \quad (25)$$

α ўзгарувчи факат мақсад функциясида қатнашади. (25) да α бўйича максимумни ҳисоблаб ($\alpha = \prod_{i=1}^n (c_i/\delta_i)^{\delta_i}$ нүктада эришилди), (24) масаланинг бошқа эквивалент шаклини оламиз:

$$\psi(\delta) = \prod_{i=1}^n (c_i/\delta_i)^{\delta_i} \rightarrow \max, \quad \sum_{i=1}^n \delta_i a_{ii} = 0, j = \overline{1, m};$$

$$\sum_{i=1}^n \delta_i = 1, \delta_i \geq 0, i = \overline{1, n}. \quad (26)$$

Кўп холларда (26) иккиланма масала бошланғич (18) масаладан содда бўлади. (26) масаланинг чеклашларини ягона $\{\delta_i, i = \overline{1, n}\}$ түплам қаноатлантирадиган (18) масалалар синфи мавжуд. Бундай ҳолларда (26) даги максималлаштириши операцияси ортиқчадир.

Мисол. Дарёдан 400 м³ шагални ташиб ўтиш учун ўлчамлари $t_1 \times t_2 \times t_3$ (узунлиги, кенглиги, баландлиги) бўлган очиқ кути тайёрлаш талаб қилинади. Кутининг ён ёклари ва таги t кв.м и 10 сўм турадиган материаллардан, олд ва орқа ёклари 20 сўм/м² турадиган материалдан ясалади. Ҳар бир рейс 10 тийин туради. Агар кути ҳамма шагални ташиб ўтилгандан кейин ташлаб юбориладиган бўлса, t_1^0, t_2^0, t_3^0 ўлчамлар қандай бўлганда ҳарражатлар минимал бўлади?

Кутининг ҳажми $t_1 \cdot t_2 \cdot t_3$ м³ га тенг. 400 м³ шагални ташиб ўтиш учун $400/t_1 t_2 t_3$ та рейс талаб қилинади ва у $40 \cdot t_1^{-1} \cdot t_2^{-1} \cdot t_3^{-1}$ сўм туради. Кутини тайёрлаш учун кетган материалларнинг қиймати $40t_2 t_3 + 20t_1 t_3 + 10t_1 t_2$ га тенгdir. Шундай қилиб, масаланинг математик модели қуйидаги кўринишда бўлади:

$$f(t) = 40t_1^{-1} t_2^{-1} t_3^{-1} + 40t_2 t_3 + 20t_1 t_3 + 10t_1 t_2 \rightarrow \min, t_1, t_2, t_3 > 0, \\ \text{яъни, } m = 3, n = 4, c_1 = 40, c_2 = 20, c_3 = 10, c_4 = 10,$$

$$A = \{a_{ij}\} = \begin{pmatrix} -1 & -1 & -1 \\ 0 & 1 & 1 \\ 1 & 0 & 1 \\ 1 & 1 & 0 \end{pmatrix}$$

Бу қийматлар учун (26) масаланинг чеклашларини ёзайлик;

$$\begin{aligned} -\delta_1 + \delta_3 + \delta_4 &= 0, \\ -\delta_1 + \delta_2 + \delta_4 &= 0, \\ -\delta_1 + \delta_2 + \delta_3 &= 0, \\ \delta_1 + \delta_2 + \delta_3 + \delta_4 &= 1. \end{aligned}$$

Олингаш тизим ягона $\delta_1^0 = 2/5$, $\delta_2^0 = 1/5$, $\delta_3^0 = 1/5$, $\delta_4^0 = 1/5$ ечимга згадир. Демак, (26) да максималлаштириш операцияси йүқолади ва иккىланма мақсад функцияснинг оптималь қыймаги

$$(40/[2/5])^{2/5} \cdot (40/[1/5])^{1/5} \cdot (20/[1/5])^{1/5} \cdot (10/[1/5])^{1/5} = 100 \text{ сүмга тенг бўлади.}$$

3-§ даги (2) иккىланмалик муносабатидан 100 сўм — шағалги ташиб ўтишдаги минимал ҳаражат эканлиги келиб чиқади. t_1^0, t_2^0, t_3^0 ларни хисоблаш учун $x_{m+1} = \ln \lambda_i^0$ белгилашдан, (21) формуладаги $x_{m+i}^0 = \ln \lambda_i^0$ хоссадай, $\lambda_i = \alpha \delta_i$ белгилашдан ва $\alpha^0 = \psi(\delta^0)$ фактдан фойдаланамиз. Шундай қилиб,

$$u_i(t^0) = \psi(\delta^0) \delta_i^0, i=1, n$$

тengликлар ўринилди.

Қаралаётган масала учун улар қўйидаги кўринишда бўла ди: $100 \cdot 2/5 = 40t_1^{-1} t_2^{-1}, 100 \cdot 1/5 = 40t_2^{-1}, 100 \cdot 1/5 = 20t_3^{-1}$. Бунда н қутининг оптималь ўлчамларини топамиз: $t_1^0 = 2\text{m}, t_2^0 = 1\text{m}, t_3^0 = 0,5\text{m}$.

4-§. КВАДРАТИК МАСАЛАНИ ЕЧИШ АЛГОРИТМИ

Қавариқ квадратик программалашининг умумий масаласини ечишининг симплекс усулиниң умумий ҳоли бўлган чекли усули баён қилинади.

1. Масаланинг қўйилиши. Оптимальлик критерийси. Қавариқ квадратик программалашининг каноник масаласи

$$f(x) = x'Dx/2 + c'x \rightarrow \min, Ax = b, x(J_+) \geq 0 \quad (1)$$

кўринишга эга. Бу ерда $x = x(J)$, $c = c(J)$ лар n -векторлар; $b = y(I)$ эса m -вектор; $A = A(I, J)$ $m \times n$ -матрица; $D = D(J, J)$ — симметрик, манфий бўлмаган $m \times n$ -матрица;

$$I = \{1, 2, \dots, m\}, J = \{1, 2, \dots, n\}, J_+ \subset J.$$

Ихтиёрий махсус бўлмаган $A_B = A(I, J_B)$, $J_B \subset J$, $m \times m$ -матрицини базис матрица деб атаемиз. x режа ва A_B базис матрицидан ҳоснл қилинган (x, A_B) жуфтликни (1) масаланинг таянч режаси деб атаемиз. Агар $x_{B+} = x(J_{B+}) > 0$, $J_{B+} = J_B \cap J$ бўлса, (x, A_B) таянч режа бўзилмаган деб аталади.

Изоҳ. Агар $I = \emptyset$ бўлса (яъни, (1) масалада асосий чеклашлар қатнашмаса), $A_B = 0$, $J_B = \emptyset$ бўлади.

$$A_B x_B + A_H x_H = b, A_H = A(I, J_H), J_H = J \setminus J_B$$

ифодадан

$$x_B = r_0 + Rx_H \quad (2)$$

эканлиги келиб чиқади, бу ерда $r_0 = \{r_{i0}, i \in J_B\} = A_B^{-1}b$, $R = R(J_B, J_H) = \{r_j(J_B), j \in J_H\} = -A_B^{-1}A_H$. Компоненталари

$$z_{ij} = \begin{cases} r_{ij}, & i \in J_B, \\ 0, & i \in J_H \setminus j, j \in J_H, \\ 1, & i = j, \end{cases} z_{i0} = \begin{cases} r_{i0}, & i \in J_B \\ 0, & i \in J_H \end{cases} \quad (3)$$

кўринишда бўлган векторни $z_j(J)$, $j \in J_H \cup 0$ билан белгилаймиз ва

$$Z = Z(J, J_H) = \{z_j, j \in J_H\}$$

деб оламиз. (2), (3) ларга мувофиқ (1) масаланинг ҳар қандай x режаси

$$x = z_0 + Zx_H \quad (4)$$

кўринишга эга бўлади. Бундан

$$\begin{aligned} f(x) &= x'Dx/2 + c'x = (z_0 + Zx_H)'D(z_0 + Zx_H)/2 + \\ &+ c'(z_0 + Zx_H) = x_H'Z'DZx_H/2 + z_0'DZx_H/2 + \\ &+ x_H'ZDz_0/2 + z_0'Dz_0/2 + c'z_0 + c'Zx_H = \\ &= \frac{1}{2} x_H' H x_H + h_0' x_H + h_{00}/2, \end{aligned} \quad (5)$$

бу ерда $H = H(J_H, J_H) = Z'DZ$, $h_0 = h_0(J_H) = Z(Dz_0 + c)$, $h_{00} = z_0'Dz_0 + 2c'z_0$.

H матрицининг симметрик ва манфий эмаслигини кўриш қўйин эмас. $\{x, A_B\}$ таянч режа билан бирга $x = x + \Delta x$ режанинг қараймиз. Мақсад функцияснинг орттирмасини ҳисбайлик:

$$\begin{aligned} \Delta f(\bar{x}, x) &= f(\bar{x}) - f(x) = (\bar{x}_H' H \bar{x}_H - x_H' H x_H)/2 + \\ &+ h_0' (\bar{x}_H - x_H) = \Delta x_H' H \Delta x_H/2 + \Delta x_H' (H x_H + h_0). \\ \Delta_H &= \Delta(J_H) = H x_H + h_0 \end{aligned} \quad (6)$$

баҳолар векторини киритиб,

$$\Delta f(\bar{x}, x) = \Delta x_H' H \Delta x_H/2 + \Delta_H' \Delta x_H \quad (7)$$

орттирма формуласини оламиз:

1-теорема (оптимальлик критерийси). $\{x, A_B\}$ таянч режанинг оптималь бўлиши учун

$$\Delta_i \geq 0, x_i = 0; \Delta = 0, x_j > 0, j \in J_{H+}; \Delta_j = 0, j \in J_{H-};$$

$$J_{H+} = J_H \cap J_+, J_{H-} = J_H \setminus J_{H+} \quad (8)$$

муносабатларнинг бажарилиши етарли, бузилмаганда эса зарур ҳамдир.

Исботи. Етарлилиги. $\{x, A_B\}$ таянч режа учун (8) шартлар бажарилсан. $x_i = 0, j \in J_{H+}$, бўлганда $H \geq 0, \Delta x_j \geq 0$ эканлигидан, иктиёрий $x = \Delta x$ режа учун

$$\Delta f(x, x) = \Delta x_H H \Delta x_H / 2 + \Delta x'_H \Delta_H \geq 0,$$

яни, x режа (1) масаланинг оптимал режасидир.

Зарурйлиги. Бузилмаган $\{x, A_B\}$ таянч режа учун (8) муносабатлар бажарилмасин ва $j_0 \in J_H$ улар бажарилмайдиган индекс бўлсин.

$$l = -z_{j_0} \operatorname{sign} \Delta_{j_0} \quad (9)$$

деб оламиз. $\{x, A_B\}$ таянч режа бузилмаганлигидан, шундай $\theta_0 > 0$ сон топиладики, $\theta, 0 \leq \theta \leq \theta_0$ учун $x + \theta l$ нуқта (1) масаланинг режаси бўлади. Ортирма формуласи (7) дан, (9) ни ҳисобга олиб,

$$\begin{aligned} \Delta f(x + \theta l, x) &= 0 l'_H \Delta_H - \theta^2 l'_H H l_H / 2 - \\ &= -\theta |\Delta_{j_0}| + \frac{1}{2} \theta^2 h_{j_0 j_0} \end{aligned}$$

еканлигини оламиз. $|\Delta_{j_0}| > 0$ бўлганлигидан охириги ифоданинг ўнг томони етарлица кичик $\theta > 0$ лар учун манфий бўлади. Бу x режанинг оптималлигига зиддир. Теорема исботланди.

2. Итерация. Фараз қиласлик, $\{x, A_B\}$ таянч режада (8) муносабатлар бажарилмасин. 1-теореманинг исботидан кўринадики, (9) йўналиш бўйлаб (1) масаланинг мақсад функцияси камаяди. Шунинг учун x режани яхшилаш мақсадидан шу йўналиш бўйлаб ҳаракат қиласми: $x(\theta) = x + \theta l, \theta \geq 0$. Бунда қўйидагиларни талаб қилиш табиийdir: 1) ҳаракат (1) масала режалари тўпламидан четга чиқмасин, яни $\theta \leq \min_{j \in J_+} \theta_j$, бу ерда $\theta_j = -x_j/l_j, l_j < 0$; 2) ҳаракат мақсад функциясининг қиймати камайши жараёнида давом этсин, яни $\theta \leq \theta_f$, бу ерда θ_f эса $\partial \Delta f(x + \theta_f l, x)/\partial \theta = 0$ тенгликка эквивалент бўлган $\Delta f(x + \theta_f l, x) = \min_\theta \Delta f(x + \theta l, x)$ шартдан топилади.

Шундай килиб, l бўйлаб максимал мумкин бўлган θ^0 қадам

$$\theta^0 = \min \{\theta_{i_0}, \theta_f\} \quad (10)$$

га тенгдир. Бу ерда $\theta_{i_0} = \min_{j \in J_+} \theta_j$,

$$\theta_j = \begin{cases} -x_j/l_j, & \text{агар } l_j < 0 \text{ бўлса,} \\ \infty, & \text{агар } l_j \geq 0 \text{ бўлса,} \end{cases}$$

$$\theta_f = \begin{cases} |\Delta_f|/h_{j_0 j_0}, & \text{агар } h_{j_0 j_0} > 0 \text{ бўлса,} \\ \infty, & \text{агар } h_{j_0 j_0} = 0 \text{ бўлса,} \end{cases}$$

Равшаник, бузилмаган таянч режа учун θ^0 катталик мусбатdir ($\theta^0 > 0$). $\theta^0 = \infty$ тенглик l йўналиш бўйлаб ҳаракат (1) масалани ўч қачон режалар тўплами чегарасидан чиқарниб юбормаслигини ва бунда мақсад функцияси ўзгармас тезликда камайшини билдиради. Бу ҳолда (1) масалани ечиши тугалланади, чунки мақсад функцияси режалар тўпламида қўйидан чегараланганди эмас.

Дейлик, $\theta^0 < \infty$ бўлсан. Янги x режани

$$x = x + \theta^0 l$$

формула бўйича қурамиз. Бу режага кўринишни қўйидагича аниқланадиган \bar{A}_B базис матрицани мос қўяшимиз:

а) $\theta^0 = \theta_{i_0}, i_0 \in J_B$. $\bar{A}_B = A(I, \bar{J}_B), J_B = (J_B \setminus i_0) \cup j_0$, деб оламиз. \bar{A}_B матрицанинг базис матрица эканлиги симплекс усулдагидек курсатилади.

б) $\theta^0 = \theta_{i_0}, i_0 = j_0$. $\bar{A}_B = A_B$ деб оламиз.

в) $\theta^0 = \theta_f$. $\bar{A}_B = A_B$ деб оламиз, лекин а), б) ҳоллардан фарқли ўлароқ, янги таянч режа билан $J_0 = \{j_0\} \subset J_H$ тўпламини боғлаймиз, яни бундан буён \bar{x}, \bar{A}_B ёзувдан фойдалашамиз. Бошлиғич таянч режа учун $J^0 = \emptyset$, а), б) ҳолларда эса $J_0 = \emptyset$ деб ҳисоблаш мумкин.

Мақсад функциясининг (5) ифодаси базис матрицага боғлиқдир. Шунинг учун а) ҳолда $\bar{H}, h_0, \bar{h}_{00}$ элементлар янгида гича ё амиз:

$$f(x) = x' (\bar{J}_H) \bar{H} x (\bar{J}_H) / 2 + \bar{h}'_0 x (\bar{J}_H) + \bar{h}_{00} / 2.$$

$\bar{H}, h_0, \bar{h}_{00}$ элементларини H, h_0, h_{00} лар билан бөгловчи формулаларни оламиз. Бунинг учун (5) функцияни қўйидагича ё амиз:

$$f(x) = \frac{1}{2} x_H^* H^* x_H, \quad (11)$$

бу ерда $x_H^* = x(J_H^*) = \{1, x_H\}$, $J_H^* = 0 \cup J_H$, $H^* = H(J_H^*, J_H^*)$. $r_{i_0 i_0} \neq 0$ бўлганлигидан, (2) дан

$$x_{i_0} = -\frac{r_{i_0 0}}{r_{i_0 i_0}} + \frac{1}{r_{i_0 i_0}} x_{i_0} - \sum_{j \in J_H} \frac{r_{i_0 j}}{r_{i_0 i_0}} x_j.$$

келиб чиқади. Шунинг учун

$$x(J_H^*) = M(J_H^*, \bar{J}_H^*) x(\bar{J}^*), \quad (12)$$

бу ерда $\bar{J}_H^* = 0 \cup \bar{J}_H$,

$$M(J_H^*, \bar{J}_H^*) =$$

$$= \begin{vmatrix} 1 & \dots & 0 & 0 & \dots & 0 \\ \vdots & \ddots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & \dots & 1 & 0 & \dots & 0 \\ -r_{i_0 0}/r_{i_0 i_0} & \dots & 1/r_{i_0 i_0} & -r_{i_0 n}/r_{i_0 i_0} & \dots & -r_{i_0 i_0} \\ 0 & \dots & 0 & 1 & \dots & 0 \\ \vdots & \ddots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & \dots & 0 & 0 & \dots & 1 \end{vmatrix}_{i_0} \quad (13)$$

(12) га асосан

$$f(x) = x_H^* H^* x_H / 2 = x'(J_H^*) M'(J_H^*, \bar{J}_H^*) H^* M(J_H^*, \bar{J}_H^*) \times x(\bar{J}_H^*) / 2 = x'(J_H^*) \bar{H}^* x'(\bar{J}_H^*) / 2, \quad \bar{H}^* = M'(J_H^*, \bar{J}_H^*) H^* M(J_H^*, \bar{J}_H^*)$$

Охирги тенглиқдан

$$\begin{aligned} \bar{H} &= M' H M, \quad M = M(J_H^*, \bar{J}_H^*), \\ \bar{h}_0 &= M'(J_H^*, \bar{J}_H^*) H^* M(J_H^*, 0), \\ \bar{h}_{00} &= M'(J_H^*, 0) H^* M(J_H^*, 0). \end{aligned} \quad (14)$$

Эканлигини оламиз.

Шунинг билан биринчи итерациянинг баёни тугалланади.

Фараз қилайлик, k -итерацияда (8) муносабатлар бажарилмайдиган $\{x^k, A_B^k\}_{J_0^k}$ таянч режа олинган бўлиб, лекин у шундай бўлсин: 1) $\Delta_j^k = 0, j \in J_0^k$, 2) агар $J_0^k \neq \emptyset$ бўлса, $H_0^k = H^k(J_0^k, J_0^k) > 0$. Биринчи интеграциядан сўнг олинган $\{x^k, A_B^k\}_{J_0^k} = \{\bar{x}, \bar{A}_B\}_{\bar{J}_0}$ таянч режа $H_0^k = \bar{H}(J_0, J_0)$ бўлган 1), 2) шартларни қоноатлантиришини қуриш қўйин эмас.

x^k режанинг (8) оптималлик шартлари бузиладиган индексини $j_k \in J_H$ деб белгилайлик. Ушбу

$$\Delta_{j_k}^k(0) = h^k + H^k(j_k, J_0^k) (x^k + \theta l_H^k) \stackrel{\theta}{=} 0, \quad j \in J_0^k \quad (15)$$

айнитларга риоя қилинганда, l^k йуналиш бўйлаб $x^k, j \in J_0^k$ ўзгарувчилар бўйича оптималлик шартлари ҳамиша бажарилганлигидан, (15) муносабатларни x^k режа яхшиланадиган шу l^k йуналишини қуришга асос қилиб оламиз. l^k йуналишини

$$l^k = -z_{j_k}^k \operatorname{sign} \Delta_{j_k}^k + \sum_{j \in J_0^k} \gamma_j^k z_j^k \quad (16)$$

кўринишда излаймиз. $\gamma_j^k, j \in J_0^k$ коэффициентларни ҳисоблаш учун (6), (15) лардан $\gamma_j^k = G^k \beta^k \operatorname{sign} \Delta_{j_k}^k, G^k = (H_0^k)^{-1}$ ечимга эга бўлган

$$H_0^k \gamma^k = \beta^k \operatorname{sign} \Delta_{j_k}^k, \quad (17)$$

$\gamma^k = \{\gamma_j^k, j \in J_0^k\}, \beta^k = H^k(J_0^k, j_k)$ тенглама олинади.

$\partial f(x^k) / \partial l^k < 0$ эканлигини қуриш қўйин эмас, яъни мақсад функцияси l^k йуналиш бўйича камаяди.

Худди (10) га ўхшаш l^k бўйлаб максимал мумкин бўлган θ^k қадам ҳисобланади:

$$\theta^k = \{\theta_{i_0}^k, \theta_{i_0}^k\},$$

бу ерда $\theta_{i_0}^k = \min_{j \in J_+} \theta_j^k$,

$$\theta_i^k = \begin{cases} -x_i^k/l^k, & \text{агар } l^k < 0 \text{ бўлса,} \\ \infty, & \text{агар } l^k \geq 0 \text{ бўлса, } j \in J_+ \end{cases}$$

$$\theta_f^k = \begin{cases} |\Delta_{j_k}^k|/\alpha^k, & \text{агар } \alpha^k > 0 \text{ бўлса,} \\ \infty, & \text{агар } \alpha^k = 0 \text{ бўлса,} \end{cases}$$

$$\alpha^k = l_{\text{H}}^{k'} H^k l_{\text{H}}^k = l^{k'}(J_{\text{H}}^k) H^k l^k(J_{\text{H}}^k) - 2 \beta^{k'} l^k(J_{\text{H}}^k) \operatorname{sign} \Delta_{jk}^k + \\ - h_{jk/k}^k = h_{jk/k}^k - \beta^{k'} \gamma^k \operatorname{sign} \Delta_{jk}^k.$$

Агар $\theta^k = \infty$ бўлса (1) масалани ёчиш тугалланади, чунки мақсад функциясининг чексиз камайини йўналиши l^k олинган.

Дейлик, $\theta^k < \infty$ бўлсин. У ҳолда янги

$$x^{k+1} = x^k + \theta^k l^k$$

режа қурилади. Янги A_{B}^{k+1} базис матрица ва янги J_0^{k+1} тўпламиши қуриш учун қуйидаги ҳолларни қараймиз:

а) $\theta^k = 0_{j_k}$, $j_k \in J_{\text{B}}$. Унда $A_{\text{B}}^{k+1} = A(l, J_{\text{B}}^{k+1})$, $J_{\text{B}}^{k+1} = (J_{\text{B}}^k \setminus i_0) \cup \cup j_0$, $J_0^{k+1} = J_0 \setminus j_0$ деб оламиз. Бу ерда j_0 индекс шундайки, $r_{j_0/j_0}^k \neq 0$ бўлиб, қуйидагича танланади: агар $r_{j_k/j_k}^k \neq 0$, $j \in I_0^k$ бўлса, $j_0 \in I_0^k$; акс ҳола $j_0 = j_k$;

б) $0^k = \theta_{i_0}^k$, $i_0 \in J_{\text{B}}^k$. Унда $A_{\text{B}}^{k+1} = A_{\text{B}}^k$, $J_0^{k+1} = J_0^k \setminus i_0$ деб оламиз;

в) $\theta^k = 0_{i_0}^k$, $i_0 = j_k$. Унда $A_{\text{B}}^{k+1} = A_{\text{B}}^k$, $J_0^{k+1} = J_0^k$ деб оламиз;

г) $\theta^k = 0_{j_k}^k$. Унда $A_{\text{B}}^{k+1} = A_{\text{B}}^k$, $J_0^{k+1} = J_0^k \cup j_k$ деб оламиз.

Янги $\{x^{k+1}, A_{\text{B}}^{k+1}\}_{J_0^{k+1}}$ таянч режа б), в) ҳолларда l^k йўналиши қуришининг (15) принципига мувофиқ, 1) шартни қаонаатлантиради. а) ҳолни қараймиз. Унда

$$A^{k+1}(J_0) = H^{k+1}(J_0, J_{\text{H}}^{k+1}) x_{\text{H}}^{k+1}.$$

га эга бўламиз.

$$H^{k+1} = M^{k'}(J_{\text{H}}, J_{\text{H}}^{k+1}) H^{*k} M^k(J_{\text{H}}, J_{\text{H}}^{k+1})$$

бўлганлигидан, бу ерда $M^k(J_{\text{H}}^k, J_{\text{H}}^{k+1})$ матрица (13) га ўхшашиб тузилади.

$$H^{k+1}(J_0, J_{\text{H}}^{k+1}) = M^{k'}(J_{\text{H}}, J_{\text{H}}^{k+1}) H^{*k} M^k(J_{\text{H}}, J_{\text{H}}^{k+1})$$

бўлади ва демак,

$$\begin{aligned} A^{k+1}(J_0^k) &= M^{k'}(J_{\text{H}}, J_{\text{H}}^{k+1}) H^{*k} M^k(J_{\text{H}}, J_{\text{H}}^{k+1}) x_{\text{H}}^{k+1} = \\ &= M^{k'}(J_{\text{H}}, J_0) H^{*k} x^{k+1}(J_{\text{H}}) = M^{k'}(J_{\text{H}}^k, J_0) \bar{\Delta}_{\text{H}}^k, \end{aligned} \quad (18)$$

бу ерда $\bar{\Delta}_{\text{H}}^k = \bar{\Delta}^k(J_{\text{H}})$ — компоненталари

$$\bar{\Delta}^k = \Delta^k(0^k), j \in J_{\text{H}}, \bar{\Delta}_0 = H^k(0, J_{\text{H}}^k) x^{k+1}(J_{\text{H}})$$

бўлган вектордир.

$M^k(J_{\text{H}}, J_{\text{H}}^{k+1})$ матрицанинг қурилишидан ва j_0 индексни

танлашга асосан $M^k(J_{\text{H}} \setminus J_0, J_0^{k+1}) = 0$ га эгамиз. Шунинг учун (15), (18) лардан исбот қилиниши лозим бўлган

$$\Delta^{k+1}(J_0^{k+1}) = 0$$

келиб чиқади.

г) ҳолда $\Delta^{k+1}(J_0) = 0$ тенглик ўз-ўзидан кўриниб турибди. Қўйидагиларни ҳисоблаймиз:

$$\begin{aligned} \Delta_{jk}^{k+1} &= \Delta_{jk}^k + \theta_j^k (\beta^{k'} \gamma^k - h_{jk/k}^k \operatorname{sign} \Delta_{jk}^k) = \Delta_{jk}^k - \\ &- \theta_j^k \alpha^k \operatorname{sign} \Delta_{jk}^k = \Delta_{ji}^k - |\Delta_{jk}| \operatorname{sign} \Delta_{jk}^k = 0, \end{aligned}$$

яъни, яна $\Delta^{k+1}(J_0^{k+1}) = 0$.

{ $x^{k+1}, A_{\text{B}}^{k+1}\}_{J_0^{k+1}}$ таянч режа 2) хоссага эга эканлигини қўрсатамиз.

а) ҳолда $j_0 \in J_0^k$ бўлганда $J_0^{k+1} = J_0^k \cup i_0$ деб, $j_0 = j_k$ бўлганда $J_0^{k+1} = J_0^k$ деб белгилаб,

$$\begin{aligned} \bar{H}^{k+1} &= H^{k+1}(J_0^{k+1}, J_0^{k+1}) = M^{k'}(J_{\text{H}}, J_0^{k+1}) H^k M^k(J_{\text{H}}, J_0^{k+1}) = \\ &= M^{k'}(J_0^k, J_0^{k+1}) \cdot H_0 \cdot M^k(J_0^k, J_0^{k+1}) \end{aligned} \quad (19)$$

ни оламиз.

$H_0 > 0$, $\det M^k(J_0^k, J_0^{k+1}) \neq 0$ бўлганлигидан $\bar{H}^{k+1} > 0$. H^{k+1} матрица $\bar{H}^{k+1} > 0$ матрицанинг диагонал минори сифатида мусбатdir.

б) ҳолда: $H_0^k > 0$ матрицанинг диагонал минори сифатида $H^{k+1} > 0$;

в) ҳолда: $H_0^{k+1} = H_0 > 0$.

г) ҳолни қараймиз. Фараз қилайлик, H_0^{k+1} матрица мусбат бўлмасин, яъни шундай ноль бўлмаган $\xi = \xi(J_0^{k+1})$ вектор топиладики,

$$H_0^{k+1} \xi = 0 \quad (20)$$

бўлади. (20) дан

$$H_0 \xi(J_0) + \beta^k \xi_{jk} = 0$$

эканлиги келиб чиқади, бу ерда $\xi_{jk} \neq 0$, чунки акс ҳолда H_0 матрицанинг мусбатлигига зид холосага келамиз. Умумийликни бузмасдан $\xi_{jk} = 1$ деб ҳисоблаш мумкин. У ҳолда

$$\xi(J_0^k) = -G^k \beta^k = -\gamma^k \operatorname{sign} \Delta_{jk}^k \quad (21)$$

(20), (21) лардан

$$H^k(j_k, J_0^{k+1}) \xi = \beta^k \xi(J_0^k) + h_{j_k j_k}^k \xi_{j_k} = \\ = h_{j_k j_k}^k - \beta^k \gamma^k \operatorname{sign} \Delta_{jk}^k = \alpha^k = 0$$

га эга бўламиз. Лекин, $\alpha^k > 0$, чунки $\theta^k = \theta^b < \infty$. Олингани қарама-қаршилик $H_0^{k+1} > 0$ эканлигини исботлайди.

$|J_0^k| = 1$ бўлганда (бу ерда $|J_0^k|$ сон J_0^k тўпламининг элементлари сони) H_0^k га тескари G^k матрицани ҳисоблаш қийинчилик туғдирмайди. $|J_0^k| > 1$ бўлганда G^k ларни рекурент ҳисоблаш учун формуалалар оламиз. Уларни келтириб чиқариша чизикли алгебрадан маълум формуалалар керак бўлади. Ўзбу

$$T = \begin{pmatrix} S & q \\ q' & t \end{pmatrix}$$

кўринишдаги симметрик матрица учун, $p = t - q' S^{-1} q \neq 0$ бўлганда, тескари

$$T^{-1} = \begin{pmatrix} S^{-1} + \frac{S^{-1} q q' S^{-1}}{p}, & -\frac{S^{-1} \cdot q}{p} \\ -\frac{q' S^{-1}}{p}, & \frac{1}{p} \end{pmatrix}$$

матрица мавжуд бўлади. Аксинча, агар

$$T^{-1} = \begin{pmatrix} Q & u \\ u' & v \end{pmatrix}$$

бўлса, $v \neq 0$ бўлганда,

$$S^{-1} = Q - \frac{uu'}{v}$$

формула ўринлидир.

а) ҳолни қараймиз.

$$\bar{G}^{k+1} = \bar{G}^{k+1}(J_0^{k+1}, J_0^{k+1}) = (\bar{H}^{k+1})^{-1},$$

$$N^k = N^k(J_H^{k+1}, J_H^k) = [M^k(J_H^k, J_H^{k+1})]^{-1}$$

бўлсин. (19) дан

$$\bar{G}^{k+1} = N^k G^k N^k$$

келиб чиқади. $N^k(J_H^{k+1}, J_H^k)$ матрица

$$N^k(J_H^{k+1}, J_H^k) = \begin{vmatrix} 1 & \dots & 0 & 0 & \dots & 0 \\ \vdots & \ddots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \vdots & \ddots & \ddots & \ddots & \ddots & \vdots \\ 0 & \dots & 1 & 0 & \dots & 0 \\ r_{i_0 i_1}^k & \dots & \dots & r_{i_0 i_m}^k & \dots & r_{i_0 i_{n-m}}^k \\ 0 & \dots & 0 & 0 & 1 & \dots & 0 \\ \vdots & & \vdots & & \vdots & & \vdots \\ 0 & \dots & 0 & 0 & 0 & \dots & 1 \\ & & & & & & \vdots \\ & & & & & & i_0 \end{vmatrix}$$

кўринишда бўлади. Шунинг учун \bar{G}^{k+1} матрица G^{k+1} дан, агар $j_0 \in J_0^k$ бўлса, факат i_0 индексга мос келган қатор ва устунлари билан фарқ қиласди; $j_0 = j_k$ бўлганда $\bar{G}^{k+1} = G^k$. Бундан, $j_0 \notin J_0^k$ бўлганда $\bar{G}^{k+1} = G^k$ ва $j_0 \in J_0^k$ бўлганда

$$G^{k+1} = G^k(J_0^{k+1}, J_0^{k+1}) - \frac{\bar{G}^{k+1}(J_0^{k+1}, j_0) \bar{G}^{k+1}(j_0, J_0^{k+1})}{\bar{G}^{k+1}(j_0, j_0)} \quad (22)$$

еканлиги келиб чиқади;

б) ҳолда (22) га ўхшаш,

$$G^{k+1} = G^k(J_0^{k+1}, J_0^{k+1}) - \frac{G^k(J_0^{k+1}, i_0) G^k(i_0, J_0^{k+1})}{G^k(i_0, i_0)}$$

га эга бўламиз;

в) ҳолда $G^{k+1} = G^k$ эканлиги ўз-ўзидан равшан;

г) ҳолда ҳамиша $\alpha^k > 0$ ва шунинг учун

$$G^{k+1} = \begin{pmatrix} G^k + \frac{\gamma^k \gamma^k}{\alpha^k}, & -\frac{\gamma^k \operatorname{sign} \Delta_{jk}^k}{\alpha^k} \\ -\frac{\gamma^k \operatorname{sign} \Delta_{jk}^k}{\alpha^k}, & \frac{1}{\alpha^k} \end{pmatrix}.$$

3. Усулнинг чеклилиги. 2-бандда баён қилинган усул, умуман айтганда, чекли бўлмайди. Лекин соддагина қўшимча қоnda бу муҳим хоссани таъминлаши мумкин.

$J_{kp}^k = \{j : j \in J_{\Delta+}^k, x_j^k = 0\}, J_{\Delta+}^k = \{j : j \in J_{\Delta+}^k \setminus J_{kp}^k, \Delta_j^k \neq 0\}$ деб олайлик. Режанинг $x_j^k, j \in J_{kp}^k$ компоненталарини критик деб атамиз.

Қўшимча қоnda. Ҳар бир итерацияда $J_{\Delta+}^k \neq \emptyset$ бўлганда j_k элемент $J_{\Delta+}^k$ дан танлаб олишади, яъни таянч режанинг яхшиланини, агар мумкин бўлса, унинг критик компоненталарини ўзgartирмасдан амалга оширилади.

2-теорема. Агар баён қилинган усулнинг ишлаш жараёнида қўшимча қондага риоя қилинган ҳолда, чекли сондаги бузилмаган таянч режалар дуч келса, баён қилинган усул ихтиёрий бошлангич таянч режа учун чеклидир.

Исботи. Агар $\{x^k, A_{\Delta+}^k\}_{jk}$ бузилмаган ва оптимал бўлмаган таянч режа бўлса, $\Theta^{k+p} \neq 0, p = 0, 1, \dots$ бўлади. Ҳақиқатан, $|J_0^k| \leq n - m$. Агар $\Theta^{k+p} = 0$ бўлса, $\Theta^{k+p} = \Theta^{k+p}, i \in J_0^{k+p}$ ва демак, $|J_0^{k+p+1}| = |J_0^{k+p}| - 1$. Шунинг учун шундай $p_0 \leq n - m$ сон топиладики, $J_0^{k+p_0} = \emptyset$ бўлади. Ушбу $\{x^{k+p_0}, A_{\Delta+}^{k+p_0}\}_{jk} = \{x^k, A_{\Delta+}^k\}_{jk}$ таянч режанинг бузилмаган бўлганлигидан максимал жоиз Θ^{k+p_0} қадам мусбатдир ($\Theta^{k+p_0} > 0$).

Бузилмаган режалар сонининг чеклилиги ҳақидаги фарзга кўра $\Theta^k > 0, k \parallel 1, 2, \dots$ деб ҳисоблаш мумкин.

Ихтиёрий $\{x^k, A_{\Delta+}^k\}_{jk} \neq \emptyset$ таянч режадан чекли сондаги p итерациялардан сўнг $J_{\Delta+}^{k+p} = \emptyset$ бўлган $\{x^{k+p}, A_{\Delta+}^{k+p}\}$ режани қуриш мумкинлигини исботлаймиз. Фараз қиласлик, мана бундай бўлмасин: ихтиёрий $p > 0$ учун тўплам $J_{\Delta+}^{k+p} \neq \emptyset$. У ҳолда қўшимча қондага асосан, $J_{\Delta+}^{k+p} \supset J_{\Delta+}^k$ мансублик бажарилади, яъни шундай p_0 сон мавжудки, $|J_{kp}^{k+p}| = \text{const}, p \geq p_0$ бўлади. Демак, $\Theta^{k+p} = \Theta^{k+p_0}, p \geq p_0$ ва $|J_0^{k+p+1}| = |J_0^{k+p}| + 1, p \geq p_0$. Бошқача қилиб айтгаңда, $p \rightarrow \infty$ да $|J_0^{k+p}| \rightarrow \infty$, бу эса $|J_0^{k+p}| \leq n - m$ тенгизлика зиддир.

Демак, чекли сондаги итерациялардан сўнг $J_{\Delta+}^k = \emptyset$ бўлган $\{x^k, A_{\Delta+}^k\}_{jk}$ таянч режа қурилади.

Ушбу
 $x' D x / 2 + c' x \rightarrow \max, Ax = b, x(J_+) \geq 0, x(J_{kp}^k) = 0 \quad (23)$

масалани қарайлик. $\{x, A_{\Delta+}^k\}_{jk}$ режа — (23) масаланинг оптимал режаси эканлигини қўриш қийин эмас (исботи 1-теорема етарлилигининг исботи кабидир). Агар бунда $\Delta^k(J_{kp}^k) \geq 0$ бўлса, у (1) масалада ҳам оптимал бўлади. Акс ҳолда чекли сондаги итерациялардан сўнг $k = k_1$ бўлганда (23) масаланинг ечими бўладиган бошқа x^{k_1} режа қурилади ва унда мақсад функцияси кичикроқ қиймат қабул қиласди, чунки, $\Theta^k > 0, k = 1, 2, \dots$. Шунинг учун (1) масалани ечиш жараёнини (23) турдаги ҳар хил масалалар учун оптимал бўлган режалар кетма-кетлигини қуриш сифатида қараш мумкин. Мақсад функциясининг режадан режага камайишдан (23) масалалардан бирортаси ҳам икки марта тақрорланмайди. (23) типдаги ҳар хил масалаларнинг сони чекли ҳамда (1) масаланинг оптимал режаси улардан бирни учун оптимал режа бўлганлигидан, (1) масала чекли сондаги итерациялардан сўнг ечилади. 2-теорема ибогланди.

Изоҳлар. 1. Агар $D = 0, x^1$ — базис режа бўлса, баён қилинган усули симплекс-усул билан устма-уст тушади.

2. Усунни симметрик D матрицини $Ay = b, y(J_+) \geq 0$ бўлганда $y' Dy \geq 0$ шартни қоноатлантирувчи квадратик масалаларни ечиш учун қўллаш мумкин.

3. Иккинчи тартибли зарурий шартлар назариясида учрайдиган

$$y' Dy \rightarrow \min, Ay = b, y(J_+) \geq 0$$

масалани ечиш учун баён қилинган усулни бевосита қўллаб бўлмайди. Бу ҳолда қавариқ бўлмаган квадратик программалаш усуллари қўлланилади.

4. Мисол.

$$x_1^2 / 2 + x_2^2 - x_1 x_2 - 3x_1 - 4x_2 \rightarrow \min,$$

$$2x_1 + x_2 \leq 6, -x_1 + x_2 \leq 5, x_1 \geq 0, x_2 \geq 0,$$

масалани қараймиз. x_3, x_4 эркин ўзгарувчиларни киритиб,

$$\frac{1}{2} x_1^2 + x_2^2 - x_1 x_2 - 3x_1 - 4x_2 \rightarrow \min, \\ 2x_1 + x_2 + x_3 = 6, -x_1 + x_2 + x_4 = 5, x_1 \geq 0, x_2 \geq 0, x_3 \geq 0, x_4 \geq 0$$

каноник шаклга ўтамиш.

Бошлангич таянч режанинг элементлари сифатида $x^1 = \{0, 0, 6, 5\}$, $A_{\Delta+}^1 = \{a_3, a_4\}$ ларни танлаб оламиш. У ҳолда, $J_{\Delta+}^1 = \{1, 2\}, r_0 = \{6, 5\}$,

$$R^1 = \begin{pmatrix} -2 & -1 \\ +1 & -1 \end{pmatrix}, Z^1 = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \\ -2 & -1 \\ +1 & -1 \end{pmatrix}, z_0^1 = \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 6 \\ 5 \end{pmatrix}$$

Бундан

$$H^1 = Z^1 D Z^1 = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \\ -2 & -1 \\ +1 & -1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} -1 & -1 & 0 & 0 \\ 0 & 2 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \\ -2 & -1 \\ +1 & -1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & -1 \\ -1 & 2 \end{pmatrix},$$

$$h_{00}^1 = (-3, -4), \quad h_{00}^1 = 0.$$

Кўлда хисоблаганда жадваллардан фойдаланиш қулайдир. Бошлангич маълумотни иккى қисмдан ибрат бўлган II.1-жадвалга киритамиз. Жадвалнинг юқори қисми соддалаштирилган симплекс жадвалга ухшаш (ундан бирлик устунлар йўқотилган) бўлиб, $a_0 = b$ вектор ва $(-a_j)$, $j \in J_H^1$ векторларининг a_j , $j \in J_B^1$ базис бўйича ёйилмаси элементлари r_{ij}^1 , $i \in J_B^1$, $j \in J_H^1$ лардан иборат. x_H сатрда $x_H^{*1} = (x_0^1, x_H^1) = (1, 0, 0)$

II.1-жадвал

a_H		a_0	a_1	a_2
a_B	x_H	1	0	0
	x_B			
a_3	6	6	-2	-1
a_4	5	5	+1	-1
a_0		0	-3	-1
a_1		-3	1	-1
a_2		-4	-1	2
a_H	Δ		-3	-4

↑

вектор ёзилган ((11) га к.). Жадвалнинг пастки қисмига (11) ифодадаги H^{*1} матрицанинг бошлангич базисдаги h_{ij}^1 , $i, l \in J_H^{*1}$ элементлари ҳамда баҳолар вектори Δ_H^1 нинг Δ_j^1 компоненталари жойлаштирилган. (6) дан куринади, $\Delta_j^1, j \in J_H^1$ компонента жадвалнинг юқори қисмидаги x_H сатр элементларининг жадвалнинг қуий қисмидаги a_j сатр мос элементларига кўпайтмаларини қўшишдан хосил бўлади.

j_k индексни танлаш учун $\Delta_{jk}^k = \min \Delta_j^k$ қоидадан фойдаланамиз, бу ерда агар $J_\Delta^k \neq \emptyset$ бўлса, $j \in J_\Delta^k$ бўлади. $J_\Delta^k = \emptyset$ бўлганда x_j^k, Δ_j^k сонлар (8) оптималлик шартини қаноатлантириладиган $j \in J_H^k$ лар ташланади. Бизнинг ҳолда (биринчи итерацияда $k = 1$) $j_1 = 2$.

a_2 қатор ва устуни стрелкалар билан белгилаймиз. Усулининг қоидаларига асосан $l^1 = -z_2^1 \operatorname{sign} \Delta_2^1 = z_2^1 = \{0, 1, r_{32}^1, r_{42}^1\} = \{0, 1, -1, -1\}$.

z_2^1 векторнинг $r_{ij}^1, i \in J_B^1$, компоненталарини жадвалнинг юқори қисмидаги a_2 устундан оламиз. $\theta_3^1 = -x_3^1 / e_3^1 = 6, \theta_4^1 = 5$ ҳамда $\theta_j^1 = |\Delta_j^1| / h_{22}^1 = 4/2 = 2$ ларни хисоблаймиз (h_{22}^1 — стрелка билан ажратилган қатор ва устунларнинг кесишмасида жойлашган). Демак, $\theta_1^1 = \theta_2^1$, ва $x^2 = x^1 + \theta^1 l^1 = \{0, 0, 6, 5\} + 2 \{0, 1, -1, -1\} = \{0, 2, 4, 3\}$.

Янги таян $\{x^2, A_B^2\}$ режа учун A_B^2 базис матрица A_B^1 билан устма-уст тушади. Шунинг учун, янги II.2-жадвалда II.1-жадвалнинг асосий қисми ўзгаришсиз қолади. Фақат режанинг ва баҳолар векторнинг компоненталари ўзгарамади. Индекси $J_0^2 : J_0^2 = \{2\}$ тўпламага жиратилган x_2 компонентага мос келган устун ва сатр II.2-жадвалда юлдузчалар билан белгиланган. Янги таянч режа учун $j_2 = 1$ ни оламиз. x^2 режани яхшилаш ўйналиши $l^2 = z_2^2 \operatorname{sign} \Delta_{j_2}^2 + z_2^2$ ни қурамиз. γ_2^2 коэффициентини (15) тенгламадан топамиз. H_0^2 матрица юлдузчалар билан белгиланган устунлар ва қаторларнинг кесишувида жойлашган элементлардан, β^2 вектор эса стрелка билан белгиланган устун ва юлдузчалар билан белгиланган қаторларнинг кесишмасида ётубчи элементлардан иборатdir. Қаралётган ҳолда $H_0^2 = \{2\}, \beta = \{-1\}$ ва шунинг

учун $2\gamma_2^2 = 1$ ёки $\gamma_2^2 = \frac{1}{2}$. Демак, $l^2 = z_1^2 + 1/2 z_2^2 = \{1, 0, -2, 1\} + 1/2 \cdot \{0, 1, -1, -1\} = \{1, 1/2, -5/2, 1/2\}, \theta_j^2 = |\Delta_j^1| / (h_{11}^1 - \beta^2 \gamma_2^2 \operatorname{sign} \Delta_1^1) = 10, \theta_{j_0}^2 = \theta_3^2 = 8/2, \theta_2^2 = \min \{\theta_3^2, \theta_j^2\} = \theta_3^2$.

a_3 векторни базисдан чиқарамиз, унинг ўрнига эса a_2 ни киритамиз, чунки $J_0^2 = \{2\} \neq \emptyset, r_{32}^1 = -1 \neq 0, r_{32}^1$ элементни ҳамда кесишувида у ётган сатр ва устуни етакчи деб атаемиз. Етакчи элемент катақ ичига олинган. 2-бобда

$$H^{*k+1} = M' (J_H^{*k}, J_H^{*k+1}) H^{*k} M (J_H^{*k}, J_H^{*k+1}),$$

эканлиги кўрсатилган эди, бу ерда $M (J_H^{*k}, J_H^{*k+1})$ матрица (13) таркибга эга. Шунга ўхшаш, кўрсатиш мумкинки, R^{*k+1} матрица

$$\bar{R}^{*k+1} = R^{*k} M (J_H^{*k}, J_H^{*k+1})$$

матрицадан i_0 қаторни $\{-r_{i_0}^k / r_{i_0}^k, \dots, 1/r_{i_0}^k, \dots, r_{i_0}^k / r_{i_0}^{k+m}\}$ қаторга алмаштириш ёрдамида олинади.

Бу формуласалар II.2-жадвалда иккى босқичда амалга оширилади.

I босқич. а) Етакчи устунинг (етакчи элементдан бошқа) $r_{i_0}^k, i \in J_B^k, h_{i_0}^k, j \in J_H^k$ элементларини $r_{i_0}^k$ бўламиз;

б) етакчи қаторнинг (етакчи элементдан бошқа) $r_{i_0 i}^k$, $i \in J_H^k$, $i \neq i_0$ элементларини ($-r_{i_0 i}^k$) га бўламиш;

в) қолган r_{ij}^{k+1} , $i \in J_H^{k+1} \setminus i_0$, $j \in J_H^{k+1} \setminus i_0$; r_{ij}^{k+1} , $i, j \in J_H^{k+1}$, $i \neq i_0$, элементларни тўғри тўртбурчак қоидаси бўйича хисоблаймиз;

г) етакчи элементнинг ўринига унга тексарл бўлган миқдор ёзилади.

II.2- жадвал

a_{ii}		a_0	a_1	a_2
a_{ii}	x_H	1	0	2
a_3	4	6	-2	-1
a_4	3	5	1	-1
a_0		0	-3	-4
a_1		-3	1	-1
a_2		-4	-1	2
a_{ii}	Δ		-5	0

↑ *

I босқичдан сўнг олдингани II.3- жадвал оралиқ жадвал деб атала-ди. Унинг юқори қисмидаги элементлар R^{*3} матрицанинг мос элемент-ларидан иборат ва улар охиригача хисобланган. Пастки қисмда $\tilde{H}^{*k+1} = H^{*3} = M^2 H^{*3}$ матрицанинг элементлари жойлашган. $H^{*k+1} = H^{*3} = M^{*2} H^{*3}$ матрицанинг $h_{ij}^{*k+1} = h_{ij}^3$ элементларини ҳосил қилиш учун жадвалнинг фақат пастки қисми ўзгартириладиган иккинчи босқичга ўтамиз.

II босқич. а) Оралиқ жадвалнинг II.1- жадвал ва II.2- жадвал-ларда бўш қолган устунинга олдинги жадвалдаги етакчи сатрни $x_{i_0 i}^k$, $i \in J_H^k$ элементларини ёзамиш.

б) a_{i_0} сатри (энди унда етакчи элемент $r_{i_0 i}^k$ ётади) $r_{i_0 i}^k$ га бў-ламиш:

в) қолган r_{ij}^{k+1} , $i \in J_H^{k+1} \setminus i_0$, $j \in J_H^{k+1}$ элементларни оралиқ жад-валнинг пастки қисмida $r_{i_0 i}^k$ етакчи элемент бўлган тўғри тўртбурчак қоидаси бўйича хисоблаймиз.

Иккинчи босқичдан сўнг ҳосил бўлган II.4- жадвал бўйича A_H^3 ба-ҳолар векторини хисоблаб, $j_3 = 1$ ни оламиш. $J^3 = \emptyset$ бўлганлигидан $l^3 = \{1, -2, 0, 3\}$ ва $\theta^3 = \emptyset^3 = 21/65$. Янги x^4 режага мос II.5- жад-

II.3- жадвал

a_{ii}		a_0	a_1	a_2
a_{ii}	x_H	1	0	2
a_3	14/5	6	-2	-1
a_4	19/5	-1	3	1
a_0		24	-25	-8
a_1		-25	13	5
a_2		-8	5	2
a_{ii}	Δ		-21/5	0

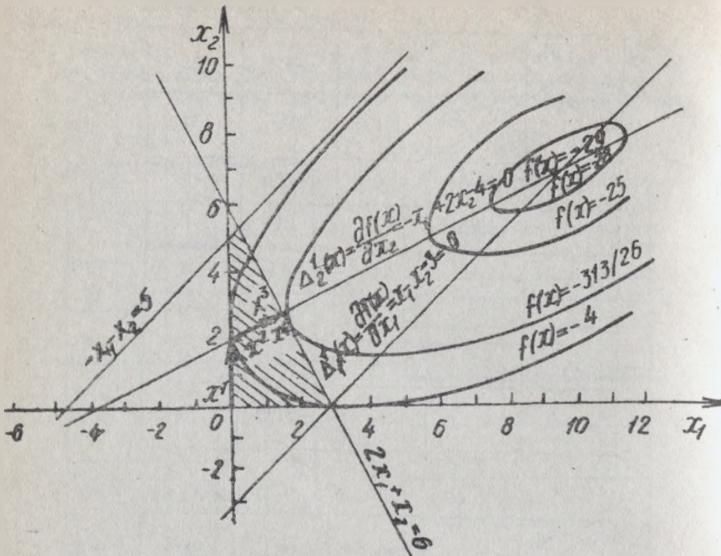
II.4- жадвал

a_{ii}		a_0	a_1	a_2
a_{ii}	x_H	1	8/5	0
a_2	14/5	6	-2	-1
a_4	19/5	-1	3	1
a_0		24	-25	-8
a_1		-25	13	5
a_3		-8	5	2
a_{ii}	Δ		-21/5	0

II.5- жадвал

a_{ii}		a_0	a_1	a_2
a_{ii}	x_H	1	25/13	0
a_2	28/13	6	-2	-1
a_4	62/13	-1	3	1
a_0		24	-25	-8
a_1		-25	13	5
a_3		-8	5	2
a_{ii}	Δ		0	21/13

*
вал II.4- жадвалдан фақат баҳолар вектори ва режанинг компоненталари билан фарқ қиласди. У оптималлик шартларини каноатлантишини кўриши қийин эмас. Демак, $x^4 = \{25/13, 28/13, 0, 62/13\}$ оптимал режадир. II.10- чизмада итерацияларининг геометрик намойиш курсатилган.

II.10- чизма

АДАБИЕТ

1. Кюнци Г. П., Крелл В. Нелинейное программирование. —М.: Сов. радио, 1962.
2. Пигганичий Б. Н., Данилин Ю. М. Численные методы в экстремальных задачах. —М.: Наука, 1975.
3. Гокафеллар Р. Т. Выпуклый анализ. —М.: Мир, 1973.

III боб. ЧИЗИҚСИЗ ПРОГРАММАЛАШТИРИШ

Чизиқсиз программалаштириши деб математиканинг чекли ўлчовли фазолар түпламларыда функцияларни оптималлаштириш масаласи ўрганиладиган бўлиминга айтилади. Мазкур бобда чизиқсиз программалаштиришининг назарияси баён қилинади. Чизиқсиз программалаштиришининг ҳисоблаш усуллари IV бобда баён қилинади.

1-§. ЧИЗИҚСИЗ ПРОГРАММАЛАШТИРИШНИНГ УМУМИЙ МАСАЛАСИ

Чизиқсиз программалаштириш масаласи умумий ҳолда ўта содда кўринишга эга. Лекин унга доир тўлиқ натижалар маълум эмас. Мавжудлик теоремаларининг ўзи ҳам масаланинг элементларидан маълум аниқ хоссаларга эга бўлишини талаб қиласди. Шу сабабли чизиқсиз программалашнинг умумий масаласи фақат аниқ масалалар кўринишида текширилади.

1. Ечимнинг мавжудлик критерийси. X чекли ўлчовли R_n фазодан олинган түплам бўлсин. Бу түпламнинг x элементларини, I бобдагидек, режалар (жоиз нуқталар, векторлар) деб атаемиз. Фараз қилайлик, режалар түплами X да мақсад функцияси деб аталган $f(x)$, $x \in X$, функция*) аниқланган бўлсин. Чизиқсиз программалаштиришининг умумий масаласи

$$f(x) \rightarrow \min, x \in X. \quad (1)$$

режалар түпламида мақсад функциясини минималлаштиришдан иборатdir. $f(x) \rightarrow \max, x \in X$, максималлаштириш масалалари $f(x)$ ни — $-f(x)$ га алмаштириш ёрдамида (1) масалага келтирилади.

(1) масаланинг x^* ечими:

$$f(x^*) = \min f(x), x \in X,$$

оптимал режа деб аталади.

Ҳар қандай (1) кўринишдаги масала ҳам ечимга эга бўлавермайди.

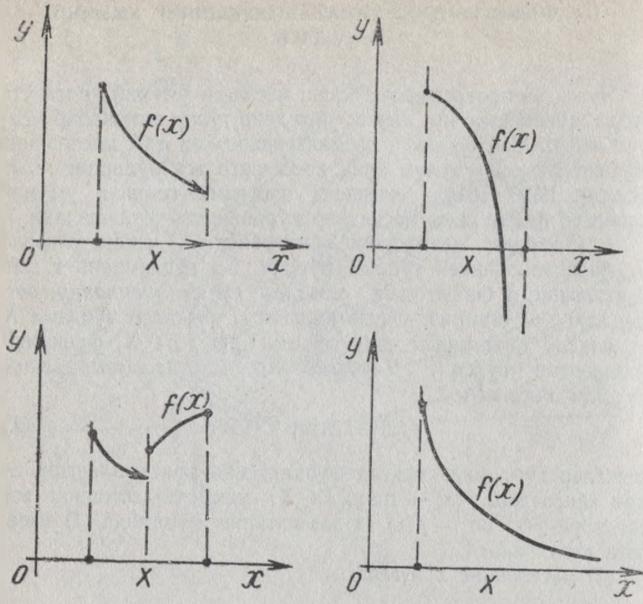
III.1-чизмада (1) масаланинг энг содда мисоллари келтирилган бўлиб, уларда ҳар хил сабабларга кўра оптимал режалар мавжуд эмас. (1) масаланинг ечимлари мавжудлиги хақидаги теоремаларни ифодалаш учун қўйидан ярим узлук сиз бўлган функциялардан фойдаланилади.

Агар X да аниқланган $f(x)$ функция учун

$$\lim f(x) = f(x^*), x \rightarrow x^*, x \in X,$$

бажарилса, бу функция $x^* \in X$ нуқтада қўйидан ярим узлуксиз дейилади. Агар $f(x)$ функция X түпламнинг ҳар бир

* Ҳамма жойда $f(x)$ функция скаляр функция ҳисобланади; вектор-функция бўлган ҳол б-§ да алоҳуда қаралади.

III.1- чизма

нүктасида ярим узлуксиз бўлса, у X тўпламда ярим узлуксизdir.

$$\{x : f(x) \leq c\} \quad (2)$$

тўплам (бу ерда c скаляр) $f(x)$ функциянинг (c қийматли) сатҳ тўплами деб аталади.

R_n да аниқланган $f(x)$ функциянинг сатҳ тўплами бўш ёки ёпиқ тўплам бўлганда ва фақат шунда бу функция қуйидан ярим узлуксиз бўлади.

$\{x : f(x) \geq \min f(x)\}$ тўплам минимал сатҳ тўплами деб аталади.

1-теорема (чизиқсиз программалаштириш масалалари ечимларининг мавжудлик критерийси). (1) масаланинг ечини маъжуд бўлиши учун бирор c ($-\infty < c < +\infty$) да $f(x)$ мақсад функциянинг сатҳ тўплами минимал сатҳ тўпламидан ёки бўш бўлмаган компактдан (унда $f(x)$ қуйидан ярим узлуксиз бўлган) иборат бўлиши зарур ва етарлидир.

Исботи. Зарурлиги. Агар X^o — оптимал режалар тўпламидан иборат бўлса, $\{x : f(x) \leq c\}$, $c = f(x^o)$, $x^o \in X^o$, сатҳ тўплами X^o билан устма-уст тушади ва унда $f(x)$ функция қуйидан ярим узлуксиз бўлади: $f(x) = f(x^o)$, $x \in X^o$. Зарурлиги нисботланди.

Етарлилиги. Минимал сатҳ бўлган ҳол ўз-ўзидан аён. Фараз қиласлиник, бирор $-\infty < c < \infty$ учун (2) сатҳ тўплами бўш бўлмасин ва компакт бўлсин. Равшанки, ҳар бир оптимал режа, агар у мавжуд бўлса, шу тўпламга қарашли бўлади. Шунинг учун (1) масалада X тўплами қурилган сатҳ тўплами балан алмаштириш мумкин. Вейерштрасс теоремасига асосан, қуйидан ярим узлуксиз бўлган ҳар қандай узлуксиз функция компактда минимумга эришади. Демак, (1) масала x^o ечимга эга. Теорема нисботланди.

Кўпинча (2) тўпламнинг компактлигини текширини учун қуйидаги фактдан фойдаланилади: қуйидан ярим узлуксиз бўлган чексиз катта

$$\|x\| \rightarrow \infty \text{ да } f(x) \rightarrow \infty, \quad (3)$$

функциянинг сатҳ тўплами ихтиёрий с учун компактдир.

Ҳақиқатан, агар бирор c_* да (2) тўплам компакт эмас деб олсан, у чегараланмаган бўлади ва (2) тўпламда ($c = c_*$) шундай x^k , $k \rightarrow \infty$ кетма-кетлик топиладики, $\|x^k\| \rightarrow \infty$ бўлади. (3) га асосан, бирор $k_0 < \infty$ учун $f(x^{k_0}) > c_*$ тенгизсизлик бажарилади, бу эса (2) га зиддир.

Кучли қавариқ функциялар чексиз катта бўладилар: $(\|x\| \rightarrow \infty \text{ да } f(x) = f(0) + x' \frac{\partial f}{\partial x}(0) + x^2 \frac{\partial^2 f}{\partial x^2}(0)/2 \geq f(0) + x' \frac{\partial f}{\partial x}(0) + \mu \|x\|^2 \rightarrow \infty)$. Шунинг учун бундай мақсад функциясига эга бўлган (1) масалада ихтиёрий ёпиқ режалар тўпламида ечимга эга бўлади. Қатъий қавариқ мақсад функциялари бундай хоссага эга эмас. Масалан, $f(x) = \exp(-x) \rightarrow \min$, $x \geq 0$, $x \in R_+$ масала $\frac{\partial^2 f}{\partial x^2} = -\exp(-x) > 0$, $x \geq 0$, бўлса-да ечимга эга эмас.

Махсус масалалар учун текшириш қулий бўлган ечимларининг мавжудлик теоремалари нисботланган. Масалан, квадратик қавариқ программалаштириш масалаларида ечимларнинг мавжуд бўлиши учун мақсад функциясининг планлар тўпламида қуйидан чегараланган бўлиши етарлидир. Келтирилган мисоллардан охиргиси кўрсатадики, квадратик бўлмаган масалалар учун ундаи эмас.

2. Масалаларнинг таснифи (классификацияси). (1) масаланинг X , $f(x)$ элементларига нисбатан I баандда қабул

қилинган умумий шартларда унинг оптимал режалари ҳақида бирор қизиқ ва фойдали маълумот олиб бўлмайди. Шунинг учун (1) масала амалда кенг қўлланилувчи турли хил масалалар синфларини келтириб чиқарадиган ва оптимал режанинг синфа мос хоссалари муфассал баёни учун имкон берувчи X , $f(x)$ ларга нисбатан қўшимча шартларда текширилади.

Аввал чизиқсиз программалаштиришдан I-бобда ўрганилган чизиқли программалаштириш масалалари синфи ажратилади. Ундан сўнг қавариқ программалаштириш масалалари алоҳида ўрганилади (II боб). Ҳозирги пайтда (1) дан X , $f(x)$ элементларининг қўшимча хоссалари билан ажралиб турдиган масалалар синфларининг сони каттадир. Бу синфларнинг ҳар бирининг номида одатда, «программалаштириш» сўзин қатнашади.

Мазкур бобда (1) масаланинг тўртта асосий тури ўрганилади: 1) $X = R_n$ бўлган шартсиз минимум масаласи; 2) $X = \{x : g(x) = 0\}$, $g(x)$ — т векторли функция бўлган шартли минимум масаласи; 3) $X = \{x : g(x) \leq 0\}$ бўлган чеклашлар тенгсизликлар тилидаги минималлаштириш масаласи; 4) $f(x)$ — вектор-функция бўлган векторли оптималлаштириш масаласи. (1) масаланинг бешинчи типи, яъни X — режаларнинг дискрет (чекли) тўплами бўлган масала (дискрет программалаштириш масаласи) минималлаштиришинг ҳисоблаш усуслари билан боғлиқ ҳолда IV, V бобларда қаралади.

2- §. ШАРТСИЗ МИНИМУМ МАСАЛАСИ

Умумий қўйилган чизиқсиз программалаштириш масаласи (1-§) учун оптимал режани излашнинг универсал усули мақсад функциясининг режалар тўпламидаги қўйматларини танлашдан иборатdir. Бу усул ҳозирги замон ЭХМ ларида ҳам жуда кам амалга оширилади. Шунинг учун экстремал масалалар, одатда, дастлабки математик тадқиқотларга жалб қилинади. Минималлаштириш масалаларини текшириш бир томондан, оптимал режаларга хос бўлган ва танлаш ҳажминни камайтириш имконини берадиган хоссаларни (минимумнинг зарурий шартларини), иккинчи томондан, бажарлиши режанинг оптималлигини таъминловчи муносабатларни (минимумнинг етарли шартлари) ҳосил қилишдан иборатdir. Минимумнинг зарурий шартини қаноатлантирадиган оптимал бўлмаган режалар сони қанча кам бўлса зарурий шарт шунча кучли ҳисобланади. Минимумнинг етарлилик шарт-

лари эса оптимал режалари шу шартларни қаноатлантирадиган масалалар синфи қанча кенг бўлса шунча кучли ҳисобланади.

Минимумнинг зарурий шартлари ичиде энг кучлиси шундан иборатки, у минимумнинг етарли шарти билан устмас тушшиб, минимум критерийини ташкил қиласди. Агар умумий, текширилиши қийин бўлган натижаларни ҳисобга олмасак, минимум критерийлари чизиқсиз программалаш масаласининг нисбатан кўп бўлмаган синфлари учунгина маълум (I, II бобларга қ.). Кенг тарқалган, қандайдир маънода осон текшириладиган минимумлик шартлари мураккаб масалалар учун ё зарурий, ёки етарли бўлиб, бир томонлама характерга эга. Зарурий ва етарли шартлар бўйича тадқиқотлар уларни яқинлаштириш мақсадида ҳар иккала турдаги шартларни чуқураштириш йўналиши бўйлаб ривожланмоқда. Бунда агар минимумнинг шарти ифодасида масала элементларининг k — тартибгача ҳосиллари иштирок этса, минимум шартнга k тартиб қўшилади.

1. Минимумнинг биринчи тартибли зарурий шарти.
Стационар нуқталар. Ушбу

$$f(x) \rightarrow \min, x \in R_n, \quad (1)$$

шартсиз минимум масаласини $f(x)$ функция (масаланинг элементи) ҳар бир $x \in R_n$ нуқтада x_1, x_2, \dots, x_n ўзгарувчишлар бўйича барча хусусий ҳосилларни билан бирга аниқлангән ва узлуксиз, яъни $f(x) \in C^{(1)}$ бўлган ҳолда қарайдиз.

I-таъриф. Агар

$$f(x^0) = \min f(x), x \in R_n,$$

бўлса, x^0 нуқта оптимал режа ((1) масаланинг ечими абсолют ёки глобал минимум нуқтаси) деб аталади.

2-таъриф. Бирор $\epsilon > 0$ учун

$$f(x^0) = \min f(x), \|x - x^0\| \leq \epsilon, x \in R_n,$$

муносабатлар бажарилса, x_0 нуқта локал оптимал режа (нибий ёки локал минимум нуқтаси) дейилади.

Ҳар бир оптимал режа ҳар қандай $\epsilon > 0$ учун локал оптимал режадан иборат бўлади (лекин аксинча эмас). Бундан бўён, кўп ҳолларда локал оптимал режалар ҳақида гап боради ва (1) масаланинг ечими ҳақида гап борганди уларни тушунамиз. Локал оптимал режа учун минимумнинг ҳар

қандай зарурый шарти глобал оптимал режа учун ҳам ми-
німумнинг зарурый шарти бұллади (лекин аксинча әмас).

Қаварық программалаштырылған масалаларда ҳар бир локал оптимал режа глобал оптимал режа ҳам бұллади. Ҳақиқатан, агар $x^0 \in X$ глобал оптимал режа, $x^* \in X$ локал оптимал режа ва $f(x^0) < f(x^*)$ бұлса, қаварық функцияның таъри-
фидан $\lambda \in [0,1]$ бўлганда, x^* режанинг локал оптималлиги-
га зид бўлган

$$\begin{aligned} f(\lambda x^* + (1 - \lambda)x^0) &\leq f(x^*) + \\ (1 - \lambda)f(x^0) &< \lambda f(x^*) + (1 - \lambda)f(x^*) = f(x^*) \end{aligned}$$

тengsizlikini оламиэ, чунки кичик $(1 - \lambda) > 0$ лар учун $\lambda x^* + (1 - \lambda)x^0 \in X$ нүкта x^* режанинг етарли кичик атро-
фига тушади.

$f(x)$ функцияның хусусий ҳоснларидан ташкил топган $\left\{ \frac{\partial f}{\partial x_1}, \dots, \frac{\partial f}{\partial x_n} \right\}$ векторни шу функцияның градиенти
(grad $f(x)$) деймиз ва $\frac{\partial f}{\partial x}$ орқали белгилаймиз.

1-теорема. Ҳар бир локал оптимал режа x^0 да стацио-
нарлык шарти бажарилади:

$$\frac{\partial f}{\partial x}(x^0)/\partial x = 0, \quad (2)$$

яйни $\text{grad } f(x^0) = 0$ бұллади.

Исботи. Фараз қылайлик, x^0 режада (2) tenglik ба-
жарилмасын, яйни $\frac{\partial f}{\partial x}(x^0)/\partial x \neq 0$. x^0 нүктадан ушбу

$$l'_* \frac{\partial f}{\partial x}(x^0)/\partial x < 0 \quad (3)$$

шартни қаноатлантирадиган l'_* йұналиш бўйича ҳаракат боши-
лаймиз, яйни $x(t) = x^0 + l'_* t$, $t \geq 0$ траекторияни қараймиз.
Бу ҳаракатда мақсад функциясынинг $t = 0$ моментдаги ҳоси-
ласи, (3) ни ҳисобга олсан,

$$\frac{d}{dt} f(x(t))|_{t=0} = \frac{\partial f'(x(t))}{\partial x} \cdot \frac{dx}{dt}|_{t=0} = \frac{\partial f'(x^0)}{\partial x} l'_* < 0$$

бұллади. Демак, барча етарлича кичик $t > 0$ лар учун x^0 ре-
жанинг оптималлигига зид бўлган

$$f(x(t)) < f(x^0) \quad (4)$$

тengsizlik бажарилади. Теорема исботланди.

Келтирилган исбот конструктив бўлиб, агар x^0 режа оп-
тималлукнинг биринчи тартибли зарурый шарти (2) ни қано-
атлантираса, x^0 режаны (4) маъносидан яхшилашнинг содда-

$x(t) = x^0 + l'_*$ қоидасини кўрсатади. Шу каби қоидалар (1)
масалани ечишининг тўғри усуллари асосида ётади (IV-боб).

Ушбу

$$\text{grad } f(x) = 0 \quad (5)$$

тenglamанинг ечимлари $f(x)$ функцияның стационар нүк-
талари деб аталади. Шундай қылаб, 1-теоремага асосан,
оптимал режалар (агар умуман мавжуд бўлсалар) мақсад
функциясынинг стационар нүкталари орасида ётади. Шу са-
бабли оптимал режаларга эга бўлган (1) масаланинг ечимини
қуриш учун мақсад функциясынинг стационар нүкталарини
топиб, уларда $f(x)$ функцияның қийматларини тақослаш
ва энг яхшисини танлаб олиш етарлидир. Агар танланни бар-
ча стационар нүкталар бўйича бўлса, натижада глобал оп-
тимал режа олинади.

1-теорема (1) масалани (5) tenglamанинг ечишга келтирили.
(5) tenglamанинг мураккаб бўлишига қарамасдан, умумий
ҳолда (1) масалани ечишининг бу (бевосита бўлмаган) усули
амалиётда анча вақтдан бери ва кенг қўлланилади. Кўпгина
қизиқ муҳим илмий ва амалий масалаларни назарий текши-
риш ва сонли ечишда у қимматли натижаларга олиб келди.

1-мисол. $f(x) = x^2 - 3x - 1$ бўлсин. $\{x : x^2 - 3x - 1 \leq 0\}$ тўл-
пам бўш әмас ($x = 0$ нүктаны ўзида сақлади), ёпиқ ва чегараланган
($|x| \rightarrow \infty$ да $f(x) \rightarrow \infty$). Оптимал режалар мавжуд ва (2) tenglikini қа-
ноатлантиради: $\frac{\partial f}{\partial x} = 2x - 3 = 0$. Бу tenglama ягона $x^* = 3/2$ ечимга
эга. Демак, $x^* = 3/2$ оптимал (глобал) режадир.

2-мисол. $f(x_1, x_2) = x_1^2 + x_2^2 - 2x_1 x_2 + x_1$. (5) стационарлык teng-
lamalari

$$2x_1 - 2x_2 + 1 = 0, \quad 2x_2 - 2x_1 = 0$$

биргаликда әмас. Бу эса (1) масала ечимга эга эмаслигини англатади.
Бу ҳолда $f(x)$ ни максималлаштырып масаласи ҳам ечимга эга әмас,
чунки осонгина кўриш мумкинки, максимумнинг зарурыйлик шарти (2)
билингеста-уст тушади.

3-мисол. $f'(x_1, x_2) = x_1^2 - x_2^2 - 2x_1 x_2 + x_1$. Стационарлык tengla-
malari

$$2x_1 - 2x_2 + 1 = 0, \quad -2x_2 - 2x_1 = 0$$

ягона $x_1^* = -x_2^* = -1/4$ ечимга эга бўлиб, бу ечим (1) маъсаланинг оп-
тимал режаси бўлмайди, чунки

$$f(-1/4, 1/4) = -1/8 > -1 = f(0, 0).$$

2,3-мисолларнинг «ғалати» натижалари уларнинг ечимга
эга бўлмаслиги билан боғлиқдир.

2. Минимумнинг иккинчи тартибли зарурый шарти.
 $f(x) \in C^{(2)}$ бўлсин. $f(x)$ функцияның стационар нүкталари
ицидан умуман олганда оптимал бўлмайдиганларини циқариб

ташлаб, танлашни қисқартиришга имкон берувчи шартларни топамиз.

2- теорема. Ҳар бир x^0 оптималь режада мақсад функциясыннан иккінчи тартибли ҳосилалары матрицаси манфий бўлмайди:

$$\frac{\partial^2 f(x^0)}{\partial x^2} \geq 0 \quad (6)$$

Исботи. Фараз қиласылар, (6) га зид шундай n вектор l^* мавжуд бўлсинки,

$$l^* \cdot \frac{\partial^2 f(x^0)}{\partial x^2} l^* < 0 \quad (7)$$

бажарилсин.

Ушбу $x(t) = x^0 + l_* t$, $t \geq 0$ траекторияни қурайли. 1-теоремага асосан, биринчи тартибли ҳосила $\frac{df(x(t))}{dt}|_{t=0}$ полга тенг. Иккінчи тартибли ҳосиланы ҳисоблаймиз ва (7) ни ҳисобга оламиз:

$$\begin{aligned} \frac{d^2 f(x(t))}{dt^2} \Big|_{t=0} &= \frac{d}{dt} \left(\frac{\partial f'(x(t))}{\partial x} \cdot \frac{dx}{dt} \right) \Big|_{t=0} = \frac{dx'(t)}{dt} \cdot \frac{\partial^2 f(x(t))}{\partial x^2} \times \\ &\times \frac{dx}{dt} \Big|_{t=0} + \frac{\partial f'(x(t))}{\partial x} \cdot \frac{d^2 x}{dt^2} \Big|_{t=0} = l_*' \cdot \frac{\partial^2 f(x^0)}{\partial x^2} l_* < 0. \end{aligned}$$

Шундай қилиб, барча етарли кичик $l > 0$ лар учун яна x^0 нинг оптималлигига зид бўладиган (4) тенгсизлик бажарилади. Теорема исботланди.

Изоҳар. 1,1,2-теоремаларда тўғри чизик бўйлаб $x(t) = x^0 + l_* t$ сода ҳаракатдан фойдаланилди. Текшириб кўриш мумкинки. 1-теоремани исботлаш учун (лекин 2-теоремани эмас) фақат координата йўлари бўйича ҳаракат қилишининг ўзи етарли ($x(t) = x^0 + e_j t$, $j=1, n$). Мураккаబроқ ҳаракатлар, масалан, $x(t) = x^0 + lt + pt^2$, $t \geq 0$, 1,2-теоремаларни кучайтириш имконини бермайди.

2. (6) ни Сильвестр критерийси ёрдамида текшириш катта n лар учун кўп меҳнат талаб қиласади. Бу ҳолда, сонли усуслар ёрдамида

$$l^* \cdot \frac{\partial^2 f(x^0)}{\partial x^2} l \rightarrow \min, \quad l \in R_n$$

минимум ҳақидағи, қўлишиб олинган масала ечилади.

4- мисол. $f(x_1, x_2) = \exp(-x_1^2 - x_2^2)$. Стационарлык тенгламалари:

$$-2x_1 \exp(-x_1^2 - x_2^2) = 0, \quad -2x_2 \exp(-x_1^2 - x_2^2) = 0$$

(6) шарт бажарилмайдиган, ягода $x_1^* = x_2^* = 0$ ечимга эга бўлади; бу шартда

$$\frac{\partial^2 f(0, 0)}{\partial x^2} = \begin{pmatrix} -2 & 0 \\ 0 & -2 \end{pmatrix} < 0.$$

(1) масала ечимга эга эмас.

2,4-мисоллар кўрсатадики, минимумнинг зарурӣ шартлари ёрдамида оптималь режаларнинг йўқлигини ҳам исбоглаш мумкин экан.

3. Локал минимумнинг етарлилик шарти. Минимумнинг зарурийлик шартларини юқори тартибли ($k > 2$) ҳосилаларни жалб қўлган ҳолда кучайтириш $n > 2$ бўлганда қўйидаги иккита сабабга кўра ривожлана олмади: 1) шартларни текшириш кескин мураккаблашади; 2) шундай масалалар мавжудки, уларда юқори тартибли ҳосилаларни жалб қилиш ҳам стационар нуқталар тўпламидан барча оптималь бўлмаган режаларни чиқарип ташлашга имкон бермайди. Шунинг билан бирга 2-банднинг шартларини бироз ғўзартириш минимумнинг зарурӣ шартларини бироз ғўзартириш минимумнинг етарлилик шартини олиш имконини беради.

3- теорема. Агар x^* стационар нуқтада

$$\frac{\partial^2 f(x^*)}{\partial x^2} > 0 \quad (8)$$

бўлса, бу нуқта локал оптималь режа бўлади.

Исботи. 1,2-бандлардаги ҳисоблашларга кўра x^* нуқтанинг стационарлиги ва (8) тенгсизликка асосан ҳар бир $x(t) = x^* + lt$, $\|l\| = 1$, ҳаракат бўйлаб

$$\frac{df(x(t))}{dt} \Big|_{t=0} = 0, \quad \frac{d^2 f(x(t))}{dt^2} \Big|_{t=0} > 0$$

муносабатлар бажарилади. Шунинг учун ҳар бир l , $\|l\| = 1$, учун шундай $t(l) > 0$ топилади, барча $0 < t < t(l)$ лар учун

$$f(x(t)) > f(x^*) \quad (9)$$

тенгсизлик бажарилади.

$\|l\| = 1$ тўпламнинг ихчамлигидан шундай ўзгармас сон $t_* > 0$ нинг мавжуд бўлиши келиб чиқади, (9) тенгсизлик барча t , l , $\|l\| = 1$, $0 < t < t_*$ лар учун ўриниладир. Бу эса x^* нинг локал минимум нуқтаси эканлигини билдиради. Теорема исботланди.

3-теореманинг исботидан кўринади, унинг шартларини қаноатлантирувчи x^* нуқта қатъий локал минимум нуқтасидир: бирор $\varepsilon > 0$ ва барча $x \in R_n$, $x \neq x^*$, $\|x - x^*\| \leq \varepsilon$ лар учун

$$f(x^*) < f(x). \quad (10)$$

Шунинг учун, 3-теоремадаги минимумнинг етарлилик шартидан фақат локал оптималь режалари (10) муносабатларни қаноатлантирадиган масалалар учун фойдаланиш мумкин.

4. Бир үлчөвли масалаларда минимумнинг юқори тартибли зарурый шартлари. Скаляр ҳолда ($n = 1$) 2,3-теоремалар етарлы самарали (текшириш учун) умумлашмага эга дилар.

4-теорема. Агар $f(x) \in C^{(k)}$ функция учун x^* нүктада $df(x^*)/dx = 0, \dots, d^{k-1}f(x^*)/dx^{k-1} = 0, d^kf(x^*)/dx^k \neq 0$, муносабатлар бажарилиб, 1) k — жуфт ве $d^kf(x^*)/dx^k > 0$ бўлса, x^* — (қатъий) локал минимум нүктаси бўлади; 2) k — жуфт ве $d^kf(x^*)/dx^k < 0$ бўлса, x^* — (қатъий) локал максимум нүктаси бўлади; 3) k — тоқ сон бўлса, x^* — минимум нүктаси ҳам, максимум нүктаси ҳам (ўлмайди).

Исботи анализ курсида берилган.

5. Кесмада ва содда чеклашлар учун минимум шартлари. 2, 3-теоремаларининг исботи

$$f(x) \rightarrow \min, x \in [a, b], x \in R_1$$

масалага осон кўчирилади.

5-теорема. а (b) нүктанинг локал оптималлиги учун

$$df(a)/dx \geq 0 \quad (df(b)/dx \leq 0)$$

тенгиззлик зарур,

$$df(a)/dx > 0 \quad (df(b)/dx < 0)$$

тенгиззлик эса етарлидир.

Натижада. Агар $x^0 = [x_1^0, x_2^0, \dots, x_n^0]$ — содда чеклашли

$$f(x) \rightarrow \min, x \geq 0, x \in R_n$$

масаланинг ечими бўлса,

$$x_i^0 > 0, \text{ бўлганда } df(x^0)/dx_i = 0,$$

$$x_i^0 = 0, \text{ бўлганда } df(x^0)/dx_i \geq 0, i = \overline{1, n}.$$

3-§. ШАРТЛИ МИНИМУМ МАСАЛАСИ

Бу масала ҳам бундан олдинги параграфдаги масала каби анилиэ курсларида муфассал текширилди. Мазкур курсга материалининг қўйилишидан асосий мақсад баён қилишининг тўлиқлиги ва экстремал масалаларни теширишнинг бир неча ҳозирги замон усулларини кўрсатишдан иборатдир.

1. Умумлашган Лагранж кўпайтувчилари қоидаси. Ушбу

$$f(x) \rightarrow \min, g(x) = 0 \quad (1)$$

шартли минимум масаласини унинг элементлари ($f(x)$ функция ва $g(x)$ функциянинг $g_1(x), \dots, g_m(x)$ компонентлари $C^{(1)}$ синфа қарашли бўлган ҳолда қараймиз.

1-таъриф. Агар x^0 режа ($g(x^0) = 0$)

$$f(x^0) = \min f(x), g(x) = 0$$

муносабатларни қаноатлантирса, у (глобал) оптималь режа (1) масаланинг ечими, шартли глобал (абсолют) минимум нүктаси деб аталади.

2-таъриф. Агар бирор $\varepsilon > 0$ учун x^0 режа

$$f(x^0) = \min f(x), g(x) = 0, \|x - x^0\| \leq \varepsilon$$

муносабатларни қаноатлантирса, у нисбий сптинал режа (шартли локал (нисбий) минимум нүктаси) деб аталади.

(1) масалани ечишнинг содда (ўз гояси бўйича) усули номаълумларни ўқотиши усули хисобланади. $g_1(x_1, \dots, x_n) = 0, \dots, g_m(x_1, \dots, x_n) = 0$ тенгламалардан m та номаълум, масалан, дастлабки, $x_1 = h_1(x_{m+1}, \dots, x_n), \dots, x_m = h_m(x_{m+1}, \dots, x_n)$ номаълумлар йўқотилади. Бу қийматлар мақсад функциясига келтириб қўйилади. Натижада $n-m$ та x_{m+1}, \dots, x_n номаълумга нисбатан шартсиз минимум масаласи

$$\varphi(x_{m+1}, \dots, x_n) = f(h_1(x_{m+1}, \dots, x_n), \dots$$

$$\dots, h_m(x_{m+1}, \dots, x_n), x_{m+1}, \dots, x_n) \rightarrow \min \quad (2)$$

яъни, (1) масалага эквивалент бўлган (текширинг!) масала ҳосил бўлди: а) агар $\{x_1^0, x_2^0, \dots, x_n^0\}$ (1) масаланинг ечими бўлса, $\{x_{m+1}^0, \dots, x_n^0\}$ (2) масаланинг ечими бўлди; б) агар $\{x_{m+1}^0, \dots, x_n^0\}$ (2) масаланинг ечими бўлса, $\{h_1(x_{m+1}^0, \dots, x_n^0), \dots, h_m(x_{m+1}^0, \dots, x_n^0), x_{m+1}^0, \dots, x_n^0\}$ (1) масаланинг ечими бўлди.

Чизиқсиз $g(x)$ функциялар учун номаълумларни ўқотиши усули, одатда, қийин амалга оширилади, лекин кўпчилик чизиқли $g(x) = Ax - b$ функцияли масалалар учун ҳозирги замон алгоритмларида кенг қўлланилди. Хусусан, симплекс усулини (I боб) номаълумларни ўқотиши усулини амалга оширилиши сифатида таҳлил қилиш мумкин.

Шартли минимум масалаларни тадқиқ қилишининг иккинчи (классик) усули — Лагранж кўпайтувчилари усулидир. Бу усул ҳозирги замон иккималли назариясини (II-боб) олдиндан башорат қилиб, чизиқли программалашнинг

дастлабки иккиланмалык муносабатларини (I-боб) кашф этиш-да катта роль үйнади.

Юқоридаги (1) масаланинг элементларидан умумлашган (кенгайтирилган) $m+1$ -Лагранж вектори $\bar{\lambda} = \{\lambda_0, \lambda\}$ (унинг компоненталари: λ_0 —скаляр, $\lambda = \{\lambda_1, \dots, \lambda_m\}$ —Лагранж т вектори; $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_m$ —Лагранж күпайтувчилари) ёрдамда

$$F(x, \bar{\lambda}) = \lambda_0 f(x) + \lambda' g(x) \quad (3)$$

умумлашган Лагранж функциясини тузамиз.

1-теорема (умумлашган Лагранж күпайтувчилари қоидаси). (1) масаланинг ҳар бир x^0 нисбий оптимал режаси учун шундай ноль бұлмаган умумлашган Лагранж вектори $\bar{\lambda}_0 \neq 0$ мавжуд бұлады, унинг учун

$$\partial F(x^0, \bar{\lambda}^0)/\partial x = 0 \quad (4)$$

бұлады, яғни x^0 (3) умумлашган Лагранж функциясининг $\bar{\lambda} = \bar{\lambda}^0$ бұлғандаги стационар нүктаси бұлады.

Умумлашган Лагранж күпайтувчилари қоидасининг ажырып исботи ошкормас функция ҳақидаги теоремага асосланған: агар m -вектор функция $g(x, z)$ (бунда $y \in R_m, z \in R_p$) вектор функция $\{a, b\}$, $a \in R_m, b \in R_p$ нүктесінде атрофида аниқланған ва у ерда y бүйіча дифференциалланувчи ҳамда

$$g(a, b) = 0, \det \left\{ \frac{\partial g_1(a, b)}{\partial y}, \dots, \frac{\partial g_m(a, b)}{\partial y} \right\} \neq 0$$

муносабатларни қаноатлантырыса, шундай $\beta_0 > 0$ сонда уз-луксиз $h(z)$, ($\|z - b\| \leq \beta_0$) m -вектор-функция топилады,

- 1) $g(h(z), z) = 0, \|z - b\| \leq \beta_0;$
- 2) $h(b) = a;$

3) агар $g(y, z) \in C^{(k)}$ бұлса, $h(z) \in C^{(k)}$ бұлады.

1-теореманинг исботи. $m > n$ учун теорема три-виал. Дейдик, $m < n$ бўлсин. (3) да асосан (4) ифода

$$\lambda_0 \frac{\partial f(x^0)}{\partial x} + \sum_{i=1}^m \lambda_i^0 \frac{\partial g_i(x^0)}{\partial x} = 0, \bar{\lambda}^0 \neq 0,$$

кўринишни олади ва демак.

$$\frac{\partial f(x^0)}{\partial x} + \frac{\partial g_1(x^0)}{\partial x} + \dots + \frac{\partial g_m(x^0)}{\partial x} \quad (5)$$

векторлар чизиқли боғланғанлыгини англатади. Фараз қи-лайлик, теорема ўринли бўлмасин, яғни (5) векторлар чи-

зиқли эркли бўлсин. Ушбу $n+1$ та x, β үзгарувчиларга нисбатан

$$f(x) = f(x^0) + \beta, g(x) = 0 \quad (6)$$

тизимни қараймиз. Ошкормас функция ҳақидаги теоремага асосан бу тизим $\beta = 0$ нүктасинде атрофида аниқланған $x(\beta)$ ечимга эга бўлади. $\beta < 0$ бўлганда (6) дан x^0 режанинг оптималлигига зиддиятга олиб келадиган

$$f(x(\beta)) < f(x^0), g(x(\beta)) = 0$$

муносабатларни оламиз. Теорема исботланди.

x^0 нүктада (4) тенглик бажариладиган $\bar{\lambda}^0$ вектор x^0 нүк-тага мос умумлашган Лагранж вектори деб аталади. x^0 нүктаға бир нечта умумлашган Лагранж векторлари мос келиши мумкин.

Изоҳ. (4) тенгликни $\bar{\lambda}^0$ билан бирта — $\bar{\lambda}^0$ вектор ҳам қаноатлантыргани учун $\bar{\lambda}^0$ векторнинг битта компонентаси ишорасини олдиндан танлаш мумкин. Одатда $\lambda_0 \geq 0$ деб олинади, бу эса умумлашган Лагранж күпайтувчилари қоидасига аниқлик киритишдан иборат-дир.

Шартли минимум масалаларини текширишда күп вақтлардан бери (Лагранж давридан бери) (3) дан $\lambda_0 = 1$ бўлганда олинадиган

$$F(x, \bar{\lambda}) = f(x) + \lambda' g(x) \quad (7)$$

(классик) Лагранж функциясидан фойдаланилади.

(7) Лагранж функцияси учун, умуман олганда, күпайтувчилар қоидаси ўринли эмас.

1-мисол. $f(x_1, x_2) = x_1, g(x_1, x_2) = x_1^3 - x_2^2$. Режалар $x_1^3 - x_2^2 = 0$ ярим кубик параболада ётади (III.2-чизма). Равшанки, $\{x_1^0 = 0, x_2^0 = 0\}$ = оптимал режа. Лагранж функциясини тузайлик:

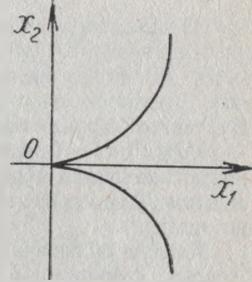
$$F(x, \bar{\lambda}) = f(x) + \lambda' g(x) = x_1(x_1^3 - x_2^2)$$

Күпайтувчилар қоидаси

$$\partial F/\partial x_1 = 1 + 3\lambda x_1^2 = 0, \partial F/\partial x_2 = -2\lambda x_2 = 0$$

тенгламаларга олиб келади.

$x^0 = \{0, 0\}$ нүкта ҳеч бир λ учун бу тенгламаларни қаноатлантыради, яғни классик Лагранж функцияси учун күпайтувчилар қоидаси бу масалада ўринли эмас.

III.2-чизма.

2. Классик Лагранж күпайтувчилари қоидаси. (1) масалани текширишда қачон (7) Лагранж функциясидан фойдаланыш мүмкінлегини аниқтаймиз.

3-тағыраф. Агар x^0 режага мос келган умумлашган $\lambda = \{\lambda_0, \lambda\}$ Лагранж векторлари ичида $\lambda_0 = 0$ кабилари бұл маса, (1) масала ва унинг x^0 оптималь режаси нормал деб аталади.

Умумлашган Лагранж вектори (4) тенгликтен үзгартымас күпайтувчи аниқлигіда аниқланғанлығыдан, (1) нормал масалада эса λ_0 компонента мусбат бұлғанлығыдан, үнга λ векторни бұлиб, $\{1, \lambda\}$ күрнишдеги умумлашган Лагранж векторини оламиз, яғни умумлашган Лагранж функцияси (классик) Лагранж вектори ёрдамида қурилған (7) классик Лагранж функцияси бұлади.

1-лемма. Нормал оптималь режага ягона Лагранж вектори мос келади.

Исботи. Фараз қылайлық, иккита $\lambda, \mu (\lambda \neq \mu)$ Лагранж вектор мавжуд бұлсін:

$$\begin{aligned} \frac{\partial f(x^0)}{\partial x} + \sum_{i=1}^m \lambda_i \frac{\partial g_i(x^0)}{\partial x} &= 0, \\ \frac{\partial f(x^0)}{\partial x} + \sum_{i=1}^m \mu_i \frac{\partial g_i(x^0)}{\partial x} &= 0 \end{aligned} \quad (8)$$

Бу тенгликтарнинг биринчисидан иккінчисини айириб, $(\lambda - \mu)' \partial g(x^0) / \partial x = 0$ тенгликті оламиз. Бу эса нормал x^0 режага 3-тағыраға күра зид бұлған $\{0, \lambda - \mu\} \neq 0$ — умумлашган Лагранж вектори мос келишини англатади. Лемма исботланды.

Маълум бўлишича, x^0 оптималь режанинг нормаллыги чеклашлар функцияси $g(x)$ нинг x^0 нүктадаги үзгариши билан узвий боғлиқ экан.

4-тағыраф. Агар x^0 режада

$$\frac{\partial g_1(x^0)}{\partial x}, \dots, \frac{\partial g_m(x^0)}{\partial x} \quad (9)$$

векторлар чизиқли боғланмаган бўлса, x^0 оддий режа деб аталади.

2-теорема. Оптималь режа x^0 нормал бўлади фақат ва фақат шу ҳолдаки, агар у оддий жоиз режа бўлса.

Исботи. Зарурийлiği. x^0 нормал оптималь режа учун (9) векторлар чизиқли боғланған бўлсін: $\lambda' \partial g(x^0) / \partial x = 0$,

$\lambda = \{\lambda_1, \dots, \lambda_m\} \neq 0$. У ҳолда, x^0 режага мос умумлашган Лагранж вектори $\bar{\lambda} = \{\lambda_0 = 0, \lambda\}$ бўлади. $\lambda_0 = 0$ тенглик 3-тағыраға зиддир.

Етарлилiği. x^0 оптималь режа оддий бўлсин. Агар уни нормал эмас деб олсан (бу ҳолда у аномал деб аталади), унинг учун шундай умумлашган Лагранж вектори $\{\lambda_0 = 0, \lambda\}$, $\lambda \neq 0$ топилади, мос умумлашган күпайтувчилар қоидаси $\lambda' \partial g(x^0) / \partial x = 0$, $\lambda \neq 0$ күрнишни олади, бу қоидада (9) векторларнинг чизиқли боғланғанлығини англатади. Олингандан зиддият теоремани исботлайди.

Натижә. Агар (1) масала нормал бўлса, $m \leq n$ бўлади. Асосий натижани ифодалайлик.

3-теорема (Лагранж күпайтувчилари қоидаси). Агар (1) масаланинг x^0 оптималь режасида (9) векторлар чизиқли эркли бўлсалар, шундай (ягона) λ^0 Лагранж вектори топилади, $\{x^0, \lambda^0\}$ жуфтликда

$$\frac{\partial F(x^0, \lambda^0)}{\partial x} = 0, \quad \frac{\partial F(x^0, \lambda^0)}{\partial \lambda} = 0 \quad (10)$$

тенгликлар (*Лагранж функциясининг стационарлык шарти*) бажарилади.

Исботи. Теореманинг шартларида бажарилганда (1) масала нормал масала бўлади (2-теорема). Биринчи тенглик (1) нормал масала учун (7) күрнишга келадиган (3) функцияга нисбатан (4) стационарлык шартидан иборатdir. Иккінчи тенглик үз-үзидан келиб чиқадиган $g(x^0) = 0$ тенглик күрнишига эга. Теорема исботланди.

5-тағыраф. Агар x^* нүкта учун шундай m -вектор λ^* мавжуд бўлиб, $\{x^*, \lambda^*\}$ жуфтлик (7) Лагранж функциясининг стационар нүктаси бўлса, яъни

$$\frac{\partial F(x^*, \lambda^*)}{\partial x} = 0, \quad \frac{\partial F(x^*, \lambda^*)}{\partial \lambda} = 0 \quad (11)$$

бўлса, x^* шартли-стационар нүкта деб аталади.

Шартли-стационар нүкталарни излаш $m+n$ та x, λ номаътумларга нисбатан $m+n$ та тенгламалар тизимидан иборат (11) ни ечишга келтирилади.

Шундай қилиб, Лагранж күпайтувчилари қоидасига асосан, (1) шартли минимум масаласининг ечими (агар у мавжуд бўлса) мақсад функциясининг қыйматларини *шартли-стационар* нүкталар тўпламида танлашга келтирилади.

Шуни қайд қилиш керакки, қаварық программалаш масалаларидан фарқли равишда (П-боб) оптималь режалар уму-

ман олганда (7) Лагранж функциясынинг $\lambda = \lambda_0$ бўлгандаги минимум нуқтаси бўлмайди.

2-мисол. $f(x_1, x_2) = x_2$, $g(x_1, x_2) = x_2 - x_1^2$. $x^0 = \{0, 0\}$ оддий оптималь режадир, чунки $\partial g(0)/\partial x_2 = 1 \neq 0$. (10) стационарлик шартидан $\partial F/\partial x_1 = -2\lambda x_1 = 0$, $\partial F/\partial x_2 = 1 + \lambda = 0$ дан Лагранж функцияси $F(x, -1) = x_2 + \lambda(x_2 - x_1^2)$ учун $\lambda = -1$ эканлигини топамиз. x^0 нуқтада $F(x, -1) = x_1^2$ функция минимумга эришади.

3-мисол. $f(x_1, x_2) = x_2$, $g(x_1, x_2) = x_2 - x_1^2$. Олдинги мисолга ўкшаш, (1) масала бу элементлар билан нормал масаладир. Лагранж функцияси $F(x, \lambda) = x_2 + \lambda(x_2 - x_1^2)$ учун (10) стационарлик шарти $-2\lambda x_1 = 0$, $3x_2 + \lambda = 0$, $x_2 - x_1^2 = 0$ тенгламаларга олиб келади. $x^0 = \{0, 0\}$ оптималь режага $\lambda = 0$ кўпайтувчи масаладир. x^0 нуқта $F(x, 0) = x_1^2$ функциянинг эгилиш нуқтаси бўлади.

4-мисол. $f(x_1, x_2) = -x_2^2$, $g(x_1, x_2) = x_2$. Лагранж функцияси $F(x, \lambda) = -x_2^2 + \lambda x_2$ учун стационарлик шарти $\partial F/\partial x_1 = 0$, $\partial F/\partial x_2 = -2x_2 + \lambda = 0$ тенгламаларга олиб келади, улардан $\lambda = 0$ ни оламиз. $F(x, 0) = -x_2^2$ функция $x^0 = 0$ оптималь режада минимумга эмас, максумумга эришади.

Шартли минимум масалалари ичидаги 2-теоремага асоссан (3-банддаги киритиш ҳақидаги леммани ҳам қаранг) нормал масалаларнинг (демак, классик кўпайтувчилар қондасининг) ўрни шу билан аниқланадики, улар масалаларнинг асосий қисмини ташкил қиласди, уларнинг режалар туплами ($n > m$ бўлгандаги) чекли бўлмайди. Аномал масалаларнинг режалар туплами чекли ҳам бўлиши мумкин.

5-мисол. $f(x_1, x_2) = x_1$, $g(x_1, x_2) = x_1^2 + x_2^2$. Масала ягона $x^0 = x_2 = 0$ ечимга эга.

3. Шартли минимумнинг силлиқ масалаларида оптимальликнинг биринчи тартибли зарурий шартларини олишининг замонавий услуби. Агар (1) масалада $f(x), g(x) \in C^{(1)}$ бўлса, у силлиқ масала дейилади. 1,2-бандларда келтирилган минимумнинг биринчи тартибли зарурий шартлари конструктив эмас. Қўйида келтирилган экстремал масалаларни текширишда замонавий ёндашишининг асосий элементларини ўз ичига олувчи конструктивроқ исботлар назарий ва амалий нуқтаси назардан аҳамият касб этади. Унинг умумий конструкциялари 5-§ да баён қилинади.

5-таъриф. Бирор l вектор x^* нуқтада ҳар бир $g_i(x) = 0$ тенглик типидаги чекланиш бўйича жоиз (уринма) йўналиши деб аталади, агар $g_i(x^*) = 0$, $l' \partial g_i(x^*)/dx = 0$ бўлса.

6-таъриф. Агар l вектор x^* нуқтада ҳар бир $g_i(x) = 0, i = \overline{1, m}$ чекланиш бўйича жоиз йўналиш бўлса, у x^* нуқтада (1) масаланинг чекланишлари бўйича жоиз йўналиши деб аталади.

7-таъриф. Бирор l вектор $f(x)$ функциянинг x^* нуқтадаги масаладиган йўналиши (камайиш йўналиши) деб аталади, агар $l' \partial f(x^*)/dx < 0$ бўлса.

8-таъриф. Агар l вектор x^* нуқтада (1) масаланинг чекланишлари бўйича жоиз йўналиш бўлиш билан бирга, унинг мақсад функцияси учун масаладиган йўналиш бўлса, бу вектор (1) масаланинг x^* режадаги масаладиган йўналиши деб аталади.

4-теорема. Агар x^0 режа (1) масаланинг оддий оптималь режаси $m < n$ бўлса, x^0 нуқтада (1) масаланинг масаладиган йўналиши мавжуд эмас, яъни

$$l' \partial f(x^0)/dx = 0, \quad l = \overline{1, m} \quad (12)$$

тенгликларни қаноатлантирувчи ихтиёрий l вектор учун

$$l' \partial g_i(x^0)/dx \geqslant 0, \quad i = \overline{1, m} \quad (12')$$

бажарилади.

Теореманинг исботи экстремал масалаларни текширишнинг классик усуллари моҳиятини ёрқин акс этириувчи тегишилилк ҳақидаги леммага асосланган.

2-лемма (тегишилилк ҳақида). Фараз қилайлик, x^* режа (1) масаланинг оддий режаси бўлсин (бу ерда $m < n$). У ҳолда масаланинг чеклашлари бўйича жоиз бўлган ихтиёрий l йўналиш учун шундай β_0 сон ва β скаляр аргументнинг n вектор-функцияси $h(\beta)$, $|\beta| < \beta_0$ мавжуд бўладики, $h(0) = x^*$, $dh(0)/d\beta = l$ бўлади ва $g(h(\beta)) = 0$, $|\beta| \leqslant \beta_0$ айнит бажарилади.

Исботи. x^* оддий режа бўлганлиги учун

$$\partial g_1(x^*)/dx, \dots, \partial g_m(x^*)/dx \quad (13)$$

векторлар чизиқли эркли. Бу векторларни R_n да қандайдир силлиқ $g_{m+1}(x), \dots, g_n(x)$ функциялар бўйича қурилган

$$\partial g_{m+1}(x^*)/dx, \dots, \partial g_n(x^*)/dx \quad (14)$$

векторлар ёрдамида базисгача тўлдирамиз.

Ихтиёрий n -вектор l учун (12) дан

$$\gamma_{m+1} = l' \partial g_{m+1}(x^*)/dx, \dots, \gamma_n = l' \partial g_n(x^*)/dx \quad (15)$$

ларни ҳисоблаймиз ва $n+1$ та x, β ўзгарувчиларга нисбатан n та

$$\begin{cases} g_1(x) = 0, \dots, g_m(x) = 0, \\ g_{m+1}(x) = g_{m+1}(x^*) + \beta \gamma_{m+1}, \dots, g_n(x) = g_n(x^*) + \beta \gamma_n \end{cases} \quad (16)$$

тenglamalap tiziminin qaramiz.

(13), (14) vektorlarning chiziqli erkliliqiga kura, oshkormas funktsiyalar haqidagi teoremagaga asosan (16) tizimning shunday silliq echi mi $x = h(\beta)$, $|\beta| \leq \beta_0$, $\beta_0 > 0$ mavjud bulaadi, y $\beta = 0$ da x^* reja bilan ustma-ust tushadi:

$$h(0) = x^*. \quad (17)$$

Ushbu

$$g_i(h(\beta)) = 0, \quad i = \overline{1, m},$$

$$g_k(h(\beta)) = g_k(x^*) + \beta \gamma_k, \quad k = \overline{m+1, n}, \quad |\beta| \leq \beta_0,$$

ainnialardan

$$dg_i(h(\beta))/d\beta = [\partial g_i(h(\beta))/\partial x]' dh(\beta)/d\beta = 0, \quad i = \overline{1, m},$$

$dg_k(h(\beta))/d\beta = [\partial g_k(h(\beta))/\partial x]' dh(\beta)/d\beta = \gamma_k, \quad k = \overline{m+1, n}$

larini olamiz. Bunden xususiy xolda

$$[\partial g_i(x^*)/\partial x]' dh(0)/d\beta = 0, \quad i = \overline{1, m},$$

$$[\partial g_k(x^*)/\partial x]' dh(0)/d\beta = \gamma_k, \quad k = \overline{m+1, n} \quad (18)$$

keliib chiqadi.

(12), (15) tenglamalarni (18) tenglamalap bilan takboslab, shuni k'uramizki, l va $dh(0)/d\beta$ vektorlar koeffitsientlariidan tuzilgan matricasi maxsus b'ulmag'an chiziqli tenglamalap tiziminini qanoatlantiradi. Shuninng uchun $dh(0)/d\beta = l$. (17) ni ҳisobga olساқ bu natija teoremaning isbotini tugalлади.

Изоҳ. Oshkormas funktsiyalar haqidagi teoremagaga asosan $g_i(x)$ $i = \overline{1, m}$ funktsiyalar қанча marsta differensiallanuvchi b'ulsalar, $h(\beta)$ funktsiya ham shuncha marsta differensiallanuvchi b'uladi.

2-lemmanning geometrik maъnosini tushuntirami. $g_1(x) = 0, \dots, g_m(x) = 0$, $m < n$, tenglamalap R_n da $(n-m)$ yulchovli silliq M k'uphilistikni ifodalайди. $n - m = 2$ b'ul-ganda y III.3- chizmadagi sirtni ifodalайди.

l ga nisbatan qaralaётган $l' \partial g_i(x^*)/\partial x = 0$, $i = \overline{1, m}$,

tenglamalap M ga $x = x^*$ nuqtada K urinma gipertekislikni beradi. Tegishlilik haqidagi lemma b'uyicha K urinma gipertekislikdan ҳар қандай y vektorni olmaylik, k'up xillikning ustida shunday silliq chiziqli ўtказиш mumkin, y $x = x^*$ nuqtadan chiqib y vektorni ўzida saqlowchi urinmaga ega b'uladi.

2-lemmaga asosan normal masalанинг оптимал режасини β , l параметрларга boғliq режалар oиласига юклаш mumkin. Shuninng uchun (1) masalанинг режалар тўплами ($m < n$) chekligi b'ulishi mumkin emas.

4-teoremaniнг исботи. Faraz қilaylik (12) tengliklar bajariladigan, lekin (12') ўrniga $l_* \partial f(x^*)/\partial x < 0$ tengsizlik bajariladigan l_* vektor mavjud b'ulsin. Deylik, $h(\beta)$ funktsiya — tegishlilik haqidagi lemmaga isbot kiliishiда l_* vektor va x^* reja uchun kuriplagan b'ulsin. Y xolda

$$df(h(\beta))/d\beta|_{\beta=0} = l_*' \partial f(x^*)/\partial x < 0,$$

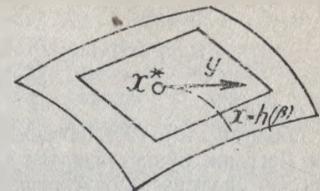
ya'ni etarli kichik β uchun $h(\beta)$ reжада x^* ning optimalligiga zid b'ulgan $f(h(\beta)) < f(x^*)$ tengsizlik bajariladi. Teorema isbotlandi.

(12), (12') tizim uchun қулланилган tengsizlik — natiyalilar haqidagi teorema (1 боб, 2-§, 4-б. га к.) dan shunday λ_i , $i = \overline{1, m}$, sonlarning mavjud b'ulishi keliib chiqadi,

$$\partial f(x^*)/\partial x + \sum_{i=1}^m \lambda_i \partial g_i(x^*)/\partial x = 0 \quad (19)$$

b'uladi.

Tekishiirlmай қolgan ikki xolni qaramiz: 1) $m = n$, (9) vektorlar chiziqli erkl; 2) (9) vektorlar chiziqli boғliq. Birinchi xolda (9) vektorlar R_n fazonining basasini tashkil қiladi va shuninng uchun shunday λ_i , $i = \overline{1, m}$ sonlar topiladiki, (19) tengliklar bajariladi. Ikkinchi xol esa shunday $\mu_i \neq 0$, $i = \overline{1, m}$, lar topiliib, $\sum_{i=1}^m \mu_i \cdot \partial g_i(x^*)/\partial x = 0$ bajariliшини anglatadi. $\lambda_0 = 0$, $\lambda_i = \mu_i$, $i = \overline{1, m}$ deb olib,

III.3- chizma

$$\lambda_0 \frac{\partial f(x^0)}{\partial x} + \sum_{i=1}^m \lambda_i \frac{\partial g_i(x^0)}{\partial x} = 0 \quad (20)$$

ни оламиз.

Олинган (19), (20) натижалар биргаликда ҳам умумлашган Лагранж күпайтувчилари қоидасининг (1-теорема), ҳам классик Лагранж күпайтувчилари қоидасининг (3-теорема) исботидан иборагдир. Бу ҳолда З-теорема—оптималликнинг биринчи тартибли зарурий шартини ифодаловчи «*түғри*» 4-теореманинг «*иккиланма*» вариантидан иборат экан.

Күпайтувчилар қоидасининг умумий ҳоли ($m < n$ ва (9) векторлар чизиқли эркли бўлса) учун келтирилган исботнинг конструктивлиги қўйидагидан иборат. Агар қўшимча (нормаловчи) шартли (масалан, $\alpha_i \leq l_i \leq \beta_i$, $\alpha_i > 0$, $\beta_i > 0$) ушбу чизиқли программалаш масаласи

$$l' \frac{\partial f(x^*)}{\partial x} \rightarrow \min, \quad l \frac{\partial g_i(x^*)}{\partial x} = 0, \quad i = \overline{1, m} \quad (21)$$

нинг l_* ечими учун $l'_* \frac{\partial f(x^*)}{\partial x} < 0$ тенгсизлик бажарилса, шундай 0 (t) функция топиладики, $x(t) = x^* + l_* t + 0(t)$, $t \geq 0$ ҳаракатда $t = 0$ нуқтанинг атрофида чеклашлар бажарилади, мақсад функцияси эса $|l'_* \frac{\partial f(x^*)}{\partial x}|$ тартибли тезликда камаяди.

4-теореманинг юкорида таъкидланган иккиланмалиги ва Лагранж күпайтувчилари қоидасига асосан l_* йўналишини куришда чизиқли программалашнинг иккиланма усулларидан фойдаланиш мумкин.

4. Чизиқли чеклашлар. (1) масаланинг амалда муҳим бўлган ушбу

$$f(x) \rightarrow \min, \quad Ax = b \quad (22)$$

хусусий ҳолини қараймиз, бунда A — ($m \times n$) матрица, b — m вектор, $f(x) \in C^{(1)}$.

5-теорема. Агар x^0 режа (22) масаланинг оптимал режаси бўлса,

$$Al = 0 \quad (23)$$

тенгликини қаноатлантирувчи ҳар бир n — вектор l учун,

$$l' \frac{\partial f(x^0)}{\partial x} \geq 0 \quad (24)$$

тенгсизлик бажарилади.

Исботи. Агар l_* вектор (23) тенглик бажарилиб, (24) тенгсизлик бажарилмайдиган (яъни $l'_* \frac{\partial f(x^0)}{\partial x} < 0$ бўлган вектор бўлса, $x(t) = x^0 + l_* t$, $t \geq 0$ ҳаракатда (22) масаланинг

чеклашлари ҳеч вақт бузилмайди ($Ax(t) = Ax_0 + A l_* t = b$) ва $df(x(t))/dt|_{t=0} = l'_* \frac{\partial f(x^0)}{\partial x} < 0$. Бу x^0 режанинг оптималлигига зиддир. Теорема исботланди.

(23), (24) ларга тенгликларнинг тенгсизлик-натижага ҳақидаги теоремани (II-боб, 3-ға қ.) қўллаб, (22) масала учун уни нормал деб фараз қўлмасдан, классик Лагранж күпайтувчилари қоидасини оламиз.

5. Минимумнинг иккичи тартибли зарурий шарти. (1) масалани $f(x)$, $g_i(x) \in C^{(2)}$, $i = \overline{1, m}$ ҳамда x^0 оптимал режада (9) векторлар чизиқли эркли бўлган ҳолда қараймиз.

6-теорема. Агар x^0 режа (1) нормал масаланинг нормал локал оптимал режаси бўлиб, λ^0 — унга мос Лагранж вектори бўлса,

$$l' \frac{\partial g_i(x^0)}{\partial x} = 0, \quad i = \overline{1, m}, \quad (25)$$

тенгламалар билан берилган гипертекислиқда

$$l' \frac{\partial^2 F(x^0, \lambda^0)}{\partial x^2} l \geq 0 \quad (26)$$

квадратик шакл манфий бўлмайди.

Исботи. Тегишилилк ҳақидаги леммага мувофиқ (25) тизимни қаноатлантирувчи ҳар бир l вектор учун шундай $\beta_0 > 0$ сон ва $h(\beta) \in C^{(2)}$ функциялар топиладики, $h(0) = x^0$,

$$dh(0)/d\beta = l, \quad g_i(h(\beta)) = 0, \quad |\beta| \leq \beta_0, \quad i = \overline{1, m},$$

бўлади. x^0 режанинг оптималлигидан $\alpha(\beta) = f(h(\beta))$, $|\beta| \leq \beta_0$ функция $\beta = 0$ да локал минимумга эришади, яъни

$$d\alpha(0)/d\beta = 0, \quad d^2\alpha(0)/d\beta^2 \geq 0.$$

Охириг тенгсизлик батафсил ёзувда қўйидаги кўринишни олади:

$$\begin{aligned} \frac{d^2\alpha(0)}{d\beta^2} &= \frac{d}{d\beta} \left(\frac{d\alpha(\beta)}{d\beta} \right)_{\beta=0} = \frac{d}{d\beta} \left(\frac{\partial f'(h(\beta))}{\partial x} \cdot \frac{dh(\beta)}{d\beta} \right)_{\beta=0} = \\ &= \left[\frac{dh'(\beta)}{d\beta} \cdot \frac{\partial^2 f(h(\beta))}{\partial x^2} \cdot \frac{dh(\beta)}{d\beta} + \frac{\partial f'(h(\beta))}{\partial x} \cdot \frac{d^2 h(\beta)}{d\beta^2} \right]_{\beta=0} = \\ &= l' \frac{\partial^2 f(x^0)}{\partial x^2} l + \frac{\partial f'(x^0)}{\partial x} \cdot \frac{d^2 h(0)}{d\beta^2} \geq 0 \end{aligned} \quad (27)$$

Шунга ўхшаш, $\lambda^0 g(h(\beta)) = 0$, $|\beta| \leq \beta_0$ айниятдан

$$\frac{d^2 \lambda^0 g(h(\beta))}{d\beta^2} \Big|_{\beta=0} = l' \frac{\partial^2 \lambda^0 g(x^0)}{\partial x^2} l + \frac{\partial (\lambda^0 g(x^0))'}{\partial x} \cdot \frac{d^2 h(0)}{d\beta^2} = 0 \quad (28)$$

тенглик келиб чиқади. Агар (27) тенгсизликни (28) тенглик

билин қўшиб, натижани $\{x^0, \lambda^0\}$ жуфтлиқда стационарлик шарти (10): $\partial F(x^0, \lambda^0)/\partial x = 0$ бажарилишини ҳисобга олиб, Лагранж функцияси терминида ёсак, (26) тенгизликини оламиз. Теорема исботланди.

Изоҳлар. 1. Чизиқли чеклашни ва $f(x) \in C^{(2)}$ бўлган (22) масала учун 6-теорема оптималь режанинг нормаллиги ҳақидаги фарасиз ҳам ўринлидир. Бу 6-теореманинг исботида 2-леммани 2-§ даги 2-лемма билан алмаштириш ва 3-теореманинг нормаллик талаб қилинмагандан ҳам ўринли эканлигини ҳисобга олишдан келиб чиқади (4-бандга қ.).

2. Минимумнинг иккинчи тартибли зарурий шартлари (25), (26) ларни (6-бандда қараладиган етарли шартларни ҳам) текшириши, ўзгарувчилар сони етарли катта бўлганда, мустақил муаммодан иборатdir. Шу боисдан шартли минимум масалалари назариясида *туташ минимум масаласи* қаралади:

$$\gamma(l) = l'[\partial^2 F(x^0, \lambda^0)/\partial x^2] l \rightarrow \min, \quad l' \partial g_i(x^0)/\partial x = 0, \quad i = \overline{1, m}.$$

Минимумнинг иккинчи тартибли зарурий шарти бажарилиши учун $\gamma(l) \geq 0$ нинг бажарилиши зарур ва етарладир.

3. (25), (26) шарт (12), (12') каби тўғри шарттир. (12) (12') учун Фаркаш теоремаси ёрдамида иккапланмалик шарти (Лагранж қўпатувчи чилари қоидаси) олинган. Ўхшаш тарҳ (25), (26) учун қандай натижалар беради?

6. Нисбий оптимальликнинг етарлилик шарти. Фараз қилайлик, $f(x)$, $g(x) \in C^{(2)}$ бўлсин.

7-теорема. (1) масалада x^* шартли-стационар нуқтанинг локал оптималь бўлиши учун унга мос Лагранж вектори λ^* да

$$l' \partial g_i(x^*)/\partial x = 0, \quad i = \overline{1, m}, \quad (29)$$

тenglamalar bilan berilgan гипертекислида

$$l' \frac{\partial^2 F(x^*, \lambda^*)}{\partial x^2} l > 0 \quad (30)$$

квадратик шакл мусбат бўлиши етарлидир.

Исботи. (30) дан келиб чиқадики, α сон мусбат:

$$\alpha = \min l'[\partial^2 F(x^*, \lambda^*)/\partial x^2] l, \quad \|l\| = 1, \\ l' \partial g_i(x^*)/\partial x = 0, \quad i = \overline{1, m}. \quad (31)$$

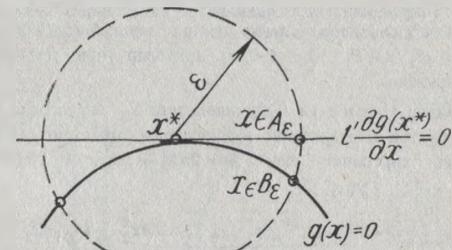
(29) гипертекислида x^* нуқтанинг ε -атрофида ётувчи $A_\varepsilon = \{x : x = x^* + \varepsilon l, \|l\| = 1, l' \partial g_i(x^*)/\partial x = 0, i = \overline{1, m}\}$ тўплам киритайлик. (31) га мувофиқ A_ε тўпламнинг нуқталарида $(x - x^*)' [\partial^2 F(x^*, \lambda^*)/\partial x^2] (x - x^*) \geq \alpha \varepsilon^2$ тенгизлик бажарилади. Шу туфайли Тейлор формуласидан x^* нуқтанинг

нинг стационарлик шартини ҳисобга олганда $0 < \varepsilon < \varepsilon_1$, $x \in A_\varepsilon$ учун

$$F(x, \lambda^*) - F(x^*, \lambda^*) = (x - x^*)' [\partial^2 F(x^*, \lambda^*)/\partial x^2] (x - x^*)/2 + \\ + 0(\|x - x^*\|^2 \geq \alpha \varepsilon^2/2 + 0(\varepsilon)^2) = \varepsilon^2 \left[\frac{\alpha}{2} + 0(\varepsilon^2)/\varepsilon^2 \right] \geq \\ \geq \alpha \varepsilon^2/4 \quad (32)$$

келиб чиқади. Энди ушбу

$$B_\varepsilon = \{x : \|x - x^*\| = \varepsilon, g(x) = 0\}$$

III.4- чизма.

тўпламни қараймиз (111.4-чизма). (29) гипертекислик $g(x) = 0$ кўпхилликка уринма эканлигидан ҳар бир $x \in B_\varepsilon$ нуқта учун шундай $x \in B_\varepsilon$ нуқта топилади,

$$\|x - x^*\| \leq K\varepsilon^2 \quad (33)$$

тенгизлик бажарилади.

$\partial F(x, \lambda^*)/\partial x$ функция x бўйича узлуксиз ва $\partial F(x^*, \lambda^*)/\partial x = 0$, шунинг учун $\|x - x^*\| \leq 2\varepsilon$ бўлганда

$$\|\partial F(x, \lambda^*)/\partial x\| \leq K_1 \varepsilon \quad (34)$$

бўлади. (33), (34) ларни ҳисобга олсанк,

$$|F(x, \lambda^*) - F(x^*, \lambda^*)| \leq \|\partial F(x, \lambda^*)/\partial x\| \|x - x^*\| \leq \\ \leq K \cdot K_1 \varepsilon^3, \quad (35)$$

бу ерда x нуқта x нуқтанинг ε -атрофидан, демак, x^* нуқтанинг 2ε атрофидан олинган бирор нуқта.

Энди $\bar{x} \in B_\varepsilon$ нүкта учун (32) ва (35) лардан, агар $0 < \varepsilon < \alpha/4KK_1$ бўлса,

$$F(\bar{x}, \lambda^*) - F(x^*, \lambda^*) = F(x, \lambda^*) - F(x^*, \lambda^*) + [F(x, \lambda^*) - F(x, \lambda^*)] \geq \varepsilon^2 \alpha/4 - KK_1 \varepsilon^3 > 0$$

тengsizlik keliib chiqadi.

$g(x) = 0$ kўphillikda $F(x, \lambda^*)$ funksiya $f(x)$ bilan ustmasht tushganligidan, topilgan baxodan barcha $\bar{x} \in B_\varepsilon$, $\varepsilon < \min\{\varepsilon_1, \alpha/4KK_1\}$ lar учун $f(\bar{x}) \geq f(x^*)$ tengsizlik keliib chiqadi. Teorema isbotlandi.

Izox. Teoremaning isbotidan keliib chiqadi, $x^* - \zeta$ atsiz nioib shartli minimim nuktasidir, yani shunday $\varepsilon_2 > 0$ topiladi, barcha $x, x \neq x^*, x \in B_\varepsilon, 0 < \varepsilon < \varepsilon_2$ nuktalari учун $f(x^*) < f(x)$ tengsizlik bajariladi.

7. Misollor. I-misol. Sirtinining yosi S_0 berilganda maksimal xajmga ega bўlgan cisterinining parametrleri topilsin (111.5-chizma).

Cisterna sirtinining yosi $S = 2\pi x_2^2 + 2\pi x_1 \cdot x_2$. Cisterinining xajmi $V = \pi x_2^2 x_1$. Ushbu

$$f(x_1, x_2) = -\pi x_2^2 x_1, g(x_1, x_2) = 2\pi x_2^2 + 2\pi x_1 x_2 - S_0$$

funksiyalarini kiritiib, berilgan masalani

$$f(x) \rightarrow \min, g(x) = 0 \quad (36)$$

masalaga keltiramiz.

Xosil қилинган masala berilgan masalaga ekvivalent emas, chunki үzgaruvchilarning fizik moxihatidan keliib chiqadigan

$$x_1 \geq 0, x_2 \geq 0 \quad (37)$$

кушимича cheklanishlar xisobiga olinmagani.

Lekin masalani зарур bўlgan vaqtida (37) cheklanishlarini qanoatlantirildigani echiqlarini chiqariib taqslab, (36) kўrinnishiда echa-miz. Agar (36) masala echiqiga ega bўlsa izlanaetgan echi, ravnashki, (36) masalanning lokali minimum nuktalari ichida bўladi. Lekin, (37) ni xisobga olmaganda (36) masala echiqiga ega emas, chunki $x_1 \rightarrow +\infty, x_2 \rightarrow -\infty$ bўlganda $f(x_1, x_2) \rightarrow -\infty$. Demak, minimumning isbotlangan zaruriy shartlarini kўllash mumkin emas.

Optimallikning etarlilik shartlariga murojaat qilamiz. Lagranj funksiyasini tuzamiz: $F(x, \lambda) = -\pi x_1 \cdot x_2 + \lambda [2\pi x_2^2 + 2\pi x_1 \cdot x_2 - S_0]$. Shartli stacionar nuktalari

$$\begin{aligned} \partial F(x, \lambda)/\partial x_1 &= -\pi x_2^2 + 2\pi x_2 = 0, \quad \partial F(x, \lambda)/\partial x_2 = -2\pi x_1 \cdot x_2 + \\ &+ 4\pi x_2 + 2\pi x_1 = 0, \quad 2\pi x_2^2 + 2\pi x_1 \cdot x_2 - S_0 = 0 \end{aligned}$$

tenglamalarini qanoatlantiradi. Bulardan

$$x_1 = 4\lambda, x_2 = 2\lambda, \lambda = \pm \sqrt{S_0/24\pi}$$

$\lambda^* = \sqrt{S_0/24\pi}$ ni tanlab, қуйидagi matricani xisoblaimiz:

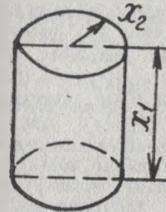
$$\frac{\partial^2 F}{\partial x^2} = \begin{pmatrix} 0 & -2\pi x^2 + 2\pi\lambda^* \\ -2\pi x_2 + 2\pi\lambda^* & -2\pi x_1 + 4\pi\lambda^* \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 & -2\pi\lambda^* \\ -2\pi\lambda^* & -4\pi\lambda^* \end{pmatrix}$$

(29) gipertekislikning tenglamasi:

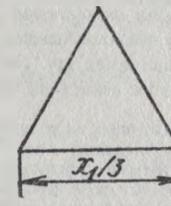
$$\begin{aligned} (\partial g(x)/\partial x_1)y_1 + (\partial g(0)/\partial x_2)y_2 &= 2\pi x_2 y_1 + [4\pi x_2 + 2\pi x_1]y_2 = \\ &= 4\pi\lambda^* y_1 + 16\pi\lambda^* y_2 = 0. \end{aligned} \quad (38)$$

Buidan $y = -4y_2$. $\partial^2 F/\partial x^2$ matricasi kvadratik shakl $-4\pi\lambda^* y_1 y_2 - 4\pi\lambda^* y_2^2$ kurniishi oлади ва (38) gipertekislikda $y_2 \neq 0$ da musbat bўlgan $12\pi\lambda^* y_2$ ifodaga utadi. Shunday қилиб, 7-teoremaning shartlari $x_1 = 2\sqrt{S_0/6\pi}$, $x_2 = \sqrt{S_0/6\pi}$ nukta учун bajariladi. Shunday parametri cisterna xech bўlmaganda parametrleri yakin bўlgan cisternalardan ichida eʼing katta xajmga etga bўladi.

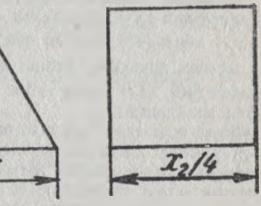
2-misol. Berilgan L uzunlikdagi simdan shunday teng tomoni uchburuch va kvadrat yasash kerakki, ular yozilarining yingindisi maksimal bўlsen.

III.5- chizma.

III.6- chizma.

Faraz қilaylik, x_1, x_2 — simning mos ravishiда uchburuch va kvadrat учун akratilgan kismlari bўlensin. Shakkarning umumiy yosi (111.6-chizma) $S(x_1, x_2) = \sqrt{3/36 \cdot x_1^2 + 1/16 \cdot x_2^2}$ ga teng. Ushbu $f(x_1, x_2) = -\sqrt{3/36 \cdot x_1^2 + 1/16 \cdot x_2^2}$, $g(x_1, x_2) = x_1 + x_2 - L$ funksiyalarini kiritiib, berilgan masalani

$$f(x_1, x_2) \rightarrow \min, g(x_1, x_2) = 0 \quad (39)$$

masalaga keltiramiz. $\partial g/\partial x = \{\partial g/\partial x_1, \partial g/\partial x_2\} = \{1, 1\} \neq 0$ bўlganligidan (39) masalani barcha rejalalari oddiyidir.

Xosirgacha (39) masala echi minining mavjudligi ҳaqidagi masalani bir четга қўyib, shartli-stacionar nuktalari topamiz. Lagranj funksiyasi $F(x_1, x_2, \lambda) = -\sqrt{3/36 \cdot x_1^2 + 1/16 \cdot x_2^2} + \lambda(x_1 + x_2 - L)$ ёrdamida

$$\partial F/\partial x_1 = -\sqrt{3/36} x_1/18 + \lambda = 0, \quad \partial F/\partial x_2 = -x_2/8 + \lambda = 0 \quad (40)$$

tenglamalarni olamiz. Bulardan, $x_1 = 6\sqrt{3}\lambda$, $x_2 = 8\lambda$. λ^* kўpaituvchini (39) masalani cheklanishiidan topamiz:

$$6\sqrt{3}\lambda + 8\lambda - L = 0, \lambda^* = L/(6\sqrt{3} + 8). \quad (41)$$

Шундай қилиб, $\{x_1^* = 3\sqrt{3}L/(3\sqrt{3} + 4), x_2^* = 4L(3\sqrt{3} + 4)\}$ нүкта шартлы стационар нүктадан иборатdir. Минимумнинг етарлилик шарти бажарилшини текширамиз.

$$\frac{\partial^2 F}{\partial x^2} = \begin{pmatrix} -\sqrt{3}/18 & 0 \\ 0 & -1/8 \end{pmatrix}$$

Бўлгалингидан

$$l' |\partial^2 F(x^*, \lambda^*) / \partial x^2| l = -\sqrt{3} l_1^2 / 18 - l_2^2 / 8 \quad (42)$$

квадратик шакл бутун фазода ва хусусий ҳолда текислика манфий аниқлангандир. Минимумнинг етарлилик шарти бажарилмайди. Бу ерда I-мисолнинг тарҳи бўйича кетилса мақсадга эришилмайди. Равшанки, $g(x_1, x_2) = -S(x_1, x_2)$ функциялар учун минимумнинг етарлилик шарти бажарилади. Шунинг учун топилган нүкта $\{x_1^*, x_2^*\}$ юзларининг йигинидин минимал бўлган шакларнинг параметрларини ўз ичига олади (бу ҳолда симни $x_1^*/x_2 = 3\sqrt{3}/4 \approx 1,3$ нисбатда бўлиш керак).

Берилган масала қандай ҳал қилинади? Ўтказилган ҳисоблашлардан даставвал кўринадики (39) масала ечимга эга эмас, аks ҳолда эса $\{x_1^*, x_2^*\}$ ечим (40), (41) ни қоноатлантириши ва (42) квадратик шакл унда мусабишиорали бўлиши керак эди. Лекин $l' \partial g_i(x^*) / \partial x = 0$ текислика (40), (41) тизим ягона ечимга эга бўлиб, бу ечимда (42) шакл манфий аниқланган.

Физик жиҳатдан етарлича аниқ ва равшанки, минималлаштириш масаласи ўзининг дастлабки қўйилишида ечимга эга бўлмаги лозим. Шунинг учун ҳам юқоридаги натижка кўрсатадики, қабул қилинган (39) математик модел физик масалага тенг кучли энис. Ҳақиқатан ҳам (39) модельда масаланинг физик қўйилишидан келиб чиқувчи $x_1 \geq 0, x_2 \geq 0$ чекланишлар ҳисобга олинмаган. Бу чекланишларни ҳисобга олган ҳолда 2-мисолни ечиши навбатдаги параграфда охирига етказамиз.

4- §. ЧЕКЛАШЛAR TEНGSIZLIKLAR TIPIDA BЎЛГАНДА ФУНКЦИЯLARНИ MINIMALLAШТИРИШ

Чизиқсиз программалаштириш максимум ва минимум классик масалалари назарияси ривожланишининг замонавий босқичи сифатида чизиқсиз тенгизликлар кўринишидаги чеклашлар билан берилган экстремал масалаларни тадқиқ қилиш билан боғлиқ радиша XX асрнинг иккичи ярмида шаклланди. Чизиқсиз программалашца классик шартли минимум масалалари тенгизликлар типидаги чекланишили минималлаштириши масалалари деб атала бошланди.

1. Оптималликнинг биринчи тартибли зарурий шарти. Бу бандда чекланишлар тенгизликлар типидаги минималлаштириш масаласи деб мақсад функцияси $f(x)$, $x \in R_n$ ва

чеклашлар функцияси $g(x)$ инг $g_1(x), \dots, g_m(x)$ компонентлари $C^{(2)}$ синфга қарашли бўлган

$$f(x) \rightarrow \min, g(x) \leq 0 \quad (1)$$

масалани тушунамиз.

Агар x^* режада

$$f(x^*) = \min f(x), g(x) \leq 0$$

бўлса, x^* (глобал) оптималь режа ((1) масаланинг ечими) деб аталади.

Агар x^* режада қандайдир $\epsilon > 0$ учун

$$f(x^*) = \min f(x), g(x) \leq 0, \|x - x^*\| \leq \epsilon$$

муносабатлар бажарилса, x^* нисбий оптималь режа деб аталади.

Агар $g_i(x^*) = 0$ ($g_i(x^*) < 0$) бўлса, $g_i(x^*) \leq 0$ чеклаш x^* режада актив (пассив) деб аталади. Актив чеклашлар индекслари тўпламини $I_a(x^*) = \{i : g_i(x^*) = 0\}$ орқали белгилаймиз.

1-теорема. Агар x^* (1) масаланинг локал оптималь режаси бўлса, қуйидаги

$$l' \partial f(x^*) / \partial x < 0 \quad (2)$$

$$l' \partial g_i(x^*) / \partial x < 0, i \in I_a(x^*) \quad (3)$$

тенгизликлар тизими биргаликда бўлмайди.

Исботи. Тескарисини фараъ қиласиз, яъни I_a векторда (2), (3) тенгизликлар бажарилсан. $x(t) = x^0 + l_* t$, $t \geq 0$, ҳаракатни қараймиз. Барча етарли кичик $t > 0$ ларда, ўзидан равшанки, x^0 режада пассив бўлган $g_i(x) \leq 0$ чекланишлар $x(t)$ векторда бажарилади. $t \in I_a(x^0)$ учун (3) га асосан,

$$g_i(x(t)) = g_i(x^0) + t l_* \partial g_i(x^0) / \partial x + 0(t) = \\ = t l_* \partial g_i(x^0) / \partial x + 0(t) \leq 0, t \in [0, t_0], t_0 > 0,$$

тенгизликини оламиз. Шундай қилиб, барча $t \in [0, t_0]$ ларда $x(t)$ вектор (1) масаланинг режаси бўлади. (2) ни ҳисобга олсан, $x(t)$, $t \geq 0$ бўйлаб, x^0 режанинг оптимальлигига зиддиятга олиб келувчи

$df(x(t)) dt |_{t=0} = dx'(t) / dt [df(x(t)) / \partial x]_{t=0} = l' \partial f(x^0) / \partial x < 0$
тенгизликини оламиз. Теорема исботланди.

I-бобнинг 2-§ ида (2), (3) тизимнинг биргаликда бўлмаслигини текшириш, чизиқли программалаш масаласига эквивалент эканлиги кўрсатилган эди. Бу масаланинг ихтиёрий x^* режа учун тузилган ечими бўйича x^* режани яхшиловчи, $x(t) = x^* + l_* t$, $t \geq 0$ ҳаракатни тузиш мумкин.

Агар оптимальликнинг бевосита зарурий шартини ифодаловчи (2), (3) шартларга тенгсизликлар тизимларининг биргаликда бўлмаслиги ҳақидаги теоремани (I боб, 2-§) қўлласак, оптимальликнинг иккиласмана зарурий шартини оламиз.

2-теорема (умумлашган Лагранж кўпайтувчилари қоидаси). (1) масаланинг ҳар бир x^0 локал оптimal режаси учун шундай ноль бўлмаган умумлашган $\lambda^0 = [\lambda_0^0, \lambda^0]$ Лагранж вектори мос келади, қуйидаги шартлар бажарилади:

- 1) манфий маслик: $\lambda^0 \geq 0$;
- 2) стационарлик: $\partial F(x^0, \lambda^0)/\partial x = 0$;
- 3) қаттиқ масликни тўлдириши: $g'(x^0) \lambda^0 = 0$.

Агар

$$\partial g_i(x^*)/\partial x, i \in I_a(x^*) \quad (4)$$

векторлар чизиқли боғланмаган бўлса, x^* оддий режа дейилади.

Изоҳ. Агар x^* оддий режа бўлса, $|I_a(x^*)| \leq n$.

Агар $g_i(x^*) = 0$ бўлганда $l' \partial g_i(x^*)/\partial x < 0$ бўлса ва $g_i(x^*) < 0$ бўлганда l ихтиёрий n -вектор бўлса, l векторни x^* нуқтада тенгсизлик тишидаги $g_i(x) \leq 0$ чекланиши бўйича жоиз йўналиш (ички йўналиши) деб атаемиз.

l векторни x^* режада (1) масаланинг чекланишилари бўйича жоиз йўналиши дейилади, агар у x^* нуқтада ҳар бир $g_i(x) \leq 0$, $i = 1, m$ чекланиши бўйича жоиз бўлса.

Шундай қилиб, x^* режада (1) масаланинг чекланишилари бўйича жоиз йўналишлар (3) тенгсизликлар орқали ифодаланади, агар уларда x^0 векторни x^* га алмаштирилса. Агар x^* оддий режа бўлса, улар ҳамиши мавжуд бўлади.

(1) масаланинг мос келадиган йўналиши тушунчаси худди шартли минимум масаласидагидек сақланади (3-§, 3-б). Лагранж функцияси (умумлашган ва классик) нинг таърифини ҳам илтаригидек сақлаймиз.

1-теоремадан, агар x^0 режа (1) масаланинг локал оптimal режаси бўлса, x^0 нуқтада (1) масаланинг мос келадиган йўналишлари мавжуд бўлмаслиги келиб чиқади. (2), (3) тенгсизликларга Фаркашнинг тенгсизлик — натижалар

ҳақидаги теоремасини тадбиқ қилиб иккиланма тасдиқи оламиз.

3-теорема (классик Лагранж кўпайтувчилари қоидаси). (1) масаланинг ҳар бир оддий локал оптimal режаси учун шундай ягона Лагранж вектори топилади, унда қўйидаги шартлар бажарилади:

- 1) манфий маслик; $\lambda^0 \geq 0$;
- 2) стационарлик: $\partial F(x^0, \lambda^0)/\partial x = 0$, $\partial F(x^0, \lambda^0)/\partial \lambda = 0$;
- 3) қаттиқ масликни тўлдириши: $g'(x^0) \lambda^0 = 0$.

Изоҳ. x^0 оптimal режага мос λ_0^0 векторининг ягоналиги режанинг оддийлиги натижасидир (3-§, 1-леммага к.).

2. Минимумнинг иккинчи тартибли зарурий шarti. Яна (1) масалани қараймиз, лекин $f(x), g(x) \in C^{(2)}$ деб ҳисоблаймиз. 3-теоремага асосан (1) масаланинг оддий оптimal режа x^0 га ягона λ^0 Лагранж вектори мос келади.

Агар $\lambda_i^0 > 0$ ($\lambda_i^0 = 0$) бўлса, x^0 режада актив бўлган $g_i(x) \leq 0$ чекланиш қаттиқ (юмшоқ) деб аталади. x^0 режада қаттиқ (юмшоқ) чеклашлар индекслар тўпламини

$$I_a^+(x^0) = \{i : g_i(x^0) = 0, \lambda_i^0 > 0\}, \quad (I_a^0(x^0) = \{i : g_i(x^0) = 0, \lambda_i^0 = 0\})$$

орқали белгилаймиз.

4-теорема. Фараз қилайлик, x^0 режа (1) масаланинг оддий оптimal режаси, λ^0 — унга мос Лагранж вектори бўлсин. У ҳолда,

$$l' \partial g_i(x^0)/\partial x = 0; \quad i \in I_a^+(x^0); \quad l' \partial g_i(x^0)/\partial x \leq 0, \quad i \in I_a^0(x^0) \quad (5)$$

тизимни қаноатлантирувчи l векторлар тўпламида қуйидаги квадратик шакл манфий бўлмайди:

$$l' \partial^2 F(x^0, \lambda^0)/\partial x^2 \cdot l \geq 0$$

Исботи. Фараз қилайлик, l_* векторда (5) муносабатлар бажарилсин, лекин

$$l_* [\partial^2 F(x^0, \lambda^0)/\partial x^2] l_* < 0 \quad (6)$$

бўлсин. $I_a^0 = \{i \in I_a^0 : l'_* \partial g_i(x^0)/\partial x < 0\}$, $I_a^{00} = \{i \in I_a^0 : l'_* \partial g_i(x^0)/\partial x = 0\}$ деб белгилаймиз. Тегишилил ҳақидаги лемма (3-§) та асосан, шундай $h(\beta) \in C^{(2)}$ $|\beta| \leq \beta_0$ $\beta_0 > 0$ функцияни кўрамизки, $h(0) = x^0$, $dh(0)/d\beta = l_*$, $g_i(h(\beta)) = 0$, $|\beta| \leq \beta_0$, $i \in I_a^+ \cup I_a^{00}$ бўлади. Қурилишига кўра $h(\beta)$ векторларда

$$g'(h(\beta)) \lambda^0 = 0, \quad |\beta| \leq \beta_0 \quad (7)$$

айният ва $i \in I_a^+(x^0) \cup I_a^0$ индексли чеклашлар бажарилади. Колган чеклашларнинг ҳам бажарилишини текширамиз. x^0 режада пассив бўлган $g_i(x) \leq 0$ чеклашлар учун бу равшан, чунки $g_i(x^0) < 0$. Колган, $i, i \in I_a^0$ индексли чеклашлар учун I_a^0 тўпламнинг аниқланишидан, агар $\beta > 0$ сон етарли кичик бўлса, $g_i(h(\beta)) = g_i(x^0) + \beta l_* \partial g_i(x^0) / \partial x + 0 (\beta) < 0$ келиб чиқади. Шундай қилиб, етарли кичик $\beta_0 > 0$ учун барча $h(\beta)$, $|\beta| \leq \beta_0$ векторлар (1) масаланинг режалариридир. Мақсад функциясининг орттирумасини ҳисоблаймиз:

$$\begin{aligned} f(h(\beta)) - f(x^0) &= F(h(\beta), \lambda^0) - F(x^0, \lambda^0) - g'(h(\beta)) \lambda^0 + \\ &+ g(x^0) \lambda^0 = \beta l_* \cdot \partial F(x^0, \lambda^0) / \partial x + \beta^2 l_* [\partial^2 F(x^0, \lambda^0) / \partial x^2] l_* / 2 + \\ &+ 0 (\beta^2) \end{aligned} \quad (8)$$

Бу ерда қаттиқмасликни тулдириш шартидан (3-теорема) ва (7) хоссадан фойдаланилган. Агар яна стационарлик шарти (3-теорема) ва (6) тенгизлиникни ҳисобга олсак, етарли кичик $\beta > 0$ да (8) дан x^0 нинг оптималлигига зид бўлган $f(h(\beta)) < f(x^0)$ тенгизлиникни оламиз. Теорема исботланди.

3. Локал оптималлижкага етарлилик шарти. Фараз қиласлик, (1) масалада $f(x)$, $g(x) \in C^{(2)}$ шарт бажарилсин. Агар x^* режа учун шундай λ^* -вектор топилиб,

$$\partial F(x^*, \lambda^*) / \partial x = 0, g'(x^*) \lambda^* = 0, \lambda^* \geq 0,$$

муносабатлар бажарилса, x^* — шартли — стационар режа деб аталади.

5-теорема. x^* шартли — стационар режанинг локал оптимал бўлиши учун

$$l \frac{\partial^2 F(x^*, \lambda^*)}{\partial x^2} l > 0 \quad (9)$$

тенгизлиникнинг

$$\begin{aligned} l' \partial g_i(x^*) / \partial x &= 0, i \in I_a^+(x^*), \\ l' \partial g_i(x^*) / \partial x &\leq 0, i \in I_a^0(x^*) \end{aligned} \quad (10)$$

тизимни қаноатлантирувчи ҳар бир $l \neq 0$ векторда бажарилиши етарлидир.

Исботи. Фараз қиласлик, теорема ўринли бўлмасин. У ҳолда, ҳар бир $e_k > 0$ ($e_k \rightarrow 0$, $k \rightarrow \infty$) учун шундай $x^k \neq x^*$ режа топиладики,

$$f(x^k) < f(x^*), g(x^k) \leq 0, \|x^k - x^*\| \leq \varepsilon_k$$

бажарилади. β^k сон ва n -вектор l^k ни шундай қурамизки,

$x^k = x^* + \beta_k l^k$, $\|l^k\| = 1$, $\beta_k > 0$ бўлсин. l^k , $k = 1, 2, \dots$ кетма-кетликнинг лимит векторини l_* , $\|l_*\| = 1$, деб белги-лаймиз.

x^k планда

$$\begin{aligned} 0 &\geq g_i(x^k) = g_i(x^* + \beta_k l^k) = g_i(x^*) + \beta_k l^k \partial g_i(x^*) / \partial x + \\ &+ \beta_k^2 l^k [\partial^2 g_i(x^*) / \partial x^2] l^k / 2 + 0 (\beta^2), i \in I_a(x^*); \end{aligned} \quad (11)$$

$$\begin{aligned} 0 &> f(x^k) - f(x^*) = \beta_k l^k \partial f(x^*) / \partial x + \beta_k^2 l^k [\partial^2 f(x^*) / \partial x^2] l^k / 2 + \\ &+ 0 (\beta^2), \end{aligned}$$

тенгизликлар бажарилади. (11) тенгизликларнинг иккала томонини $\beta_k > 0$ га бўлиб, $k \rightarrow \infty$ да лимитга ўтгандан кейин

$$0 \geq l_*' \partial g_i(x^*) / \partial x, i \in I_a(x^*); 0 \geq l_*' \partial f(x^*) / \partial x \quad (12)$$

ни оламиз.

Агар бирор $i_* \in I_a^+(x^*)$ да $l_*' \partial g_{i_*}(x^*) / \partial x < 0$ тенгизлик бажарилади деб фараз қиласак, у ҳолда (12) дан ва $\frac{\partial F(x^*, x^*)}{\partial x} = 0$ тенгликдан ҳамда $\lambda_i^* > 0$, $i \in I_a^+(x^*)$ дан фойдаланиб

$$0 \geq l_*' \partial f(x^*) / \partial x = - \sum_{i \in I_a^+(x^*)} \lambda_i^* l_*' \partial g_i(x^*) / \partial x > 0$$

зиддиятга келамиз. Шундай қилиб, $l_*' \partial g_i(x^*) / \partial x = 0$, $i \in I_a^+(\lambda^*)$. Бу (12) билан биргаликда ноль бўлмаган l^* вектор (10) ти-зимни қаноатлантиришини англатади.

(11) даги i -тенгизлик $0 \geq g_i(x^k)$ ни $\lambda_i^* \geq 0$ га кўпайтирамиз ва шундан сўнг (11) даги барча тенгизликларни қўшамиз. Натижада стационарлик шарти $\partial F(x^*, \lambda^*) / \partial x = 0$ га асосан β_k га нисбатан ҷизиқли барча ҳадлар йўқолади. Ҳосил қилинган тенгизликтин иккала томонини $\beta_k^2 / 2$ га бўламиз. $k \rightarrow \infty$ да лимитга ўтиб, (10) ти-зимни қаноатлантирувчи l^* векторда бажариладиган (9) тенгизликка зид бўлган $0 \geq l_*' [\partial^2 F(x^*, \lambda^*) / \partial x^2] l_*$ тенгизлики оламиз. Теорема исботланди.

Изоҳ. Теоремадагидан кучлироқ бўлган қуйидаги натижага ҳам ишботланган: x^* — қатъий лскал оптимал режайдир: шундай $\varepsilon < 0$ мавжуд бўлиб, $g(x) \leq 0$, $\|x - x^*\| \leq \varepsilon$, $x \neq x^*$, шартларни қаноатлантирувчи барча x лар учун $f(x^*) < f(x)$ ўринлийдир.

4. Чизиқлы чеклашлар. Агар (1) масалада чекланишлар чизиқлы бўлса, яъни $g(x) = Ax - b$, A — $m \times n$ матрица, b m -вектор бўлса, Лагранж кўпайтувчилари қоидаси (3-теорема) ва оптималликнинг иккинчи тартибли зарурӣ шарги (4-теорема). x^0 режанинг оддийлигини фарз қилмасдан ҳам ўринли эканлигини исботлаш машқ сифатида ҳавола қилинади.

Агар 3-, 4-§ ларнинг натижаларини қўшсак, қўйидаги чеклашлари тенгликлар ва тенгислизлар тишида бўлган ушбу чизиқсиз программалаш масаласида:

$f(x) \rightarrow \min$, $g_i(x) = 0$, $i = \overline{1, m}$; $h_j(x) \leq 0$, $j = \overline{m+1, p}$, оптималликнинг зарурӣ ва етарли шартларини оламиз.

5. Мисол. 3-§ даги 2- мисолни ечиши давом этдирамиз. Аниқланган ифодада масала қўйидагига келтирилади:

$$f(x_1, x_2) \rightarrow \min, g_1(x_1, x_2) = 0, x_1 \geq 0, x_2 \geq 0 \quad (13)$$

бу ерда, $f(x_1, x_2) = -x_1^2 \sqrt{3}/36 - x_2^2/16$, $g(x_1, x_2) = x_1 + x_2 - l$.

Агар $g_1(x) = g(x_1, x_2)$, $g_2(x) = -x_1$, $g_3(x) = -x_2$, $x = \{x_1, x_2\}$ функцияларни киритсан, (13) масала

$$f(x) \rightarrow \min, g_1(x) = 0, g_2(x) \leq 0, g_3(x) \leq 0 \quad (14)$$

қўришинини олади.

(13) масаланинг режалари тўплами компакт бўлиб, $f(x_1, x_2)$ функция ўзлуксиздир. Шунинг учун (14) масала ечишга эга. Ушбу

$$\partial g_1/\partial x = \{1, 1\}, \partial g_2/\partial x = \{-1, 0\}, \partial g_3/\partial x = \{0, -1\}$$

векторлар жуфт-жуфт чизиқли боғланмаганлиги ҳамда фақат иккита чекланишлар актив бўлиниш мумкинлиги: яъни $g_1(x) = 0$, $g_2(x) = 0$, ёки $g_1(x) = 0$, $g_3(x) = 0$ бўлиши туфайли ҳар бир режа оддий бўлади. Лагранж функциясини тузабил:

$$\delta F(x, \lambda) = -\sqrt{3} x_1^2/36 - x_2^2/16 + \lambda_1(x_1 + x_2 - L) - \lambda_2 x_1 - \lambda_3 x_2$$

Кўпайтувчилар қоидаси ушбу

$$F(x, \lambda)/\partial x_1 = -x_1 \sqrt{3}/18 + \lambda_1 - \lambda_2 = 0, \frac{\partial F(x, \lambda)}{\partial x_2} = -x_2/8 + \lambda_1 - \lambda_3 = 0;$$

$$\lambda_2 g_2(x) = -\lambda_2 x_1 = 0; \lambda_3 g_3(x) = -\lambda_3 x_2 = 0,$$

$$g_1(x) = x_1 + x_2 - l = 0; \lambda_2 \geq 0, \lambda_3 \geq 0$$

муносабатларга олиб келади. Булардан $x_2, \lambda_2, \lambda_3$ ўзгарувчиларни йўқотиб, учта шартли — стационар режани

$$1) x_1 = 0, x_2 = l, \lambda_1^* = l/8, \lambda_2^* = l/8, \lambda_3^* = 0;$$

$$2) x_1^* = l, x_2^* = 0, \lambda_1^* = l \sqrt{3}/18, \lambda_2^* = 0, \lambda_3^* = l \sqrt{3}/18;$$

$$3) x_1^* = 9l/(9 + 4\sqrt{3}), x_2^* = 4l\sqrt{3}/(9 + 4\sqrt{3}),$$

$$\lambda_1^* = l \sqrt{3}/(18 + 8\sqrt{3}), \lambda_2^* = \lambda_3^* = 0,$$

берадиган иккита $(\lambda_1 - x_1 \sqrt{3}/18)x_1 = 0$, $(\lambda_1 - l/8 + x_1/8)(l - x_1) = 0$ тенгламага келамиз.

Масалага мос квадратик шакл

$$l' [\frac{\partial^2 F}{\partial x^2}] l = -l_1^2 \sqrt{3}/18 - l_2^2/8 \quad (15)$$

кўринишга эга бўлади. Ҳар бир шартли-стационар нуқта учун (10) муносабатларни тузамиз. Биринчи режа учун (учинчи чеклаш пассив): $l' \partial g_1(x^*) / \partial x = l_1 + l_2 = 0$, $l' \partial g_2(x^*) / \partial x = -l_1 = 0$. Бу ердан, $l_1 = l_2 = 0$. Иккинчи режа учун (иккинчи чеклаш пассив): $l' \partial g_1(x^*) / \partial x = l_1 + l_2 = 0$, $l' \partial g_3(x^*) / \partial x = -l_2 = 0$. Бу ердан $l_1 = l_2 = 0$. Учинчи режа учун (иккинчи чеклашлар пассив): $l' \partial g_1(x^*) / \partial x = l_1 + l_2 = 0$, бундан $l_1 = -l_2$.

Учинчи шартли-стационар режада (15) квадратик шакл мағнӣ аниқланган. Шунинг учун 4-теоремага асосан бу режа масаланинг ечиши бўлиши мумкин эмас. Дастробки иккита режадан биттаси ечиш бўлади. Дастробки иккита режа 4-теоремани қаноатлантиради, лекин уларда оптималликнинг етарлики шартни (5-теорема) бажарилмайди. Масаланинг ечишини $f(x)$ функцияининг қўйматларини таққослаш натижасида топамиз. Биринчи режада $f(x^*) = -l^2/16$, иккинчисида $-f(x^*) = -\sqrt{3}n/36$, яъни $\{x_1 = 0, x_2 = l\}$ глобал оптимал режадир. Шундай қилиб, бутун симдан фақат квадрат ясалганда $L^2/16$ максимал юза ҳосил қилинади.

Изоҳ. Мисол фақат умумий усуllibарни намойиши учун келтирилган. Унинг ечиши тенглик тишидаги чекланишдан битта ўзгарувчини йўқотиш ёрдамида, мақсад функцияси кесмада таҳлил қилиши ёрдамида осон олинади.

✓ 5- §. СИЛЛИҚ БЎЛМАГАН МАСАЛАЛАР

Етарли силлиқ функциялар терминида ифодаланган чизиқсиз программалаш масалалари қудратли, яхши ривожланган классик аналитик усуllibарни қўллаш учун қўлайдир. Кейинги ѹйларда чизиқсиз программалашда амалиет талаблари асосида, элементлари мазкур параграфда баён қилинадиган силлиқ бўлмаган оптималлаштириши масалалари назарияси ривожлана бошлади.

1. Йўналишлар бўйича дифференциалланувчи функцияларни минималлаштириш. Агар

$$\delta f(x) / \delta l = \lim [f(x + \epsilon l) - f(x)] / \epsilon, \epsilon \rightarrow 0+ \quad (1)$$

(чекли) лимит мавжуд бўлса, $f(x)$, $x \in R_n$ функция x нуқтада l , $l \in R_n$ йўналиш бўйича $\delta f(x) / \delta l$ ҳосилага эга деб аталади. Юқоридаги лимит ихтиёрӣ $l \in R_n$ учун мавжуд бўлган ҳолда (ҳар бир олинган x учун) $l \rightarrow \delta f(x) / \delta l$ функция аниқланган бўлиб у $f(x)$ функцияининг x нуқтада йўналишлар бўйича ҳосиласи деб аталади. Охирги функция, равшанки, мусбат бир жинслидир: агар $l_1 = \alpha l_2$, $\alpha > 0$, бўлса,

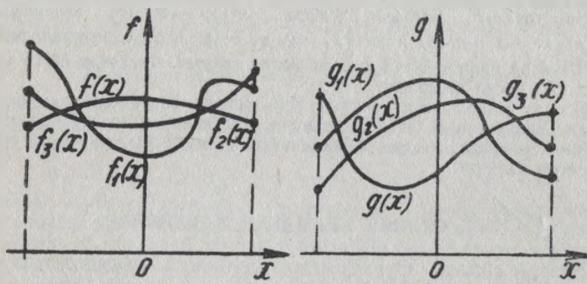
$\partial f(x) / \partial l_1 = \alpha \partial f(x) / \partial l_2$ бўлади. Шуни қайд этамики, ҳосиля йўналишлар бўйича узилишга эга бўлиши мумкин. Лекин шуни кўрсатиш мумкинки, агар $f(x)$ функция x нуқтанинг атрофида Липшиц шаргини қаноатлантируса, $\partial f(x) / \partial l_i$, i нинг функцияси сифатида узлуксиз ҳамда Липшиц шаргини қаноатлантиради. Кўрсатилган хосса, масалан, $f(x)$ қавариқ функция бўлганда ўринидир.

Йўналишлар бўйича дифференциалланувчи функциялар синфи дифференциалланувчи функциялар синфидан анча кенгдир. У, масалан, қавариқ функциялар (II-боб) синфини ўз ичига олади.

Ушбу

$$f(x) = \max_{1 \leq i \leq m} f_i(x), \quad 1 \leq i \leq m, \quad (x \in R_n), \quad (2)$$

$$g(x) = \min_{1 \leq i \leq m} g_i(x), \quad 1 \leq i \leq m, \quad (x \in R_n) \quad (3)$$

III.7- чизма.

функцияларни қарайлик (III.7- чизма).

Агар $f_i(x), g_i(x), i = \overline{1, m}$ функциялар узлуксиз бўлсалар, $f(x), g(x)$ функциялар ҳам узлуксиз бўладилар. Ҳакиқатан, фараз қиласлик, $x^* \in R_n$ да олинган ихтиёрий нуқта бўлсин. $f_i(x), g_i(x), i = \overline{1, m}$ функцияларнинг узлуксизлиги асосан, ихтиёрий $\varepsilon > 0$ бўйича шундай $\delta_i > 0, \Delta_i > 0$, сонлар топиладики,

$|f_i(x^*) - f_i(x)| \leq \varepsilon$ бўлади, агар $\|x^* - x\| \leq \delta_i$ бўлса;

$|g_i(x^*) - g_i(x)| \leq \varepsilon$ бўлади, агар $\|x^* - x\| \leq \Delta_i$ бўлса,

Дейлик, $\delta = \min \delta_i, i = \overline{1, m}, \Delta = \min \Delta_i, i = \overline{1, m}$ бўлсин.

У ҳолда,

$$\max_{1 \leq i \leq m} |f_i(x^*) - f_i(x)| \leq \varepsilon; \text{ агар } \|x^* - x\| \leq \delta \text{ бўлса}; \quad (4)$$

$$\max_{1 \leq i \leq m} |g_i(x^*) - g_i(x)| \leq \varepsilon; \text{ агар } \|x^* - x\| \leq \Delta \text{ бўлса}. \quad (5)$$

Ўз-ўзидан кўриниб турган

$$\max_{1 \leq i \leq m} |f_i(x^*) + f_i(x)| \leq \max_{1 \leq i \leq m} f_i(x^*) + \max_{1 \leq i \leq m} f_i(x)$$

тенгсизликдан

$$\begin{aligned} \max_{1 \leq i \leq m} f_i(x^*) &= \max_{1 \leq i \leq m} (f_i(x) + (f_i(x^*) - f_i(x))) \leq \\ &\leq \max_{1 \leq i \leq m} f_i(x) + \max_{1 \leq i \leq m} |f_i(x^*) - f_i(x)| \end{aligned}$$

эканлигини оламиз.

Шунга ўхашаш,

$$\max_{1 \leq i \leq m} f_i(x) \leq \max_{1 \leq i \leq m} f_i(x^*) + \max_{1 \leq i \leq m} |f_i(x) - f_i(x^*)|.$$

Охирги иккита тенгсизликдан қўйидаги тенгсизлик келиб чиқади:

$$|\max_{1 \leq i \leq m} f_i(x^*) - \max_{1 \leq i \leq m} f_i(x)| \leq \max_{1 \leq i \leq m} |f_i(x^*) - f_i(x)|$$

Шунингдек, $\min_{1 \leq i \leq m} g_i(x) = -\max_{1 \leq i \leq m} (-g_i(x))$ бўлганлигидан

$$|\min_{1 \leq i \leq m} g_i(x^*) - \min_{1 \leq i \leq m} g_i(x)| \leq \max_{1 \leq i \leq m} |g_i(x^*) - g_i(x)|$$

бўлади. Шундай қилиб, (4), (5) ларни ҳисобга олиб, $f(x), g(x)$ функцияларнинг узлуксизлигини исботловчи

$|f(x^*) - f(x)| \leq \varepsilon$, агар $\|x^* - x\| \leq \delta$ бўлса;

$|g(x^*) - g(x)| \leq \varepsilon$, агар $\|x^* - x\| \leq \Delta$ бўлса,

тенгсизликларни оламиз.

Ушбу $f(x) = \max_{1 \leq i \leq m} |x - x_i| = |x|, g(x) = \min_{1 \leq i \leq m} |x - x_i| = |x|, x \in R_1$, мисоллар кўрсатадики, (2), (3) функциялар $f_i(x), g_i(x), i = \overline{1, m}$, етарли силлиқ бўлганда ҳам дифференциалланувчи бўлмаслиги мумкин.

Фараз қиласлик, $f_i(x) \in C^{(1)}, g_i(x) \in C^{(1)}, i = \overline{1, m}$, бўлсин. У ҳолда $f(x), g(x)$ функциялар йўналишлар бўйича дифференциалланувчи эканлигини кўрсатамиз.

$I(x)$ орқали $f_k(x) = \max_{1 \leq i \leq m} |f_i(x), i = \overline{1, m}|$ бўлган барча k индекслар тўпламини белгилаймиз. У ҳолда $\alpha = f(x) = \max_{1 \leq i \leq m} |f_i(x), i \in I(x)| > 0$. $f_i(x), i = \overline{1, m}$ функциялар-

нинг узлуксизлигидан шундай мусбат ϵ^* сон мавжудки. x нуқтанинг ϵ^* -атрофидан олинган барча y лар учун: $f_k(y) \geq f(x) - \alpha/2$, $k \in I(x)$; $f_i(y) \leq f(x) - \alpha/2$, $i \in I(x)$ тенгсизликлар бажарилади. Иккинчи тенгсизликни биринчи сидаи айриб, ихтиёрий $k \in I(x)$, $i \in I(x)$, $\|x - y\| \leq \epsilon^*$ лар учун $f_k(y) \geq f_i(y)$ эканлигини оламиз. Шундай қилиб, қынданы

$$f(y) = \max \{f_i(y), i = \overline{1, m}\} = \max_{\|x - y\| \leq \epsilon^*} \{f_i(y), i \in I(x)\}, \quad (6)$$

хосса үринлидир.

Фараз қилайлик, $l \in R_n$ даги ихтиёрий вектор бўлсин. Етарли кичик $\epsilon > 0$ да (6) тенгликдан фойдаланиб,

$$\begin{aligned} [f(x + \epsilon l) - f(x)]/\epsilon &= [\max \{f_i(x + \epsilon l), i = \overline{1, m}\} - \\ &- \max \{f_i(x), i = \overline{1, m}\}]/\epsilon = \max \{f_i(x + \epsilon l) - f_i(x), \\ &i \in I(x)\}/\epsilon \end{aligned}$$

еканлигини оламиз. Бундан

$$\begin{aligned} \partial f(x)/\partial l &= \lim_{\epsilon \rightarrow 0+} \max \{[f_i(x + \epsilon l) - f_i(x)]/\epsilon, i \in I(x)\} = \\ &= \max \{\partial f_i(x)/\partial l, i \in I(x)\}. \end{aligned}$$

Шунга ўхшаш, $\partial g(x)/\partial l$ учун формула $\min \{g_i(x), i = \overline{1, m}\} = -\max \{-g_i(x), i = \overline{1, m}\}$ ифодадан келиб чиқади.

Ушбу шартсиз минимум масаласини қараймиз:

$$f(x) \rightarrow \min, x \in R_n,$$

бу ерда $f(x)$ функцияни x^0 нуқтада йўналишлар бўйича дифференциалланувчи деб ҳисоблаймиз.

1-теорема. x^0 режанинг оптималь бўлиши учун

$$\partial f(x^0)/\partial l \geq 0, \forall l \in R_n$$

тенгсизлик зарур, $f(x)$ функция қавариқ бўлганда эса, етарли ҳамдир.

Исботи. Бирор $l_* \in R_n$ вектор учун $\partial f(x^0)/\partial l_* < 0$ деб фараз қилайлик. У ҳолда йўналиш бўйича ҳосиланинг (I) таърифига асосан шундай $\epsilon_0 > 0$ сон мавжуд бўладики, $0 < \epsilon < \epsilon_0$ бўлганда $[f(x^0 + \epsilon l_*) - f(x^0)]/\epsilon < 0$ бўлади. Шундай қилиб, x^0 режанинг ихтиёрий атрофига шундай $x_\epsilon =$

$= x^0 + \epsilon l_*$ режа кўрсатиш мумкинки, $f(x_\epsilon) < f(x^0)$ бўлади, яъни x^0 оптималь режа эмас.

Энди $f(x)$ қавариқ функция бўлсин. Фараз қилайлик, шундай x^0 план топилсанки, $f(x^*) < f(x^0)$ бўлсин. $l_* = x^* - x^0$ деб белгилаймиз. У ҳолда,

$$\begin{aligned} \partial f(x^0)/\partial l_* &= \lim_{\epsilon \rightarrow 0+} [f(x^0 + \epsilon l_*) - f(x^0)]/\epsilon = \lim_{\epsilon \rightarrow 0+} [f(ex^* + \\ &+ (1 - \epsilon)x^0) - f(x^0)]/\epsilon \leq \lim_{\epsilon \rightarrow 0+} [\epsilon f(x^*) + (1 - \epsilon)f(x^0) - \\ &- f(x^0)]/\epsilon = f(x^*) - f(x^0) < 0, \end{aligned}$$

зиддият оламиз. Теорема исботланди.

2-теорема. Фараз қилайлик $f(x)$ функция x^0 нуқтанинг атрофида Липшиц шартини қоноатлантирусин. Агар

$$\partial f(x^0)/\partial l > 0, \forall l, \|l\| = 1,$$

бўлса, x^0 — локал оптималь режадир.

Исботи. Фараз қилайлик, x^0 локал оптималь режа бўлмасин. У ҳолда, x^0 га яқинлашувчи шундай x_k , $k = 1, 2, \dots$, кетма-кетлик мавжуд бўладики, $f(x_k) < f(x^0)$, $k = 1, 2, \dots$, бўлади. $\epsilon_k = \|x_k - x^0\|$, $l_k = (x_k - x^0)/\epsilon_k$, $k = 1, 2, \dots$, деб олайлик. l_k да бирлик сферанинг компактлигидан $\{l_k\}$ кетма-кетликдан яқинлашувчи қисмий кетма-кетлик ажратиш мумкин. Белгилашларни ўзгартирмасдан $k \rightarrow \infty$ да $l_k \rightarrow l$, $\|l\| = 1$ деб ҳисоблаймиз. Йўналиш бўйича ҳосила таърифидан, $\lim_{k \rightarrow \infty} [f(x^0 + \epsilon_k l_k) - f(x^0)]/\epsilon_k = \partial f(x^0)/\partial l > 0$ га эга бўламиз.

Иккинчи томондан, етарли катта k учун:

$$\begin{aligned} [f(x^0 + \epsilon_k l) - f(x^0)]/\epsilon_k &= [f(x^0 + \epsilon_k l_k) - f(x^0)]/\epsilon_k + \\ &+ [f(x^0 + \epsilon_k l) - f(x^0 + \epsilon_k l_k)]/\epsilon_k \leq [f(x_k) - f(x^0)]/\epsilon_k + \\ &+ C \|l - l_k\|, \end{aligned}$$

бу ерда $C = f(x)$ функциянинг Липшиц ўзгармасидир. Бу ердан

$$\overline{\lim}_{k \rightarrow \infty} [f(x^0 + \epsilon_k l) - f(x^0)]/\epsilon_k \leq \overline{\lim}_{k \rightarrow \infty} [f(x_k) - f(x^0)]/\epsilon_k \leq 0.$$

Олинган зиддият теоремани исботлайди.

Энди чекланишлари тенгсизликлар типида бўлган минималлаштириш масаласини қараймиз:

$$f(x) \rightarrow \min, g_i(x) \leq 0, i = \overline{1, m}, \quad (7)$$

Бу ерда $f(x)$, $g_i(x)$, $i = \overline{1, m}$ функцияларни x^0 нүктада йұналишлар бүйіча дифференциалланувчи деб ҳисоблаймиз. x^0 нүктада актив, яғни $g_i(x^0) = 0$ ни қаноатлантирадиган чекланишлар индекслери $i \in \{1, 2, \dots, m\}$ түпламини $I(x^0)$ деб белгилаймиз. Агар $\partial g_i(x^0)/\partial l < 0$ бўлса, $l \in R_n$ вектор x^0 нүктада (7) масаланинг i ($i \in I(x^0)$) чеклаши бүйіча муносиб йұналиш деб аталади. (7) масаланинг x^0 нүктада барча актив чекланишлари бүйіча муносиб йұналишлари түпламини $K(x^0)$ деб белгилаймиз.

3- теорема. Фараз қиласыл, $K_g(x^0) \neq \emptyset$ бўлсин. x^0 режанинг оптимал бўлиши учун

$$\partial f(x^0)/\partial l \geq 0, \quad \forall l \in K_g(x^0), \quad (8)$$

бажарилиши зарур, $f(x)$, $g_i(x)$, $i = \overline{1, m}$ функциялар қаварық бўлганда етарли хамдир.

Исботи. Фараз қиласыл, шундай $l_* \in K_g(x^0)$ вектор топилиб, $\partial f(x^0)/\partial l_* < 0$ бўлсин. $l_* \in K_g(x^0)$ бўлганлигидан, $\partial g_i(x^0)/\partial l_* < 0$, $i \in I(x^0)$. Йұналиш бүйіча ҳосиланинг таърифидан шундай $\varepsilon_0 > 0$ ни кўрсатиш мумкинки, барча $\varepsilon \in]0, \varepsilon_0[$ лар учун

$$[f(x^0 + \varepsilon l_*) - f(x^0)]/\varepsilon < 0; [g_i(x^0 + \varepsilon l_*) - g_i(x^0)]/\varepsilon < 0, \\ i \in I(x^0),$$

бўлади. Бундан, $g_i(x^0) = 0$, $i \in I(x^0)$ эканлигини ҳисобга олсан, $f(x^0 + \varepsilon l_*) < f(x^0)$, $g_i(x^0 + \varepsilon l_*) < 0$, $i \in I(x^0)$, $0 < \varepsilon < \varepsilon_0$, ни оламиз. $g_i(x^0) < 0$, $i \in I(x^0)$ бўлгани учун, $g_i(x)$, $i \in I(x^0)$ функцияларнинг узлуксизлигидан шундай соннинг мавжуд бўлиши келиб чиқадики, $g_i(x^0 + \varepsilon l_*) < 0$, $i \in I(x^0)$, $0 < \varepsilon < \varepsilon_1$ бўлади. $\varepsilon^* = \min\{\varepsilon_0, \varepsilon_1\}$ деб олиб, x^0 режанинг оптималлигига қарама-қарши,

$$f(x^0 + \varepsilon l_*) < f(x^0), \quad g_i(x^0 + \varepsilon l_*) < 0, \quad i = \overline{1, m}, \quad 0 < \varepsilon < \varepsilon^*,$$

тенгсизликларни оламиз.

Фараз қиласыл, $f(x)$, $g_i(x)$, $i = \overline{1, m}$ функциялар қаварық бўлсин. Шундай x^* режа мавжуд бўлиб, $g_i(x^*) = 0$, $i = \overline{1, m}$, $f(x^*) < f(x^0)$ бўлсин. $l_* = x^* - x^0$ деб оламиз. У ҳолда

$$\partial f(x^0)/\partial l_* = \lim_{\varepsilon \rightarrow 0+} [f(x^0 + \varepsilon l_*) - f(x^0)]/\varepsilon \leq f(x^*) - f(x^0) < 0.$$

Шунга үхаш:

$$\partial g_i(x^0)/\partial l_* = \lim_{\varepsilon \rightarrow 0+} g_i(x^0 + \varepsilon l_*)/\varepsilon \leq 0, \quad i \in I(x^0).$$

Фаразимизга кўра $K_g(x^0) \neq \emptyset$ бўлганлигидан, шундай l_0 вектор мавжуд бўлади, $\partial g_i(x^0)/\partial l_0 < 0$, $i \in I(x^0)$ бўлади. $l_\varepsilon = \varepsilon l_0 + (1 - \varepsilon) l_*$ векторни киритамиз. $\partial g_i(x^0)/\partial l$ функция скаляр l ўзгарувчининг қавариқ функцияси бўлганлигидан, $0 < \varepsilon \leq 1$ бўлганда

$$\partial g_i(x^0)/\partial l_\varepsilon \leq \varepsilon \partial g_i(x^0)/\partial l_0 + (1 - \varepsilon) \partial g_i(x^0)/\partial l_* < 0, \quad l \in I(x^0),$$

эканлигини оламиз. Бундан ташқари, $\partial f(x^0)/\partial l$ нинг l аргументининг функцияси сифатида узлуксизлигидан шундай ε_0 мусбат сонни кўрсатиш мумкинки, $0 < \varepsilon < \varepsilon_0$ бўлганда $\partial f(x^0)/\partial l_\varepsilon < 0$ бўлади. Шундай қилиб, етарлича кичик $\varepsilon < 0$ учун $l_\varepsilon \in K_g(x^0)$, $\partial f(x^0)/\partial l < 0$ ни оламиз. Теорема исботланди.

Изоҳлар. 1. Агар $f(x)$ функция x^0 нүктанинг атрофида Липшиц шартини қаноатлантирыса, теореманинг шартларида (8) тенгсизлик $K_g(x^0)$ түпламининг $\overline{K_g(x^0)}$ ёпилмасида ётувчи барча l векторлар учун бажарилишини кўрсатиш қийин эмас.

2. Фараз қиласыл, $f(x)$, $g_i(x)$, $i = \overline{1, m}$ функциялар x^0 нүктанинг атрофида Липшиц шартини қаноатлантирисин. Агар $\partial g_i(x^0)/\partial l \leq 0$, $i \in I(x^0)$ ни қаноатлантирувчи барча l лар учун $\partial f(x^0)/\partial l > 0$ бўлса, x^0 – қатъий локал оптимал пландир (исботланг!).

2. Экстремал масалалар умумий назариясининг элементлари. Ҳозирги пайдада оптималликнинг зарурий шартини келтириб чиқаришга бағишиланган адабиётда кенг тарқалган усул түпламларнинг ҳар хил локал яқинлаштирилиши билан боғлангандир. Бу усулнинг моҳияти қуйидагичадир. Масаланинг параметрлари ва оптимал режа бўйича кесишмалари буш бўлган қандайдир түпламлар тизими қурилади. Зарурий шартларни келтириб чиқариш икки босқига бўлиниди. Дастрраб түпламларнинг ҳар бири текширилаётган нүкта яқинида бошка, соддороқ тузилишга эга бўлган түпламга (масалан, конусга) яқинлаштирилади, яқинлаштиришлар ҳам кесишмайдиган тизим ҳосил қўлсан. Сўнгра яқинлаштирувчи түпламларга ёки (агар улар қавариқ бўлмаса) уларнинг қандайдир түплам остиларига қавариқ түпламларнинг ажралувчанлиги ҳақидаги теорема ёки унинг қандайдир турлангани қўлланилади. Оптималлик шартлари

Ин келтириб чиқаришдаги мавжуд тархлар тұпламалар тиезимдеринң қуриш усуллари билан (аргументлари фазосыда, образлар фазосыда) ҳамда құлланиладиган яқынлаштиришларнинг типлари билан фарқланады.

Тұпламаларнинг локал яқынлаштиришлари ичидә көнгейилгандар үринма ва ички конуслардир. Фараз қылайлик, $\Omega \in R_n$, $x^0 \in \bar{\Omega}$ бұлсан. Агар z нүктаның иктиерий U_z атрофи ва иктиерий $\varepsilon > 0$ учун шундай $z_1 \in U_z$ нүкта $z_1 \in]0, \varepsilon]$ сондай, $x^0 + \varepsilon z_1 \in \Omega$ бұлса, $z \in R_n$ вектор Ω тұплама x^0 нүктада үринма йұналиш дейилади. Барча үринма йұналишлар тұплами R_n да бүш бұлмаган, ёпик, қаварық бұлмаслығы мүмкін бұлган конусни ҳосил қиласы*. У Ω тұплама x^0 нүктада үринма конус деб аталади ва $T(x^0/\Omega)$ деб белгиланады.

Ω тұплама x^0 нүктада ички конус ($I(x^0/\Omega)$ деб белгиленді) қуйидеги шартларни қаноатлантирувчи $z \in R_n$ векторлар тұпламидан избаратдир: z нүктаның шундай U_z атрофи $\varepsilon_0 > 0$ сон мавжуд бұллады, барча $z_1 \in U_z$, $\varepsilon \in]0, \varepsilon_0]$ лар учун $x^0 + \varepsilon z_1 \in \Omega$. $I(x^0/\Omega)$ тұпламалың элементлари ички йұналишлар деб аталады. Рәвшанки, $I(x^0/\Omega)$ очиқ конус бұлдырылған, бүш бұлиши ҳам мүмкін ($I(x^0/\Omega) \neq \emptyset$) бұлиши учун, Ω тұплама бүш бұлмаган ички қысметтегі әга бұлиши зарурдір). Бунда ҳаммиша $I(x^0/\Omega) \subset T(x^0/\Omega)$. Агар $x^0 \in \bar{\Omega}$ бұлса, $T(x^0/\Omega) = I(x^0/\Omega) = \emptyset$ деб ҳисоблашни шартлашманыз.

Үринма ва ички конусларнинг таърифларидан бевосита келиб чиқадын баъзи хоссаларни келтирамиз:

1. Агар $\Omega_1 \subset \Omega_2$ бұлса, $T(x^0/\Omega_1) \subset T(x^0/\Omega_2)$, $I(x^0/\Omega_1) \subset I(x^0/\Omega_2)$.
2. $T(x^0/\Omega_1 \cap \Omega_2) \subset T(x^0/\Omega_1) \cap T(x^0/\Omega_2)$.
3. $I(x^0/\Omega_1 \cap \Omega_2) = I(x^0/\Omega_1) \cap I(x^0/\Omega_2)$.
4. $T(x^0/\Omega \cap \Omega_2) \supset T(x^0/\Omega_1) \cap I(x^0/\Omega_2)$.
5. $R_n \setminus T(x^0/\Omega) = I(x^0 \setminus R_n \setminus \Omega)$.

Учинчи ва бешинчи хоссалардан хусусий ҳолда Дубовицкий — Милютиннинг биринчи теоремасы номи билан маълум бұлган қуйидеги натижә келиб чиқады. У күргина оптималлаштириш масалаларыда экстремум шартларини келтириб чиқаришнинг асосида ётади.

* Шуни әслатамызки, агар ҳар қандай $\lambda > 0$, $x \in K$ бұлғанда $\lambda x \in K$ бұлса, K тұплама конус дейилади.

4- теорема. Фараз қылайлик, $x^0 \in \bigcap_{i=0}^m \Omega_i$ бұлсан. Агар

$$\bigcap_{i=0}^m \Omega_i = \emptyset \text{ бұлса,}$$

$$\bigcap_{i=0}^m I(x^0/\Omega_i) \cap T(x^0/\Omega_0) = \emptyset.$$

Фараз қылайлик, $\varphi(x) - R_n$ да олинған иктиерий функция $x^0 \in R_n$ бұлсан. Агар иктиерий $\varepsilon > 0$ учун шундай мүсбат ε сон z нүктаның шундай U_z атрофини күрсатып мүмкін бұлсаки,

$$|(\varphi(x^0 + tz_1) - \varphi(x^0))/t - \partial\varphi(x^0)/\partial z| < \varepsilon, \quad \forall t \in]0, \delta[, \\ z_1 \in U_z$$

бажарылса, $\varphi(x)$ функцияны x нүктада z йұналиш бүйіча текис дифференциалланувучи деб атайдыз. Башкача сұз білан айтганды, агар

$$\partial\varphi(x^0)/\partial z = \lim_{t \downarrow 0, z_1 \rightarrow z} (\varphi(x^0 + tz_1) - \varphi(x^0))/t$$

лимит мавжуд бұлса, $\varphi(x)$ функция x^0 нүктада z йұналиш бүйіча текис дифференциалланувчидір.

Навбатдаги теорема $\varphi(x)$ функцияның сатқа тұпламалары үринма ва ички конусларни тасаввур қилишга имкон берады.

5- теорема. Фараз қылайлик, $\Omega_1 = \{x \in R_n : \varphi(x) < \varphi(x^0)\}$, $\Omega_2 = \{x \in R_n : \varphi(x) \leq \varphi(x^0)\}$ ҳамда $\varphi(x)$ функция x^0 нүктада йұналишлар бүйіча текис дифференциалланувучи бұлсан. У ҳолда,

$$I(x^0/\Omega_1) \supset \{z \in R_n : \partial\varphi(x^0)/\partial z < 0\}, \quad (9)$$

$$T(x^0/\Omega_2) \subset \{z \in R_n : \partial\varphi(x^0)/\partial z \leq 0\}. \quad (10)$$

Агар бундан ташқары $\partial\varphi(x^0)/\partial z$ функцияның z функциясы сиғатида қаварық бұлса $\partial\varphi(x^0)/\partial z < 0$ ни қаноатлантирувчи шундай z вектор мавжуд бұлса, (9), (10) ларда тенглик үринли бўлади.

Исботи. Фараз қылайлик, $\partial\varphi(x^0)/\partial z < 0$ бұлсан. У ҳолда таъриғга күра, шундай мүсбат δ сон z нүктаның шундай U_z атрофини күрсатып мүмкін, барча $t \in]0, \delta[$, $z_1 \in U_\varepsilon$ лар учун $\varphi(x^0 + tz_1) - \varphi(x^0) < 0$ бўлади, яъни $z \in I(x^0/\Omega_1)$. (10) мұносабат ҳам шунга үхшаш исбот қилиниады.

Теореманинг иккинчи қисмини исботлаймиз. Дейлик, $z \in I(x^0 | \Omega_1)$ бўлсин. У ҳолда, z нуқтанинг шундай U_z атрофи ва шундай $\varepsilon_0 < 0$ сон мавжуд бўладики, барча $t \in]0, \varepsilon_0]$, $z_1 \in U_z$ лар учун $\varphi(x^0 + tz_1) < \varphi(x^0)$ бўлади. $z_1 = z + \varepsilon_0(z - z)$ деб оламиз. Равшанки, $z_1 \in U_z$, агар $\varepsilon > 0$ етарли кичик бўлса; $\partial\varphi(x^0)/\partial z \leq 0$. Шунингдек, $z = (z_1 + \varepsilon z)/(1 + \varepsilon)$ га эга бўламиз. $\partial\varphi(x^0)/\partial z_1$ нинг функцияси сифатида қавариқлигидан

$$\partial\varphi(x^0)/\partial z \leq \frac{1}{1+\varepsilon} \partial\varphi(x^0)/\partial z_1 + \frac{\varepsilon}{1+\varepsilon} \partial\varphi(x^0)/\partial z < 0$$

Эканлигини оламиз, яъни (9) тенглик сифатида бажарилади.

Энди (10) дан тескари тегишиликини кўрсатамиз. Фараз қилайлик, $\partial\varphi(x^0)/\partial z \leq 0$ ҳамда ихтиёрий $\varepsilon > 0$ мусбат сон z нуқтанинг ихтиёрий U_z атрофи берилган бўлсин. $z_1 = z + \delta(z - z)$ деб оламиз. Етарли кичик $\delta > 0$ учун $z_1 \in U_z$ га эга бўламиз. Ундан ташқари, $\partial\varphi(x^0)/\partial z$ нинг бўйича қавариқлигидан $\partial\varphi(x_0)/\partial z_1 < 0$ бўлади. Демак, етарли кичик $\varepsilon_1 \in]0, \varepsilon]$ учун $\varphi(x^0 + \varepsilon_1 z_1) \leq \varphi(x^0)$ тенгсизлик бажарилади, яъни $x^0 + \varepsilon_1 z_1 \in \Omega_2$, шунни исботлаш талаб қилинган эди.

Исбот қилинган теорема оптималлаштириш масалаларида тенгсизликлар типидаги чекланишларни таҳлил қилинша кўлланилади. Тенгликлар ёрдамида берилган тўплам учун уринма конус нимадан иборат Эканлигини аниқлаймиз (бундай тўпламга ички конус, равшанки, буш бўлади).

6-теорема. Фараз қилайлик, $\Omega = \{x \in R_n : g_i(x) = g_i(x^0), i = \overline{1, m}\}$ бўлсин, бу ерда $g_i(x)$, $i = \overline{1, m}$ функциялар x^0 нуқтада узлуксиз дифференциалланувчи. У ҳолда,

$$T(x^0 | \Omega) \subset \{z \in R_n : \text{grad } g'_i(x^0) z = 0, i = \overline{1, m}\}. \quad (11)$$

Агар бундан ташқари градиентлар векторлари $\text{grad } g_i(x^0)$, $i = \overline{1, m}$, чизиқли боғланмаган бўлсалар, (11) формулада тенглик ўринилади.

Исботи. Ушбу $g(x) = \{g_1(x), \dots, g_m(x)\}$ функцияни киритайлик. У ҳолда, $\Omega = \{z \in R_n : g(x) = g(x^0)\}$. Фараз қилайлик, $z \in T(x^0 | \Omega)$ бўлсин, яъни мос равища z ва нолга яқинлашувчи $\{z_k\} \in R_n$ ва $\varepsilon_k > 0$ кетма-кетликлар мавжуд бўладики, $g(x^0 + \varepsilon_k z_k) = g(x^0)$, $k = 1, 2, \dots$, бўлади. Лекин, $g(x^0 + \varepsilon_k z_k) - g(x^0) = [\partial g(x^0)/\partial x] z_k + O(\varepsilon_k)$ бўлганлигидан, (11) муносабат келиб чиқади.

Энди фараз қилайлик, $\text{grad } g_i(x^0)$, $i = \overline{1, m}$ векторлар чизиқли эркли бўлсин, яъни $\partial g(x^0)/\partial x = m \times n$ матрицанинг ранги m га тенг ва $[\partial g(x^0)/\partial x] z = 0$ бўлсин. $\Phi(t, u) = g(x^0 + tz + u' \partial g(x^0)/\partial x) - g(x^0)$ функцияни қараймиз. Равшанки, $\Phi(0, 0) = 0$, $\partial\Phi(0, 0)/\partial u = [\partial g(x^0)/\partial x] [\partial g(x^0)/\partial x] =$ махсус бўлмаган матрицидир. Ошкормас функция ҳақидаги теоремага кўра, шундай мусбат δ сон ва $u(t)$, $t \in]-\delta, \delta]$, $u(t)$ вектор-функция мавжуд бўладики, $u(0) = 0$; $\Phi(t, u(t)) = 0$, $t \in (-\delta, \delta)$; $du(0)/dt = -[\partial\Phi(0, 0)/\partial u]^{-1} \times \partial\Phi(0, 0)/\partial t = 0$ бўлади. $z(t) = z + u'(t) [\partial g(x^0)/\partial x]/t$, $t \in]0, \delta]$ деб олайлик. Унда $\lim_{t \downarrow 0} z(t) = z$ га эга бўламиз.

Бунда $g(x^0 + tz(t)) = g(x^0)$, яъни $z \in T(x^0 | \Omega)$.

Юқорида келтирилган тасдиқлар оптималлаштириш масалаларини текширишни қандайдир конуслар тизимининг кесишмаслиги шартларини олишга келтириш имконини беради. Одатда бундай шартлар қўшма конуслар деб аталган конуслар атамаларида ифода қилинади.

Фараз қилайлик, K конус R_n фазодаги (учи нолда бўлган) конус бўлсин. Барча $x \in K$ лар учун $x' x^* \leq 0$ ни қаноатлантирувчи $x^* \in R_n$ векторлар тўплами буш бўлмаган қавариқ ёпиқ конусни ҳосил қиласди. У K га нисбатан қутубли деб аталади ва K^* орқали белгиланади.

7-теорема. Фараз қилайлик, K_1, K_2 қавариқ конуслар бўлсин. У ҳолда,

$$(K_1 \cap K_2)^* \supset K_1^* + K_2^*. \quad (12)$$

Агар ундан ташқари, $K_1 \cap K_2^* \neq \emptyset$ бўлса, (12) да тенглик уринли бўлади ($K^* - K$ конуснинг ички қисми).

Исботи. (12) тегишилилик ўз-ўзидан равшан. Теореманинг иккинчи қисмини исботлаймиз. Фараз қилайлик, $K_1 \cap K_2^* \neq \emptyset$ бўлсин. Дейлик, $x^* \in (K_1 \cap K_2)^*$ бўлсин. R_{n+1} фазада иккита $\tilde{K}_1 = \{(x, \mu) : x \in K_1, \mu \geq 0\}$, $\tilde{K}_2 = \{(x, \mu) : x \in K_2, \mu \leq x' x^*\}$ тўплами қараймиз. Фаразимизга кўра, $\tilde{K}_2^0 = \{(x, \mu) : x \in K_2, \mu < x' x^*\} \neq \emptyset$. Бунда $\tilde{K}_1 \cap \tilde{K}_2^0 = \emptyset$. Ҳақиқатан, агар $(x, \mu_1) \in \tilde{K}_1 \cap \tilde{K}_2^0$ деб фараз қиласак, $x_1 \in K_1 \cap K_2$, $x_1 x^* > 0$ га эга бўламиз, бу $x^* \in K_1 \cap K_2^*$ деган фаразимизга эиддир. Шундай қилиб, $K_1 \cap K_2^* = \emptyset$. Демак, K_1 ва \tilde{K}_2 тўпламлар ажралувчи, яъни шундай бир вақтда нолга тенг бўлмаган x_1^* вектор ва γ сон мавжуд бўладики,

$$\begin{aligned} x' x_1^* + \gamma \mu &\leq 0, \forall \{x, \mu\} \in K_1, \\ x' x_1^* + \gamma \mu &\geq 0, \forall \{x, \mu\} \in K_2, \end{aligned} \quad (14)$$

(бу ерда $\{0, 0\} \in K_1 \cap K_2$ эканлиги ҳисобга олинади).
 (13) дан барча $x \in K_1$ лар учун, $x' x^* \leq 0$ эканлиги келиб чиқади, яъни $x_1^* \in K_1^*$ ва $\gamma \leq 0$. Бунда $\gamma \neq 0$, чунки акс холда (14) дан барча $x \in K_2$ лар учун $x' x^* \geq 0$ эканлиги келиб чиқар эди. Бу эса, $x_1^* \neq 0$ бўлганлигидан, K_1 ва K_2 конусларнинг ажralувчан эканлигини англатиб, $K_1 \cap K_2^* \neq \emptyset$ деган фаразимизга зиддир. Шундай қилиб, $\gamma < 0$. Умумийликни бузмасдан $\gamma = -1$ деб ҳисоблаш мумкин. (14) дан барча $x \in K_2$ лар учун $x' x^* - x' x^* \geq 0$ эканлигини оламиз, яъни $x_2^* = x^* - x_1^* \in K_2^*$, теорема исботланди.

7-теоремадан фойдаланиб ажralувчанлик теоремасининг қавариқ конуслар учун қандайдир умумлашмаси ҳисобланган Дубовицкий — Милотинчининг иккинчи теоремаси ўриниди эканлигига ишончи ҳосил қилиш қийин эмас.

8-теорема. Фараз қилайлик, K_1, K_2, \dots, K_m конуслар R_n да очиқ қавариқ конуслар бўлиб, K_0 қавариқ конус бўлсин. $\bigcap_{i=0}^m K_i = \emptyset$ бўлиши учун шундай бир вақтда нолга син. $\bigcap_{i=0}^m K_i = \emptyset$ бўлиши учун шундай бир вақтда нолга син. $x_i^* \in K_i^*, i = \overline{0, m}$, векторлар мавжуд бўлиб,

$$x_0^* + x_1^* + \dots + x_m^* = 0 \quad (15)$$

тенгликнинг бажарилиши зарур ва етарлидир.

(15) тенглик Эйлер тенгламаси деб аталади.
 Исботи. Зарурйлиги. $l, 0 < l \leq m$ деб шундай индексни белгилаймиз, $\bigcap_{i=0}^{l-1} K_i \neq \emptyset$, лекин $\bigcap_{i=0}^{l-1} K_i = \emptyset$ бўлсин. У ҳолда K_l ва $K = \bigcap_{i=0}^l K_i$ қавариқ конуслар ажralувчанлар, яъни шундай ноль бўлмаган x^* вектор мавжуд бўладики, барча $x \in K$ лар учун $x' x^* \leq 0$ ва $x \in K_l$ лар учун $x' x^* \geq 0$ бўлади. 7-теоремани қўллаб $x_i^* \in K_i^*, i = \overline{0, l-1}$ ларда $x^* = x_0^* + x_1^* + \dots + x_{l-1}^*$ эканлигини оламиз. $x_l^* = -x^*, x_l^* = 0, i = l+1, m$ деб олиб, Эйлер тенгламасига келамиз.

Аксинча, қандайдир $x_i^* \in K_i^*, i = \overline{0, m}$ лар учун (15) тенглик бажарилсин, шунинг билан бирга $x_i^*, i = \overline{0, m}$ векторлар ичida ҳеч бўлмаганда биттаси нолдан фарқли. (15) даги нолдан фарқли векторга мос индексни $i_0, 0 \leq i_0 \leq m$ деб белгилаймиз. У ҳолда барча $x \in K_{i_0}$ лар учун $x' x_{i_0}^* \leq 0$ ва (15) га асосан барча $x \in K = \bigcap_{i \neq i_0} K_i$ лар учун $x' x_{i_0}^* \geq 0$, яъни $x_{i_0}^*$ вектор K_{i_0} ва K тўпламларни ажратади. Бу эса $K \cap K_{i_0} = \bigcap_{i=0}^m K_i = \emptyset$ эканлигини англатади. Теорема исботланди.

Изоҳ. Биринчи ва иккинчи теоремалар—оптималликнинг тўғри ва иккапланма шартларидан иборатdir.

Кўшма конусларга мисоллар келтирамиз.

Фараз қилайлик, $\varphi(x)$ — субвазиқли функционал бўлсин, яъни ихтиёрий $x_1, x_2 \in R_n$ лар учун $\varphi(x_1 + x_2) \leq \varphi(x_1) + \varphi(x_2)$ ва ихтиёрий $x \in R_n, \lambda \geq 0$ лар учун $\varphi(\lambda x) = \lambda \varphi(x)$. Ушбу $K = \{z \in R_n : \varphi(z) < 0\}$ тўпламни қараемиз. Равшани, K очиқ қавариқ конусdir.

9-теорема. Фараз қилайлик, $K \neq \emptyset$ бўлсин. У ҳолда, $K^* = \{\alpha x^* : \alpha \geq 0, z' x^* \leq \varphi(z) \text{ барча } z \in R_n \text{ лар учун}\}. \quad (16)$

Исботи. (16) нинг ўнг томонида турган тўпламни K_1 орқали белгилаймиз. $y^* \in K_1$ бўлсин. У ҳолда ихтиёрий $z \in K$ учун $z' y^* = \alpha z' x^* \leq \alpha \varphi(z) \leq 0$ ни оламиз, яъни $y^* \in K^*$. Энди $y^* \in K^*$ бўлсин. Барча $z \in \bar{K} = \{z \in R_n : \varphi(z) \leq 0\}$ лар учун $z' y^* \leq 0$ эканлиги ўз-ўзидан равшан, яъни $y^* \in \bar{K}^*$. Фараз қилайлик, $y^* \in K_1$ бўлсин. У ҳолда y^* векторни қавариқ ёпиқ K_1 конусдан қатъни ажратиш мумкин, яъни шундай $z \in R_n$ вектор мавжуд бўладики, барча $\alpha \geq 0$ лар ва $z' x^* \leq \varphi(z), z \in R_n$ ни қаноатлантирувчи $x^* \in R_n$ лар учун

$$\alpha z' x^* < z' y^* \quad (17)$$

бўлади. $\alpha = 0$ бўлганда (17) дан, $z' y^* \geq 0$ тенгислизники оламиз. $y^* \in \bar{K}^*$ бўлганлигидан, теоремани исбот қилиш учун, $\varphi(z) \leq 0$ эканлигини кўрсатиш етарли. (17)ни $\alpha > 0$ га бўлиб ва α ни ∞ га интилтириб, $z' x^* \leq \varphi(z), z \in R_n$ ни қаноатлантирувчи барча $x^* \in R_n$ лар учун $z' x^* \leq 0$ эканли-

гини оламиз. Фараз қилайлик, $\varphi(\bar{z}) > 0$ бўлсин. У ҳолда, $\{\bar{z}, 0\} \in R_{n+1}$ вектор қавариқ ёпиқ $M = \{z, \mu\} \in R_{n+1}$: $\{\varphi(z) \leq \mu\}$ конусга қарашли бўлмайди. Ажралувчаник ҳақидаги теоремага кўра, шундай $\{x_1^*, \beta\} \in R_{n+1}$ вектор топиладики, барча $\{z, \mu\} \in M$ лар учун

$$\beta\mu + z'x_1^* < \bar{z}'x_1^* \quad (18)$$

бўлади. (18) дан $z = \bar{z}$ бўлганда $\beta < 0$ эканлиги келиб чиқади. Умумийликни бузмасдан, $\beta = -1$ деб ҳисоблаймиз. Барча $z \in R_n$ лар учун

$$z'x_1^* < \varphi(z) + \bar{z}'x_1^* \quad (19)$$

еканлигини оламиз. $z = 0$ бўлганда (19) дан $\bar{z}'x_1^* > 0$ эканлиги келиб чиқади. Фараз қилайлик, $z \in R_n$ бўлсин. У ҳолда ихтиёрий $\alpha > 0$ учун

$$\alpha z'x_1^* < \varphi(\alpha z) + \bar{z}'x_1^*$$

$\varphi(x)$ нинг субвазиқлигини ҳисобга олганда охирги тенгисизликдан $z'x_1^* \leq \varphi(z)$, $z \in R_n$ эканлиги келиб чиқади ва юқорида исбот қилинганига кўра, x_1^* вектор учун $\bar{z}'x_1^* \leq 0$ тенгисизлик бажарилиши керак. Олинганд эндият теоремани исботлайди.

9-теореманинг исботига ухшаш равишда қўйидаги тасдиқнинг тўғри эканлигига ишонч ҳосил қилиш қўйин эмас.

10-теорема. Фараз қилайлик, $x_i^* \in R_n$, $i = \overline{1, m}$ бўлсин. $K = \{z \in R_n : z'x_i^* = 0, i = \overline{1, m}\}$ деб оламиз. У ҳолда

$$K^* = \{x^* = \sum_{i=1}^m \alpha_i x_i^*, \alpha_i \in R, i = \overline{1, m}\}.$$

Қўйидаги

$$f(x) \rightarrow \min, g_i(x) \leq 0, i = \overline{1, m} \quad x \in \Omega, \quad (20)$$

масалани қараймиз. Бу ерда $\Omega \subset R_n$; $f(x)$, $g_i(x)$, $i = \overline{1, m}$ лар R_n да скляр функциялар. Дейлик, x^* (20) масаланинг локал оптимал режаси бўлсин. $\Omega_0 = \Omega$; $\Omega_i = \{x \in R_n : g_i(x) < 0\}$, $i = \overline{1, m}$; $\Omega_{m+1} = \{x \in R_n : f(x) < f(x^*)\}$ деб белгилаймиз. У ҳолда ўз-ўзидан равшаник, $\bigcap_{i=0}^{m+1} \Omega_i \cap U = \emptyset$, бу ер-

да U x^* нуқтанинг қандайдир атрофидир. Фараз қилайлик, $f(x)$, $g_i(x)$, $i = \overline{1, m}$ функциялар x^* нуқтада йўналишлар бўйича текис дифференциалланувчи бўлсин. $I(x^*)$ деб, $g_i(x^*) = 0$ бўлган $i = \{1, 2, \dots, m\}$ индекслар тўпламини белгилаймиз. $i = \{1, 2, \dots, m\} \setminus I(x^*)$ учун $I(x^* | \Omega) = R_n$ ва $I(x^* | U) = R_n$ бўлганлигидан, 4-ва 5-теоремалардан қўйидаги натижалар келиб чиқади:

$$\partial f(x^*) / \partial z < 0; \partial g_i(x^*) / \partial z < 0, i \in I(x^*); z \in T(x^* | \Omega),$$

тизим (z га нисбатан) биргаликда бўлмайди. Ифодаланган оптималликнинг зарурийлик шарти конуслар тизимининг кесиши маслик шартидан иборатdir. Қўшимча равишда йўналишлар бўйича ҳосилалар, яъни $\partial f(x^*) / \partial z, \partial g_i(x^*) / \partial z, i = \overline{1, m}$, z нинг функциялари сифатида қавариқ, $T(x^* | \Omega)$ эса қавариқ конус бўлсин деб фараз қиласми.

11-теорема. Фараз қилайлик, x^* элементлари юқорида санаб ўтилган шартларни қонаотлантирувчи (20) масаланинг локал оптимал режаси бўлсин. У ҳолда бир вақтда нолга тенг бўлмаган, манифиймас λ_i , $i = \overline{0, m}$ сонлар ва шундай $x_i^* \in R_n$, $i = \overline{0, m}$ векторлар мавжуд бўлади, барча $z \in R_n$ лар учун

$$z'x_0^* \leq \partial f(x^*) / \partial z,$$

$z'x_i^* \leq \partial g_i(x^*) / \partial z, i = \overline{1, m}$ барча $z \in R_n$ лар учун; (21)

$$\sum_{i=1}^m \lambda_i z'x_i^* \geq 0 \text{ барча } z \in T(x^* | \Omega) \text{ лар учун}; \quad (22)$$

$$\lambda_i g_i(x^*) = 0, i = \overline{1, m} \quad (23)$$

бўлади.

Агар шундай $z \in T(x^* | \Omega)$ вектор мавжуд бўлиб, $\partial g_i(x^*) / \partial z < 0, i \in I(x^*)$ бўлса, $\lambda_0 > 0$ бўлади.

Исботи. Қўйидаги белгилашларни киритамиз: $K_0 = \{z \in R_n : \partial f(x^*) / \partial z < 0\}$, $K_i = \{z \in R_n : \partial g_i(x^*) / \partial z < 0\}$, $i \in I(x^*)$, $K_{m+1} = T(x^* | \Omega)$. Фараз қилайлик, $K_i \neq \emptyset, i \in I(x^*) \cup \{0\}$. Юқорида исбот қилинганига кўра, ёзилган тўпламлар бўш кесиши мага эгадирлар. 8-теоремага асосан, бир вақтда ноль бўлмаган шундай $y_i^* \in K_i^*$, $i \in I(x^*) \cup \{0, m+1\}$ векторлар мавжуд бўлади, $\sum_{i \in I(x^*) \cup \{0, m+1\}} y_i^* = 0$ бўлади. 9-теоремага

асосан $y_i^* = \lambda_i x_i^*$, бу ерда барча $z \in R_n$, $i \in I(x^*)$ лар учун $\lambda_i \geq 0$, $z' x_i^* \leq \partial f(x^*) / \partial z$, $z' x_i^* \leq \partial g_i(x^*) / \partial z$. Қилингандыкта $\lambda_i \geq 0$, $x_i^* \neq 0$, $i \in I(x_0) \cup \{0\}$ га эга болады. Шунинг учун, λ_i , $i \in I(x_0) \cup \{0\}$ сонлар ичида албатта нолдан фарқлары бўлади. $y_{m+1}^* \in T^*(x^* | \Omega)$ бўлганидан, барча $z \in T(x^* | \Omega)$ лар учун $\sum_{i \in I(x^*) \cup \{0\}} \lambda_i z' x_i^* \geq 0$ бўлади.

$i = \{1, 2, \dots, m\} \setminus I(x^*)$ бўлганда $\lambda_i = 0$ деб оламиз, x_i^* вектор сифатида эса барча $z \in R_n$ лар учун $z' x_i^* \leq \partial g_i(x^*) / \partial z$ ни қаноатлантирувчи R_n дан олинган ихтиёрий векторни (бундай вектор $\partial g_i(x^*) / \partial z$ з нинг қавариқ функцияси бўлганидан мавжуд бўлади) танлаймиз. Шундай қилиб, (21) — (23) шартлар бажарилади.

Агар бирор $i_0 \in I(x^*) \cup \{0\}$ учун K_{i_0} конус бўш бўлса, $\alpha_i = 1$, $x_i^* = 0$; $\alpha_i = 0$, $x_i^* \in (21)$ ни қаноатлантирувчи ихтиёрий вектор, $i = \{1, 2, \dots, m\} \setminus \{i_0\}$ деб оламиз. Бу ҳолда (21) — (23) шартлар яна бажарилган бўлади. 11-теореманинг биринчи қисми исботланди. Иккинчи қисми эса тескарисини фараз қилиш йўли билан осон исботланади.

12-теорема. Фараз қиласлик, 11-теореманинг шартлари бажарилсан. У ҳолда бир вақтда нолга тенг бўлмаган λ_i , $i = \overline{0, m}$, сонлар мавжуд бўладики, б арча $z \in T(x^* | \Omega)$ лар учун

$$\lambda_0 \partial f(x^*) / \partial z + \sum_{i=1}^m \lambda_i \cdot \partial g_i(x^*) / \partial z \geq 0 \quad (24)$$

ва (23) шарт ўринли бўлади.

Агар шундай $z \in T(x^* | \Omega)$ вектор мавжуд бўлсаки, $\partial g_i(x^*) / \partial z < 0$, $i \in I(x^*)$ бўлса, $\lambda_0 > 0$ бўлади.

(24) шарт (21) — (23) шартларнинг ўз-ўзидан кўриниш турган натижасидир. (24) шартдан (21), (22) шартларни қаноатлантирувчи $x_i^* \in R_n$, $i = \overline{1, m}$ векторларнинг мавжудлиги ҳам келиб чиқади. Шундай қилиб, 11, 12-теоремаларнинг тасдиқлари эквивалентдир. (24) шарт (ва (22) шарт) Лагранж кўпайтишчилари қоидасининг вариантидан иборатдир. Ундан қавариқ программалашсининг классик Кун — Таксер теоремаси осон келтириб чиқарилади (II бобга қ.). Бунга ишонч ҳосил қилиш учун Ω тўплам ва φ функция қавариқ бўлганда $x \in \Omega$ бўлса, $x - x^* \in T(x^* | \Omega)$ ва ихтиёрий $z \in R_n$

учун $\partial \varphi(x^*) / \partial z \leq \varphi(x^* + z) - \varphi(x^*)$ эканлигини қайд этиш етарилидир.

11, 12-теоремалар чекланишлари тенгсизликлар типида бўлган чизиқсиз программалаш масаласида умумий зарурий шартларни ифодалайди. Улардан қандай қилиб чекланишлар тенгликлар типида бўлган масалалар учун экстремум шартларни олиш мумкинлигини кўрсатамиш.

Кўйидаги масалани қараймиз:

$$f(x) \rightarrow \min, \quad g_i(x) \leq 0, \quad i = \overline{1, m},$$

$$g_i(x) = 0, \quad i = \overline{m+1, l}, \quad (25)$$

Худди аввалгидек, $f(x)$, $g_i(x)$, $i = \overline{1, m}$ функциялар нуқтада барча йуналишлар бўйича текис дифференциалланувчи ва уларнинг йуналишлар бўйича ҳосилалари қавариқ функциялар бўлсин деб фараз қиласиз. $g_i(x)$, $i = \overline{m+1, l}$ функцияларга нисбатан, улар x^* нуқтада узлуксиз дифференциалланувчи деб фараз қиласиз.

Агар $\Omega = \{x \in R_n : g_i(x) = 0, i = \overline{m+1, l}\}$ деб белгиласак, (25) масала (20) кўринишини олади. Фараз қиласлик, $x^* \in (25)$ масаланинг локал оптимал режасидан иборат бўлиб, $\text{grad } g_i(x^*)$, $i = \overline{m+1, l}$ градиентлар чизиқли боғланмаган бўлсин. У ҳолда, 6-теоремадан $T(x^* | \Omega)$ уринма конусининг $\{z \in R_n : z' \text{grad } g_i(x^*) = 0, i = \overline{m+1, l}\}$ фазоости билан устмас у тушиши келиб чиқади. 11-теорема бир вақтда нолга тенг бўлмаган шундай манфиймас λ_i , $i = \overline{0, m}$ сонлар ва шундай $x_i^* \in R_n$, $i = \overline{0, m}$, $x^* \in T(x^* | \Omega)$ векторларнинг мавжудлигини тасдиқлайди, (21), (23) шартлар бажарилади ва $\sum_{i=0}^m \lambda_i x_i^* + x^* = 0$ бўлади. Лекин, 10-теоремага асосан,

$$x^* = \sum_{i=m+1}^l \lambda_i \text{grad } g_i(x^*), \quad \text{бу ерда } \lambda_i, \quad i = \overline{m+1, l} \quad \text{— қандайдир ҳакиқий сонлар. Шундай қилиб,}$$

$$\sum_{i=0}^m \lambda_i x_i^* + \sum_{i=m+1}^l \lambda_i \text{grad } g_i(x^*) = 0$$

эканлигини оламиз ва демак,

$$\lambda_0 \partial f(x^0) / \partial z + \sum_{i=1}^m \lambda_i \partial g_i(x^0) / \partial z + \sum_{i=m+1}^l \lambda_i z' \operatorname{grad} g_i(x^0) \geqslant \\ \geqslant 0, \forall z \in R_n. \quad (26)$$

Агар $\operatorname{grad} g_i(x^0)$, $i = \overline{m+1, l}$ векторлар чизиқли бөлгөннөң бүлсалар, шундай бир вақтда нолга тенг бўлмаган

$$\lambda_i, i = \overline{m+1, l} \text{ сонлар мавжуд бўладики, } \sum_{i=m+1}^l \lambda_i \times \\ \times \operatorname{grad} g_i(x^0) = 0 \text{ бўлади. } \lambda_i = 0, i = \overline{0, m} \text{ деб олиб, бўлганда } \lambda_i > 0, i = \overline{m+1, l} \text{ шарт бажарилишига ишонч ҳосил қиласмиш. Шундай қилиб, қуйидаги тасдиқ исботланди.}$$

13-теорема. Фараз қиласмиш, x^0 — элементлари юқорида келтирилган шартларни қаноатлантирувчи (25) масаланинг локал оптимал режаси бўлсан. У ҳолда, шундай бир вақтда нолга тенг бўлмаган $\lambda_i, i = \overline{0, l}$ сонлар мавжуд бўладики, $\lambda_i \geqslant 0, i = \overline{0, m}$ ва (23), (26) шартлар бажарилади.

Агар $\operatorname{grad} g_i(x^0), i = \overline{m+1, l}$ векторлар чизиқли эркали бўлсалар, $\sum_{i=0}^m \lambda_i > 0$ бўлади. Агар бундан ташқари, шундай $\bar{z} \in R_n$ вектор мавжуд бўлсанки, $\partial g_i(x^0) / \partial \bar{z} < 0, i = \overline{1, m}, z' \operatorname{grad} g_i(x^0) = 0, i = \overline{m+1, l}$ бўлса, $\lambda_0 < 0$ бўлади.

Экстремал масалалар назарияснда юқорида келтирилганлар (*аргументлар фазосида*) билан бир қаторда образлар фазосида локал яхинлаштиришлар усули ҳам кенг қўлланнилади. (20) масалага қайтамиз. Фараз қиласмиш, $U - x^0$ нуқтанинг атрофи бўлсан. R_{n+1} фазода бирор $x \in \Omega \cup U$ учун, $A = \{(y_0, y_1, \dots, y_m) : y_0 \geqslant f(x) - f(x^0), y_i \geqslant g_i(x), i = \overline{1, m}\}$ тўпламни киритамиз. Агар x^0 — локал оптимал режа бўлса, x^0 нуқтанинг шундай U атрофи мавжуд бўладики, $A \cap K_- = \emptyset$ бўлади, бўлганда $K_- = \{y \in R_{m+1} : y_i < 0, i = \overline{0, m}\}$. Бунда $y^0 = \{\theta, g_1(x^0), \dots, g_m(x^0)\}$ нуқта A тўпламга ва K_- тўпламнинг ёпилмасига қарашли бўлади. 4-теоремага асоссан, $T(y^0 | A) \cap I(y^0 | K_-) = \emptyset$.

Лемма. $y^0 \in \overline{K_-}$ бўлсан. У ҳолда,

$$I(y^0 | K_-) = \{y - \alpha y^0 : y \in K_-, \alpha \geqslant 0\}$$

бўлади.

Исботи. $z \in I(y^0 | K_-)$ бўлсан. У ҳолда, етарли кичик $\varepsilon > 0$ сон учун $y^0 + \varepsilon z \in K_-$ га эга бўламиш, ёки K_- — конус бўлганлигидан, $y = \varepsilon^{-1} y^0 + z \in K_-$. Бундан $z = y - \alpha y^0$, бўлганда $\alpha = \varepsilon^{-1} > 0$. Аксинча, $z = y - \alpha y^0$ бўлсан, бўлганда $y \in K_-$, $\alpha \geqslant 0, z \in I(y^0 | K_-)$ эканлигини кўрсатамиз. K_- — очиқ конус бўлганлигидан, y нуқтанинг шундай U_1 атрофи топиладики, $U_1 \subset K_-$ бўлади. Ўз-ўзидан кўриниб турбидики, $U = U_1 - \alpha y^0 - z$ нуқтанинг атрофи. Шундай ε_0 мусбат сонни танлаб оламизи, $\varepsilon_0 \alpha < 0$ бўлсан. У ҳолда, агар $z_1 \in U, \varepsilon \in]0, \varepsilon_0[$ бўлса, $y^0 + \varepsilon z_1 = y^0 + \varepsilon y_1 - \varepsilon \alpha y^0 = (1 - \varepsilon \alpha)y^0 + \varepsilon y_1$, бўлганда $y_1 \in U_1$ бўлади. Лекин $\varepsilon y_1 \in K_-$, $(1 - \varepsilon \alpha)y^0 \in \overline{K_-}$. Демак, агар $z_1 \in U$ бўлса, $y^0 + \varepsilon z_1 \in K_-$ бўлади, яъни $z \in I(y^0 | K_-)$.

Энди, агар $f(x), g_i(x), i = \overline{1, m}$, функцияларни x^0 нуқтада йўналишлар бўйича дифференциалланувчи деб фараз қиласак, $T(y^0 | A)$ конус $A_1 = \{y \in R_{m+1} : y_0 \geqslant f(x^0) / \partial z, y_i \geqslant \partial g_i(x^0) / \partial z, i = \overline{1, m}\}$ бирор $z \in T(x^0 | \Omega)$ да тўпламни ўз ичига олишига ишонч ҳосил қилин эмас. Агар $T(x^0 | \Omega)$ конус қавариқ бўлиб, йўналишлар бўйича ҳосилалар қавариқ функциялардан иборат бўлса, A_1 — қавариқ конус бўлади ва ажратувчанинг ҳақидаги теоремадан фойдаланиш мумкин. Шундай ноль бўлмаган $\lambda = \{\lambda_0, \lambda_1, \dots, \lambda_m\} \in R_{m+1}$ вектор мавжуд бўладики, барча $y \in A_1$ лар учун $\lambda'y \geqslant 0$ ва барча $y \in K_-, \alpha \geqslant 0$ лар учун $\lambda'(y - \alpha y^0) \leqslant 0$. Охири шартдан $\lambda_i \geqslant 0, i = \overline{0, m}, \lambda_i g_i(x^0) = 0, i = \overline{1, m}$ эканлиги келиб чиқади. Биринчи шартдан барча $z \in T(x^0 | \Omega)$ лар учун

$$\lambda_0 \partial f(x^0) / \partial z + \sum_{i=1}^m \lambda_i \partial g_i(x^0) / \partial z \geqslant 0$$

кўпайтиувчилар қондасини оламиш. Шундай қилиб, яна 12-теоремага келамиш.

Экстремумнинг зарурий шартларини келтириб чиқаришнинг юқорида келтирилган услуби $f(x), g_i(x), i = \overline{1, m}$ функциялар йўналишлар бўйича дифференциалланувчи бўлмаган ҳолда ҳам қўлланилиши мумкин. Бунда оптималлик шартлари йўналишлар бўйича ярим ҳосилалар, қавариқ маъжоритлар ва X к. терминларида ифода қилинади. Лекин бўлганда масалалар мазкур ўқув қўлланмаснда қаралмайди.

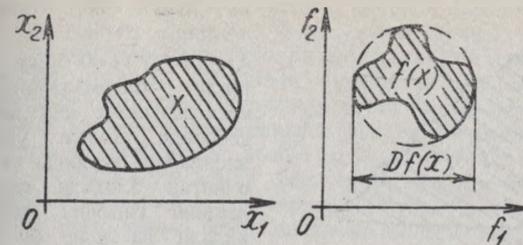
6- §. ВЕКТОРЛИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ

Экстремал масалалар назариясіда бир вақтда бир неча мақсад функцияларини минималлаштириш масалалари амалда көнг ёйнілган бўлиб, таңланадиган ечимлар (режалар) бир нечга кўрсаткичлар бўйича баҳоланадиган вазиятлар билан боғлиқ равишда юзага келди. Мазкур параграфда оптималлаштириш усулларининг янги соҳасидан дастлабки маълумотлар келтирилади.

1. Самарали режалар. Фараз қиласык, берилган X режалар түпламида q та $f_1(x), \dots, f_q(x)$ мақсад функциялари аниқланган бўлиб, улар $f(x) = \{f_1(x), \dots, f_q(x)\}$.

q — вектор — мақсад функциясын ҳосил қилисин. Бундан бўён битта мақсад функциясига минимум берувчи x° режани скаляр оптимал режа деб атамиз. Векторли оптималлаштириши масаласи вектор оптимал режа x° ни куришдан иборат бўлиб, унинг асосида мақсад функцияларининг берилган тизимининг минимумга эришишинге интилиш ётади. Ҳар бир мақсад функцияси бўйича скаляр оптимал режа мавжуд бўлган вазият экстремалдан ҳоли бўлиб, амалда уни амалга ошириш мумкин эмес, назарий жиҳатдан қизиқ эмес ва бундан бўён қаралмайди. Шундай вазият умумий ҳисобланадики, унда битта мақсад функцияси бўйича скаляр оптимал бўлган ҳар бир режа учун қолган функциялардан ҳеч бўлмагандага биттасининг қийматини камайтиришга келтирадиган вариация мавжуд бўлади. Бу вазиятда вектор оптимал режанинг таърифини қаидай бериш керак? Векторли оптималлаштириш масалаларининг элементлари ҳақида юқорида келтирилган маълумотлар умуман олганда бу саволга жавоб бериш учун етарли эмас.

Ихтиёрий оптималлаштириш масаласи қаралаётганда тушунарлики, режалар түплами X буш бўлмаслиги зарур. Оптималлаштириш муаммоси $f(X)$ түпламнинг диаметри $Df(X)$ натижага имконият борича яқинлашиш даражасини характерловчи берилган $\varepsilon \geq 0$ сондан катта бўлгандагина вужудга келиши ҳам тушунарлидир. Агар $Df(X) \leq \varepsilon$ бўлса, ихтиёрий $x \in X$ режа мақсад функцияларига қониқарли қийматларни беради ва танлаш муаммоси мавжуд бўлмайди. Оптимал режани танлаш муаммоси фақат $Df(X) > \varepsilon$ бўлганда юзага келади, чунки натижага $x \notin X$ ни танлашга узвий боғлиқдир: бир хил режаларда мақсад функциялари (бир қисми ёки барчаси) минимал қийматларга яқин қиймаглар қабул қиласи, бошқаларида эса — бу қийматлар минималлардан узоқроқ бўлади (III. 8- чизма).

III.8- чизма.

$q = 1$ бўлган скаляр ҳолда x° режа учун $f(x) \leq f(x^\circ)$ тенгсизликни қаноатлантирувчи $x \in X$, $f(x) \neq f(x^\circ)$ бошқа режа мавжуд бўлмаса, x° оптимал режа деб атади. Шунга ўхаш, векторли ҳолда самарали режа x° тушунчасини шундай киритамизки, унинг учун

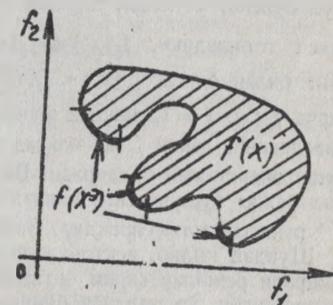
$$f(x) \leq f(x^\circ) \quad (1)$$

тенгсизликни қаноатлантирувчи бирорта ҳам x , $f(x) \neq f(x^\circ)$ режа мавжуд бўлмасин.

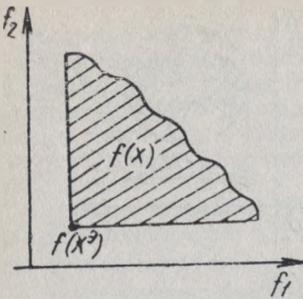
$q = 2$ бўлганда самарали режаларининг X түпламида ўринни III.9- чизма бўйича кўргазмали тасаввур қилиш мумкин, бу ерда самарали режалар түплами X° га мос келган $f(X^\circ)$ түплама йўғон ҳизиқ билан ажратилган.

Скаляр ҳолда (1) тенгсизлик X инг ичida шундай X° түпламости ажратадики, $Df(x^\circ) = 0$ бўлади. $q \geq 2$ бўлганда принципиал ўзгариш юз беради: X° түпламда $Df(x^\circ)$ тенгсизлик бажарилади.

Агар берилган $\varepsilon > 0$ учун $Df(X^\circ) \leq \varepsilon$ тенгсизлик бажарилса, векторли оптималлаштириш масаласи аниқланган дейилади. Бунда түпламнинг элементлари масаланинг си-

III.9- чизма.

III.10-чизма.

зариясіда юқоридаги каби, құйилишида масала аниқланмаган, яғни $Df(x^v_0) > \epsilon$ болған ҳол умумий ҳисобланади.

Бұл ҳолда X түплемде танлашынг бөшланғич мұаммоси түплемде танлаш мұаммосындағы үтады, чунки құйидаги теорема үрнілі.

Теорема. Векторлы оптималлаштириш масаласыннан ҳар бир ечими x^v_0 аниқланышига боғлиқ бўлмасдан, самарали режедан иборатдир.

Исботи. Фараз қилайлик, ундай бўлмасин: яғни X түплемга қарашли бўлмаган x^v_0 вектор оптималь режа мавжуд бўлсин, у ҳолда, шундай x^* режа ва $f_{i^*}(x)$ мақсад функцияси топилади, $f_i(x^*) \leq f_i(x^v_0)$, $i = 1, q$ бўлади. Шунинг билан бирга $f_{i^*}(x^*) < f_{i^*}(x^v_0)$. Бу эса, x^* режаныннан барча $f_i(x)$, $i \neq i^*$ мақсад функциялари бўйича x^v_0 дан ёмон әмаслигини, лекин $f_{i^*}(x)$ мақсад функцияси бўйича эса қатъий яхши эканлигини билдиради. Шунинг учун, «векторлы оптималь режа» тушунчасига қандай маъно берилса ҳам, x^* режа x^v_0 режедан маъқулроқдир. Зиддият теоремани исботлайди.

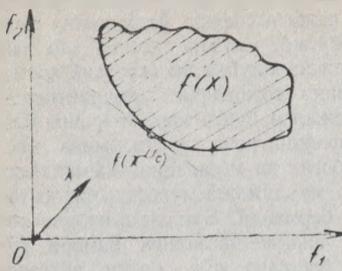
Шундай қилиб, векторлы оптималлаштириш масалаларида самарали режедар «ярим оптималь» режедар сифатида, оралиқ натижада каби, ўз роллари бўйича, скаляр шартсиз минималлаштириш масалаларидаги стационар нұқталарни әслатади. Бундай талқында келтирилган теоремага минимумнинг зарурый шартлари ҳақидаги теоремаларни мос қўйиш мүмкін. Лекин обьектларнинг қаралаётган иккі группаси орасыда мухим фарқ мавжуд. Стационар нұқталар ва минимумнинг

ми, яғни вектор оптималь режедар x^v_0 деб аталади. Агар $Df(x^v_0) = 0$ бўлса, векторлы оптималлаштириш масаласи тўла аниқланган дейилади. Бунга ўхаш масалалар юқорида тилга олинган алоҳида масалаларнинг синфини ташкил қиласи ва улар бу ерда қаралмайди. Уларга $q = 2$ бўлганда III.10-чизмада тасвириланган ҳолат мос келади. Векторлы оптималлаштириш натижасида иборат ва масаланинг элементлари ҳақида юқорида келтирилган маълумотта мувоғиқ бирор нағұнаның йүқолишига имкон бермайди. Бундан векторлы оптималлаштириш масаласыннан аниқланмаганлыги намоён бўлади. Аниқмаслики (ёки бощача сўз билан айтганда $Df(X^v_0)$ сонни) камайтириш учун векторлы оптималлаштириш масаласыннан қўйилишида қўшимча маълумот киритиш зарурдир.

2. Танлаш принциплари. Векторлы оптималлаштириш масаласын аниқ қилиш имконини берадиган берилган маълумот билан қўшимча маълумот түплеми танлаш принципи деб аталади. Ҳар бир танлаш принципи, x^v_0 векторлы оптималь режани қуришнинг маълум қоидалари (тадбирлари) билан бирга бўлади деб ҳисоблаймиз. Танлаш принципи тўла дейилади, агар x^v_0 ни қуришнинг танлаш принципига мос қоидалари q та параметрларга боғлиқ бўлиб, бу боғлиқлик шундай бўлсанки, 1) параметрларнинг жоиз қийматларининг ҳар бир түплеми учун x^v_0 режа самарали бўлса; 2) ҳар бир самарали режа параметрларнинг жоиз қийматларининг қандайдир термаси сифатида олинни мумкин бўлса. Агар танлаш принципи қандайдир скаляр функцияларнинг минималлаштиришга келтирилса, у скалярланувчи дейилади.

Векторлы оптималлаштиришнинг қавариқ масалалари учун танлаш принципларининг бирмунча тарқалғанларини қараймиз. Уларда $f_*(X) = \{y : y \geq f(x)\}$; барча $x \in X$ лар учун түплем қавариқдир.

Мақсад функцияларини ўртачаласи. Фараз қилайлик, бөшланғич маълумотга қўшимча $\lambda_i > 0$, $i = 1, q$, $\sum_{i=1}^q \lambda_i = 1$ сонлар берилган бўлсанни. λ_i сон i — мақсад функциясыннан мұхимлик үлчови (даражаси) деб шарҳланади. x^v_0 режа векторлы оптималь режа деб аталади, агар $\sum_{i=1}^q \lambda_i f_i(x^v_0) = \min \sum_{i=1}^q \lambda_i f_i(x)$, $x \in X$ бўлса.

III.11- чизма.

Мақсад функцияларининг табақаланишини киритши. Мақсад функциялари мухимлигининг камайishi бўйича тартибланган бўлсии:

$$f_{i_1}(x) \succeq f_{i_2} \succeq \dots \succeq f_{i_q}(x)$$

ва $\alpha_i \geq 0$, $i = \overline{1, q}$, $i \neq i_q$ {сонлар берилган бўлсии.

Векторли оптимал режа x^{v_0} ушбу

$$f_{i_q}(x^{v_0}) = \min f_{i_q}(x), x \in X_{i_q}, X_{i_k} = \{x \in X : x_{i_{k-1}}$$

$$f_{i_{k-1}} - \alpha_{i_{k-1}} \leq \min f_{i_{k-1}}(x), x \in X_{i_{k-1}}, k = q, \dots, 2;$$

$$X_{i_1} = \{x \in X : f_{i_1}(x) - \alpha_{i_1} \leq \min f_{i_1}(x), x \in X\}.$$

муносабатлар орқали аниқланади.

Бошқача сўз билан айтганда, дастлаб, энг мухим мақсад функцияси бўйича оптимал режаларнинг $X_{i_1} \alpha_{i_1}$ тўплами ($f_{i_1}(x)$, $x \in X$ мақсад функциясининг минимал жоиз қиймати топилади ва α_{i_1} миқдорга ён берилади) курилади. Сўнгра мухимлиги бўйича иккинчи мақсад функцияси қаралади. Жаҳро мухимлиги бўйича сўнгги мақсад функцияси ни минималлаштириши билан туғалланади. $q = 2$, $f_1(x) \succeq$

III.10- чизма.

Бу танлаш принципида $f(x)$ вектор мақсад функцияси скаляр $f_i(x)$ функцияга алмаштирилган ҳамда бунга нисбатан масала аниқланган бўлиб қолади. Қаралётган танлаш принципи скалярланувчи ва X^q тўпламнинг деярли барча элементларини қўриш имконини бериш маъносида деярли тўладир. Бу III.11- чизмада геометрик тасвиранган.

$f_{i_1}(x)$ ҳол учун геометрик намойиш III.12-чизмада келтирилган.

Кафолатли сатҳларни ўрнатши. Фараз қилайлик, α_i , $i = \overline{1, q}$, $i = i^*$ сонлар берилган бўлниб, $f_{i^*}(x)$ мақсад функцияси танланган бўлсин. Векторли оптималлаштириши масаласининг ечими деб шундай x^{v_0} режага айтилади,

$$f_{i^*}(x^{v_0}) = \min f_{i^*}(x), f_i(x) \leq \alpha_i, i = \overline{1, q}, i \neq i^*, x \in X$$

бўлади. Бошқача қилиб айтганда, бу танлаш принципида $f_i(x)$, $i \neq i^*$ мақсад функциялари бўйича факат берилган α_i сатҳларга эришиш етарли: минималлаштириш факат битта мақсад функциясига нисбатан мухим деб хисобланади.

Скаляр оптималлаштириши масалаларининг кўп қисми векторли оптималлаштириши масалаларига шу танлаш принципиning кўлланилиши натижасида келиб чиқади.

Идеал нуқтагача бўлган массфани минималлаштириши. Фараз қилайлик, x^{v_0} — мақсад функцияси бўйича скаляр оптимал режа бўлсин. $f_\alpha = \{f_1(x^{10}) + \alpha_1, \dots, f_q(x^{q_0}) + \alpha_q\}$, $\alpha_i \geq 0$ нуқтани α - идеал нуқта деб атайдиз. Кўйидаги

$$\|f(x^{v_0}) - f_\alpha\| = \min \|f(x) - f_\alpha\|, x \in X,$$

уринли бўлган x^{v_0} режа векторли оптимал режа деб ҳисобланади (III.13- чизма).

Пропорционал чекинши. Фараз қилайлик, f_0 — идеал нуқта бўлсин. Векторли оптимал режа сифотида шундай

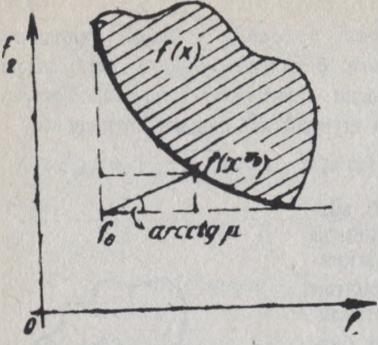
$$\frac{f_1(x^{v_0}) - f_1(x^{10})}{f_1(x^{v_0}) - f_1(x^{10})} = \mu_i > 0, i = \overline{2, q}; f_1(x^{v_0}) = \min f_1(x), x \in X,$$

ни қаноатлантирувчи x^{v_0} режа олинади (III.14- чизма).

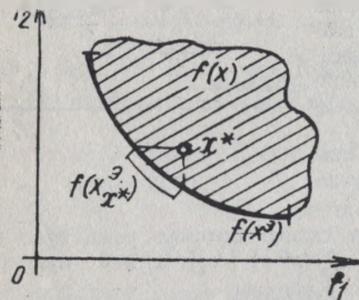
Шартли оптималлаштириши. Амалий масалаларда кўп

III.13- чизма.

III.14- чизма.

III.15- чизма.

Күп сатқылған векторлы оптималлаштириши. Мақсад функциялары тұпламы t та группага бўлинади. Биринчи босқынчда мақсад функцияларининг биринчи гурухи бўйича векторлы оптималлаштириш амалга оширилади, унинг натижасида биринчи сатқылған векторлы оптималлаштириш масаласы қаралади. X_1^* тұпламда иккінчи гурухдаги мақсад функциялари бўлган векторлы оптималлаштириш масаласы қаралади ва иккінчи сатқылған векторлы оптималлаштириш масаласы қаралади. Жараён юқори сатқылған векторлы оптималлаштириш масаласы қаралади. Агар $Df_{(t)}(X_1^*) \leq \epsilon$ бўлса (бу ерда $f_t(x)$ — охирги

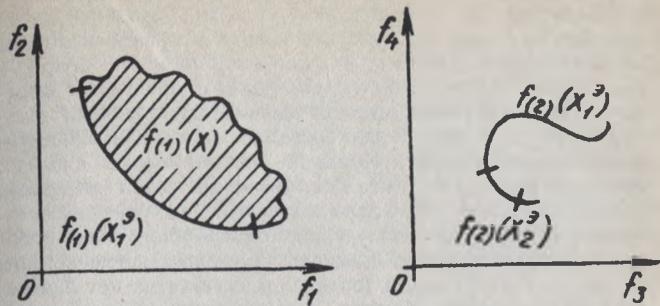
ҳолларда минималлаштирилувчи мақсад функцияларининг барчаси бўйича етарли яхши бўлган x^* режа маълумидир. Бу ҳолда векторлы оптималлаштириш масалалари

$$f_i(x^0) \leq f_i(x^*), \quad i = 1, q, \quad (2)$$

маъносида x^* дан ёмон бўлмаган, x^0 векторли режаларни қуришга келтирилади. (2) қўшимча чекланышларнинг борлиги самарали режалар тұпламини торайтириш ва етарли яхши x^* режаларда векторлы оптималлаштириш масалаларини аниқлаш имконини беради.

III. 15- чизмада X^0 тұпламнинг (2) шарттары билан ажратилған $X_{x^0}^0$ қисмига мос келген тұплам йүғон чизнік билан күрсатилган.

III. 15- чизмада X^0 тұпламнинг (2) шарттары билан ажратилған $X_{x^0}^0$ қисмига мос келген тұплам йүғон чизнік билан күрсатилган. X_1^0 тұпламда иккінчи гурухдаги мақсад функциялари бўлган векторлы оптималлаштириш масаласы қаралади. Жараён юқори сатқылған векторлы оптималлаштириш масаласы қаралади. Агар $Df_{(t)}(X_1^0) \leq \epsilon$ бўлса (бу ерда $f_t(x)$ — охирги

III.16- чизма.

гурух мақсад функциялари тұплами) келтирилган тадбир танлаш принципини беради. $Df_{(t)}(X_t^0) > \epsilon$ бўлгандан масала аниқлашмаган бўлиб қолади. III. 16- чизмада $q = 4$, $t = 2$, $f_{(1)} = \{f_1, f_2\}$, $f_{(2)} = \{f_3, f_4\}$ ҳол намойиш қилинган.

АДАБИЁТ

1. Зонгелл У. И. Нелинейное программирование. — М.: Сов. радио, 1973.
2. Ноффе А. Д., Тихомиров В. М. Теория экстремальных задач. — М.: Наука, 1975.
3. Карманов В. Г. Математическое программирование. — М.: Наука, 1975.
4. Полак Э. Численные методы оптимизации. Единый подход. — М.: Мир, 1974.
5. Факко А.В., Мак — Кормик Г. П. Нелинейное программирование. Методы последовательной безусловной минимизации. — М.: Мир, 1972.

IV боб. ЧИЗИҚСИЗ ПРОГРАММАЛАШТИРИШНИНГ ҲИСОБЛАШ УСУЛЛАРИ

Чизиқсиз программалаштириш назарияси (III- боб) экстремал масалалар ечимларининг күргина конкрет ҳолларда охирги натижага тұғрисида етарлича түлиқ маълумот олишга имкон берувчи мухим характеристикаларни үрганиш билан бир қаторда турли ҳисоблаш усулларини қуриш учун ҳам асос бўлиб хизмат қиласи.

Чизиқсиз программалаштиришнинг ҳисоблаш усуллари бевосита* ва билвосита усулларга бўлинади.

* Бу ерда «бевосита» сўзининг маъноси иккى ёқламалик назариясида қабул қилинганидан бошқачадир, лекин күргина бевосита усуллар (3-, 4- жарга к.) бевосита оптималликнинг түғри шартларига таянади (III боб).

ди. Билвосита усуллар шундай усулларки, уларда дастлабки масаланинг ечими шу масалани бошқа масалага келтириши орқали олишади. Масалан, функциянинг стационар нуқтадарини излаштирушига ташкилган масалада минимумнинг зарурйлик шартини ёрдамида олинган масала ечилади. Бевосита усуллар бевосита бошланғич экстремал масалалар билан иш куради. ЭХМ да амалга ошириш учун мұлжалланған күпгина бевосита усуллар дискреттір, янын уларниң ишлеш жараёнида (дискрет) векторлар кетма-кетлиги x^1, x^2, \dots (x^k ечимга (оптималь режага) кетма-кет яқинлашишлар) қурилади. Одатда итерация (x^k) яқинлашишдан навбатдаги x^{k+1} га үтиш $x^{k+1} = x^k + \theta_k l^k$ тарх буйича қурилади, бу ерда l^k — йўналиши, $\theta_k \geq 0$ — итерация қадами. Усуллар бир-биридан l^k , θ_k ларни ҳисоблаш усуллари билан фарқ қилади. Агар муайян информация буйича l^k , θ_k ни ҳисоблашнинг бир қийматли қоидаси кўрсатилса, бу усул аниқланадиган усул дейилади. Стохастик усулларда l^k , θ_k ларни ҳисоблаш учун тасодифий механизмлар жалб этилади. Агар қаралеғган итерацияда (l^k , θ_k ни ҳисоблашда) масала элементлари (мақсад функцияси) нинг қаралеғтаги x^k режадаги қиймати түгрисидаги маълумотлардан фойдаланилса, усул бир қадамли дейилади. Агар итерацияда масала элементларининг аввалги $(x^k, x^{k-1}, \dots, x^{k-p})$ режалардаги қийматлари ҳам жалб этилса, усул кўп қадамли (хотира төрманини рўзгандан) усул дейилади. Агар итерацияда масаланинг бирор элементининг ҳеч бўлмагандан битта v — тартибли ҳосиласидан фойдаланилса ва бундан юқори тартибли ҳосилалар ишлатилмаса, бу усул v — тартибли усул дейилади. Нолинчи тартибли ($v = 0$) усулларни излаш усуллари деб ҳам аталади.

Усуллар аниқ ва тақрибий усулларга бўлинади. Аниқ усулларда ҳар бир итерацияда масаланинг режаси яна бошланғич масала режасига алмаштирилади. Агар усул планнинг бир яқинлашишини бошқасига алмаштиришдан иборат бўлса, у тақрибий усул деб аталади. Кўпинча масала ечинини чекли сондаги итерациялар ёрдамида олишга имкон берувчи аниқ усуллар ишлатилгани учун бу усулларни чекли усуллар, тақрибий усулларни эса итератив (чексиз сондаги интерацияли) усуллар деб аталади.

Чизиқсиз программалашнинг иккиланмалик назарияси етарлича тулиқ ишлаб чиқилган бўлимларнда усуллар тўғри

ва иккиланма усулларга бўлинади. Тўғри усулларда итерациялар режалар ёки уларнинг баҳолари бўлган векторларда, иккиланма усулларда эса иккиланма масала режалари ёки уларнинг баҳолари бўлган векторларда олиб борилади.

Аниқланган ёки стохастик маънода оптималь режага яқинлашуви векторлар кетма-кетлигини ҳосил қиласидиган итератив усул яқинлашуви усул деб аталади. Баъзан мақсад функцияси бўйича яқинлашиши ($f(x^k) \rightarrow f(x^0)$) ёки шартли — стационар режага яқинлашиши ($x^k \rightarrow x^0$) қаралади. Яқинлашуви итератив усуллар сифат жиҳатидан кўпроқ яқинлашиши тезлиги бўйича баҳоланади. Агар аниқланган усулда

$\|x^{k+1} - x^0\| \leq q \|x^k - x^0\|$, $0 < q < 1$, $k \geq K_0$

тengsizliklar bajarilsa, chiziqli tuzlik (geometrik progressiya tuzligida yakinlaashi) haqida gapiriladi. Endi

$$\|x^{k+1} - x^0\| \leq q \|x^k - x^0\|^{\alpha}, k \geq K_0$$

булган ҳолда усул: $1 < \alpha < 2$ бўлса, chiziqlidan yoxori tuzlikka эга дейилади; агарда $\alpha = 2$ бўлси, квадратик тузликка эга дейилади. Усулларнинг муҳим характеристикалари ЭХМ нинг талаб қилинадиган оператив хотираси ҳажми, яхлитлаш хатоларига ва шунга ўхшаш хатоларга нисбатан турғуллик ва ш.у.лардан иборат.

1-§. САРАЛАШ УСУЛЛАРИ

Узоқ замонлардан бўён саралаш усули ечим қабул қилиш зарур бўлганда, альтернативалар орасидан танлаш кепрак бўлганда ёки умуман экстремал масалани ечиш талаб қилинганда кишилар биринчи бўлиб мурожаат қиласидиган усул бўлиб қолмоқда. Бир томондан тажриба ва интуиция, иккинчи томондан эса дастлабки (назарий ва тажрибий) тадқиқотлар кишига ечим изланадиган варианлар тўпламини доимий равишда торайтиришга ёрдам беради. Бироқ ҳозирги замон ЭХМ лари пайдо бўлгунга қадар саралаш усулларининг имкониятлари ниҳоятда чегараланган эди. ЭХМ ларнинг ўға тезкорлиги мутахассисларнинг саралаш усулларига диққат-эътиборини жалб этиди. Саралашнинг эвристик усулларини таҳлил қилиш натижасиди баҳолардан фойдаланувчи бир қатор саралаш тарҳлари яратилдики, улар узоқ вақтлардан бўён олимларнинг уринишларига бўй бермай келаётган кўпгина комбинаторик характеристидаги тадбиқий масалаларни ечиш имконини берди. Шу нарсанни айтиш керакки,

янги тархлар фақат умумий күрсатмаларнингина беради ва уларнинг конкрет масалага муваффақиятли қўлланниши масаланинг ўзинга хослигини ҳисобга олишга, тадқиқотчанинг тажрибаси, интуицияси, масалани дастлаб назарий (аналитик) ўрганишига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади. Ҳозирги замон амалиёти шундай мураккаб экстремал масалаларни қўймоқдаки, фақат инсон тажрибаси, математика ва ЭХМ нинг бирга қўшилишинга уларнинг тўғри ҳал қилинишига умид боғлашга имкон беради.

1. Вариациялар усули. Саралаш усули умумий ҳолда

$$f(x) \rightarrow \min, x \in X, \quad (1)$$

қўринишдаги дискрет программалаш масаласини ечиш учун мўлжалланган бўлиб, бу масалада режалар тўплами X дискрет, яъни чекли сондаги элементлар мажмуудан ташкил топган. Айнан шу X тўпламнинг дискретлиги узлуксиз таҳлилнинг лимитли ўтишга асосланган қудратли воситаларнинг (1) масалани ечиш учун қўлланилишини қийинлаштиради. Бироқ ҳусусий ҳолларда узлуксиз усуулларнинг ўхшашибарни натижалар олишга имкон беради. Масалан, чексиз кичик ортижмаларни ўрганишдан иборат бўлган усул узлуксиз масалаларни текширишнинг асосий усули бўлиб, уни «соф ҳолда» (1) масалага қўллаш мумкин эмас, лекин унинг X тўплам элеменитларининг содда вариацияларидан фойдаланишига асосланган дискрет ўхшаши муйайн масалаларни ечилишига олиб келиши мумкин. **Вариациялар усулини тасвирлаш** учун ушбу буюртмаларга хизмат қилинадаги жарималарни минималлаштириши масаласини қараемиз.

Битта ускунада хизмат кўрсатиш лозим бўлган n та $I = \{1, 2, \dots, n\}$ буюртма берилган бўлсин. Айтайлик, T_i — i -буюртмага хизмат кўрсатилиши вақти, c_i -шу буюртманинг бир бирлик кутиш вақти учун жарима миқдори бўлсин. Буюртмаларга хизмат кўрсатишнинг шундай оптимал кетма-кетлигини топиш талаб қилинадики, бунда жаъми жарима минимал бўлсин.

Буюртмаларга хизмат кўрсатишнинг бирор $\sigma = \{i_1, i_2, \dots, i_n\}$ кетма-кетлигига s - ўринда навбатда турувчи буюртманинг номерини i_s деб белгилайлик. Шундай қилиб, очими изланадаётган масаланинг X режалар тўплами I дан олинган n та соннинг ўрин алмаштиришлари тўплами Σ дан иборатdir.

Ўрин алмаштиришда i_s буюртмага хизмат кўрсатила-

ётган пайтда қолган буюртмалар T_{i_s} вақт бирлигига турив қолади ва натижада бу кутишдан келадиган жарима $T_{i_s} \sum_{s=2}^n c_{i_s}$ га тенг бўлади. i_1, i_2, \dots, i_n буюртмаларга хизмат кўрсатиши вақтларини қараб чиқиб, $\sigma \in \Sigma$ ўрин алмаштириш учун жаъми жарима

$$\begin{aligned} f(\sigma) &= T_{i_1} \sum_{s=2}^n c_{i_s} + T_{i_2} \sum_{s=3}^n c_{i_s} + \dots + T_{i_{n-1}} c_{i_n} = \\ &= \sum_{s=2}^n c_{i_s} t_{i_s} \end{aligned} \quad (2)$$

бўлишини топамиз, бу ерда $t_{i_s} = \sum_{k=1}^{s-1} T_{i_k} - i_s$ буюртманинг кутиши вақти.

σ режанинг энг содда вариацияси деб унинг i_s, i_{s+1} элементларининг транспозициясига (ўрин алмаштириши усулига) айтилади. Янги режани σ деб белгилаймиз.

i_s буюртманинг кутиш вақти $T_{i_{s+1}}$ га ортганилиги, i_{s+1} буюртма учун эса T_{i_s} га камайганлиги ва қолган буюртмалар учун ўзгаришсиз қолганлиги учун (2) мақсад функциясининг ортижмаси

$$f(\bar{\sigma}) - f(\sigma) = c_{i_s} T_{i_{s+1}} - c_{i_{s+1}} T_{i_s} \quad (3)$$

бўлади.

σ режанинг оптималлиги учун $f(\bar{\sigma}) - f(\sigma) \geq 0$ бўлиши зарур. (3) ни эътиборга олсак,

$$\frac{c_{i_1}}{T_{i_1}} \geq \frac{c_{i_2}}{T_{i_2}} \geq \dots \geq \frac{c_{i_n}}{T_{i_n}} \quad (4)$$

тенгсизликларнинг бажарилиши $\sigma = (i_1, i_2, \dots, i_n)$ режанинг оптималлиги учун зарур эканлигини кўрамиз.

Қаралаётган масала ечимга эгадир. (4) тенгсизликни қаноатлантирувчи барча σ ўрин алмаштиришлар учун (2) мақсад функцияси фақат бир хил қиймат қабул қиласди. Шунинг учун (4) тенгсизликлар оптималликнинг старлийлик шарти ҳам бўлади.

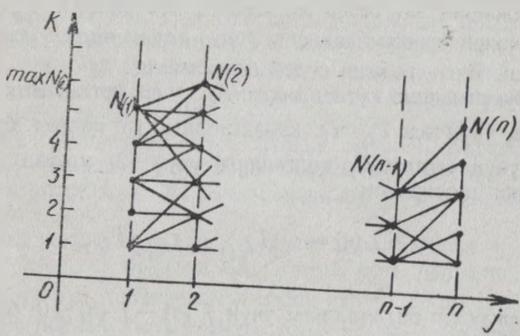
(4) га асосан биринчи навбатда энг катта писбий жарима
 $\frac{c_i}{T_i}$ га эга бўлган буюртмаларга хизмат кўрсатилади.

Изоҳ. Агар буюртмаларни қабулхонага келувчи кишилар деб қарасак, T_i вақт — i -киси масаласини кўриб чиқиш учун сарфланган вақт, $c_i = 1$ эса факат «майд» масалалар билан келган кишилар биринчи навбатда қабул қилинган тақдирдагина қабулхонада [кунтиш учун сарфланган вақт жаъми минимал бўлади].

2. Бутун сонли режалар тўпламини саралашнинг икки тарҳи. Компоненталари берилган натурал сонлар тўпламидан қийматлар қабул қиливчи n -векторлардан тузилган ушбу X режалар тўпламини

$X = \{x = (x_1, x_2, \dots, x_n) : x_i \in \{1, 2, \dots, N(i)\}, i=1, n\}$

қараймиз X тўпламининг элементлари миқдори $|X| : |X| = \prod_{i=1}^n N(i)$ бўлишини осонгина ҳисоблаш мумкин.

IV.1-чизма.

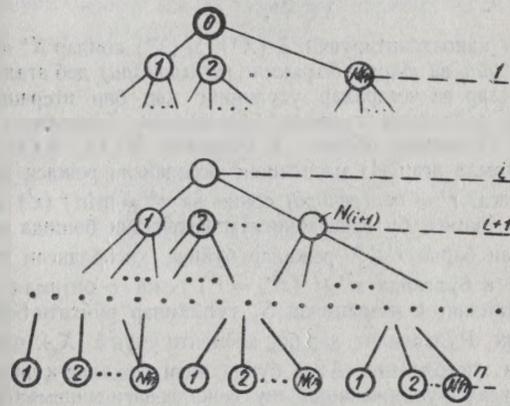
X тўплам ҳақида аниқ тасаввурни IV.1-чизмадан олиш мумкин. $j = 1, j = n$ тўғри чизикларни туташтирувчи ҳар бир синиқ чизик режадир, $|X|$ белгиланган нуқталардан ўтказиши мумкин бўлган синиқ чизиклар сонидир.

Барча режаларни ҳисоблагич принципи бўйича ҳиссеблаб чиқиш мумкин. $j = n$ тўғри чизикда нуқталар биринчи разряд элементлари, $j = n - 1$ тўғри чизикдаги нуқталар иккинчи разряд элементлари ва ҳ. к.

Саралаш усулларини амалга ошириш пайтида X даги элементларни саралашнинг икки тарҳи тузилади. Юқорида

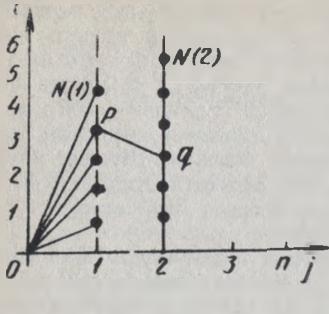
айтилган ҳисоблагич билан яқиндан боғлиқ бўлган биринчи тарҳда X тўпламга илдиши 0 тугунда бўлган шажара мос келади (IV.2-чизма). Шажаранинг i -қаватдаги ($0 \leq i \leq n-1$) ҳар бир тугунидан $i+1$ -қаватга элтувчи $N(i+1)$ та ёй чиқади. n -қаватдаги тугунлар (ёки 0 тугундан уларга қараб йўналган ягона йўллар) ва X тўплам элементлари ўрасида ўзаро бир қийматли мослик мавжуд. Шунинг учун ёндан 1 -дан n -қаватгача жойлашган шажара тугунлари бўйича X дан элементларни саралаш ва улардан ҳар хил қисм тўпламлар тузиш мумкин.

Саралашнинг иккинчи тарҳи қуйидагичадир (IV.3-чизма). О нуқтадан бирор $y = p \in N(1)$ нуқтага тўғри чизик ўтказамиз ва уни синиқ чизикнинг бўғини сифатида қараб, 1-хусусий режа деб атаемиз. Равшанки, 1-хусусий режалар сони $N(1)$ га тенг. 1-хусусий режа $\{0, p\}$ га ихтиёрӣ $\{p, q\}$ бўғинни қўшиш 1-хусусий режаларни 2-хусусий режа $\{0, p, q\}$ га олиб келувчи ривожи деб айтилади, бу ерда $q = x_2$ компонента қийматлар тўплами бўлган $j = 2$ тўғри

IV.2-чизма.

чиниқ нуқтасидир. 2-хусусий режалар сони $N(1) \cdot N(2)$ га тенг. Хусусий режаларни ривожлантириш жараёнини давом эттириб, n -қадамдан сўнг n -хусусий режаларни оламизки, уларни (1) масала режалари билан ўзаро бир қийматли мос қўйини мумкин.

IV.3- чизма.

3. Биринчи саралаш усули* (тармоқлар ва чегаралар усули). (1) масалани қараймыз. Айтайлык, ихтиерий $X^* \subset X$ қисм тұпламаңын иккита функция, янын $f(x)$ функцияның минорантаси $f(x, X^*)$ және мажорантаси $\bar{f}(x, X^*)$ ни күриш мүмкін бўлсин:

$$f_*(x, X^*) \leq f(x) \leq \bar{f}(x, X^*), \quad x \in X^*$$

хамда уларни X^* тұпламыннан бирор $X^* \supset X^*$ көнгайтирилган тұпламида ҳам аниқлаш мүмкін бўлсин.

Ушбу

$$\xi(X^*) \leq \min f(x, X^*), \quad x \in X^*, \quad \eta(X^*) \geq \min \bar{f}(x, X^*), \quad x \in X^*,$$

шартларни қаноатлантирувчи $\xi(X^*)$, $\eta(X^*)$ сонлар X^* тұпламыннан қуып және баҳолары (чегаралари) деб аталац.

Тармоқлар ва чегаралар усулиниң ҳар бір итерациясы тұпламалар рүйхатынан түзишдан бошланади. Бошланғыч S_0 рүйхат X тұпламадан иборат. X тұплама $\xi(X)$, $\eta(X)$ баҳоларни ҳамда агар (1) масаланиң бошланғыч режаси маълум бўлмаса, $r^0 = \infty$ (рекорд) сонни ва $r^0 = \min f(x')$ сонни қўшиб ёзамиш, бу ерда минимум итерация бошида маълум бўлган барча $x' \in X$ режалар бўйича ҳисобланган $r^0 \leq \leq \xi(x) + \varepsilon$ бўлганда x^0 ($f(x^0) = r^0$) режа ε -оптималь бўлади. Айтайлык, k -итерацияда S_k тұпламалар рүйхати берилган бўлсин. Рүйхатнинг ҳар бір элементи учун $\xi(X_k)$, $\eta(X_k)$ баҳоларни ҳисоблаймиз. Агар бунда янги режалар қурилган бўлса, мақсад функцияның шу режалардаги минимал қиймати f_k ни топамиз. $r^k = \min \{r^{k-1}, f_k\}$ сонни рекорд деб, x^k ($r^k = f(x^k)$ ни эса k -итерацияның рекорд режаси деб

* Чизиксиз программалашда умумий иккى ёқламалик назарияси мавжуд бўлмасада, ушбу параграфда баён қилинган усуулларни чизиксиз программалашда йўналган саралашнинг анъанавий тўғри усуулларига нисбатан иккинчлама масала деб қараш мүмкін.

атаймиз. Агар $r^k \leq \min_{X_k \in S_k} \xi(X_k) + \varepsilon$ бўлса, x^k ε -оптималь ре-

жадир. Агар яқинлашиш даражаси в биэни қаноатлантирувчи маса, (1) масалани ечиш жараёнини давом эттирамиз. Бу ҳолда S_k рүйхатдан $\xi(X_k) > \min \eta(X_k)$, $X_k \in S_k$ тенгсизликни қаноатлантирувчи барча X_k^* тұпламаларни чиқариб ташлаймиз. Сўнгра рүйхатнинг қолган элементларни орасидан X_k^* тұпламни тармоқлаш амалини бажариш мақсадида ташлаймиз, янын X_k^0 тұпламни ўзаро кесишмайдиган қисм тұпламаларга ажратамиз:

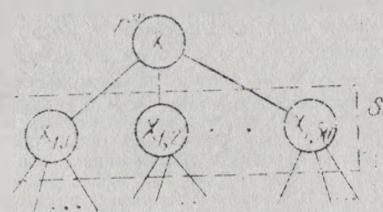
$$X_{k,1}^*, \dots, X_{k,S(k)}^*, \quad X_k^* = \bigcup_{t=1}^{S(k)} X_{k,t}^*, \quad X_{k,t}^* \cap X_{k,t_1}^* = \emptyset, \quad (5)$$

агар $t \neq t_1$ бўлса.

X_k^0 ни танлашнинг класик қоидаси қўйидаги

$$\xi(X_k^0) = \min \xi(X_k), \quad X_k \in S_k$$

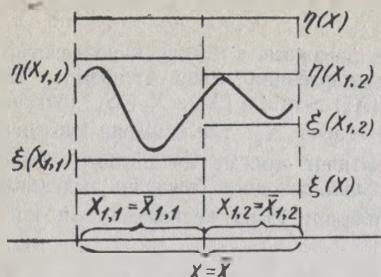
тепглика асосланган. X_k^0 тұпламни S_k рүйхатдан ўчирамиз ва унинг ўрнига (5) тұпламларни киритиб, янги итерация учун S_{k+1} рүйхатга эга бўламиш.

IV.4- чизма.

Баён қилинган фикрларни дараҳт тушунчаси ёрдамида яқ-қолроқ талқин қилиш мүмкін (IV.4- чизма).

X тұплам элементларининг чеклилігидан келиб чиқадыки, ихтиерий $\varepsilon \geq 0$ учун чекли сондагы тармоқлаш амали (итерация) бажарилгандан сўнг ε -оптималь режа топылади. Келтирилган фикрларни элементтер мұхокама юритиши ёрдамида асослаш мүмкін бўлгани учун уни ўқувчига ҳавола этамиз. Тармоқлар ва чегаралар усулидаги итерациялар на-

IV.5- чизма.

Хисоблаш усулларини күрсатылган ибораттадыр. Амалга оширилгенг мұваффақиятты масаланинг үзінгә хос хусусияттанин хисобға олиш даражасыга ҳамда тадқиқотчынын тажрибасы ва интифациясыга бөлгілік бўлади.

Тармоқлар ва чегаралар усулини намойиш қилиш учун қўйидаги учта аниқ масалани ечамиз.

I-мисол (юк ҳалта ҳақидаги масала). Бизга номерланган n та буюм берилган бўлиб, уларнинг номерлари тўплами $\bar{l} = \{1, 2, \dots, n\}$ бўлсин. \bar{l} -буюмнинг оғирлиги p_i , баҳоси c_i га тенг. Юкинг берилган баҳоси с бўйича буюмларни улар минимал оғирлигикка эга бўладиган қилиб танлаб олиш талаб қилинади. x_i (буль, бивалент) үзгарувчиларни киритамиз: $x_i = 1$, агар i -буюм юк ҳалтага жойлаштирилса; $x_i = 0$, агар i -буюм юк ҳалтага жойлаштирилмаса. У ҳолда юк ҳалта ҳақидаги масаланинг математик модели қўйидагича бўлади:

$$\begin{aligned} f(x) &= \sum_{i=1}^n p_i x_i \Rightarrow \min, \\ \sum_{i=1}^n c_i x_i &\geq c, \quad x_i = 0 \vee 1, \quad i = \overline{1, n}. \end{aligned} \quad (6)$$

(6) масалани IV.1-жадвалда көлтирилган сонли мътлемумотлардан фойдаланиб ечамиз. Бу масалада мақсад функцияси содда қўринишда

IV.1- жадвал

\bar{l}	1	2	3	4	5		
C_i	20	10	12	7	6	\geq	40
P_i	4	3	5	1	2		min

зорати учун IV.5-чизмада кўрсатилган геометрик талқиндан фойдаланиши қулайдир.

Тармоқлар ва чегаралар усулининг баёндан кўриниб турибдик, бу усул фракат умумий иш юритиш тархини беради. Унинг аниқ масалаларда амалга оширилиши тармоқланиш стратегияларини танлаш ва баҳоларни

бўлгани учун миноранта ва мажоранталардан фойдаланилмаса ҳам бўлади, бошқача айтганда, $f(x, X) \equiv f(x) \equiv \bar{f}(x, X)$, $x \in X$ деб олиш мумкин.

Бутун сонлардан тузилган режалар тўпламини кенгайтиришининг кенг сийилган усулни бутун сонли бўлиш шартидан ташқари, масаланинг бошқа барча чекланишларини қаноатлантирадиган элементлар тўпламига ўтишдан (яни «дискрет» масаладан «узлуксиз» масалага ўтишдан) иборат.

Мақсад функциясининг кенгайтирилган \bar{X} тўпламдаги оптималь қўймати дастлабки тўпламини ξ баҳосидан иборатлиги тушунарли. (6) масаланинг режалари тўплами

$$X = \{x : 20x_1 + 10x_2 + 12x_3 + 7x_4 + 6x_5 \geq 40, x_i = 0 \vee 1, i = \overline{1, 5}\}$$

учун кенгайтирилган тўплам

$$\bar{X} = \{x : 20x_1 + 10x_2 + 12x_3 + 7x_4 + 6x_5 \geq 40, 0 \leq x_i \leq 1, i = \overline{1, 5}\}$$

бўлади. $\xi(X)$ баҳо қўйидагига тенг:

$$\xi(\lambda) = \min \{4x_1 + 3x_2 + 5x_3 + x_4 + 2x_5\}, \quad (7)$$

$$20x_1 + 10x_2 + 12x_3 + 7x_4 + 6x_5 \geq 40, 0 \leq x_i \leq 1, i = \overline{1, 5}.$$

Гуюмлари бўлинадиган юк ҳалта ҳақидаги масала деб аталувчи (7) масаланинг (юк ҳалта ҳақидаги үзлуксиз масала ҳам дейиши мумкин) физик маъносига қўйидагичадир: бўюмлар нисбий баҳосини йўқотмаган ҳолда исталганча кичик бўлакчаларга майдаланиши мумкин; шу шартларда юк ҳалтага берилган бўюмлардан минимал оғирлигикка эга бўлган юкни шундай жойлаштириш керакки, бунда юкнинг баҳоси 40 дан кам бўлмасин. Кейинги масала осон ечилади. Бунинг учун дастлаб баҳо бирлигига энг кичик нисбий p_i/c_i оғирликлари буюмини топамиз. IV.1-жадвалдан кўриниб турибдик, шундай буюм туртничи буюм ($p_4/c_4 = 1/7$) бўлади. Бу буюмни майдай бўлакчаларга бўлиб, уни юкнинг белгиланган баҳосига эришилгунча ёки барча бўлаклар тугагунча юк ҳалтага жойлаштиремиз. Қаралётган ҳолда 4 та буюм тўла жойлаштирилади, чунки уни юклашдан келадиган максимал қўймат 7 га тенг. Қолган буюмлар билан ҳам шу тартибда иш тутамиз. Нисбий баҳоси билан юкланувчи навбатдаги буюмлар $1 (P_1/C_1 = 1/5), 2 (P_2/C_2 = 3/10), 5 (P_5/C_5 = 1/3)$ бўлади. 5 буюм тўласинча жойлаштирилмайди: белгиланган баҳога эришиш учун бешинчи буюмни жармини жойлаштириш етарилидир. Натижада (7) масаланинг оптималь режаси $\{x_1 = x_2 = x_3 = 1, x_4 = 0, x_5 = 1/2\}$ ни ва (6) масаланинг режалари тўплами X нинг баҳоси $\xi(X) = 9$ ни оламиз. (7) масала ечимида x_5 компонента касрдан иборат. X тўплами иккита тўпламга тармоқлайди:

$$X_{1,1} = \{x \in X : x_1 = 0\}, \quad X_{1,2} = \{x \in X : x_1 = 1\},$$

яъни

$$X_{1,1} = \{x : x_1 = 0, 10x_2 + 12x_3 + 7x_4 + 6x_5 \geq 40; x_i = 0 \vee 1, i = \overline{2, 5}\},$$

$$X_{1,2} = \{x : x_1 = 1, 10x_2 + 12x_3 + 7x_4 + 6x_5 \geq 20; x_i = 0 \vee 1, i = \overline{2, 5}\}.$$

Бошқача қилиб айтганда: $X_{1,1}$ түплам (6) масаланинг шундай режалари түпламники, улар учун биринчи ўзгарувчи x_1 нинг қиймати нолга тенг, $X_{1,2}$ эса шундай режалар түпламники, улар учун $x_1 = 1$. $\xi(X_{1,1})$, $\xi(X_{1,2})$ баҳоларни ҳисоблаш қуйидаги масалаларни ечишга келтирилади:

$$\xi(X_{1,1}) = \min (3x_2 + 5x_3 + x_4 + 2x_5),$$

$$10x_2 + 12x_3 + 7x_4 + 6x_5 \geq 40, 0 \leq x_i \leq 1, i = \overline{2,5}, \quad (8)$$

$$\xi(X_{1,2}) = \min (3x_2 + 5x_3 + x_4 + 2x_5),$$

$$10x_2 + 12x_3 + 7x_4 + 6x_5 \geq 20, 0 \leq x_i \leq 1, i = \overline{2,5}. \quad (9)$$

(8) ва (9) масалаларни юқорида баён қилинган усулда ечамиз. (8) масалада барча $\overline{2,5}$ буюмларни юқласак ҳам кўрсатилган баҳо 40 ни олиб бўлмайди. Демак, (8) масала ечимга эга эмас. $\xi(X_{1,1}) = \infty$ деб олиб, $X_{1,1}$ түпламни бундан кейин қарамаймиз. (9) дан $\xi(X_{1,2}) = 9$ га эга бўламиз. (9) масаланинг оптималь режаси бутун сон эмас. X ва $X_{1,1}$ түпламлар ўчирилгандан сўнг рўйхатда факат $X_{1,2}$ түплам қолади. Бу түпламни иккита $X_{2,1} = \{x : X_{1,2} : x_2 = 0\}$, $X_{2,2} = \{x : X_{1,2} : x_2 = 1\}$ түпламга тармоқлаймиз, яъни

$$X_{2,1} = \{x : x_1 = 1, x_2 = 0, 12x_3 + 7x_4 + 6x_5 \geq 20, x_i = 0 \vee 1, i = \overline{3,5}\},$$

$$X_{2,2} = \{x : x_1 = 1, x_2 = 1, 12x_3 + 7x_4 + 6x_5 \geq 10, x_i = 0 \vee 1, i = \overline{2,5}\}.$$

$$\xi(X_{2,1}), \xi(X_{2,2})$$
 баҳоларни ҳисоблаш қуйидаги

$$\xi(X_{2,1}) = 4 + \min (5x_3 + x_4 + 2x_5), 12x_2 + 7x_3 + 6x_5 \geq 20,$$

$$0 \leq x_i \leq 1, i = \overline{3,5},$$

$$\xi(X_{2,2}) = 7 + \min (5x_3 + x_4 + 2x_5), 12x_3 + 7x_4 + 6x_5 \geq 10,$$

$$0 \leq x_i \leq 1, i = \overline{3,5}$$

масалаларни ечишга келтирилади. Булардан $\xi(X_{2,1}) = 9 \frac{11}{22}, \xi(X_{2,2}) = 9$. S_2 рўйхатда иккита $X_{2,1}$ ва $X_{2,2}$ түплам мавжуд. Кейинги түпламнинг баҳоси энг кичик. Шунинг учун уни $X_{3,1}, X_{3,2}$ түпламларга тармоқлаймиз:

$$X_{3,1} = \{x : x_1 = x_2 = 1, x_3 = 0, 7x_4 + 6x_5 \geq 10, x_i = 0 \vee 1, i = \overline{4,5}\}.$$

$$X_{3,2} = \{x : x_1 = x_2 = x_3 = 1, 7x_4 + 6x_5 \geq -2, x_i = 0 \vee 1, i = \overline{4,5}\}.$$

Бу түпламларнинг баҳолари $\xi(X_{3,1}) = 9$, $\xi(X_{3,2}) = 12$ бўлиб, кейин гисини ҳисоблаш пайтида дастлабки масаланинг режаси $x_1 = 1, x_2 = 1, x_3 = 1, x_4 = x_5 = 0$ ҳосил бўлади. Шундай қилиб, бу рекорд режа бўлиб, рекорд 12 га тенг. Бу рекорднинг мумкин бўлган минимал оғирликдан фарқи $12 - 9 = 3$ бириникдан ошмайди.

Энди рўйхатга $X_{2,1}, X_{3,1}, X_{3,2}$ түпламлар киради. $X_{3,1}$ түпламнинг баҳоси энг кичикдир. Шунинг учун уни иккита түпламга тармоқлаймиз:

$$X_{4,1} = \{x : x_1 = x_2 = 1, x_3 = x_4 = 0, 6x_5 \geq 10, x_5 = 0 \vee 1\},$$

$$X_{4,2} = \{x : x_1 = x_2 = x_4 = 1, x_3 = 0, 6x_5 \geq 3, x_5 = 0 \vee 1\}.$$

Бу түпламларнинг баҳоларини ҳисоблаб чиқамиз: $\xi(X_{4,1}) = \infty$, $\xi(X_{4,2}) = 9$. Рўйхатдан $X_{3,1}$ ва $X_{4,1}$ түпламлар ўчирилгандан сўнг энг кичик баҳога эга бўлган түплам $X_{4,2}$ бўлади. $X_{4,2}$ түпламни иккита түпламга тармоқлаймиз:

$$X_{5,1} = \{x : x_1 = x_2 = x_4 = 1, x_3 = x_5 = 0\},$$

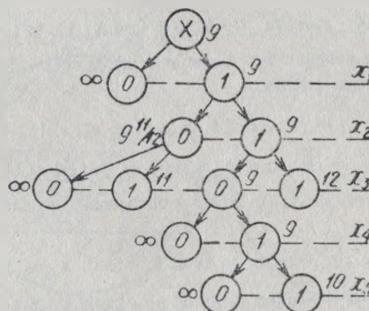
$$X_{5,2} = \{x : x_1 = x_2 = x_4 = x_5 = 1, x_3 = 0\}.$$

Ҳисоблаб тоғамиз: $\xi(X_{5,1}) = \infty$, $\xi(X_{5,2}) = 10$. Бунда дастлабки масаланинг рекорди 10 га тенг бўлган янги рекорд режаси $x_1 = 1, x_2 = 1, x_3 = 0, x_4 = 1, x_5 = 1$ ни оламиз. Янги рекорднинг минимал мумкин бўлган оғирликдан фарқи $10 - 9 \frac{11}{12} = \frac{1}{12}$ дан ошмайди (бу оптималь

режа бўлади, чунки бу мисолда оптималь оғирликнинг бошқаларидан фарқи бирдан кичик). $X_{5,1}$ түплами рўйхатдан ўчирамиз. $X_{2,1}$ түпламнинг баҳоси энг кичик. Уни қуйидаги түпламларга тармоқлаймиз:

$$X_{6,1} = \{x : x_1 = 1, x_2 = x_3 = 0, 7x_4 + 6x_5 \geq 10, x_i = 0 \vee 1, i = \overline{4,5}\},$$

$$X_{6,2} = \{x : x_1 = 1, x_2 = 0, x_3 = 1, 7x_4 + 6x_5 \geq 10, x_i = 0 \vee 1, i = \overline{4,5}\}.$$

IV.6- чизма.

Бу түпламларнинг баҳолари $\xi(X_{6,1}) = \infty$, $\xi(X_{6,2}) = 11$. $X_{2,1}$ түплам рўйхатдан ўчирилгандан сўнг $X_{5,2}$ түплам энг кичик баҳога эга бўлади. Натижада, охиригина рекорд режа $x_1 = 1, x_2 = 1, x_3 = 0, x_4 = 1, x_5 = 1$ дастлабки масаланинг оптималь режаси $x_1 = 1, x_2 = 1, x_3 = 0, x_4 = 1, x_5 = 1$ бўлган мумкин бўлган 43 га тенг оғирлик минимал, яъни 10 га тенг бўлиб, юкнинг баҳоси 43 га тенг бўлади.

Келтирилган барча ҳисоблашларни график равишда тасвирлаш қу-

лайдир (IV.6-чизма). Шажара түгунларыда үзгәрүчиларнинг қийматлари белгиланган (үзгәрүчилар үнг томенда ёэйлган). Түгунлар синги түлламларнинг баҳолари ёзиб қўйилган. Ҳар бир интерацияда тармоқлаш учун энг киник баҳоға эга бўлган осма тутун таъланади.

2-мисол (бутун сонли чизиқли программалаш масаласи). Тармоқлар ва чегаралар усули биринчи марта қўлданнилган масалани қараймиз:

$$c'x \rightarrow \text{тіп}, Ax \leq b, x \geq 0, x - \text{бутун сонли вектор}. \quad (10)$$

x бутун сонли вектор деган талабдан воз кечиб, (10) масаланинг режалар түплами X ни кенгайтирамиз: $\bar{X} = \{x : Ax \leq b, x \geq 0\}$. У ҳолда $\xi(X)$ сон

$$\xi(X) = c'x^* = \min c'x, Ax \leq b, x \geq 0 \quad (11)$$

X түпламнинг баҳоси бўлиб қолади. Агар чизиқли программалашининг «узлуксиз» масаласи (11) нинг ечими \bar{x}^* бутун сонли вектордан иборат бўлса, \bar{x}^* дастлабки масаланинг оптималь режаси бўлади.

\bar{x}^* векторни «яхлатлаш» (яъни унни қўдни бутун сонли векторлардан бирни билан алмаштириш) ҳамма вақт ҳам қониқарли натижга беравермайди ва бу усул (10) масаланинг режаси бўлмаган векторга ҳам олиб келишин мумкин.

Айтайдик x_i компонента \bar{x}^* векторнинг бутун бўлмаган компонентаси бўлсин. X түплами иккита $X_{1,1}, X_{1,2}$ түпламларга тармоқлайди:

$$X_{1,1} = \{x \in X, x_{i_1} \leq \bar{x}_{i_1}^*\}, X_{1,2} = \{x \in X, x_{i_1} \geq \bar{x}_{i_1}^* + 1\},$$

бу ерда $[a]$ сон a соннинг бутун қисмини ифодалайди. Кенгайтирилган $X_{1,1}, X_{1,2}$ түпламлар сифатида

$$\bar{X}_{1,1} = \{x : Ax \leq b, x \geq 0, x_{i_1} \leq \bar{x}_{i_1}^*\},$$

$$\bar{X}_{1,2} = \{x : Ax \leq b, x \geq 0, x_{i_1} \geq \bar{x}_{i_1}^* + 1\}$$

түпламларни оламиз. $\xi(X_{1,1}), \xi(X_{1,2})$ баҳоларни ҳисоблаш учун қўйидағи

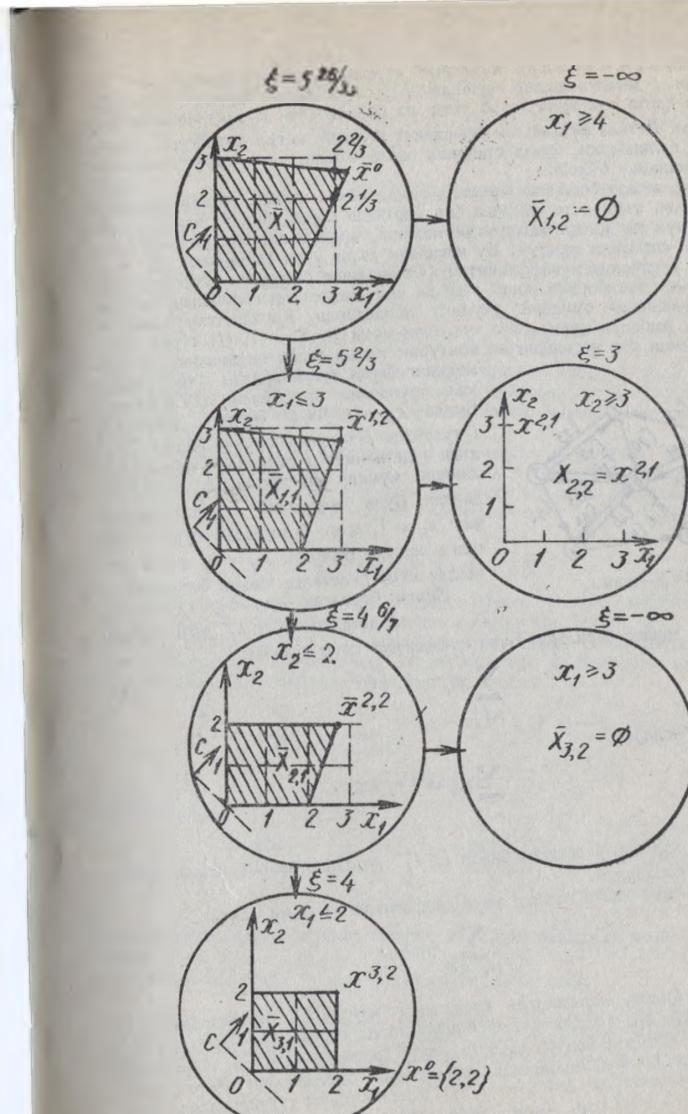
$$\xi(X_{1,1}) = c'x^{1,1} = \min c'x, Ax \leq b, x \geq 0, x_{i_1} \leq \bar{x}_{i_1}^*.$$

$$\xi(X_{1,2}) = c'x^{1,2} = \min c'x, Ax \leq b, x \geq 0, x_{i_1} \geq \bar{x}_{i_1}^* + 1,$$

чизиқли программалаш масалаларига эга бўламиз. Бу масалаларнинг ҳар бирни (1) масаладан фақат битта қўшимча чекланиш билан фарқ қилиди. Шунинг учун уларни икки ёқлама симплекс усул билан ечиш мақсадга мувофиқидир, бунда (11) масаланинг оптималь потенциаллари асосида қўрилган режани бошланғич икки ёқлама базис режа сифатида олиш мумкин (1-боб, 3-ѓ, 6-бандга қ.) Сўнгра бажариладиган амаллар тармоқлар ва чегаралар усули учун стандарттирди.

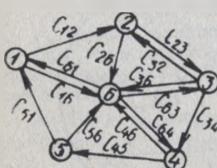
IV.7-чизмада мисол сифатида $x_1 + x_2 \rightarrow \text{тіп}, x_1 + 9x_2 \leq 27, 7x_1 + 3x_2 \leq 14, x_1 \geq 0, x_2 \geq 0$ — бутун сонлар, масалани геометрик усул билан ечиш натижалари келтирилган.

3-мисол (бир станокда деталларга ишлов бернишда станокни қайта созлаш вақтини минималлаштириш

хакидаги масалада). Универсал станокда n хил деталга ишлов берилади. i -деталга ишлов берилдике j -деталга ишлов берилгана ўтиш станокни қайта созлашын талааб этади ва бунинг учун c_{ij} вақт бирлиги сарф бўлади. Деталларга ишлов берилсининг шундай кетма-кетлигини топиш талааб қилинадики, бунда станокни қайта созлаш учун сарф бўладиган вакт минимал бўлсин.

Бу масала бошқача терминологияда *коммивояжер* (*саидж саводгар*) ҳақидаги, яъни n та шахарга бир мартадан бориб, яна ўз шахрига қайтиш учун энг қисқа маршурутни танлаш ҳақидаги классика комбинаторик масала сифатида маълум. Бу масалани ечиши учун тармоқлар ва чегаралар усулининг муваффақиятига қўлланилиши бу усула гутахассисларининг кенг эътиборин жалб этди ва уни дискрет программалаш масаланинг ечишининг оммавий усулига аллантириди. Қаралётган масаланинг график равнида қўйнагича тушуниш мумкин. $S = \{I, U\}$ тўрда шундай (ўзини ўзи кесмайдиган) контурни топиш талааб қилинадики, у тармоқнинг барча тугулларидан ўтиб, минимал узунликка эга бўлсин (IV.8-чизма). Бунда $c_{ij} = (i, j) \in U$ ёйнинг узунилиги. i -тугулдан j -тугунга борувчи ёйнинг йўқлиги j деталнинг i -деталдан кейин ишланиши мумкин эмаслигини ($c_{ij} = \infty$) билдиради. Буль ўзгарувчиси x_{ij} ни киритамиз: $x_{ij} = 1$, агар i -деталдан сўнг j -деталга ишлов берилса; $x_{ij} = 0$, агар i -деталдан сўнг j -деталга ишлов берилади. Ишлов берилган ҳар бир $i \in I = \{1, 2, \dots, n\}$ деталдан сўнг I_i^+ даги бирор деталга ишлов берилади. Буни қўйнагича ёзиш мумкин:

IV.8-чизма.

Ишлов берилган ҳар бир $i \in I$ деталдан кейин ишлов берилшини билдиради.

Станокни қайта созлаш учун сарфланадиган жами вақт

$$\sum_{(i, j) \in U} c_{ij} x_{ij} = 1, \quad (14)$$

Шундай қилиб, қаралётган масаланинг математик модели (12), (13) тенгликлар, $x_{ij} = 0 \vee 1, (i, j) \in U$ шарти ва K талаб $((i, j) \in U, x_{ij} = 1$ ли ёйлар S тўрда контур ташкил этади) ёрдамида берилган X режалар тўпламида (14) функцияни минималлаштириш масаласидан иборат экан. S тўрнинг контурун дең $S = \{I, U\}$ турнинг барча тугулларидан ўтмайдиган контурга айтилади. Қисм контур дең S тўрнинг барча тугулларидан ўтмайдиган контурга айтилади.

X тўпламнинг кенгайтирилган тўплами

$$\bar{X} = \left\{ x : \sum_{\substack{i \in I \\ i \in I^+}} x_{ij} = 1, \sum_{\substack{i \in I \\ i \in I^-}} x_{ij} = 1, i, j \in I, 0 \leq x_{ij} \leq 1, (i, j) \in U \right\},$$

бўлиб, X тўпламдан K талабдан ва режаларнинг бутун сонлилиги шартидан воз кечиб ҳосил қилинади.

$\xi(X)$ баҳони хисоблаш учун баҳолаш масаласи

$$f(x) = \sum_{(i, j) \in U} c_{ij} x_{ij} \rightarrow \min, \quad \sum_{\substack{i \in I \\ i \in I^+}} x_{ij} = 1, \quad \sum_{\substack{i \in I \\ i \in I^-}} x_{ij} = 1, \quad i, j \in I, 0 \leq x_{ij} \leq 1, (i, j) \in U \quad (15)$$

иши қараемиз. (15) масала наклиёт масалаларининг хусусий ҳоли бўлиб (II боб. 4-§), таинлаш ҳақидаги масала дейилади, чунки уни n нафар хизматчини n та ишга тайинлаш харожатларини минималлаштириш ҳақидаги масала деб қараш хам мумкин.

Тушунарники, (15) масаланинг $\hat{f}(x)$ мақсад функцияси дастрлабки масаланинг $f(x)$ минорантасидан иборат. X тўпламнинг баҳосини хисоблаш учун (15) масаланинг самарали усуллари (масалан, *венгр усули*) мавжуд бўлса-да, лекин уни ечиш шарт эмас. $\xi(X)$ баҳонинг таърифига кўра у

$$\xi(X) \leq \min f(x), x \in X$$

тенгизликини қаноатлантириши етарли. Шунга ўхшаш тенгизликлар илтари иккى ёқламалилини назариясida учраган эди (I боб, 2-§). Эсламазки, иккى ёқлама $\Phi(\lambda)$ функцияининг ихтиёрий иккнёқлама режадаги қиймати $\Phi(x)$ функцияининг ихтиёрий тўғри λ режадаги қийматидан ошмайди. (13) масалага иккى ёқлама масала

$$\begin{aligned} \sum_{i \in I} u_i + \sum_{i \in I} v_i - \sum_{(i, j) \in U} w_{ij} &\rightarrow \max, \quad u_i + v_j - w_{ij} \leq c_{ij}, \\ w_{ij} &\geq 0, \quad (i, j) \in U \end{aligned} \quad (16)$$

бўлади. Ушбу

$$\begin{aligned} u_i &= \min_{\substack{j \in I^+ \\ j \neq i}} c_{ij}, \quad i \in I, \quad v_j = \min_{\substack{i \in I^- \\ i \neq j}} (c_{ij} - u_i), \quad j \in I, \\ w_{ij} &= 0, \quad (i, j) \in U \end{aligned} \quad (17)$$

сонлар иккى ёқлама режани ташкил этишини текшириш осон. Демак,

$$\xi(X) \text{ баҳо сифатида } \sum_{i=1}^n (u_i + v_i) \text{ сонни олиш мумкин.}$$

Айтайлик, (16) масаланинг бирор (u, v, w) , $w_{ij} = 0, (i, j) \in U$ режаси маълум бўлсин. Шу режа бўйича кооқим $\delta = (\delta_{ij} = c_{ij} + u_i - v_j, (i, j) \in U)$ курамиз. Агар

$$\alpha_i = \min_{\substack{j \in I^+ \\ j \neq i}} \delta_{ij}, \quad \beta_j = \min_{\substack{i \in I^- \\ i \neq j}} (\delta_{ij} - \alpha_i) = 0 \quad (18)$$

бүлсə, $\{u, v, w\}$ режани (б коқымни) $S = \{I, U\}$ тармоқда мувофиқлаштырылған режа (коқым) деймиз.
Агар (18) мувофиқлаштырыш шарты бажарылмаса, $\{u, v, w\}$ режани яхшилаш үчүн уни $\{u, v, w\}$:

$$u_i = u_i + \alpha_i, \quad i \in I, \quad v_j = v_j + \beta_j, \quad j \in I, \quad w_{ij} = 0, \\ (i, j) \in U \quad (19)$$

режа билан алмаштирамиз. Бунда (16) масалалың мақсад функциясы

$$\sum_{i \in I} \alpha_i + \sum_{i \in J} \beta_i$$

миңдорға ортади. (19) мұвоғиқлаштирилған режага мұвоғиқлаштирилған

$$\delta = \{\delta_{ij} = \delta_{ij} - \alpha_i - \beta_j, (i, j) \in U\} \quad (20)$$

кооқым мос келади. Осоң текшириш мүмкінкі, (17) режа $S = \{I, U\}$ тармоқда мұвоғиқлаштырылған бұлады. (17) режа бўйича δ кооқимниң құрамынан $\delta_{ij} = 0$, $(i, j) \in U$ ишқаралады. Агар U түпламаның ёйлардан S тармоқнинг K_* контурунине құрылыш мүмкін болса, $(x_{ij} = 1, (i, j) \in K_*) x_{ij} = 0, (i, j) \in U \setminus K_*$ сондай дастлабқи масалаларнинг ечими бұлады.

Айтайдык, U_* түплама ййлардан тармоқда тегишили контурлар тузыб бўлмасин. U_* дан олинган ййлардан тузилган бирорта қисм контурга тегишили ихтиёри $(i_0, j_0) \in U_*$ ёини оламиз. X түпламни кўйдаги қисм түпламларга тармоклаимиз:

$$X_{1,1} = X_{(i_0, j_0)_0} = \{x \in X : x_{i_0 j_0} = 0\}, \quad X_{1,2} = X_{(i_0, j_0)_1} = \\ = \{x \in X : x_{i_0 j_0} = 1\}$$

Равшанки, $X = X_{1,1} \cup X_{1,2} \cdot X_{1,1} \cap X_{1,2} = \emptyset$
 $x_{i_0 j_0} = 0$ шарт j_0 -дегалта i_0 -дегалдан кейин ишлов берилмасын
 деган талабга эквивалентdir. Агарда тарм κ дан (i_0, j_0) ей олиб таш-
 ланса (еки $c_{i_0 j_0} = \infty$ деб олинса), бу шарт бажарылады. Үмумий үрдізде
 (17) реже бүйінча күрілған дәқоқым $S_{1,1} = \{I, U_{1,1}\}$, $U_{1,1} = U / \{i_0, j_0\}$
 тарм κ үчун мұвофиқлаштырылған бўлади. (20) қоңайларга кўра $S_{1,1}$
 тарм κ да мұвофиқлаштырилган қоқимга ўтамиз. Шунда (16) масаласы
 ланинг мақсад функцияси $\alpha_{i_0} + \beta_{j_0}$ миқдорга ўсади, бу ерда
 $\alpha_{i_0} = \min_{f \in I \cup \{U_{1,1}\}} \delta_{i_0 f}$, $\beta_{j_0} = \min_{f \in U / \{U_{1,1}\}} (\beta_{f j_0} - \alpha_i)$. Демак, $\xi(X_{1,1}) = \xi(X) +$
 $\alpha_{i_0} + \beta_{j_0}$ болады. Үлкен $\alpha_{i_0} + \beta_{j_0}$ миқдорынан балықта анықтады олди мүмкін.

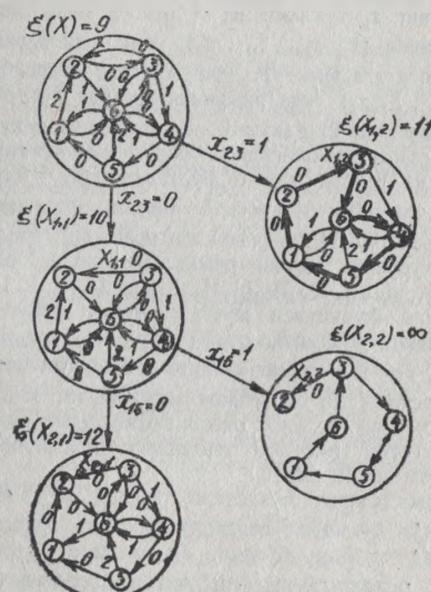
+ $\alpha_i + \beta_j$, микдорни $X_{1,1}$ түпламнинг баҳоси сифатида олиш мумкин.
 $X_{1,2}$ түпламни қараймиз. $x_{1,2} = 1$ шарт i_0 -деталдан сунг j_0 -деталга ишлов берилши талабига эквивалентdir. Бундан келиб чиқадики, i_0 -деталдан сунг бирорта ҳам $j \in I_{i_0}^+(U) \setminus i_0$ деталга ишлов берилмайди. j_0 -деталга ишлов беришдан олдин бирорта ҳам $i \in I_{j_0}^-(U) \setminus j_0$ деталга ишлов берилмайди ва j_0 -деталдан сунг i_0 -деталга ишлов бериш мумкин эмас. Яъни $x_{i,j} = 0$,

$$(i, j) \in U_{1,2}^+ = \{(i_0, j_0), \quad i \in I_{i_0}^+(U) \setminus j_0; \\ (i, j_0), \quad i \in I_{i_0}^-(U) \setminus i_0; (j_0, i_0)\}.$$

S тармоқдан ($i, j \in U_0^1$) ёйларни чиқарып ташлаб, кейинги тенгликларниң бажарылышыга эрнеш мүмкін. (17) реңа бүйінча қурилған коқым $S_{1,2} = \{I, U_{1,2}\}$, $U_{1,2} = \{U \setminus U_0^1\}$ тармок учун мұвоғиқлаштирилмаган бўлади. (20) қоидаларга кўра $S_{1,2}$ тармоқда мұвоғиқлаштирилган коқымга ўтамиз ва $X_{1,2}$ тўпламнинг $\xi(X_{1,2})$ баҳоси сифатида (16) масаланинг мақсад функциясынинг мұвоғиқлаштирилган коқымдаги (мұвоғиқлаштирилган иккінчелама режадаги) қийматини оламиз. Натижада қийидагига эга бўламиз:

$$\xi(X_{I,2}) = \xi(X) + \sum_{i \in I \setminus I_0} \alpha_i + \sum_{j \in I \setminus I_0} \beta_j.$$

$X_{1,1}, X_{1,2}$ түпламлардан энг кичик баҳоға эга бүлганини олиб, у билан худди дастлабки X түпламдек иш тутамиз.

IV.9- чизма.

IV.9- чизмада IV.8- чизмада келтирилган масалани қўйндаги

$$\begin{aligned} c_{12} &= 2, c_{18} = 0, c_{28} = 3, c_{28} = 2, c_{32} = 1, c_{34} = 1, \\ c_{45} &= 4, c_{46} = 5, c_{51} = 1, c_{58} = 3, c_{61} = 2, c_{63} = 1, c_{64} = 1 \end{aligned}$$

сонли қўйматларда ечиш натижаси келтирилган. IV.9- чизмада кўрса-тилган ёй устидаги сонлар ёй кооқимларига тенг.

Деталларга оптималь ишлов беришда улар қўйилаги тартибда иш-ловга киритилади: $1 \rightarrow 2 \rightarrow 3 \rightarrow 6 \rightarrow 4 \rightarrow 5 \rightarrow 1$. Бу тартиб IV.9- чизмада йўғон чизик билан кўрсатилиган. Минимал кайта созлаш вақти эса 11 га тенг.

4. Иккинчи саралаш усули. Қўйндаги

$$f(x) \rightarrow \min, g(x) \leq 0, x \in Q \quad (21)$$

масалани қараймиз, бу ерда $f(x)$, $g(x)$ скаляр функциялар; Q – н ўлчовли R_n фазонинг тўплами. Жараён 0-хусусий режадан бошланади. Агар (21) га кўшимча равишда режалар маълум бўлса, r^0 рекордни ва рекорд режани ҳисоблаймиз. Айтайлик, k - итерацияда k -хусусий режалар $\{x_1, x_2, \dots, x_k\}$ нинг x_k тўплами ва r^k рекорд берилган бўлсин. k -хусусий режа $\{x_1, x_2, \dots, x_k\}$ нинг ривожланиши икки ҳолда маънога эта эмас: 1) уни исталган тўлиқ режа $x = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ гача ривожланирганда $f(x) > r^k$ тенгсизлик бажарилса; 2) $g(x) > 0$. Бу ҳолларда k -хусусий режани ривожланириш олинадиган барча режалар сараланмайди. Масалан, рекорд $r^2 = 0$ бўлганда $f(x) = 3x_1 + 2x_2 - x_3 - 2x_4$, $x_i = 0 \vee i = 1, 4$ мақсад функцияси учун 2-хусусий режа $\{1, 1\}$ ни ривожланиришнинг маъноси йўқ, чунки бу хусусий режани ривожланиришдан олинадиган $\{1, 1, 0, 0\}$, $\{1, 1, 0, 1\}$, $\{1, 1, 1, 0\}$, $\{1, 1, 1, 1\}$ режаларда мақсад функцияси мусбат қўймат қабул қиласди. Шунга үхшаш, $g(x) \leq 0$, $g(x) = 2x_1 - 3x_2 + x_3 + 2x_4 - 1$, $x_i = 0 \vee i = 1, 4$ чекланишларга эта бўлган масала учун 2-хусусий режа $\{1, 0\}$ ни ривожланиришнинг маъноси йўқ, чунки бу хусусий режани ривожланиришдан олинган ҳар бир x режа учун $g(x) > 0$ тенгсизлик бажарилишини текшириб кўриш қўйин эмас.

Баъзи масалаларда k -хусусий режани x_{k+1} нинг битта (ёки унча кўп бўлмаган сондаги) қўймати орқалигина ривожланириш мумкин бўлади, бу ҳолда x_{k+1} нинг бошқа қўйматлари орқали k -хусусий режани ривожланиришдан олинган режалар сараланмайди. Масалан, рекорд $r^2 = 0$ бўлганда, $f(x) = 3x_1 + x_2 - 3x_3 + x_4$, $x_i = 0 \vee i = 1, 4$ мақ-

сад функцияли масалада 2-хусусий режа $\{1, 0\}$ ни фақат $x_3 = 1$ орқалигина ривожланириш мумкин, чунки $x_3 = 0$ бўлганда, бундан кейинги ихтиёрий ривожланиш $f(x) > 0$ тенгсизликни қапоатлантирувчи x режага олиб келади. Шунга үхшаш, $g(x) = 2x_1 - 2x_2 + 3x_3 - x_4 \leq 0$, $x_i = 0 \vee i = 1, 4$ чеклаш учун 2-хусусий режани фақат $x_3 = 0$ орқалигина ривожланириш мумкин, чунки $x_3 = 1$ орқалиги ихтиёрий ривожланиришда чеклашлар бузилади.

Баён қилинган саралаш усули кўпинча (21) масалада $f(x)$, $g(x)$ ($f(x) = \sum_i f_i(x_i)$) функциялар сепарабел функциялар ва Q тўплам гиперкуб типидан бўлганда қўлланилади. $f(x)$, $g(x)$ мураккаб функциялар бўлган ҳолда рекордни ҳисоблаш ва хусусий режаларни ривожланириш билан боғлиқ баҳолашларни ўтказиш учун уларнинг минорантаси ва мажорантасидан фойдаланиш мумкин. Усулнинг шунга мос турланишларини ўқувчига машқ сифатида ҳавола қиласми.

Ноҳоҳ. Иккинчи саралаш усули динамик программалаш усули (V боб) каби динамик (кўп босқичли) ечим қабул қилиш (бошқариш) жараёнлари учун табий бўлиб, бобнинг бошида гапиринган фазовий (статистик) усуллардан фарқли ўлароқ вақтли (динамик) оптималлаштириши усулларидан ҳисобланади. Динамик усулларда ечимга (оптимал режага) яқинлашишлар ўлчови кичик бўлган (кам сондаги босқичлардан тушилган) үхшаш масалалар кетма-кетлигининг ечимларига қараб тузилади. Бунда ечин жараёни гўё вақт бўйича ёйилгандек бўлади. Статистик усулларда босқичлар сони тайин қилинган ва итерациялар тайин қилинган ўлчовли фазонинг бир элементидан иккинчи бир элементига ўтишдан иборатдир.

2-§. БИР ЎЗГАРУВЧИЛИ ФУНКЦИЯНИ МИНИМАЛЛАШТИРИШ

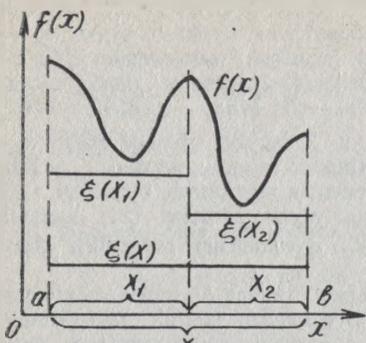
Бир ўзгарувчили функцияни минималлаштириш самарали сонли усулларининг аҳамияти шу билан белгиланади, улар кўпгина мураккаб экстремал масалаларни ечиш усулларининг таркибий қисмини тақиқ этади.

1. Силлиқ функцияни абсолют минимум нуқтасини қуриш усули. Силлиқ функцияни абсолют минимумини тошиш ҳақидаги

$$f(x) \rightarrow \min, x \in X = [a, b] \quad (1)$$

масалани қараймиз. (1) масалани ечиш учун тармоқлар ва чегаралар усулининг фойсаланиш фойдаланамиз. X тўпламнинг $\xi(x)$ баҳоси

$$\xi(X) \leq f(x), x \in X$$

IV.10- чизма.

функцияларни яқинлаштириш назарияси нүктаның назаридан ($f(x)$) функцияның ўзгармас $y = f(x) = \xi(X)$ функция ердамида қуйидан яқинлаштиришдан иборат (IV. 10- чизма). Агар бирор $x^* \in X$ да $\xi(X) = f(x^*)$ —е тенгсизлик бажарилса, x^* (1) масаланинг ε -оптималь режаси булади. X тұпламнан X_1 , X_2 , тұпламларға тармоқлаш бўлакли ўзгармас

$$y = f_X(x) = \begin{cases} \xi(X_1), & x \in X_1 \\ \xi(X_2), & x \in X_2 \end{cases}$$

функциялар синфида яқинлаштиришга олиб келади. Тармоқлар ва чегаралар усулы бўйича муҳокама юритишни давом эттириб, $f(x)$ функцияни бўлакли ўзгармас функциялар синфида тобора аниқроқ қуйидан яқинлаштириш мумкин.

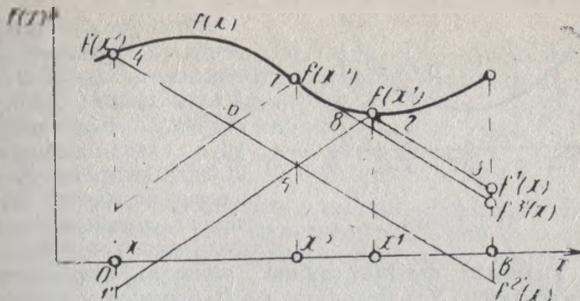
Энди ушбу банд мавзуига ўтамиз. Айтайлик, $f(x) \in C^{(1)}$, $|\partial f(x)/\partial x| \leq L < \infty$ бўлсин. Тармоқлар ва чегаралар усулининг баён қилинган тархини умумлашгириб, $f(x)$ функцияни бўлакли ўзлуксиз функциялар синфида қуйидан яқинлаштирамиз. Ихтиёрий $x^* \in X$ нүктани оламиз.

x^1 сифатида мутахассислар томонидан (1) масалада оптималь деб таклиф қилинган режани олиш мумкин. Қуйиндаги

$$f^1(x) = \begin{cases} f(x^1) + L(x - x_1), & x \in [a, x^1], \\ f(x^1) - L(x - x^1), & x \in]x^1, b] \end{cases}$$

функцияни қурамиз.

$f^1(x)$ функция $f(x)$ функцияның бўлакли-чизиқли яқинлаштиришидир: $f(x): f_1(x) \leq f(x), x \in X$. IV. 11- чизмада у $\{1, 2, 3\}$ синиқ чизик билан тасвирланган. x^2 нүкта $f^1(x)$ функцияниң минимум нүктаси бўлсан: $f^1(x^2) = \min f^1(x), x \in X$. Агар бирор $x^* \in X$ учун $f(x^*) \leq f^1(x^2) + \varepsilon$ тенгсизлик бажарилса, x^* (1) масаланинг ε -оптималь режаси булади. ε

IV.11- чизма.

нинг қониқарли бўлмаган қийматларида ечиш жараёнини давом эттирамиз. Қуйидан иккинчи яқинлашишни

$$f^2(x) = \max \{f^1(x), f^2(x)\} \quad (2)$$

формула бўйича аниқлаймиз, бу ерда

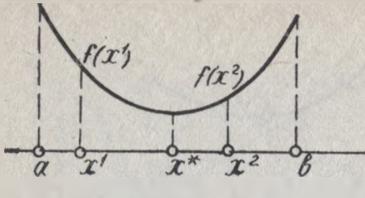
$$f^2(x) = \begin{cases} f(x^2) + L(x - x^2), & x \in [a, x^2], \\ f(x^2) - L(x - x^2), & x \in]x^2, b]. \end{cases}$$

IV. 11- чизмада $f^2(x)$ функция $\{4, 5, 2, 3\}$ синиқ чизик билан тасвирланган. x^3 нүктани топамиш: $f^2(x^3) = \min f^2(x)$, $x \in X$. Агар бирор $x^* \in X$ учун $f(x^*) \leq f^2(x^3) + \varepsilon$ тенгсизлик бажарилса, x^* режа ε -оптималь режа булади. Акс ҳолда x^3 нүкта бўйича навбатдаги яқинлашиш қурилади: бу ерда $f^3(x) = \max \{f^2(x), f^3(x)\}, x \in X$;

$$f^3(x) = \begin{cases} f(x^3) + L(x - x^3), & x \in [a, x^3], \\ f(x^3) - L(x - x^3), & x \in]x^3, b]. \end{cases}$$

IV. 11- чизмада $\{4, 6, 7, 8, 2, 3\}$ синиқ чизик $f^3(x)$ функцияни ифодалайди.

Ҳар бир s итерацияидан сўнг яқинлашиш аниқлиги оша боради ва $f(x)$ нинг қийматлари бўйича (1) масаланинг глобал оптималь режасига тобора яқинлашувчи x^s режалар қурилади. Итерацияидаги асосий амал (2) типдаги бўлакли-чизиқли функцияни минималлаштиришдан иборат. Шунга ўхшаш масалалар, одатда, чизиқли программалаш масаласига келтирилади (1- боб, 1- §). Аммо қаралаётган ҳолда x^2, x^3, \dots минимум нүкталари элементар ҳисоблашлар ёрдамида топнилади.

IV.12- чизма.

2. Унимодал функцияларнинг минимум нуқталарини излаш усуллари. Узлуксиз $f(x)$, $x \in R_1$ функция учун $[a, b]$ кесмада шундай $x^* \in [a, b]$ нуқта мавжул бўлсанки, $[a, x^*]$ кесмада $f(x)$ функция камаючи, $[x^*, b]$ кесмада эса ўсуви бўлса (IV. 12-чизма), у $[a, b]$ кесмада унимодал функция дейлади. Қатъий қавариқ функция унимодал функцияни минимум бўла олади. Кўпинча $f(x) \in C^{(2)}$ функциянинг минимум нуқтаси атрофида қатъий қавариқликнинг етарлилик шарти $\frac{d^2f(x)}{dx^2} > 0$ бажарилганиги учун унимодал функцияларни минималлаширишнинг самарали усулларини куриш чиқисиз программалашда актуал муаммо ҳисобланади.

Унимодал функцияларнинг минимум нуқталарини излашда фойдаланиладиган асосий хоссаси шундан иборатки, иктиёрий иккита $f(x^1)$, $f(x^2)$, $x^1 \neq x^2$, $x^1, x^2 \in]a, b[$ қийматларни ҳисоблаш x^* минимум нуқтаси локалланган $[a, b]$ интервални торайтиришга имкон беради. Осон текшириш мумкини (IV. 12-чизма), $f(x^1) > f(x^2)$, $x^1 < x^2$ бўлганда албатта $x^* \in [x^1, b]$ бўлади. Агар $f(x^1) < f(x^2)$, $x^1 < x^2$ бўлса, $x^* \in [a, x^2]$ бўлади.

Дастлабки $[a, b]$ интервалнинг x^1, x^2, \dots, x^s нуқталарида $f(x)$ функцияни қийматларини ҳисоблашдан сўнг минимум нуқтаси локаллашган интервал узунлигини $\Delta_k(f)$ деб белгилаймиз. *Оптималь қидириш* деб, x^1, x^2, \dots, x^s нуқталарни қуришининг шундай усулига айтиладики, унда

$$\Delta_k = \sup \Delta_k(f)$$

сон минимал бўлади, бу ерда юқори чегара барча унимодал $f(x)$, $x \in [a, b]$ функциялар бўйича ҳисобланган.

Оғимал қидириш алгоритми қўйидаги масалани ечишга асосланган.

Масала. Ҳар бир k ($k = 0, 1, 2, \dots$) учун кесманинг энг катта узунлиги F_k ни ва унда шундай k та нуқтани

Айтиб ўтилган тархни янада умумлаштириш имконияти мавжуд. $f(x)$, $|df(x)/dx| \leq L$, $|\partial^2 f(x)/\partial x^2| \leq C$ функциялар учун яқинлашишларни бўлакли-квадратик функциялар (иккинчи тартибли сплайнлар) синфида қуриш мумкин.

таалаш усулини кўрсатиш керакки, $f(x)$ функцияни бу нуқталарада ҳисоблаш ёрдамида минимум нуқтасини бирлик интервалда локаллаш мумкин бўлсин.

Теорема. F_k Фибоначчининг k -сонидир, яъни

$$F_0 = F_1 = 1, F_k = F_{k-1} + F_{k-2}, k \geq 2.$$

Исботи. Бирорта ҳам ҳисоблаш ўтказмасдан ёки $f(x)$ функцияни фақат бир марта ҳисоблаш билан минимум нуқтасини локаллаш интервалини торайтиришга унимодал функцияларнинг асосий хоссаси имкон бермайди. Шунинг учун $F_0 = F_1 = 1$. Айтайлик, теорема барча $k = 2, 3, \dots, s$ учун исботланган бўлсин. Уни $s+1$ учун исботлаймиз. $[0, L]$, $L > F_s$ кесмани қараймиз. Иктиёрий олинган $x^1, x^2 : 0 < x^1 < x^2 < L$ нуқталарда $f(x^1)$ ва $f(x^2)$ ни ҳисоблаймиз. Унимодал функцияларнинг асосий хоссасига кўра бу ҳисоблашлар бўйича минимум нуқтаси ликаллашган интервални

IV.13- чизма.

аниқ кўрсатиш мумкин. Бундай интервал $[0, x^2]$, $[x^1, L]$ кесмаларнинг бирни бўлди (IV. 13-чизма). $x^0 \in [0, x^2]$ бўлган ҳолни қараймиз. $f(x)$ функцияни x^1 нуқтада ҳисоблаш навбатдаги итерацияларда ҳам ишлатилгани учун, локаллаш интервали $[0, x^2]$ ни бир марта ҳисоблашдан сўнг олинган дейиш мумкин. Минимум нуқтасини локаллаш учун $s+1$ та ҳисоблаш ишлатамиз. $f(x^2)$ ни ҳисоблагандан сўнг s та ҳисоблаш қолади. Шунинг учун $[0, x^2]$ кесманинг узунлиги F_s дан ошмайди

$$x^2 \leq F_s. \quad (3)$$

x^1 нуқта $[0, x^2]$ кесма учун навбатдаги итерацияда, яъни мумкин бўлган $s+1$ та ҳисоблашдан иккитасини ўтказгандан сўнг қандай роль ўйнаса, x^2 нуқта ҳам $[0, L]$ кесма учун шундай роль ўйнайди. Шу сабабли ҳам $s-1$ та ҳисоблаш учун локаллаш интервали бўлиши мумкин бўлган $[0, x^1]$ кесманинг узунлиги F_{s-1} дан ошмайди:

$$x^1 \leq F_{s-1}. \quad (4)$$

Мумкин бўлган иккинчи ҳол: $x^0 \in [x^1, L]$ га ўтамиш. Олдинги ҳолдагидек фикр юритиб, (3), (4) ўрнига,

$$L - x^1 \leq F_s, \quad L - x^2 \leq F_{s-1} \quad (5)$$

тengsizliklarni olamiz.

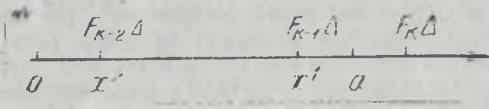
F_{s+1} sonning aniklaniishiidan uning shunday L sonlarning yoқori chegarasiga tengligi keliib chiqadi, ular uchun (3) — (5) tengsizliklar bирор $x^1, x^2 \in [0, L]$, $x^1 < x^2$ uchun bajariladi.

(4), (5) ga aсосан

$$L \leq F_s + x^1 \leq F_s + F_{s-1}.$$

Иккинчи томондан $L = F_s + F_{s-1}$, $x^1 = F_{s-1}$ бўлганда индукция фаразига кўра $f(x)$ функцияни s марта ҳисоблаб, $[0, x^1]$ даги минимум нуқтасини бирлик интервалда локаллаш мумкин ва шунинг учун $F_{s+1} = F_s + F_{s-1}$. Теорема исботланди.

Теоремадан оптимал қидириши усули (Фибоначчи усули) келиб чиқади. Айтайлик, $f(x)$, $x \in [0, a]$ функциянинг минимум нуқтасини локаллаш интервалининг берилган узунлиги Δ бўлсин. Ёрдамчи масалада бирлик локаллаш интервали қаралди, шунинг учун Ox ўқда масштабни $t = a/\Delta$ марта ўзгартирамиз. t сон бўйича шундай F_k Фибоначчи sonini topamizki, $F_{k-1} < t < F_k$ бўлсин. Бошқача айтганда, $f(x)$ функцияни $[0, F_k \Delta]$ оралиқка унимодаллик хоссасини йўқотмаган ҳолда давом эттириш мумкин деб ҳисоблаб, $[0, a]$

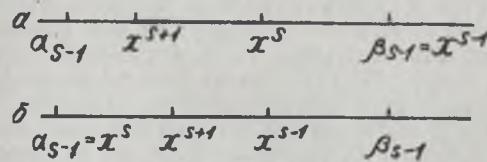
IV.14- чизма.

кесма бўйича узунлиги $\Delta_0 = F_k \Delta$ бўлган бошлангич локаллаш интервали $[\alpha_0, \beta_0] = [0, F_k \Delta]$ ни қурамиз (IV. 14- чизма). Теоремага асосан $F_{k-1} \Delta, F_{k-2} \Delta$ нуқталар $[0, F_k \Delta]$ кесмада шундай жойлашганки, $F_k \Delta = F_{k-1} \Delta + F_{k-2} \Delta$ (IV. 14- чизма). $f(x)$ функциянинг $x^1 = F_{k-1} \Delta, x^2 = F_{k-2} \Delta$ нуқталардаги қийматларини ҳисоблаймиз ва биринчи локаллаш интервали $[\alpha_1, \beta_1]$ ни ажратамиз. Унимодал функцияларини асосий хоссасига кўра

$\alpha_1 = 0, \beta_1 = x^1$, agar $f(x^1) > f(x^2)$ бўлса,
 $\alpha_1 = x^2, \beta_1 = \beta_0 = F_k \Delta$, agar $f(x^1) \leq f(x^2)$ бўлса.

Иккала ҳолда ҳам локаллаш интервалининг узунлиги $\Delta_1 = \Delta_0 - F_{k-2} \Delta$. Айтайлик, $[\alpha_{s-1}, \beta_{s-1}]$ интервал $x^s, 2 \leq s \leq k$ нуқта қурилгандан сўнг олинган локаллаш интервали бўлсин. $\Delta x_{k-1} = F_{k-s-1} \Delta$ ни ҳисоблаймиз. $x^{s+1} = \alpha_{s-1} + \Delta x_{k-1}$ нуқтани қурамиз. Нуқталарнинг $[\alpha_{s-1}, \beta_{s-1}]$ да жойлашиши иккни тида бўлиши мумкин (IV. 15- чизма).

$f(x)$ функциянинг $[\alpha_{s-1}, \beta_{s-1}]$ кесманинг ички нуқталаридаги иккита қиймати бўйича $f(x^{s+1})$ ни ҳисоблаб, янги локаллаш интервали $[\alpha_s, \beta_s]$ ни ажратамиз:

IV.15- чизма.

$\alpha_s = \alpha_{s-1}, \beta_s = x^s$, agar $\beta_{s-1} = x^{s-1}, f(x^s) > f(x^{s+1})$ бўлса,
 $\alpha_s = \alpha_{s-1}, \beta_s = x^{s-1}$, agar $\alpha_{s-1} = x^s, f(x^{s-1}) > f(x^{s+1})$ бўлса,
(6)

$\alpha_s = x^{s+1}, \beta_s = \beta_{s-1}$, agar $\beta_{s-1} = x^{s-1}, f(x^s) \leq f(x^{s+1})$ бўлса,
 $\alpha_s = x^{s+1}, \beta_s = \beta_{s-1}$, agar $\alpha_{s-1} = x^s, f(x^{s-1}) \leq f(x^{s+1})$ бўлса.

Янги локаллаш интервалининг узунлиги $\Delta_s = \Delta_{s-1} - F_{k-s-1} \Delta$ бўлади. Жаъённи давом эттириб, x^k нуқтани ва узунлиги $\Delta_{k-1} = \Delta_{k-2} - F_1 \Delta = F_0 \Delta + \Delta_{k-2} - F_2 \Delta = \Delta + \Delta_{k-3} - F_3 \Delta = \dots = \Delta + \Delta_0 - F_k \Delta = \Delta$ бўлган локаллаш интервали $[\alpha_{k-1}, \beta_{k-1}]$ ни қурамиз. Шундай қилиб, k та ҳисоблаш ёрдамида $f(x)$ функциянинг минимум нуқтаси узунлиги Δ га teng бўлган $[\alpha_{k-1}, \beta_{k-1}]$ интервалда локаллаштирилди.

Мисол. $f(x) = -x + 3x^2 - 0,01x^3$, $x \in [0, 1]$ функциянинг минимум нуқтасини $\Delta = 0,1$ аниқлижда тоғинг. Модомики, $\frac{\partial^2 f}{\partial x^2} = 6 - 0,06x > 0$, $x \in [0, 1]$ экан, функция $[0, 1]$ да унимодал бўлади. Фибо-

паччи усули бүйича иш юритиб, $L = \frac{1}{0,1} = 10$ ни ҳисоблаймиз. Шунгидек, $8 = F_8 < 10 < F_9 = 13$ булганлиги сабабли $k = 6$ бўлади, яъни $f(x)$ функцияни олтига нуқтада ҳисоблаш ёрдамида масалани ечиш мумкин ($f(x)$ функция $[0; 1,3]$ да унимодалидир). $F_4\Delta = 8 \cdot 0,1 = 0,8$ ни ҳисоблаймиз ва $x^1 = \alpha_0 + 0,8 = 0,8$, $x^2 = \beta_0 - 0,8 = 0,5$ нуқталарни ясайдиз. $f(0,8) = 1,11488 > f(0,5) = 0,24875$ булганлигидан $[\alpha_1, \beta_1] = [0; 0,8]$, $F_3\Delta = 3 \cdot 0,1 = 0,3$ ни ҳисоблаймиз, $x^3 = \alpha_1 + 0,3 = 0,3$ ни ясаб, $f(x^3) = -0,03081 < f(x^2)$ ни ҳисоблаймиз. Демак, $[\alpha_2, \beta_2] = [0; 0,5]$, $F_2\Delta = 0,2$, $x^4 = 0,2$, $f(x^4) = -0,08008 < f(x^3)$ ни ҳисоблаймиз. Шундай қилиб, $[\alpha_3, \beta_3] = [0; 0,3]$ $F_1\Delta = 0,1$, $x^5 = 0,1$, $f(x^5) = -0,90708 < f(x^4)$ ни ҳисоблаймиз, у холда $[\alpha_4, \beta_4] = [0; 0,2]$, $F_0\Delta = 0,1$, $x^6 = 0,1$ ни ҳисоблаймиз. Минимум нуқтаси $[0,1; 0,2]$ кесмада локаллаштирилди.

Унимодал функцияларнинг минимум нуқталарни излашинг иккичи оммавий усули — олтин кесим усулидир. Юқорида таъкидланганидек, минимум нуқтасини иккита $f(x^1)$, $f(x^2)$ ҳисоблаш ёрдамида локаллаш вақтида (IV. 12-чизма) янги локаллаш интервалига x^1 , x^2 нуқталарнинг бирорраси тегишилли бўлади. Шунинг учун навбатдаги локаллаш вақтида фақат битта $f(x^k)$ қийматини ҳисоблаш етарлидир. Ҳар бир итерацияда қўшимча нуқтани ягона усуlda ясаш мақсадида x^1 , x^2 нуқталарни шундай танлаймизки, $[a, x^1]$ кесма узунлигининг $[a, b]$ кесма узунлигинига нисбати $[x^1, x^2]$ кесма узунлигининг $[a, x^2]$ кесма узунлигинига нисбати каби бўлсин ($[a, b]$ кесманинг «олтин кесими»):

$$\frac{x^1 - a}{b - a} = \frac{x^2 - x^1}{x^2 - a}. \quad (7)$$

Бу алгоритм барча унимодал функцияларга мўлжаллангани учун симметрия нуқтаи назаридан

$$x^1 - a = b - x^2 \quad (8)$$

деб олиш, яъни x^1 , x^2 нуқталарни $[a, b]$ кесма учларидан бир хил масофа олиш керак бўлади.

(7) ва (8) тенгламалардан

$$x_1 = a + \frac{3 - \sqrt{5}}{2} (b - a) = a + 0,3817 (b - a).$$

Шундай қилиб, олтин кесим усулининг алгоритми қўйидагичадир. Берилган $f(x)$, $[a, b]$ лар бўйича $\Delta x_0 = 0,38(b - a)$, $x^1 = a + \Delta x_0$, $x^2 = b - \Delta x_0$ ни топамиз ва $f(x^1)$, $f(x^2)$ ни ҳисоблаймиз. Агар $f(x^1) < f(x^2)$ бўлса, навбатдаги локаллаш интервали $[\alpha_1, \beta_1]$ нинг кўриниши $[a, x^2]$ бўлади. $f(x^1) \geq f(x^2)$ бўлганда минимум нуқтаси $[\alpha_1, \beta_1] = [x^1, b]$ кесмада ётади. Айтайлик, x^3 нуқта ясалгандан

кейин локаллаш интервали $[\alpha_{s-1}, \beta_{s-1}]$ бўлсин. $\Delta x_{s-1} = 0,38 (\beta_{s-1} - \alpha_{s-1})$ ни ҳисоблаймиз ва $x^{s+1} = \alpha_{s+1} + \Delta x_{s-1}$ деб оламиз. Янги локаллаш интервалининг четки нуқталарни (6) формуларадан топамиз.

Олтин кесим усули ушбу маънода *асимптотик оптималь*: оптимал қидиришда локаллаш интерваллари узунликларининг нисбати Δ_{s+1}/Δ_s олтин кесим усулида $s \rightarrow \infty$ да қўшни локаллаш интерваллари узунликларининг нисбатига тенг бўлган сонга, яъни тақрибан 0,62 га тенг сонга интилади (исботланг!).

Юқорида қаралган мисолда бошлангич локаллаш интервалини 10 марта кичрайтириш талаб қилинади. Бунинг учун етарли бўлган функцияларни ҳисоблашлар сони k олтин кесим усулида $0,62^{k-1} \leq 0,1$ тенгизсликни қоноатлантиради, яъни $k = 6$. Узунлиги 0,1 бўлган локаллаш интервалини ясашни ўқувчига ҳавола қиласиз.

Фибоначчи усули ўзининг қурилишига кўра энг «ёмон» унимодал функциялар учун ҳам минимал сондаги ҳисоблашлардан сўнг берилган узунликдаги локаллаш интервали олинишини таъминлайди. Аммо бундай «ёмон» функциялар усулининг қўлланилишида умуман учрамаслиги мумкин. Шу сабабли кўпгина конкрет функциялар учун Фибоначчи усули билан бошқа усуllар ҳам самарадорлик бўйича рақобат қила олиши мумкин. Минималлаштирилаётган $f(x)$, $x \in [a, b]$ функцияларнинг *квадратик яқинлаштиришларга* асосланган қўйидаги локаллаш усули амалий ҳисоблашларда ўзини яхши кўрсатади.

$x^1 \in [a, b]$ бошлангич яқинлашиш, $\Delta x > 0$ — қадам узунлиги (бирор сон) бўлсин.

Алгоритмнинг итерацияси қўйидаги қадамлардан иборат. 1-қадам. $f(x)$ ни бошлангич x^1 нуқтада ҳисоблаш. Агар $f(x^1 + \Delta x) < f(x^1)$ бўлса, 2-қадамга ўтиш. $f(x^1 + \Delta x) > f(x^1)$ бўлганда $\Delta x = -\Delta x$ деб олиб, 2-қадамга ўтиш.

2-қадам. $x^{k+1} = x^k + \Delta x$ ни ҳисоблаш.

3-қадам. $f(x^{k+1})$ ни ҳисоблаш.

4-қадам. Агар $f(x^{k+1}) \leq f(x^k)$ ($\Delta x = -\Delta x$ бўлганда $f(x^{k+1}) \geq f(x^k)$) бўлса, $\Delta x = 2\Delta x$, $k = k + 1$ деб олиб, 2-қадамга ўтиш. Агар $f(x^{k+1}) > f(x^k)$ ($\Delta x = -\Delta x$ бўлганда $f(x^{k+1}) < f(x^k)$) бўлса, $\Delta x = \Delta x/2$, $k = k + 1$ деб олиб, 2-, 3-қадамларга қайтиш ва $x^{k+1} = x^m$, $x^{k+2} = x^{m-1}$, $x^k = x^{m-2}$, $x^{k-1} = x^{m-3}$ ($\Delta x = -\Delta x$ бўлганда эса, тескари тартибда) деб белгилаш. Қўшни x^{m-3} , x^{m-2} , x^{m-1} , x^m нуқталар орасидаги масофа бир хил бўлади.

5-қадам. $f(x)$ функция күрсатылған түрттә нұқтасыннан қайсы бирида әңг кичик қийматни қабул қылса, шу нұқтани β билан белгилаймиз: $f(\beta) = \min\{f(x^{m-3}), f(x^{m-2}), f(x^{m-1}), f(x^m)\}$. x^{m-3}, x^m нұқталардан қайсы бири β дан узокрөк жойлашып бұлса, үшбұн нұқтани йүқтамыз. Қолған учликни α, β, γ деб белгилаймиз; $\alpha < \beta < \gamma$.

6-қадам. $x^* = \beta + \Delta x [f(\alpha) - f(\gamma)] / 2 [f(\alpha) - 2f(\beta) + f(\gamma)]$ ни хисоблаш, бу ерда x^* үшбұн $\alpha, f(\alpha), \beta, f(\beta), \gamma, f(\gamma)$ қийматтар бүйінча қурилған $y = \xi x^2 + \zeta x + \eta$ парабола-нинг минимум нұқтасидір.

7-қадам. Агар $|x^* - \beta| \leq \Delta$ ёки $|f(x^*) - f(\beta)| \leq \varepsilon$ болса, минимумни излашын тұтадаймыз, бу ерда ε — мақсад функциянын бүйінча яқынлашиш аниқлиги. Акс ҳолда, $f(x^*)$ ни хисоблаш вә α, β, γ нұқталардан шундай бирини йүқтап керакки, локаллаш интервали йүқтап күйнілмасын вә $f(x)$ функцияныннан йүқтап күтедеги қийматы әңг катта бұлсан.

Дастрабки түрттә қадамнинг максади минимум нұқтасыннан құпоп локаллашыдан иборат: x^1, x^2, \dots нұқталар иккита-нұчи қадам билан то функцияныннан үсін оралығы биринчи марта уңарғынча қурилғасында. Бундан кейин унимодал функцияларнинг асосий хоссаси ёрдамда янада аниқроқ локаллаш учун сұнгғы түрттә нұқта ажратып олинады. Навбат-деги амаллар факат $f(x)$ функцияныннан «әңг яхши» α, β, γ , нұқталар бүйінча квадратик яқынлаштырылар билан бор-ланған (5-, 6-қадамлар),

Үсулнинг мөхияттіннің әрітиш учун юқорида келтирилған мисолни ечимиз. $x_1 = 0,5; \Delta x = 0,1$ бұлсан. $f(0,5) = 0,24875 < f(0,6) = 0,47784$ бұлғаныннан $x^2 = x^1 - \Delta x = 0,4$ да $f(x^2) = 0,07936 < f(x')$ ни хисоб-даймыз. $x^3 = x^1 - 2\Delta x = 0,3$ деб оламыз. Ҳисоблаш топиш мүмкін, $f(x^3) = -0,03081 < f(x^2)$. $x^4 = x^1 - 4\Delta x = 0,1$ бұлсан, у ҳолда $f(x^4) = -0,90708 < f(x^3)$. $x^5 = 0$ деб оламыз. $f(x^5) = 0 > f(x^4)$ ни топамыз. $x^6 = 0; x^7 = 0,1; x^8 = 0,3; x^9 = 0,4$ нұқталар бүйінча $\beta = 0,1$ ни топамыз. $x^2 = 0,4$ нұқтани йүқтамыз. $\alpha = x^8, \beta = x^1, \gamma = x^9$ нұқталар вә $f(x)$ нын шу нұқталардаги қийматлары бүйінча, $x^* = 0,1 + 0,1 [0 + 0,03081]/2 [1,81416 - 0,03081] = 0,1001833$ нұқтани ясайды. $|x^* - \beta| < 0,1$ бұлғанлығынан еңші жарағанни x^* нұқтада түхтатамыз.

3-§. ШАРТСИЗ МИНИМАЛЛАШТИРИШ ҮСУЛЛАРЫ

Шартсиз минималлаштыриш масалаларини ечишинде сонли үсулларнини мустақил (алохид) үрганиш зарурати бу масалаларнинг етарлича кең құлланылышы ва уларни ечиш үсулларнине чеклашып минималлаштыриш масалаларини ечиш үсулларында анча соддалиғидан әмас, балки кейин-

ти йилларда умумий экстремал масалаларын у ёки бу ҳолатда шартсиз минималлаштыриш масалаларын көлтирувчи үсулларға (масалан, итератив үсулларға 4-§) қызықишининг орт-тапалығидан ҳам көлиб чықады.

1. Функцияларни яқынлаштыриш. Чизиқсиз масалалар учун күпроқ табиий бұлған вә уларни ечишда кең фойдаланылады. Фоя масалаланы яқынлаштыришдан иборат бұлған, бу фоя масалалынг элементларини яқынлаштыришга асосланған.

Үшбұн шартсиз минималлаштыриш масаласы

$$f(x) \rightarrow \min, x \in R_n \quad (1)$$

нинг ягона элементи мақсад функциясы $f(x)$ дан иборат.

Айтайлык, $f(x) \in C^{(1)}, x \in R_n$ бұлсан. Қуйидаги

$$f_1(x; x^*) = f(x^*) + (x - x^*)' \frac{\partial f(x^*)}{\partial x} \quad (2)$$

функция $x = x^*$ нұқта атрофыда $f(x)$ функция билан $0 (\|x - x^*\|)$ ($|f(x) - f_1(x; x^*)| \leq 0 (\|x - x^*\|)$) аниқлигінде уст-ма-уст тушады, бу ҳол уннан $f(x)$ функцияныннан x^* нұқтадағы биринчи тартиби яқынлаштырилиши (чизиқлы яқынлаштырилиши) дейишигана асос бұлды.

Агар $f(x) \in C^{(2)}, x \in R_n$ бұлсан, у ҳолда

$$f_2(x; x^*) = f(x^*) + (x - x^*)' \frac{\partial f(x^*)}{\partial x} + (x - x^*)' \left[\frac{\partial^2 f(x^*)}{\partial x^2} \right] \frac{(x - x^*)}{2} \quad (3)$$

функция $f(x)$ функцияныннан x^* нұқтадағы иккінчи тартиби яқынлаштырилиши (квадратик яқынлаштырилиши) дейи-лади, чунки

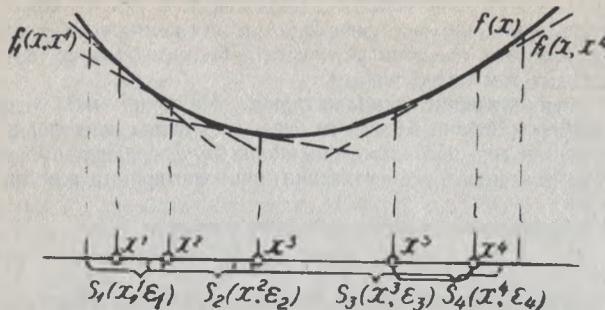
$$|f(x) - f_2(x; x^*)| \leq 0 (\|x - x^*\|^2).$$

Тейлор қаторига асосланған (2), (3) функциялар мүмкін бұлған ягона чизиқлы вә квадратик яқынлаштырылар әмас, аммо үшбұн китобда яқынлаштыришнинг бошқа үсулларын үрганици күзде тутилмаган.

2. Биринчи тартиби үсуллар. (1) масалалынг чизиқлы яқынлаштырилиши деб қуйидаги

$$f_1(x^{k+1}; x^k) = \min f_1(x; x^k), x \in s_k(x^k, \varepsilon_k), k = 1, 2 \dots \quad (4)$$

масалалар кетма-кеттегігінде айтады, бунда бошланған x^k вектор вә x^k векторларнинг ε_k -атрофлары $s_k(x^k, \varepsilon_k)$ яқын-

IV.16- чизма.

лаштиришининг параметрларидир. Яқинлаштириш параметрларининг конкрет танланishi (1) масалани ечиш усулини әмалга ошириши беради. Яқинлаштириш параметрлари ечиш жараёни бошланмасдан олдин танланishi ва жараён давоминда түғрилаб борилшин мумкин.

(4) га асосан қурилган x^k , $k = 1, 2, \dots$ векторларни (1) масаланинг оптимал режаси учун кетма-кет яқинлаштирилган деб қараш мумкин. IV. 16-чизмада (4) усулнинг геометрик тасвири берилган. Кўпгина конкрет амалга оширишларда $s_k(x^k, \epsilon_k)$ атрофлар қўйидагича қурилади. Кетма-кет яқинлаштирилган деб қараш мумкин.

$$x^{k+1} = x^k + \theta_k l^k \quad (5)$$

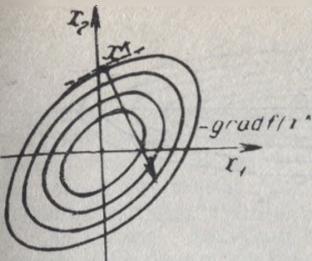
Кўринишда қурилади, бу ерда l^k -вектор l^k ни x^k нуқтадаги йўналиш, θ_k сон эса l^k йўналиш бўйича қадам дейилади. $s_k(x^k, \epsilon_k)$ атрофни қуриш учун аввал $s_k(l, x^k) \leq 1$ тенгсизлик ёрдамида l векторлар учун нормалланган атроф берилади, сўнгра $\theta_k l$ ўхшашликни алмаштириш ёрдамида $s_k(x^k, \epsilon_k)$ тўплам олинади.

(4), (5) дан l^k векторларни қуриш учун қўйидаги

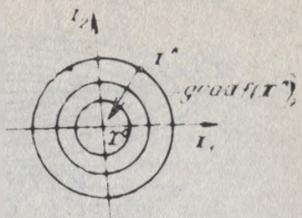
$$f_1(l^k; x^k) = \min f_1(l; x^k), \quad S_k(l, x^k) \leq 1 \quad (6)$$

масала олинади. Бу ерда $f_1(l; x^k) = l' \partial f(x^k) / \partial x$. Нормаловчи $S_k(l, x^k)$ функциялар шундайки (6) масала исталган x^k лар учун ечимга эга бўлди деб фараз қилинади.

Бир қадамли биринчи тартибли дискрет усуллар учун, агар $f(x)$ функция тўғрисида қўшимча маълумот бўлмаса,

IV.17- чизма.

IV.18- чизма.

бошқа усуллардан афзалроқ бўлган $S_k(l, x^k)$ функцияларни қуриш қондасини кўрсатиш мумкин эмас. Оптимал режа x^0 дан фарқли бўлган ихтиёрий x^k нуқта учун ихтиёрий l^k йўналиш бўйича шундай $S_k(l, x^k)$ нормаловчи функция кўрсатиш мумкин, l^k вектор (6) масаланинг ечими бўлади.

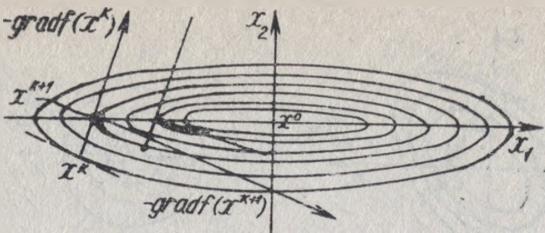
Минималлаштирилётган $f(x)$ функция ҳақида бирор таълимот бор бўлган ҳолда (5), (6) усулни амалга ошириша маҳсус нормаловчи функциялардан фойдаланилади. Масалан, агар x^0 оптимал режа атрофида $\{x: f(x) \leq c\}$ сатҳ тўпламлари эллипсоидларга яқин деб ҳисоблашга асос бўлса (IV.17-чизма), нормаловчи функция сифатида

$$S_k(l, x^k) = l'Dl + d'l, \quad D = D(x^k) > 0 \quad (7)$$

квадратик қатъий қавариқ функцияни олиш мақсадга мувоғидир.

Бу ҳолда $\partial f(0) / \partial x = d$, $\partial^2 f(0) / \partial x^2 = D/2$ бўлган $f(x)$ квадратик функция учун (6) масаланинг l^k ечими x^k нуқтадан $x^0 = x^k + l^k$ га олиб боради. $D = E$, $d = 0$ бўлганда (6) масалада (7) нормаловчи функциядан фойдаланиш $f(x)$ функциянинг x^k нуқтадаги антиградиенти $l^k = -\theta \operatorname{grad} f(x^k)$, $\theta > 0$ га олиб келади. Шундай йўналишларга асосланган сонли усуллар градиентли усуллар деб аталади (уларнинг аниқ баёни қўйида берилади).

Агар сатҳ тўпламлари сфералардан иборат бўлса, исталган x^k нуқтадан антиградиент бўйича ҳаракат қилиш минимум нуқтасига олиб боради (IV. 18-чизма). Шу сабабли шундай маҳсус бўлмаган $x = Cy$ алмаштириш лозим бўладики, натижада $\Phi(y) = f(Cy)$ функциянинг сатҳ тўпламлари сфералардан иборат бўлсин. Ушбу

IV.19- чизма.

$$f(x) = x'Dx + d'x + \delta, D > 0 \quad (8)$$

квадратик функциялар учун $C = D^{1/2}$ деб олиш етәрлидир. Еироқ бу алмаштириш $f(x)$ функцияның иккінчи тартибли ҳиссилалари матрицаси $2D = \partial^2 f / \partial x^2$ ни маълум деб фарз қиласы, шу сабабли ундан биринчи тартибли бир қадамли минималлаштириш усулларда фойдаланиш мүмкін эмас. Күп қадамлы усулларда олдинги $x^{k-s}, x^{k-s+1}, \dots, x^k$ яқынлашишлар ёрдамида C матрицаны яқынлаштирувчи C_k матрицаларни ($k \rightarrow \infty$ да $C_k \rightarrow C$) қуришга әришиш мүмкін. Үзгартылған метрикалы усуллар деб аталувчы бундай усуллар градиентли усуллар характеристикасасынан анча яхшилашга имкон беради. Бир қадамлы градиентли усулларнинг асосын камчылығы ёмон шартланған D матрицалы (8) функциялар учун оны намоён бұлады (IV.19- чизма). Кетма-кет $x^k, x^{k+1}, \dots, x^{k+l}$ нүкталарда бу функцияның градиентлары кatta нормаларға әга бўлиб, x^t, \dots, x^{k+l} ни ҳисоблаш аниқлигига нисбатан жуда сезгир, минимум нүктаси x_0 йўналишига деярли тикдир. Буларнинг ҳаммаси (1) масалани ечишни қўйинлаштиради.

Умумий ҳолда шунга ўхшаш ҳодисалар кузатилувчи функциялар *жарлик түзилиши* функциялар деб аталағы (∂x_i —«жарлик туби»—секин ҳаракат йўналиши умумий ҳолда эрги чизикли). Усулларни жарлик түзилишининг салбий таъсиридан ҳимоялаш воситаларидан бирн кетма-кет градиентларни ўрталаштиришдир.

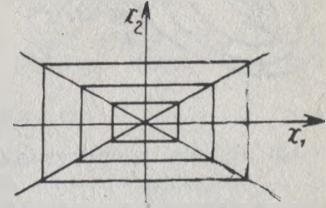
Ҳисоблашларда кенг тарқалган, икки хил қўришишдаги нормаларга асосланувчи қўйидаги

$$S_k(l; x^k) = \sum_{i=1}^n \left| \sum_{j=1}^n d_{ij} l_j - d_i \right|, \quad (9)$$

$$S_k(l; x^k) = \max_{1 \leq i \leq n} \left| \sum_{j=1}^n d_{ij} l_j - d_i \right| \quad (10)$$

нормаловчи функцияларни ўрганиш машқ сипатида ҳавола этилади. (9) типидаги нормаловчи шартни $f(x)$ функциянын сатх түплами IV.20-чизмада тасвирланғаның яқин бўлган вақтда киритиш мақсадга мувофиқдир.

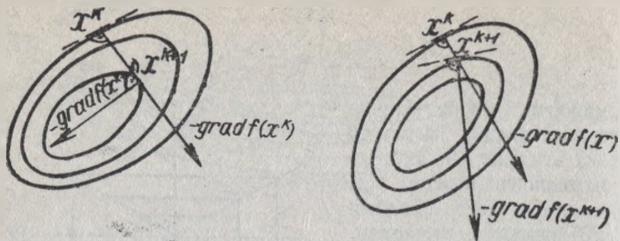
Нормаловчи функцияларнинг киритилиши $S_k(x_k, \epsilon_k)$ атрофларни танлаш масаласини $S_k(l, x_k)$ нормаловчи функцияларнинг $d_{ij}(x_k), d_i(x^k)$ сонли параметрларни танлаш масаласига келтириш имконини беради. $d_{ij}'(x^k), d_i(x^k)$ функцияларни қуришнинг бир қатор эвристик усуллари мавжуд, аммо уларнинг барчасида биринчи тартибли бир қадамлы усуллар учун мүмкін эмес.

IV.20- чизма.

Келтирилган таҳлил шуни кўрсатадики, мураккаб тузилишли функцияларнинг кенг синфларини минималлаштириш учун мўлжалланған биринчи тартибли бир қадамлы усулларда қўйидагича иш юритган маъкул: x^k нүкта учун тасодифий $l^k, \|l^k\| = 1$ йўналиш танланади, етәрлича кичик $\theta > 0$ сон учун $f(x^k + \theta l^k)$ ҳисобланади. Агар $f(x^k + \theta l^k) > f(x^k)$ бўлса, l^k йўналиш — l^k га алмаштирилади. $x^k \neq x^0$, $\text{grad } f'(x^k) l^k \neq 0$ бўлганда l^k вектор (ёки $-l^k$) тушиб йўналиши (муносиб йўналишни) беради.

(4) яқынлаштириш масаласида $s_k(x^k, \epsilon_k)$ атрофни қуриш пайдо бўладиган иккінчи масала, яъни l^k йўналиш бўйича θ_k миқдорни танлаш масаласига ўтамиш. Бу масалани өчишда θ_k қадамни танлашнинг учта усули қўлланилади: 1) $\theta_k = \theta > 0$; 2) $f(x^k + \theta_k l^k) = \min_{\theta > 0} f(x^k + \theta l^k)$; 3) $f(x^k + \theta_k l^k) - f(x^k) \leq \epsilon \theta_k \text{ grad } f'(x^k) l^k$, ϵ —берилган сон, $0 < \epsilon < 1$. Биринчи усул нисбатан сoddадир. $l^k = -\text{grad } f(x^k)$ шарт билан биргаликда $f(x)$ функцияни минималлаштиришнинг градиентли усулини ташкил этади. Иккінчи усулни амалий жиҳатдан бажариб бўлмайди, чунки ҳатто скаляр

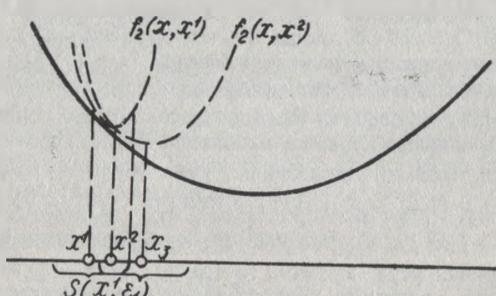
IV.21- чизма.

аргумент бүйича минималлаштириш масаласи ҳам (2-§ ни қ.) ҳамиша бирор аниқлукда ечилади. Агар $l^k = -\text{grad } f(x^k)$ бўлса, θ_k қадамни танлашнинг иккинчи усулидан фойдаланивчи (5) усул градиентли энг тез тушиши усули деб аталади. IV. 21-чизмада кейинги 1 кки усульнинг геометрик тасвири келтирилган. θ_k қадамнинг учинчи усул билан танлашишига, масалан, ихтиёрий $\theta > 0$ сонни кетма-кет тақсимлаш билан эришиш мумкин.

3. Иккинчи тартибли усуллар. (1) масаланинг квадратик яқинлаштирилиши деб, шу масаланинг мақсад функциясини квадратик яқинлаштириш ёрдамида тузилган

$$f_2(x^{k+1}, x^k) = \min f_2(x; x^k), x \in S_k(x^k, \varepsilon_k), k = 1, 2, \dots \quad (11)$$

масалалар кетма-кетлигига айтилади. IV. 22-чизмада (11) усулага кўра x^k , $k = 1, 2 \dots$ кетма-кетликни қуришнинг

IV.22- чизма.

геометрик тасвири келтирилган. (5) муносабатни қаноатлантирувчи l^k , θ_k ўзгарувчиларни киритиб, l^k йўналишни аниқлаш учун (11) дан ушбу

$$f_2(l^k; x^k) = \min f_2(l; x^k), S(l, x^k) \leq 1, \quad (12)$$

масалани оламиз, бу ерда $f_2(l; x^k) = l' \partial f(x^k) / \partial x + l' [\partial^2 f(x^k) / \partial x^2] l / 2$. Максус бўлмаган ҳолда, яъни оптималь режанинг атрофида

$$\partial^2 f(x) / \partial x^2 > 0 \quad (13)$$

бўлганда, (12) масала нормаловчи шартсиз ечилади. Фақат бундай ҳол кейинроқ қаралади. III бобга асосан,

$$2l' \partial f(x^k) / \partial x + l' [\partial^2 f(x^k) / \partial x^2] l \rightarrow \min, l \in R_n$$

масаланинг l^k ечими стационарлик тенгламаси

$$b_k + A_k l = 0 (b_k = \partial f / \partial x, A_k = \partial f / \partial x^2) \quad (14)$$

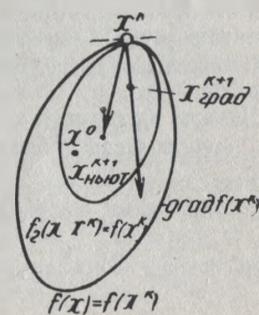
нинг ягона ечимидан бўлиб,

$$l^k = -A_k^{-1} b_k \quad (15)$$

куринишга эга.

(15) векторни Ньютон йўналиши деб атаемиз. Кўриш кийин эмаски, бу йўналиш илгари 1-бандда шу банд учун типик бўлган маълумотларга асосланган нормаловчи функция учун олинган эди. Эслатиб ўтамиэки, l^k Ньютон йўналиши x^k нуқтадан $f_2(l; x^k) \leq f(x^k)$ эллипсоид (IV. 17-чизма) марказига олиб боради. (5) га кўра янги x^{k+1} яқинлашиши қуриш учун l^k йўналиш бўйича θ_k қадамни ҳисоблашда 1-банддагидек усуллардан фойдаланилади. l^k Ньютон йўналиши $\theta_k = 1$ бўлганда, (5) формула бўйича кетма-кет яқинлашишларни қуриш усули Ньютон усули дейилади. Усульнинг келтирилган баёнига кўра агар $f(x)$ квадратик функция бўлса, бир итерация билан (1) масаланинг оптималь режасини қуриш мумкин.

Градиент усули ва Ньютон усули орасидаги фарқ IV. 23-чизмадан яққол кўриниб турибди, бу ерда x^{k+1} град, x^{k+1} нъют ор-

IV.23- чизма.

қали градиент усули ва Ньютон усули бўйича қурилган яқинлашишлар белгилангац, l^k — Ньютон йўналиши.

$\theta_k \neq 1$ бўлган, ёки l^k йўналиш A_k^{-1} дан фойдаланмасдан тузиладиган ёки l^k йўналиш ўрнига,

$$l^k = -\bar{A}_k^{-1} \bar{b}_k \quad (16)$$

векторлар ишлатиладиган усуллар Ньютон тилидаги усуллар дейилади, бу ерда \bar{A}_k , \bar{b}_k лар A_k матрица ҳамда b_k векторнинг $f(x)$, $\partial f(x)/\partial x$ ларнинг x^k нуқта кичик атрофидаги қийматларига асосланган яқинлаштиришларидир. Агар \bar{A}_k , \bar{b}_k лар $f(x)$, $\partial f(x)/\partial x$ ларнинг фақат аввалги x^{k-s} , x^{k-s+1}, \dots, x^k яқинлашишлардаги қийматлари бўйича қурилса, (1) масалани (5), (16) формулаларга кўра ечиш усуллари квазиньютон усуллари дейилади. Квазиньютон усулларида \bar{A}_k , \bar{b}_k ларнинг яқинлаштиришларини қуришнинг қуйидаги типлари тарқалган: а) $\bar{A}_k = \partial^2 f(x^k)/\partial x^2$, $\bar{b}_k = b_k$; б) \bar{A}_k лар $f(x)$, $\partial f(x)/\partial x$ ларнинг қийматларидан тузилган иғодалар билан яқинлаштирилади; $\bar{b}_k = b_k$ (биринчи тартибли квазиньютон методи); в) \bar{A}_k , \bar{b}_k лар фақат ва фақат $f(x)$ нинг қийматлари ёрдамида яқинлаштирилади (нолинчи тартибли квазиньютон усули). Квазиньютон усуллари, аниқланишига кўра, кўп қадамлидир ва моҳияти жиҳатидан ўзгарувчан метрикали усуллар ҳисобланади (2-бандга қ.).

4. Кўшма градиентлар усули. Квазиньютон усуллари орасида алоҳида танилган кўшма градиентлар усули бўлиб, бу усул кўргина ҳозирги замон кўшма йўналиши усуллари учун прототип бўлиб ҳизмат қилди. Кўшма градиентлар усули A_k матрица ошкор қўринишда қатнашмаган (14) тенгламани махсус усулда ечиншга асосланган биринчи тартибли усулларидир.

Чизиқли алгебранинг ҳисоблаш усулларида кўрсатиладики, (14) тенгламанинг l^k ечими қуйидаги рекуррент формуласи

$$\begin{aligned} m^{s+1} &= m^s + a_s p^s, \quad p^s = \beta_s p^{s-1} - \partial f_2(m^s, x^k)/\partial x; \\ p^0 &= -\partial f_2(m^0, x^k)/\partial x, \quad m^0 \in R_n, \quad s = 0, 1, 2, \dots, n-1; \\ \alpha_s &= \frac{-p^s \partial f_2(m^s, x^k)/\partial x}{p^{s'} [\partial f_2(m^s + p^s, x^k)/\partial x - \partial f_2(m^s, x^k)/\partial x]} \end{aligned} \quad (17)$$

$$\beta_s = \frac{\|\partial f_2(m^s; x^k)/\partial x\|^2}{\|\partial f_2(m^{s-1}; x^k)/\partial x\|^2}, \quad \|a\|^2 = a^T a$$

бўйича қуриладиган m^s вектор билан устма—уст тушади. $x = x^k$ нуқтанинг атрофида $f(x)$, $f_2(x; x^k)$ функциялар етарлича яқин бўлганлиги сабабли (17) формулаларда $f_2(x; x^k) = f(x)$ деб олинади ва $l^k = m^s$ бўлган θ_k эса 1- бандда кўрсатилган учта усулдан ихтиёрий биттаси билан ҳисобланган (5) усул кўшма градиентлар усули дейилади. Бу усулнинг номи $\partial f_2(m^s; x^k)/\partial x$, $s = 0, 1, 2, \dots, n-1$ градиентларнинг асосини хоссаси $[\partial f_2(m^s; x^k)/\partial x]^T \partial f_2(m^s; x^k)/\partial x = 0$, $0 \leq t \leq s-1$ дан келиб чиқсан бўлиб, бу хоссага асосан, p^s , $s = 0, 1, \dots, n-1$ йўналишлар қўшмадир (A - ортогоналдир):

$$p^s A p^t = 0, \quad 0 \leq t \leq s-1.$$

Бу хосса кўплаб кўшма (иккиманга) йўналиши усулларни қуриш учун асос бўлиб ҳизмат қилди. Кўшма градиентлар усулнинг баёнидан қўриниб турибдики, у биринчи тартибли усулдир.

4* Биринчи ва иккинчи тартибли усулларнинг яқинлашиши ва яқинлашиш тезлиги. Нолинчи ва биринчи тартибли усуллар (айниқса градиентли усуллар) осон амалга оширилади. Иккинчи тартибли усуллар учун амалий масалаларда қўпинча мумкин бўлмаган, ёки катта харажатлар талаб қиладиган иккинчи тартибли ҳосилаларни ҳисоблаш талаб қилинади. Аммо бу айтилган умумий фикрлар муайян масалани ечишда усулни сифат жиҳатидан баҳолаш учун асос бўлиб ҳизмат қила олмайди. Ҳозирга қадар ечиш усулларни танлашнинг етарлича асосланган қоидаларин йўқ.

Агар 2-бандда айтиб ўтилган биринчи тартибли усуллардаги $s_k(x^k; \varepsilon_k)$ атроф ($S_k(l; x^k)$ нормаловчи функция) шундай бўлсанки, $x^k (l=0)$ нуқта $s_k(x^k; \varepsilon_k)$ тўпламнинг $\{l; S_k(l, x^k) \leq 1\}$ тўпламнинг ички нуқтаси бўлса, $\partial f(x^k)/\partial x \neq 0$ бўлганда (4) ((6)) масаланинг ечими тушинши (релаксацияни) таъминлайди, яъни $\varepsilon_k > 0$ ($\theta_k > 0$) етарлича кичик бўлганда $f(x^{k+1}) < f(x)$ бажарилади. Иккинчи тартибли усуллардаги Ньютон йўналиши ҳам тушинши таъминлайди, чунки l^k нинг аниқланишидан $\partial f(x^k + \theta l^k)/\partial x|_{\theta=0} = l^k \partial f(x^k)/\partial x + l^{k'} \partial^2 f(x^k)/\partial x^2 l^k / 2 < 0$ келиб чиқади. Ҳар бир $x^k \rightarrow x^{k+1}$ итерацияда тушиншинг мавжудлиги—баён қилинган усулнинг муайян ма-

салаларда етарлича қониқарлы натижалар олишга имкон берувчи мұхым характеристикасынан. Аммо умумий қолда x^k , $k = 0, 1, 2, \dots$ векторларнинг (1) масала ечимінде яқинлашишини, яғни қаралаётган усулларнинг яқинлашишини таъминлады.

(5) дискрет тизимларнинг түргүнлик назарияси ҳисоблаш усуллари яқинлашиши иззариясінде асоси бўлиб хизмат қилади. Бу назария доирасида кўпгина турланишларнинг (масалан, Ньютон типидаги усуллар, биринчи ва нолинчи таргибли квазиньютоны усулларнинг) яқинлашишини, дискрет тизимларнинг четланишга нисбатан түргүнлик хоссасининг сақланиши деб тушунтириш мүмкин. Ҳисоблаш усулларнинг монотон бўлмаган (5- бандга қ.) ва эҳтимолли (6- бандга қ.) яқинлашишилари түргүнлик назариясида мос аналогларга эга. Бу мавзу ушбу курс доирасидан четта чиққанлиги учун фазат бу соҳадаги маълум сифат натижаларни келтирамиз. Агар $f(x) \in C^{(1)}$, $f(x) > -\infty$, $\|\partial f(x)/\partial x - \partial f(y)/\partial y\| \leq L \|x - y\|$ бўлса, (5) га кўра тузилган x^k , $k = 1, 2, \dots$ кетма-кетлик ($I^k = -\text{grad } f(x^k)$) қўйидаги $\|\partial f(x^k)/\partial x\| \rightarrow 0$, $k \rightarrow \infty$ хоссага эга бўлади. Энди, айтилганларга қўшимча равишда $f(x) \in C^{(2)}$ функция

$$m \|I\|^2 \leq I' \partial^2 f(x) / \partial x^2 I \leq M \|I\|^2, M \geq m > 0 \quad (18)$$

тенгизликларни қаноатлантирусин. У вақтда кўрсатилган кетма-кетлик чизиқли тезлик билан оптималь режа x^0 га яқинлашади.

Ньютон йўналишили ва учинчи усул билан топилган θ_k қадамли Ньютон типидаги усуллар (18) ҳамда $\|\partial^2 f(x)/\partial x^2 - \partial^2 f(y)/\partial y^2\| \leq L_1 \|x - y\|$ шартни қаноатлантирувчи $f(x) \in C^{(3)}$ функциялар учун квадратик яқинлашишга эга бўлади.

Нихоят, умумий шартларда мавжуд квазиньютоны усуллари чизиқлидан юқори тезликка эга бўлади.

Келтирган натижалардан кўриниб турдиги, $f(x)$ функция хақидаги қўшимча маълумотдан фойдаланиш, кутилганидек, усуллар яқинлашиши тезлигини оширишга имкон беради. Муайян масалани минималлаштириш учун усул ташлаш кўп сабабларга боғлиқ. Бунда умумий тавсия сифатида шуни айтиш мумкинки, дастлабки итерацияларни нолинчи ва биринчи тартибли усуллар ёрдамида қуриш, кейин, заур бўлганда иккинчи тартибли усулларга ўтиш керак. Биринчи тартибли усул билан қўшма градиентлар усули итерациядаги амаллар ҳажми бўйича градиентли усуллардан кам фарқ қиласади, лекин чизиқлидан юқори яқинлашиш тезлигига эга.

Аммо бу усулнинг яхлитлашдаги хатоларга нисбатан сезигрлиги катта эканлигини таъкидлаш керак.

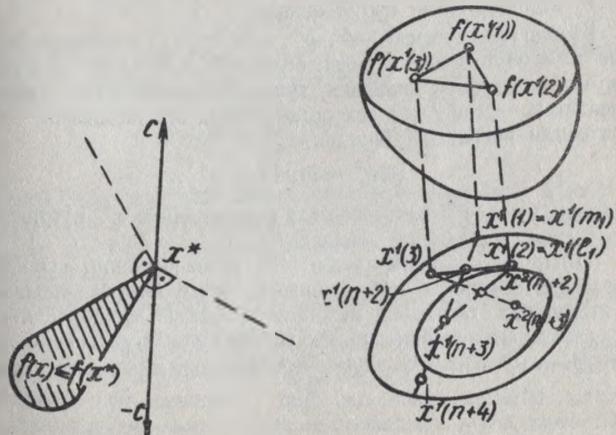
5. Субградиентли усуллар. Қаварық программалашда (II боб) дифференциалланмайдиган $f(x)$ функциянинг минимумини топиш учун градиентнинг аналоги бўлган субдифференциалдан, яғни x^* нуқтада

$$f(x) - f(x^*) \geq c'(x - x^*), x \in R_n$$

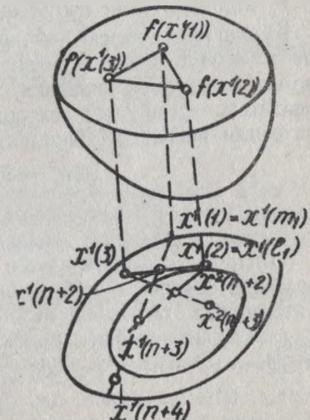
тengsizlik bilan aniqlanigan $\delta f(x)$ субградиентлар тўпламидан фойдаланилади. Субградиент градиентнинг асоси хоссасига эга бўлмаса ҳам, яғни x^* дан $-c$, $c \in \delta f(x^*)$ йўналиш бўйича ҳаракат қилганда $f(x)$ функция ўсиши мумкин бўла-да, градиентни субградиентга алмаштириб, минималлаштиришнинг градиентли усулларни умумлаштириш фикрининг пайдо бўлиши табиийдир (IV.24-чизма). Шунга қарамасдан, маълум шартларда градиентли усулларда-гига ўхшаб қурилган $x^{k+1} = x^k - \theta_k c^k$, $\theta_k \geq 0$, $k = 1, 2, \dots$ кетма-кетлик яқинлашувчи бўлиши мумкин. Аниқроғи, агар

$$\|c(x)\| \leq L, \theta_k \rightarrow 0, \sum_{k=1}^{\infty} \theta_k = \infty \text{ бўлса, шундай } x^{k_s}, s = 1, 2, \dots$$

кетма-кетлик топиладики, $f(x^{k_s}) \rightarrow f(x^0)$, $s = 1, 2, \dots$ бўлади.

IV.24- чизма.

IV.25- чизма.

Градиентли усуллардан фарқли үлароқ x^{k_s} , $s = 1, 2, \dots$ кетма-кетлик бўйлаб $f(x)$ функция ҳамма вақт ҳам монотон қамайвермайди.

6. Стохастик градиентлар усули. Усулнинг тоясини қуяндаги

$$f(x) = \sum_{i=1}^N p_i f_i(x) \rightarrow \min, \quad p_i \geq 0, \quad \sum_{i=1}^N p_i = 1,$$

$$f_i(x) \in C^{(1)}, \quad i = \overline{1, N}$$

масалани қарашиб билан тушунтириш ўнгайдир. p_i сонларни тасодифий миқдор ξ нинг $f_i(x)$ қиймат қабул қилиш эҳтимоли деб қарашиб мумкин. У ҳолда $f(x)$ тасодифий миқдор ξ нинг математик кутилмасини беради: $f(x) = M_\eta$.

Градиентли усулда минимумлаштирувчи кетма-кетлик

$$x^{k+1} = x^k - \theta_k \sum_{i=1}^N p_i \text{grad } f_i(x^k), \quad k = 1, 2, \dots \quad (19)$$

формула бўйича қурилади.

Тасодифий векторлар кетма-кетлигини киритамиз:

$$y^{k+1} = y^k - \theta_k \eta^k, \quad \theta_k \geq 0, \quad k = 1, 2, \dots, \quad (20)$$

бу ерда η^k — тасодифий вектор бўлиб, у $\text{grad } f_i(x^k)$ қийматини p_i эҳтимол билан қабул қиласди.

Кўриш қийин эмаски, $x^k, y^k, k = 1, 2, \dots$ кетма-кетликлар $x^k = M_\eta^k$ тенглик билан боғланган. (19), (20) формулалар шу билан фарқ қиласди, тушиши йўналиши (19) да аниқланадиган — $\text{grad } f(x)$ вектордан, (20) да эса тасодифий — η^k вектордан иборат. Шунингдек,

$$M\eta^k = \text{grad } f(x^k)$$

бўлгани учун, η^k векторга $f(x)$ функцияниң x^k нуқтадаги стохастик градиенти дейилади.

(20) кетма-кетликни қуриш (19) кетма-кетликни қуришга қараганда осонроқ бўлиб, қуяндаги тарҳ бўйича бажарилади; k -итерацияда тасодифий механизм тасодифий миқдор ξ нинг $f_{j(k)}(x)$ амалга оширилишини кўрсатади. $\text{grad } f_{j(k)}(y^k)$ ни ҳисоблаймиз ва $-\eta^k, \eta^k = \text{grad } f_{j(k)}(y^k)$ йўналиш бўйича θ_k қадам қўймиз. Шундай қиласиб, ҳар бир итерацияда $f(x)$ функцияниң факат битта компонентаси градиентидан фойдаланилади.

Умумий ҳолда дифференциалланувчи $f(x), x \in R_n$ функцияниң

цияниңг стохастик градиенти деб, $M\eta = \text{grad } f(x)$ шартни қаноатлантирувчи η векторга айтилади. Текширишларда маълум бўлишича, мураккаб функциялар учун стохастик градиентларни қуриш кўпинча уларнинг ҳосилаларини ҳисоблашдан кўра осонроқ бўлар экан.

(20) дан олинган $y^k, k = 1, 2, \dots$ кетма-кет яқинлашилар тасодифий векторлардан иборат бўлганлиги сабабли яқинлашиш тушунчалик мос равиша ўзгаради*. Битта натижани келтирамиз; агар $M\|y^k\| \leq c, \sum_{k=1}^{\infty} \theta_k = \infty, \theta_k \rightarrow 0$

бўлса, бирор $y^{k_s}, s = 1, 2, \dots$ кетма-кетлик бўйича $f(x)$ функция $f(x^0)$ га деярли яқинлашиши эҳтимолдан ҳоли эмас.

7. Деформацияланувчи кўпёқ усули. Амалиётда, хусусан, тажрибаларни режалаштиришда содда физик конструкцияга асосланган қуяндаги қидириш усули кенг қўлланилади. R_n фазода $n+1$ та $x^1(1), x^1(2), \dots, x^1(n+1)$ нуқтани танлаймиз. $\{x^1(1), f(x^1(1))\}, \{x^1(2), f(x^1(2))\}, \dots, \{x^1(n+1), f(x^1(n+1))\}$ нуқталарни $(n+1)$ ўлчовли $[x, y]$ фазода бирор механизм — қадамловчи роботнинг $y = f(x)$ сиртдаги таянч нуқталари деб қараймиз (IV. 25-чизма). Шу нуқталар орасидан «яхшиси» $x'(l_1)$ ва «ёмони» $x^1(m_1)$ ни энг қуий ва энг юқори таянчлар бўйича аниқтаймиз:

$$f(x^1(l_1)) = \min f(x^1(i)), \quad i = \overline{1, n+1}; \quad f(x^1(m_1)) = \max f(x^1(i)),$$

$i = \overline{1, n+1}$. n та $x^1(i), i = \overline{1, n+1}; i \neq m_1$, нуқталарнинг оғирлик маркази $x^1(n+2)$ ни топамиз:

$$x^1(n+2) = \sum_{i=1}^{n+2} (x^1(i) - x^1(m_1))/n.$$

$x^1(m_1)$ ёмон нуқтадан чиқиб $x^1(n+2)$ марказга йўналган нурда $x^1(n+2)$ нуқтадан $\alpha \|x^1(n+2) - x^1(m_1)\|$ масофада бўлгани ва $x^1(m_1)$ нуқтага нисбатан қарама-қарши томонда жойлашган

$x^1(n+3) = x^1(n+2) + \alpha (x^1(n+2) - x^1(m_1)), \alpha > 0$ нуқтани ясаймиз. $\{x^1(n+3), f(x^1(n+3))\}$ нуқта ёмон таянч ўрнига ишлагиладиган янги таянч учун номзод сифати

* Қуяндаги айтиш ҳам мумкин; яқинлашишга бўлган талаби су сайтириш бу яқинлашишларни қуриш амалларини соддалаштиришга имкон беради.

да қаралади. Аммо дастлаб, $f(x^1(n+3)) \leq f(x^1(l_1))$ бўлганда $x^1(n+2)$ нуқтадан $x^1(n+3)$ га қараганда узоқроқда жойлашган

$x^1(n+4) = x^1(n+2) + \gamma(x^1(n+3) - x^1(n+2))$, $\gamma > 1$ нуқта синаб кўрилади. Агар $f(x^1(n+4)) < f(x^1(l_1))$ бўлса, у ҳолда $x^1(m)$ нуқта $x^1(n+4)$ га алмаштирилади, яъни робот ўзининг таянчини $\{x^1(m_1), f(x^1(m_1))\}$ нуқтадан $\{x^1(n+4), f(x^1(n+4))\}$ нуқтага кўчиради ва шундан кейин юқоридаги амаллар $x^2(i) = x^1(i)$, $i=1, n+1$, $i \neq m_1$, $x^2(m_1) = x^1(n+4)$ нуқталар учун тақрорланади.

Агар $f(x^1(n+4)) \geq f(x^1(l_1)) \geq f(x^1(n+3))$ бўлса, $x^1(m_1)$ нуқта $x^1(n+3)$ га алмаштирилади, яъни робот таянчни ёмон нуқтадан $\{x^1(n+3), f(x^1(n+3))\}$ нуқтага кўчиради.

Шунингдек, $f(x^1(m_1)) \geq f(x^1(n+3)) > f(x^1(l_1))$ бўлиши ҳам мумкин. У ҳолда таянч $\{x^1(m_1), f(x^1(m_1))\}$ дан $\{x^1(n+5), f(x^1(n+5))\}$ га жойлашади, бу ерда $x^1(n+5) = x^1(n+2) + \beta(x^1(m_1) - x^1(n+2))$, $0 < \beta < 1$, яъни $x^1(n+5)$ нуқта $x^1(n+2)$ ва $x^1(m_1)$ нуқталар орасидаги кесмадан олинади. Қаралмаган сўнгги имконият $f(x^1(n+3)) > f(x^1(m_1))$ қолди. Бу ҳолда барча таянч нуқталар яхши нуқтагача бўлган масофани икки баравар камайтириб ўнга қисиладилар, яъни янги итерация амаллари бошланадиган янги $x^2(l_1) = x^1(l_1)$, $x^2(i) = x^1(l_1) + (x^1(i) - x^1(l_1))/2$, $i \neq l_1$, $i=1, n+1$ нуқталар тўпламига эга бўламиз. Параметрларнинг қўйидаги $\alpha = 1$, $\beta = 0,5$, $\gamma = 2$ қўйматларини танлаш таклиф қилинади.

Тўхтатиш критерийси

$$\sum_{i=1}^{n+1} [f(x^k(i)) - f(x^k(n+2))]^2 / (n+1) \leq \epsilon^2$$

бу ерда ϵ — мақсад функцияси қўйматлари бўйича x^0 га яқинлашишнинг берилган аниқлиги; k — итерация номери.

4- §. ШАРТЛИ МИНИМАЛЛАШТИРИШ УСУЛЛАРИ

Чизиқсиз программалашнинг ҳисоблаш усуллари орасида шартли минималлаштиришининг самарали сонли усулларини кўриш муаммоси марказий ўрин тутади. *Оптимал бошқарув назариясининг* вужудга келиши ва ҳисоблаш технологиясининг жадал ривожланиши натижасида бу муаммога бўлган қизиқиши кейинги йилларда янада ошди.

1. Чизиқли чеклашли масалалар. Аниқ усуллар. Қуйидаги масалани қараймиз:

$$f(x) \rightarrow \min, Ax = b, x \in Q, \quad (1)$$

бу ерда $f(x)$ — скаляр мақсад функцияси; $A = m \times n$ = матрица; $m \leq n$, $\text{rank } A = m$.

З- § дагидек, (1) масаланинг чизиқли яқинлаштирилиши деб,

$$\begin{aligned} f_1(x^{k+1}; x^k) &= \min f(x; x^k), Ax = b, x \in S_k(x^k, \epsilon_k), k = \\ &= 1, 2, \dots \end{aligned} \quad (2)$$

масалалар кетма-кетлигига айтилади. x^k кетма-кет яқинлашишларни

$$x^{k+1} = x^k + \theta_k l^k, k = 1, 2, \dots \quad (3)$$

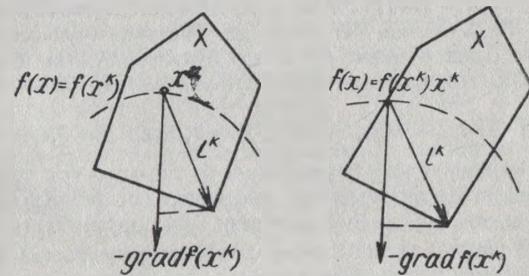
формула бўйича қуриб, l^k ни

$$f_1(l^k; x^k) = \min f_1(l; x^k), Al = 0, S_k(l; x^k) \leq 1 \quad (4)$$

масаладан аниқлаймиз.

Агар режалар тўплами $X = \{x : Ax = b; x \in Q\}$ компакт бўлса, (4) масала (1) масаланинг тўғри чеклашларидан олинган

$$x^k + l \in Q \quad (4)$$

IV.26- чизма.

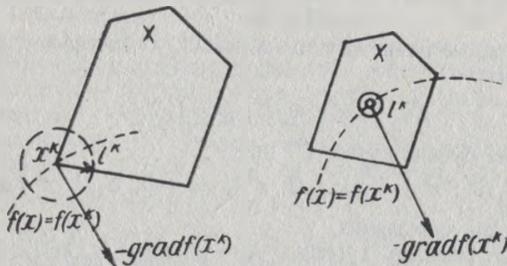
куринишдаги $\{l : S_k(l; x^k) \leq 1\}$ тўплами $S_k(l; x^k)$ нормаловчи функция учун ечимга эга бўлади. (4), (5) масаланинг l^k ечими $f(x)$ функцияининг x^k нуқтадаги шартли антиградиенти деб аталади (IV.26- чизма). Шартли градиентлардан

фойдаланувчи θ_k қадам эса 3-§ даги усуллардан бирі билан $x^{k+1} = x^k + \theta_k l^k \in Q$ шартни ҳисобга олган ҳолда танланувчи (3) усуллар шартлы градиент усуллари дейилади.

Әнді (4) масаланин $\{l : S_k(l; x^k) \leq 1\}$ түплам

$$l' l \leq \alpha, l_j \geq 0, \text{ агар } x_j^k = 0, j = \overline{1, n} \quad (6)$$

төңгизликтарни қаноатлантирувчи l векторлардан иғорат бўлган ҳол учун қайрамиз.

IV.27- чизма.

$\alpha > 0$ етәрміліча киңік бўлган (4), (6) масаланинг l^k ечими антиградиент $-grad f(x^k)$ нинг X түпламга проекцияси дейилади (IV.27- чизма). (4) ва (6) дан l^* вектор учун осонгина формула олиш мумкин. l^* вектор йўналиш бўйича шартсиз минималлаштириш масаласига келтирилувчи (П- бобга қ.).

$f_l(l; x^k) + l' l / 2 \rightarrow \min, Al = 0, l_j = 0, \text{ агар } x_j^k = 0, j = \overline{1, n}$ бўлса, квадратик масаланинг ечими билан устма-уст тушади. l^k сифатида антиградиент проекциясидан фойдаланувчи, θ_k қадам эса 3-§ да баён қилинган усуллардан бирі билан $x^{k+1} \in Q$ шартни ҳисобга олган ҳолда танланувчи (3) усуллар градиент проекцияси усуллари дейилади.

Кўйиндаги

$$Al = 0, l_j = 0, j \in J_0, J_0 = \{j : x_j^k = 0, j = \overline{1, n}\}$$

муносабатларни қайрамиз. Энді $I(J_B) = -A_B^{-1} I(J_B)$, $A_B = A(I, J_B)$, $J_B \subset J/J_0$, $J_B \cup J_H = J/J_0$, $\det A_B \neq 0$ ни топамиз ва $I(J_H)$ векторни $I = \{I(J_0) = 0, I_B = A_B^{-1}(J_H), I(J_H)\}$ шарт бажа-

рилганда $f_l(l; x^k)$ функцияга қўямиз: $\varphi_l(l(J_H)) = f_l(l(J_H), x^k)$. Ушбу

$$\varphi_l(l(J_H)) \rightarrow \min, l'(J_H) l(J_H) \leq 1 \quad (7)$$

масаланинг ечими бўлган $-l^k(I_H)$ вектор $f(x)$ функциянинг x^k нуқтадаги келтирилган градиенти деб аталади.

(3) кетма-кет яқинлашишларни (7) дан олинган $I^k(J_H)$ дан фойдаланган ҳолда куриш усуллари келтирилган градиентлар усуллари дейилади. Мақсад функцияси бўйича θ_k қадамни танлаш усуллари 3-§ да келтирилган. θ_k қадам учун қўшимча чеклаш, одатда, $x^{k+1} \in Q$ шартдан келиб чиқади.

Шундай қилиб, 3-§ да бўлганидек, (3), (4) усулни аниқ амалга ошириш нормаловчи функция $S_k(l; x^k)$ нинг танлашишлага болиқ бўлади.

Келтирилган усулларда $\{l : S_k(l; x^k) \leq 1\}$ атрофни тузиш чоғида 3-§ дагига ўхшашиб юритилиб, умуман айтганда (1) масалага боғлиқ бўлмаган содда қўшимча функциялардан фойдаланилади. Шартли минималлаштириш масалаларида $S_k(l; x^k)$ иш асосий чеклашларни қўшимча ҳисобга олиш ёрдамида тузиш имконияти мавжуд. Аммо бу (1) масалани ечишининг тўғри усулларни сезиларли даражада қийинлаштиради. Шунинг учун ҳам бундай ғоянинг қўшимча чеклашларни ҳисобга олиш хийла қулай бўлган тақрибий усуллар учун қўлланилиши табиийdir (2- бандга қ.).

(5) нормаловчи шартнинг камчилиги шундан иборатки, l шартли антиградиент вектори x^k нуқтадан ҳийла узоқлашган ва натижада чизикли яқинлаштириш $f(x; x^k)$ мақсад функцияси $f(x)$ билан кучсиз боғланган нуқталарда X түпламанинг таркибига муҳим равишда боғлиқ бўлади. Бу эса шартли градиент усулларининг яқинлашиш тезлигига таъсир қилиди ва шу сабабли кўп ҳолларда l^k йўналишни ҳисоблаш катта қийинчилик туғдирса ҳам бошқа усуллар тавсия қилинади. (3) қўринишдаги $x^k \in X$ кетма-кет яқинлашишларни (4) масаланинг ечими ёрдамида куришнинг барча усуллари жоиз йўналишлар усуллари дейилади, чунки (4) масаланинг I^k ечими $x^k \neq x^0$ бўлганда x^k нуқтада жоиз йўналишини беради. Агар x^1 режа (1) масаланинг режаси бўлса ва итерацияларда θ_k қадам (1) масаланинг чеклашлари бузилмайдиган қилиб танланса, у ҳолда $x^k \in X, k \geq 1$ бўлади. Аниқ усулларининг бу муҳим хоссаси ечиш жараёнини исталган итерацияларда тўхтаттганда (1) масаланинг режага эга бўлишини таъминлайди.

Агар (4), (5) масалада мақсад функциясинг $f_1(l; x^k)$ чизиқли яқинлаштириши ўрнига $f_2(l; x^k)$ квадратик яқинлаштиришдан фойдаланилса, 3- § да $x^{k+1} \in Q$ чеклашни ҳисобга олганда топилувчи қадамли (3), (4) усул Ньютон тидиаги усул деб аталади.

Агар (1) масаланинг ўрнига унга иккиланма масалани қарасак (албатта иккиланмалик назарияси ва зарур иккиланмалик муносабатлари мавжуд бўлганда), қилинадиган биринчи навбатдаги ишлар (1) масалани ечишнинг аниқ иккиланма усулларига олиб келади. Бу йўл чизиқли программалаштирища (I боб), қавариқ ва геометрик программалаштирища (II боб) ишлатилади.

Агар юқорида баён қилинган амаллар тўғри ва иккиланма масалалар жуфти учун амалга оширилса, (1) масалани ечишнинг аралиси аниқ усулларини оламиз. Бундай усуллар хозирги пайтда чизиқли программалаштириш учун ишлаб чиқилган.

2. Чизиқли чеклашли масалалар. Тақрибий усуллар. Итерацияларда кетма-кет яқинлашишларнинг (1) масала учун (тўғри ва иккиланма) режа бўлишини текшириб борилмайдиган ечиш усуллари тақрибий (итератив) ечиш усуллари дейилади. Бунда яқинлашишларни тўғри (ёки иккиланма) режаларнинг баҳолари деб аталади.

Энг кўп тарқалган тақрибий усуллар яқинлаштириш масалаларининг Лагранж функцияларидан фойдаланишига асосланган. Итератив усулларда ҳар бир итерацияда масаланинг чеклашишларини бажарнишини кузатиб бориш зарурати йўқолгани учун, (3) муносабат ортиқча бўлиб қолади ва ечиш жараёнини бевосита (2) кўрининишида тушунтириш осонроқ бўлади.

Айтайнлик, $s_k(x^k; \varepsilon_k) = \{x | x \in Q\}$ Q — қавариқ компакт бўлинини олади. Иккиёкламалик назариясига кўра (II-боб шундай Лагранж вектори λ^k топилади,

$$F_1(x^{k+1}; \lambda^k) = \min F_1(x; \lambda^k), x \in Q \quad (8)$$

бу ерда $F_1(x, \lambda) = f_1(x; x^k) + \lambda'(Ax - b)$ — (8) масаланинг Лагранж функциясидир.

Агар λ^k вектор маълум бўлса, x^{k+1} ни (9) дан топиш (8) масалани ечишга нисбатан ҳийла осонроқдир. λ^k векторни қуриш қўйидаги фактларга асосланган:

1) агар $x(\lambda)$, $F_1(x(\lambda), \lambda) = \min F_1(x, \lambda)$, $x \in Q$ масаланинг ечиши бўлса, $f_1(x(\lambda); x^k) = \min f_1(x; x^k)$, $Ax - b = Ax(\lambda) - b$, $x \in Q$ бўлади;

2) агар $\lambda_i = \lambda_i^*$, $i \neq j$; $\lambda_i = \lambda_i^* + \theta [Ax(\lambda) - b]$, $\theta > 0$ бўлса $|Ax(\lambda^*) - b|_j < |Ax(\lambda) - b|_j$.

Бу ердан (1) масалани ечиш усулни келиб чиқади: λ^1 бошланғич яқинлашишни танлаймиз ва x^1 режанинг бошланғич баҳосини топамиз:

$$F(x^1, \lambda^1) = \min F(x, \lambda^1), x \in Q,$$

бу ерда $F(x, \lambda) = f(x) + \lambda' [Ax - b]$ — дастлабки (1) масаланинг Лагранж функциясидир. Энди, λ^k , x^k яқинлашишлар курилган бўлсин. $\lambda^{k+1} = \lambda^k + \theta_k [Ax^k - b]$; $\theta_k > 0$ деб оламиз

ва x^{k+1} ни

$$F(x^{k+1}, \lambda^{k+1}) = \min F(x, \lambda^{k+1}), x \in Q \quad (10)$$

масаладан топамиз.

x^{k+1} ни (9) формула бўйича, ундан кейин эса (10) формула бўйича қуриш муҳим камчиликка эга: λ^k кичик бўлганда x^{k+1} ни ҳисоблаш жараёни $Ax - b = 0$ кўпхиллик шининг атрофида турғун бўлмайди ва x^k , λ^k ларнинг кичик четланишлари учун қатъий фарқланувчи x^{k+1} лар олинади. (9), (10) масалаларни мунтазамлаш учун (5- бандга қ.) шу масалаларнинг режалар тўпламини ўзgartирмайдиган қўнимча

$$(Ax - b)' S(Ax - b) \leq 1, s > 0, \quad (11)$$

чеклашини киритамиз.

(10) масаланинг (11) чеклашини ҳисобга олиб тузилган Лагранж функцияси

$$F_\mu(x, \lambda) = f(x) + \lambda' (Ax - b) + \mu (Ax - b)' S(Ax - b) \quad (12)$$

бошланғич (1) масала учун турланган Лагранж функцияси деб аталади.

$F(x, \lambda)$ функцияни $\mu = 1/2$ бўлган (12) функцияга алмаштирилганда ва $\lambda^{k+1} = \lambda^k + S(Ax^k - b)$ бўлганда юқорида баён қилинган (10) усул ўзини кўпгина масалаларда яхши курсатди. Иккала усул ҳам иккиланма итератив усуллар синфига тегишли, чунки уларда дастлаб λ^k баҳолар, кейин эса улар бўйича x^k баҳолар қурилади.

(8) масаладан олингани $\{x^{k+1}, \lambda^k\}$ жуфт $F_1(x, \lambda)$ Лагранж функциясининг эгар нуқтасини ташкил этади. Шунинг учун

хам 3- § қоидалары бүйінча шу әгар нүктега түшиш-күтарилиши ташкил қилиши мүмкін. Бундай усуллар *аралас итератив усуллар* деб аталади.

Тұғри итератив усулларда дастлаб тұғри режаларнинг x^k баҳолари, сүнгра улар бүйінча иккіланма режаларнинг λ^k баҳолары қурилады. Шундай усуллар мавжуд, аммо улар береда қаралмайды.

3. Чизиқсиз чеклашлар бұлған қол. Ушбу

$$g(x) \leq 0 \quad (13)$$

тенгсизликнинг $x = x^*$, $-\alpha \leq g(x) \leq 0$, $\alpha = \alpha(x^*) \geq 0$ нүктегінде айтамыз $\beta(x^*)' \partial g(x^*) / \partial x \leq \beta(x^*)$, $\beta(r^*) \geq 0$ тенгсизликка айтамыз ва бунда $g(x^*) < -\alpha(x^*)$ бұлғанда $\beta(x^*)$ га нисбетан чеклашнинг йүқтілгінин қайд етамыз. $\alpha(x^*)$, $\beta(x^*)$ сонлар яқынлаштириши параметрлары дейилади.

Агар $g_1(x; x^k)$ функцияны $g_2(x; x^k)$ га алмаштыраса, тенгсизликнинг квадратик яқынлаштирилишига әга бұламиз. Лекин бундай яқынлаштиришлар ҳисоблаш амалиётида кам үчрайды.

Ушбу

$$g(x) = 0$$

тенгликтің x^* , $\|g(x^*)\| \leq \alpha(x^*)$ нүктедеги чизиқли яқынлаштирилиши деб иккіта

$$\beta_*(x^*) \leq g(x^*) + (x - x^*)' \partial g(x^*) / \partial x \leq \beta^*(x^*)$$

тенгсизликка айтамыз, бу ерда $\alpha(x^*)$, $\beta^*(x^*)$, $-\beta_*(x^*) \geq 0$ — яқынлаштириш параметрларидір.

Скаляр $f(x)$, m -вектор $g(x)$ ва l -вектор $h(x)$ функциялары сиплиқ бұлған

$$f(x) \rightarrow \min, \quad g(x) \leq 0, \quad h(x) = 0 \quad (14)$$

масаланиң чизиқли яқынлаштирилиши деб мақсад функциясы ва (14) масала чеклашларыннан x^k нүкталардаги чизиқли яқынлаштиришлары ёрдамида олинган

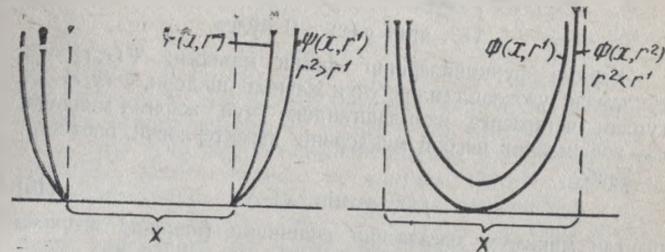
$$\begin{aligned} f_1(x; x^k) &\rightarrow \min, \quad g_1(x; x^k) \leq \beta(x^k), \\ \beta_*(x^k) &\leq h_1(x; x^k) \leq \beta^*(x^k), \quad x \in S_k(x^k, \varepsilon_k) \end{aligned} \quad (15)$$

масалалар кетма-кетлігінде айтады.

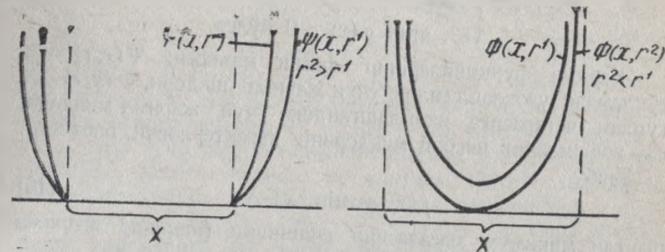
$f(x) \in C^{(2)}$ бұлғанда (14) масаланиң квадратик яқынлаштирилиши учун (15) масалалар кетма-кетлігінде фәқат $f_1(x; x^k)$ функция $f_1(x; x^k)$ функцияга алмаштырилады. Бундан кейінгі қуришлар 2-банддагы конструкцияларға ўксашад.

Издөх Кейінгі үйларда бұлаклы сиплиқ, бұлаклы квадратик жақоза функциялар ёрдамида яқынлаштириш назарияси — сплайндар назарияси ривожланысада.

Масалан, етарлича зич нүкталар түпламы $x_{(1)}, x_{(2)}, \dots, x_{(p)} \in Q$ ни танласақ, $f_Q(x) = \max \{f_i(x; x_i), i = 1, p\}$ функция қаварық Q түпламадағи қаварық $j(x)$ функция учун жуда яхшы бұлаклы чизиқли яқынлаштириш бұлады. $f_Q(x) \Rightarrow \min$ масала ва $f_Q(x) \leq 0$ чеклаш осонғина чизиқли холға көлтирилгани учун (I-боб), I-4- бандларда бағын киңинге назарияни яғын типдеги яқынлаштиришлар учун үтказиш қийин өмис.

IV.28- чизма.

IV.29- чизма.

4. Жарима функциялары усуллари. Айтайлык, $X \subset R_n$ бирор чизиқсиз программалаш масаласыннан режалары түплами бұлсан. Ағар

$$\Psi(x, r) = \begin{cases} 0, & x \in X \text{ бұлғанда}, \\ \rightarrow \infty, & x \notin X, r \rightarrow \infty \text{ бұлғанда}, \end{cases}$$

бұлса (IV.28- чизма), $\Psi(x, r)$, $x \in R_n$, $r \in R$ функция X түпламаның ташиқи жарима функциясы деб аталади.

Құйидагилар әнг содда ташиқи жарима функцияларға мисол бұла олади:

$$\Psi(x, r) = r \sum_{i=1}^m g_i^2(x), \quad \text{агар } X = \{x: g_i(x) = 0\} \text{ бұлса},$$

$$\Psi(x, r) = r \sum_{i=1}^m \max \{g_i(x), 0\}, \quad \text{агар } X = \{x: g_i(x) \leq 0\} \text{ бұлса}.$$

X түпламаның ички жарима (түсік) функциясы деб,

$$\Phi(x, r) = \begin{cases} \infty, & \text{агар } x \in X \text{ бўлса,} \\ \rightarrow 0, & \text{агар } x \in X, x \notin \partial X, r \rightarrow 0 \text{ бўлса,} \\ \rightarrow \infty, & \text{агар } x \in X, x \rightarrow \partial X \text{ бўлса,} \end{cases}$$

функцияга айтилади, бу ерда ∂X ифода X тўпламнинг чегарасидир (IV.29-чи зама).

$X = \{x : g(x) \leq 0\}$ тўпламнинг энг содда тусиқ функцияси:

$$\Phi(x, r) = \begin{cases} r \sum_{i=1}^m 1/g_i(x), & \text{агар } g(x) \leq 0 \text{ бўлса,} \\ \infty, & \text{агар } g(x) > 0 \text{ бўлса.} \end{cases}$$

Жарима функцияларнинг физик маъноси: $\Psi(x, r) = X$ тўпламдан узоқлашганлик учун жарима миқдори, $\Phi(x, r) = X$ тўплам чегарасига яқинлашганлик учун жарима миқдори, r — жариманинг нисбий миқдорини характеристиковчи параметр.

Ушбу

$$f(x) \rightarrow \min, \quad x \in X \quad (16)$$

шартли минимум масаласини ечишнинг (*ташқи*) жарима функциялар усули (16) масаладан

$f(x_\Psi(r)) + \Psi(x_\Psi(r), r) = \min \{f(x) + \Psi(x, r)\}, \quad x \in R_n, r \rightarrow 0$ шартсиз минималлашириш масалалари кетма-кетлигига ўтишдан иборат. Худди шунингдек, тусиқ (ички жарима) функциялар усулида (16) шартла минимум масаласи

$f(x_\Phi(r)) + \Phi(x_\Phi(r), r) = \min \{f(x) + \Phi(x, r)\}, \quad x \in R_n, r \rightarrow \infty$ шартсиз минималлашириш масалалари кетма-кетлигига алмаштирилади.

Жуда кучсиз талабларда жарима функциялар усули қўйидаги хоссаларга эга бўлади;

1) $f(x_\Psi(r_2)) \leq f(x_\Psi(r_1))$, агар $r_2 > r_1$; $f(x_\Phi(r_2)) \leq f(x_\Phi(r_1))$, агар $r_2 < r_1$ бўлса;

2) $f(x_\Psi(r)) \rightarrow f(x^0)$, агар $r \rightarrow \infty$; $f(x_\Phi(r)) \rightarrow f(x^0)$, агар $r \rightarrow 0$ бўлса;

3) $\Psi(x_\Psi(r), r) \rightarrow 0$, $r \rightarrow \infty$ бўлганда; $\Phi(x_\Phi(r), r) \rightarrow 0$, $r \rightarrow 0$ бўлганда.

Изо Шу хоссаларга асосан Лагранж функцияси ва Кун—Такер назариясининг (II боб) янгича талқинин бериш мумкин бўлади.

Жарима функциялари усуларининг асосий афзалиги шундан иборатки, бу усул ёрдамида шартли ми-

нималлашириш масаласини ечиш учун шартсиз минималлашириш усулларига эга бўлиш етарлидир. Бу усулларнинг камчилиги шундаки, жарима функцияларнинг қўшилиши, одатда, мақсад функциясининг тузилишини ёмонлашириб, унинг кўпинча тор тузилиши бўлишига олиб келади, бу эса шартсиз минималлашириш усуллари характеристикасига салбий таъсир кўрсатади.

1—4- бандларда минимум нуқталарни излашда ишлатиладиган асосий усулларнинг гоя ва муҳим моментлари баён қилинди. Шунинг учун ҳам конкрет масалаларни ечишда ишлатиладиган усулларнинг самараордорлиги кўп даражада масала билан шуғулланувчи тадқиқотчилик тажрибаси ва ўз ишига усталигига боғлиқ бўлади. Бир неча бор таъкидланганидек, масалалар хусусиятини ҳисобга олиш усулларни муҳим даражада соддалаштириши ва уларнинг самараордорлигини ошириши мумкин. Яқинлашиш тезлизигининг баҳолари асимптотик характеристега эга бўлиб, улар кенг синфдаги функцияларга тааллуқлидир ва шунинг учун ҳам, 1-§ дагидек, конкрет функциялар учун усулларнинг нисбатан самараордорлиги юқорида келтирилганидан бошқача бўлиши мумкин.

5. Коррект бўлмаган минималлашириш масалаларини созлаш. Чизиқсиз программалашнинг ҳисоблаш усулларини амалга ошириш пайтида бир қаинча муаммолар пайдо бўладики, ишнинг муввафқияти оқибат натижада шу муаммоларнинг ҳал этилишига боғлиқ бўлади. Ушбу бандда шу нуқтаи назардан муҳим бўлган мунтазамлаш муаммоси қисқача ўрганилади.

Айтайлик, $f(x) \geq \beta$, $x \in X \subset R_n$, $\beta > -\infty$ ва ечимлари тўплами x^0 бўш бўлмаган

$$f(x) \rightarrow \min, \quad x \in X \quad (17)$$

масаланинг оптимал режаси изланаётган бўлсин.

Айтайлик, $x^k \in X$, $k = 1, 2, \dots$ минималлаширувчи кетма-кетлик бўлсин: $f(x^k) \rightarrow \inf f(x) = f^*$, $k \rightarrow \infty$. Агар (17) масалада ҳар бир минималлаширувчи $x^k \in X$, $k = 1, 2, \dots$ кетма-кетлик X^0 тўпламга яқинлашса:

$$f(x^k, X^0) \rightarrow 0, \quad k \rightarrow \infty. \quad (18)$$

(17) масала X^0 тўпламга нисбатан коррект дейилэди, бу

ерда $\rho(x^k, X^0) = \inf \|x - x_0\|$ $x \in X^0 - x^k$ нүктадан X^0 түпламгача бўлган масофадир.

Коррект бўлмаган, яъни минималлаштирувчи кетма-кетликлари (18) хоссага эга бўлмаган масалалар мавжуд. Масалан, $f(x) = x/(1+x^2) \rightarrow \min$, $x \geq 0$ масала коррект эмас, чунки уягона $x^0 = 0$ ечимга эга бўлса-да, минималлаштирувчи $x^k = k$, $k = 1, 2, \dots$ кетма-кетлик x^0 нүктага яқинлашмайди ($f(x) = k/(1+k^2) \rightarrow 0 = f(x^0)$).

Минималлаштириш нүқтани назаридан коррект масалаларнинг асосий хосаси шундан иборатки, улар учун минималлаштирувчи кетма-кетлик элементларини (17) масаланинг тақрийбий ечимлари сифатида олиш мумкин. (17) масаланинг коррект бўлишилигининг бир етарлилик шартини исботлаймиз.

1-теорема. $f(x) \in C$, $x \in X \subset R^n$ бўлсин. Агар бирој C , $-\infty < C < \infty$ учун $X^C = \{x : f(x) \leq C\} \cap X$ түплам компакт бўлса, (17) масала X^0 га исботланкоррект бўлади.

Исботи. Айтайлик, $x^k \in X^C$, $k = 1, 2, \dots$ минималлаштирувчи кетма-кетлик бўлсин. Бу кетма-кетликнинг лимит нүқталари түпламини X^* деб белгилаймиз. X^C түпламнинг компактлигидан X^* нинг буш бўлмаган түплам эканлиги келиб чиқади. $x^* \in X^*$ бўлсин. $f(x)$ функция узлуксиз бўлганлиги учун $f^0 \leq f(x^*) = \lim_{k \rightarrow \infty} f(x^k) = f^0$, яъни $x^* \in X^0$. Демак, (18) хосса ўринилди. Теорема исботланди.

(17) масала билан бир қаторда

$$f(x, \alpha_k) = f(x) + \alpha_k \Omega(x) \rightarrow \min, \quad x \in X, \quad k = 1, 2, \dots \quad (19)$$

мунтазамлаштирилган масалалар кетма-кетлигини қараемиз, бу ерда $\alpha_k > 0$, $\Omega(x) \geq 0$ — чексиз катта узлуксиз функция. Мақсад функциясишнинг минимал қийматини ва (19) масаланинг ε^k -ечинини, мос равишда, $f^0(\alpha_k)$, $x(\alpha_k, \varepsilon_k)$ деб белгилаймиз, яъни

$$f^0(\alpha_k) \leq f(x(\alpha_k, \varepsilon_k)) + \alpha_k \Omega(x(\alpha_k, \varepsilon_k)) \leq f^0(\alpha_k) + \varepsilon_k.$$

2-теорема. Агар $\alpha_k \rightarrow 0$, $\varepsilon_k/\alpha_k \rightarrow 0$, $k \rightarrow \infty$ бўлса, $k \rightarrow \infty$ да $\rho(x(\alpha_k, \varepsilon_k), X^0) \rightarrow 0$ бўлади.

Исботи. $x^k = x(\alpha_k, \varepsilon_k)$ бўлсин. Қўйидаги тенгизликларнинг тўғрилиги равшандир:

$$\begin{aligned} f^0 \leq f(x^0) \leq f(x^k) &\leq f(x^k) + \alpha_k \Omega(x^k) \leq f^0(\alpha_k) + \varepsilon_k \leq \\ &\leq f(x^0) + \alpha_k \Omega(x^0) + \varepsilon_k \leq f(x^k) + \alpha_k \Omega(x^0) + \varepsilon_k \end{aligned} \quad (20)$$

Бундан, $\Omega(x^k) \leq \Omega(x^0) + \varepsilon_k/\alpha_k$. Шартга кўра $k \rightarrow \infty$ да $\varepsilon_k/\alpha_k \rightarrow 0$. Демак, x^k , $k \geq k^0$, $k^0 < \infty$ кетма-кетликнинг барча элементлари $\Omega(x)$ функцияни шартга кўра компакт бўлган бирор сатҳ тўпламига тегишли бўлади. (20) дан

$$f^0 \leq f(x^k) + \alpha_k \Omega(x^k) \leq f^0 + \alpha_k \Omega(x^0) + \varepsilon_k$$

тенгизлика эга бўламиз, яъни x^k , $k = 1, 2, \dots$ кетма-кетлик минималлаштирувчидир.

Шундай қилиб, 1-теореманинг барча шартлари бажарилади. Бу теореманинг тасдиғидан эса 2-теорема келиб чиқади.

АДАБИЁТ

1. Гилл Ф., Мюррей У. Численные методы условной оптимизации. — М. : Мир, 1977.

2. Тихонов А. Н., Арсенин В. Я. Методы решения некорректных задач. — М. : Наука, 1979.

3. Химмельблau Д. Прикладное нелинейное программирование. — М. : Мир, 1975.

ВОБ. ДИНАМИК ПРОГРАММАЛАШТИРИШ

Динамик программалаштириши деб математик моделлари кўп босқичли ва динамик жараёнли характерга эга бўлган чизиксиз программалаштиришнинг маҳсус масалалари (I—IV боблар) ва оптималь бошқарув масалаларини ечишининг ҳисоблаш усулига айтилади. Бу усул жараёнларнинг кетма-кет таҳлилига асосланган бўлиб*, экстремал масалаларни ечишда американлик олим Р. Беллман томонидан XX асрнинг 50-йилларидан бошлаб дастлаб систематик ва принципиал кенг қўлланила бошланди. Мазкур бобда бу усулининг асосий қондлари чизиксиз программалаштиришнинг қатор маҳсус масалалари учун баён қилинади. Динамик программалаштиришнинг оптимал бошқарув масалаларига баъзи татбиқлари VII бобда берилади.

1•§. РЕСУРСЛАРНИ ТАҚСИМЛАШ МАСАЛАСИ

Айтайлик, с ҳажми хомашё ва n та технологик жараён мавжуд бўлсин. Агар хомашёнинг x микдорини i — технологик жараёнда сарфланса, $f_i(x)$ фойда олилади.

* Мазкур бобдаги усулининг олдинги боблардаги усуллардан принципиал фарқи IV бобнинг I-§ и охиридаги изоҳда кўрсатилган.

Максимал фойда олиш учун хом ашени жараёнлар ўртасида қандай тақсимлаш керак?

Фараз қылайлик, x_i i -жараён учун ажратилган хомашё миқдори бұлсın. У ҳолда құйылған ресурсларни тақсимлаши масаласининг математик модели

$$\sum_{i=1}^k f_i(x_i) \rightarrow \max, \quad \sum_{i=1}^k x_i = c, \quad x_i \geq 0, \quad i = \overline{1, n} \quad (1)$$

күрнешими олади.

(1) чизиксиз программалаш масаласининг ўзига хослиги шундан иборатки, уннің мақсад функцияси $f(x)$ ва асосий چеклаш функцияси $g(x)$ сепарабелдір, яғни улар бир ўзга-рувили функциялар йиғиндиси шаклида ифодаланған.

Экстремал масаланы динамик программалаш усули билан ечишнинг биринчи босқичи — берилған масаланы үнгә үкішаш масалалар оиласыра инвариант түркүмлашыдан иборатдір. Бу босқич маълум маънода санъат бўлиб, ҳар бир муайян ҳолда тадқиқотчининг тажрибаси, сезгиси ва маҳоратига боғлиқдір. У (1) масала учун ихтиёрий k , $1 \leq k \leq n$ сондаги технологик жараёнларга ва y , $0 \leq y \leq c$ хомашё гамламасында әга бўлған ресурсларни тақсимлашынг үшбу

$$\sum_{i=1}^k f_i(x_i) \rightarrow \max, \quad \sum_{i=1}^k x_i = y, \quad x_i \geq 0, \quad i = \overline{1, k} \quad (2)$$

масалаларини қарашдан иборатдір. $k = n$, $y = c$ бўлганда (2) масалалар оиласидан бошланғич (1) масала олинади.

(2) масалалар оиласидан олинған ихтиёрий масала мақсад функциясининг оптимал қиймати $B_k(y)$ Беллман функцияси дейилади:

$$B_k(y) = \max \sum_{i=1}^k f_i(x_i), \quad \sum_{i=1}^k x_i = y, \quad x_i \geq 0, \quad i = \overline{1, k}. \quad (3)$$

Масаланы динамик программалаш усули билан ечишнинг иккинчи босқичи — Беллман функцияси учун тенгламани олишдан иборатдір. Бу босқичда Беллманнинг оптималлик принципи умумий ҳолда құлланылади. (1) масала учун уннің мөхияти құйыда көлтирилдиган мұлоҳазалар орқали берилади. Бу мұлоҳазалар оддий математик фактларга асосланған ва етарлича уннверсалдір (кейинги параграфлар материаллари ва VII бобнинг 2 — 6- § ларига қ.). Издәнаётган тенгламани тузища инвариант жойлашыннан түргилиги памоён бўлади. Иккинчи томондан, жойлаштириш усули тенгламанинг

күрнешимида ҳам сезилади, k жараёнли ва y хомашё гамламасында әга бўлған (2) масалада k -жараёнга z , $0 \leq z \leq y$ миқдордаги хомашё ажратамиз. Бунда k -жараёндан олинадиган фойда $f_k(z)$ га тенг бўлади. $1, 2, \dots, k-1$ номерли жараёнлар учун эса $y-z$ миқдордаги хомашё қолади. Айтайлик, бу хомашё қолган жараёнларга оптималь тақсимланған бўлсін. (3) нинг аниқланишига кўра $k-1$ та жараёндан келадиган фойданинг максимал миқдори $B_{k-1}(y-z)$ га тенг бўлади. Шундай қилиб, k жараёнга z миқдорда хомашё ажратилганда барча k жараёнлар ва y хомашё гамламасидан

$$f_k(z) + B_{k-1}(y-z) \quad (4)$$

фойда оламиз.

z миқдорни $0 \leq z \leq y$ чегарасида үзгартыриб, (4) умумий фойда максимал бўладиган $x_k^0(y)$ (k -жараён учун хомашёнинг оптимал миқдори) қийматни топамиз:

$$f_k(x_k^0(y)) + B_{k-1}(y - x_k^0(y)) = \max_{0 \leq z \leq y} [f_k(z) + B_{k-1}(y - z)]. \quad (5)$$

Иккинчи томондан, (3) га асосан хомашё миқдори y бўлганда k та жараёндан олинадиган максимал фойда $B_k(y)$ га тенгдір. Бу қийматни (5) ифоданинг ўнг томонига тенглаштириб, $B_k(y)$ функция учун

$$B_k(y) = \max_{0 \leq z \leq y} [f_k(z) + B_{k-1}(y - z)], \quad k = \overline{1, n}, \quad 0 \leq y \leq c \quad (6)$$

тенгламани оламиз. Бу Беллман тенгламаси деб аталади. (6) тенглама $B_k(y)$ функциянынг k аргументига нисбатан рекуренг бўлганилигидан уни ечиш учун бошланғич шарт берилши керак. Уни (3) дан $k = 1$ бўлганда топиш мумкин:

$$B_1(y) = \max f_1(x_1), \quad x_1 = y, \quad x_1 \geq 0.$$

Шундай қилиб, Беллман тенгламаси (6) учун бошланғич шарт

$$B_1(y) = f_1(y) \quad (7)$$

күрнешимга әга бўлади.

Масаланы динамик программалаш усули билан ечишнинг учинчи (ва охирги) босқичи Беллман тенгламасининг ечими-ни излашдан ва у бўйича (1) масаланинг ечимини қуришдан иборатдір. (6) тенгламада $k = 2$ деб оламиз:

$$B_2(y) = \max_{0 \leq z \leq y} [f_2(z) + B_1(y - z)]. \quad (8)$$

Бу ифоданинг ўнг томонида берилган $f_2(z)$ функция ва (7) дан топилган $B_1(y)$ функция бор. Шунинг учун (8) формула маълум бир ўзгарувчили функцияни максималлаштириш билан $B_2(y)$ функцияни ҳисоблаш имконини беради. Сўнгра (6) да $k = 3, 4, \dots, n$ деб олиб, ҳар бир ҳолда бир ўзгарувчили функцияни максималлаштириш амалини бажариб, кетма-кет $B_3(y), B_4(y), \dots, B_n(y)$ функцияларни оламиш.

(3) га асосан $B_n(c)$ сон (1) бошлангич масала учун максимал фойдадан иборатdir. Хомашёнинг технологик жараёнлар бўйича оптималь тақсимотини топиш учун (5) ифодага мурожаат қиласиз. Унда $k = n$, $y = c$ деб олиб, (5) нинг аниқданиши бўйича агар барча n та жараён учун хомашё миқдори c га тенг бўлса, охирги жараёнга (бу ҳолда n -жараёнга) ажратилган хомашёнинг оптималь миқдорига тенг бўлган $x^0(c)$ сонни оламиш. Шундай қилиб, бошлангич масала $x^0 = \{x_1^0, \dots, x_n^0\}$ оптималь режасининг x^0 компонентаси топилди: $x^0 = x^0(c)$.

Агар n -жараён учун x^0 миқдор ажратилса, у ҳолда колган $n - 1$ та жараён учун $c - x_n^0$ миқдордаги хомашё қолади. (5) да $k = n - 1$, $y = c - x_n^0$ деб оламиш ва $x_{n-1}^0 = (c - x_n^0)$ ни топамиш. Равшанки, (1) масаланинг x^0 оптимальнинг охиридан олдинги компонентаси $x_{n-1}^0 = x_{n-1}^0(c - x_n^0)$ га тенгdir. Ечиш жараёнини давом эттириб, (1) бошлангич масала ечимишининг x_{n-2}^0, \dots, x_1^0 компоненталарини топамиш.

Натижани таҳлил қиласиз. Усулнинг афзаликлари: 1) бошлангич n та ўзгарувчи бўйича максималлаштириш масаласи (1) битта ўзгарувчи бўйича $n - 1$ та максималлаштириш масаласи (6) га келтирилди ҳамда натижка — глобал оптималь режадан иборат бўлди; 2) ечиш жараёнида масала элементларининг аналитик хоссаларидан фойдаланилмади; берилган функциялар жадвал, график, алгоритмик ва ҳ. к кўриннишда берилиши мумкин эди; 3) $B_k(y)$ ларни ҳисоблаш натижалари бўйича c ва n нинг қийматларини вариациялаб, (1) масаланинг ечимини осон қуриш мумкин; бу (1) масала ечимишининг кўрсатилган параметрларнинг ўзгаришига сезиглигини таҳлил қилиш имконини беради.

Усулнинг асосий камчилиги Беллман томонидан «Ўлчовнинг қарғиши» деб аталган бўлиб, у шундан иборатки, (6) Беллман тенгламасини ечишда функцияларни эсда сақлашга

тўғри келади. Берилган битта хомашённи тақсимлаш масаласида улар бир ўзгарувчили функциялардан иборат. Умумий ҳолда эса аргументларнинг соли хомашёнинг хиллари сонига тенг бўлади. ЭҲМ да кўп ўзгарувчили функциялар ($n > 2$) жадвалларини тузиш оператив хотира имкониятининг чегараланганигидан принципиал қийинчиликларга олиб келади, шунинг учун бу усулнинг муҳокама қилинётган шу камчилиги кўп ўчловли (с-вектор) масалаларни ечишда динамик программалашнинг юқорида баён қилинган классик тарҳини амалга ошириш имконини бермайди. «Ўлчов қарғиши» ни бартараф этишининг турли усуллари тавсия қилинган.

Мисол. (1) масалага оид сонли мисол қараймиз, унинг катталиклари V-I- жадвалда берилган.

Беллман функциясини ҳисоблашни V. 2- жадвалда бажарамиз. Ҳар бир катакда Беллман функциясининг қиймати билан бир қаторда, қавс ичидаги

V.I- жадвал

x	0	1	2	3	4	5
$f_1(x)$	0	1	2	3	4	5
$f_2(x)$	0	0	1	2	4	7
$f_3(x)$	0	2	2	3	3	3

V.2- жадвал

y	1	2	3	4	5
$B_1(y)$	1	2	3	4	5
$B_2(y)$	1 (0)	2 (0)	3 (0)	4 (0.4)	7 (5)
$B_3(y)$	2 (1)	3 (1)	4 (1)	5 (1)	7 (0)

(6) тенгламанинг ўнг томони максимумга эришадиган $x^0(y)$ қиймат ҳам кўрсатилган. V.2- жадвалдан кўринадики, қаралётган масалада максимал фойда $B_3(5) = 7$ бўлади. Ресурсларни оптималь тақсимлаши топамиш, $x_3^0(5) = 0$ бўлганлигидан, учинчи технологик жараёнга ресурс ажратмаймиз: $x_1^0 = 0$. Шундай қилиб, 1, 2- жараёнларга тўлиқ 5 ҳажмдаги ресурс қолади. V.2- жадвалдан $x_2^0(5) = 5$ эканлигидан топамиш. Демак, максимал фейда олиши учун ҳамма ресурсни иккичи технологик жараёнга ажратиш керак ($x_2^0 = 5$). Шунинг учун, $x_1^0 = 0$.

Масалада битта шартни ўзгарирамиз. $C = 4$ деб оламиш. V.2- жадвалдан кўрсатилган $x^0(y)$ қиймат ҳам кўрсатилган. V.2- жадвалдан кўринадики, қаралётган масалада максимал фойда $B_3(5) = 7$ бўлади. Ресурсларни оптималь тақсимлаши топамиш, $x_3^0(5) = 0$ бўлганлигидан, учинчи технологик жараёнга ресурс ажратмаймиз: $x_1^0 = 0$. Шундай қилиб, 1, 2- жараёнларга тўлиқ 5 ҳажмдаги ресурс қолади. V.2- жадвалдан $x_2^0(5) = 5$ эканлигидан топамиш. Демак, максимал фейда олиши учун ҳамма ресурсни иккичи технологик жараёнга ажратиш керак ($x_2^0 = 5$). Шунинг учун, $x_1^0 = 0$.

валга асосан бу ҳолда максимал фойла $B_3(4) = 5$ бўлади, ҳамда $x_3^0 = 1$. Сўнгра, $B_2(3)$ бўйича V.2-жадвалдин $x_2^0 = 0$ ни оламиш. Демак, $x_1^0 = 3$.

2- §. ДЕТАЛЛАРНИ ИККИ ДАСТГОҲДА ВАҚТ БЎЙИЧА ОПТИМАЛ ҚАЙТА ИШЛАШ

Фараз қиласлик, $i = I = \{1, 2, \dots, n\}$ номерли n та деталь ва иккита дастгоҳ берилган бўлсин. Ҳар бир деталга аввал биринчи дастгоҳда, сўнгра иккинчи дастгоҳда ишлов бериш керак. i -деталга ишлов бериш вақти биринчи дастгоҳда a_i га, иккинчисида эса b_i га тенг бўлсин. Дастгоҳлар бир вақтда, $t = 0$ моментда ишга туширилади. Барча деталларга ишлов бериш умумий вақти минимал бўлиши учун деталларни ишлов беришга қандай кетма-кетликда тушириш керак?

Бу масалани ўхшаш масалалар оиласига туркумлаймиз. Онланинг умумий элементини қўйидагича қурамиз. Бошлангич I партиядан i_1, i_2, \dots, i_k номерли k та детални ажратиб оламиш. Қолган $n - k$ та деталдан ҳар бирiga аввал биринчи дастгоҳда, сўнгра иккинчисида ишлов берилсин, лекин энди биринчи дастгоҳ $t = 0$ моментда ишга туширилади, иккинчиси эса биринчи дастгоҳ ишга туширилганидан y бирлик вақт ўтгандан сўнг ишга туширилади.

Ушбу

$$B_{n-k}(i_1, i_2, \dots, i_k, y) \quad (1)$$

орқали Белман функциясини, яъни қолган $n - k$ та деталга юқорида кўрсатилган шартларда ишлов беришнинг минимал вақтини белгилаймиз.

Белман тенгламасини тузиш учун қўйидагича иш кўрамиз. Қолган $I_k = I \setminus \{i_1, \dots, i_k\}$ номерли деталлар тўпламидан иктиёрий i -детални оламиш ва ишлов беришга биринчи қўяямиз. Биринчи дастгоҳ i -деталга ишлов беришни $t = a_i$ моментда туталлади. Иккинчи дастгоҳ i -деталдан

$$\begin{aligned} &\text{агар } y \leq a_i \text{ бўлса, } a_i + b_i \text{ моментда,} \\ &\text{агар } y > a_i \text{ бўлса, } y + b_i \text{ моментда} \end{aligned} \quad (2)$$

бушайди.

Айтайлик, қолган $I_k \setminus \{i\}$ номерли деталлар ишлов беришга оптималь кетма-кетликда туширилган бўлсин. Улар учун биринч 1 дастгоҳдан $t = a_i$ моментдан бошлаб фойдаланиш

мумкин. Иккинчи дастгоҳ эса $I_k \setminus \{i\}$ дан олинган деталларга ишлов бериш учун (2) га асосан уларга ишлов бериш учун биринчи дастгоҳ ишга туширилганидан

$$t_i = b_i + \max \{0, y - a_i\} \quad (3)$$

вақт бирлиги ўтгандан кейин ишга туширилади. Белман функциясининг аниқланишига кўра $I_k \setminus \{i\}$ дан олинган деталларга ишлов беришнинг минимал вақти $B_{n-k-1}(i_1, i_2, \dots, i_k, t_i)$ га тенг. Шундай қилиб, I_k дан олинган $n - k$ та деталга юқорида кўрсатилган усул билан ишлов бериш вақти

$$a_i + B_{n-k-1}(i_1, \dots, i_k, t_i) \quad (4)$$

га тенгдир. I_k дан ҳар бир детални биринчи навбатда ишлов бериш учун танлаб олиб, (4) сонлар ичда минималини топмиз:

$$\min_{i \in I_k} \{a_i + B_{n-k-1}(i_1, \dots, i_k, t_i)\}. \quad (5)$$

Равшанки, (5) сон (1) сонга тенгдир:

$$B_{n-k}(i_1, \dots, i_k, y) = \min_{i \in I_k} \{a_i + B_{n-k-1}(i_1, \dots, i_k, t_i)\} \quad (6)$$

Белман тенгламаси олинди. Агар $k = n - 1$ деб олсан, яъни 1 дан i дан бошқа барча деталларни ажратиб олсан, (6) рекуррент тенглама учун

$$B_1(1, \dots, i-1, i+1, \dots, n, y) =$$

$$\begin{cases} a_i + b_i, & \text{агар } y \leq a_i \text{ бўлса;} \\ y + b_i, & \text{агар } y > a_i \text{ бўлса,} \end{cases} \quad (7)$$

бошлангич шартни оламиш.

(6) тенгламани (7) бошлангич шартда ечиб, деталларга ишлов беришнинг оптималь кетма-кетлигини қуриш мумкин. Лекин бу ҳолда масаланинг ечимини (6) тенгламани таҳлил қилибгина оламиш.

Агар $B_n(y)$ орқали иккинчи дастгоҳни деталларга биринчи дастгоҳда ишлов бериш бошлангандан y вақт бирлиги ўтгандан кейин ишга туширилганда, I дан олинган барча n та деталга ишлов бериш вақтини белгиласак, (6) дан $k = 0$, $k = 1$ бўлгандан

$$B_n(y) = \min_{i \in I} \{a_i + B_{n-1}(i, t_i)\}, \quad (8)$$

$$B_{n-1}(i/t_i) = \min_{j \in I \setminus \{i\}} \{a_j + B_{n-2}(i, j/t_{ij})\} \quad (9)$$

еканлигини оламиз, бу ерда (3) га күра

$$t_{ij} = b_j + \max \{0, t_i - a_j\}. \quad (10)$$

(9) иш (8) га келтириб құйымыз:

$$B_n(y) = \min_{i \in I} \min_{j \in I \setminus \{i\}} \{a_i + a_j + B_{n-2}(i, j/t_{ij})\} \quad (11)$$

$a_i + a_j + B_{n-2}(i, j/t_{ij})$ сон I дан олинган деталларга ичида аввал i- деталга, сүнгра j- деталга ишлов берилеб, қолған деталларга оптималь кетма-кетлиқда ишлов берилгандаги вақта тенгдир. Агар фәқат i- ва j- деталларга ишлов бериш тартибини алмаштырасқ, I дан олинган барча деталларга ишлов бериш вақти $a_i + a_j + B_{n-2}(i, j/t_{ij})$ га тенгдир, бу ерда

$$t_{ij} = b_j + \max \{0, t_i - a_j\}. \quad (12)$$

Беллман функциясынинг физик мағыносидан келиб чиқады, $B_{n-2}(i, j/y)$ функция y бүйічі камаймайдыган функциядир (никкінчи дастгохни ишта туширишни кеңіктіриш деталларга ишлов берішиншінг минимал вақтіни қысқартыра олмайды). Шуннинг учун

$$B_{n-2}(i, j/t_{ij}) \leq B_{n-2}(i, j/t_{ji}), \text{ агар } t_{ij} \leq t_{ji} \text{ бұлса};$$

$$B_{n-2}(i, j/t_{ji}) \leq B_{n-2}(i, j/t_{ij}), \text{ агар } t_{ji} \leq t_{ij} \text{ бұлса},$$

тенгсизликтер бажарилади. Агар (11) да бу тенгсизликтерни ҳисобға олсақ, деталларни ишловға қўйишиншінг оптималь кетма-кетлигіда, агар $t_{ij} \leq t_{ji}$ бұлса, i- деталга j- деталдан олдин ишлов берилади, деган холосага келамиз. $t_{ji} \leq t_{ij}$ бұлғанда аввал j- деталга ишлов берилиши зәрур. (10) дан $y = 0$ бұлғанда ушбуни оламиз:

$$\begin{aligned} t_{ij} &= b_j + \max \{0, b_i + \max \{0, 0 - a_j\} - a_i\} = b_j + \max \{0, b_i - a_j\} = \\ &= \begin{cases} b_j, & \text{агар } b_i \leq a_j \text{ бұлса;} \\ b_j + b_i - a_j, & \text{агар } b_i > a_j \text{ бұлса.} \end{cases} \end{aligned} \quad (13)$$

Шунга үшаш

$$t_{ji} = \begin{cases} b_i, & \text{агар } b_i \leq a_j \text{ бұлса;} \\ b_i + b_j - a_j, & \text{агар } b_i > a_j \text{ бұлса.} \end{cases} \quad (14)$$

(13), (14) дан деталларни ишлов берішга қўйиш оптималь кетма-кетлигини қуришиншінг содда алгоритми келиб чи-

қади. Берилгандарни V.3- жадвалга ёзамиз. a_i, b_i элементлар орасыда энг кичигини топамиз, у a_i элементтеги иборат бұлсия:

$$a_{i_0} = \min_{i=1, n} a_i \leq \min_{i=1, n} b_i. \quad (15)$$

Буда

$$t_{i_0} \leq t_{j_0}, \quad j = \overline{1, n} \quad (16)$$

тенгсизликтер бажарилишини күрсатамиз. Ҳақиқатан, (14) дан $t_{j_0} = b_{j_0} + b_i - a_{i_0}$ эканлигини оламиз. У қолда (15) да асосан $t_{j_0} \geq b_i$, $t_{j_0} \geq b_{j_0} + b_i - a_i$ тенгсизликтер үринли бұлади, булардан, (13) ни ҳисобға олсақ, (16) тенгсизликтер келиб қиқади. (16) тенгсизликтер i_0 -рақамлы деталга бириңчи навбатда ишлов берилиши лозимлигини күрсатади.

V.3- жадвалнинг $a_i, b_i, i = \overline{1, n}$ элементларни ичиде b_i элемент минимал бұлсия, яғни

$$b_{j_0} = \min_{j=1, n} b_j \leq \min_{j=1, n} a_j. \quad (17)$$

Буда қолда j_0 рақамлы деталга охирги навбатда ишлов берилши керак. Ҳақиқатан, (17) шарттарда қуйидаги

$$t_{j_0} = b_{j_0}, \quad t_{j_0} \geq b_{j_0}, \quad t_{j_0} \geq b_{j_0} + b_i - a_i, \quad (18)$$

мұносабаттар үрнелледір. (18) дан (13) ни ҳисобға олғанда тасдигимизнинг түғри эканлигини күрсатуучи

$$t_{ij} \leq t_{j_0}, \quad i = \overline{1, n}$$

тенгсизликтер келиб чиқади.

V.3- жадвал

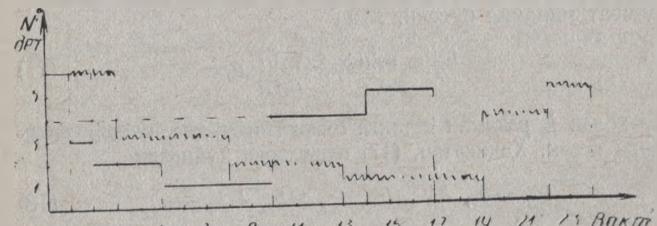
Деталлар №	1	2	...	i	...	n
№1 даст-гоҳ	a_1	a_2	...	a_i	...	a_n
№2 даст-гоҳ	b_1	b_2	...	b_i	...	b_n

V.4- жадвал

Деталлар №	1	2	3	4	5	6
№1 дастгоҳ	5	3	1	4	3	1
№2 дастгоҳ	6	5	5	3	2	2

Биринчи ва охирги навбатда ишлов берилдиган деталлар топилгандан кейин жадвалдан мос устун ўчирилади ва амаллар кам сонли деталлар билан давом эттирилади.

Изоҳ. Агар $a_{ij} = b_{ij}$ бўлса, ўчириб ташланмаган рақамли деталлар ичидаги i_0 -деталга биринчи ёки охирги навбатда ишлов берилшиниг фарқи йўқ. Унга доимо биринчи навбатда ишлов берилади деб хисоблаш мумкин.

V.1- чизма.

Маълумотлари V.4- жадвалда берилган сонли мисол учун оптималь кетма-кетлик қўйидагичади: $6 \rightarrow 3 \rightarrow 2 \rightarrow 1 \rightarrow 4 \rightarrow 5$.

Деталларга ишлов бериш графиги V.1- чизмада тасвирланган бўлиб, унда абсциссалар ўқи бўйича вақт, ординаталар ўқида деталларниг рақамлари қўйилган. Туташ кесмалар биринчи дастгоҳнинг иш интерваллари бўлиб, тўлқинсимон кесмалар иккинчи дастгоҳнинг иш интервалларидир.

3- §. ТЎРДА ЭНГ ҚИСҚА ЙЎЛНИ ҚУРИШ

Айтайлик, $S = \{I, U\}$ тўр бўлиб, унда фақат $(i, j) \in U$ ёйларниг характеристикалари $c_{ij} \geq 0$, яъни i тугундан j тугунгача масофа берилган бўлсин. Белгиланган иккита $s, t \in I$ тугун учун s дан t гача минимал узунликка эга бўл-

гаи йўлни топиш талаб қилинади (s дан t га йўл деб, s дан t га бўлган шундай тўрга айтиладики, s дан t га ҳаракат қилганда унинг ёйлари тўғри чизиқлардир).

Бу масалани ўхшаш масалалар оиласига туркумлаймиз. Оиланинг умумий масаласи s тугундан иктиёрий $j \in I$ тугунгача энг қисқа йўлни қуришдан иборатdir. B_j деб Беллман функциясини — s дан j гача энг қисқа йўл узунлигини белгилаймиз. B_j функция қаноатлантирадиган тенгламани тузишда s дан j гача йўл учун охирги ёйни иктиёрий танлаб оламиз: $(i, j) \in U$ ва s дан $i \in I_j^-$ тугунга энг қисқа йўл топилган деб фараз қиласиз, бу ерда $I_j^- - j$ билан $(i, j) \in U$ ёйлар ёрдамида туташтирилган $i \in I$ тугунлар тўпламиди. У ҳолда s дан j га бўлган йўлнинг узунлиги

$$B_j + c_{ij} \quad (1)$$

га тенг бўлади. $i \in I_j^-$ тугунларни саралаб, (1) сонлар ичидаги минималини топамиз.

$$\min_{i \in I_j^-} (c_{ij} + B_i). \quad (2)$$

Равшанки, (2) s дан j га бўлган энг қисқа йўлнинг узунлигидир. Аниқланишига қўра Беллман функцияси B_j га тенг бўлганилигидан B_j учун қўйидаги Беллман тенгламаси олинади:

$$B_j = \min_{i \in I_j^-} (c_{ij} + B_i). \quad (3)$$

(3) тенглама учун чегаравий шарт

$$B_j = 0 \quad (4)$$

кўринишга эга бўлади ва B_j функцияниг ўз-ўзидан равшан хоссасини ифодалайди.

Олдинги параграфлардан фарқли ўлароқ, (3) Беллман тенгламаси рекуррент эмас. I^* деб $i \in I$ тугунларниг шундай тўпламини белгилаймизки, улар учун Беллман функциясиning B_i қиймати маълум бўлсин. $I^* \neq \emptyset$, чунки (4) га асосан $s \in I^*$. Агар $t \in I^*$ бўлса, масала ечишган бўлади: $B_t - s$ дан t га бўлган энг қисқа йўлнинг узунлигидир.

Айтайлик, $t \notin I^*$ бўлсин. S тўрда $I^*, s \in I^*, t \in I^*$ тўплам бўйича $U(I^*) = \{(i, j) \in U : i \in I^*, j \in I^*\}$ кесим қурамиз. $U(I^*) \neq \emptyset$ деб фараз қиласиз. Равшанки, S тугундан

$k \in I^*$ түгунгача бүлган ҳар бир йүл ҳеч бүлмаганды $U(I^*)$ дан олинган битта ёйни ўз ичига олади. Демак, $c_{ij} \geq 0$, $(i, j) \in U$ бүлгилеридан ҳар бир $k \in I^*$ түгүп учун,

$$B_k \geq \min_{(i, j) \in U \cap I^*} (B_i + c_{ij}) = B_{i^*} + c_{i^*j^*}, \quad k \in I^* \quad (5)$$

төңсизлик ўринли бўлади. (i^*, j^*) — кесимнинг ёйни бўлганинидан $i^* \in I^*$, $j^* \in I^*$. (5) да $k = j^*$ деб оламиз. У ҳолда (3) га асосан

$$B_{j^*} = B_{i^*} + c_{i^*j^*}$$

эканлигини оламиз. j^* түгунни I^* тўпламга қўшамиз ва ечишини давом эттирамиз. Чекли сондаги қадамлардан сўнг B_t ни топамиз, ёки $U(I^*) = \emptyset$ бўлган I^* тўпламини қўрамиз. Иккинчи ҳол S тўрда s дан t га йўллар йўқ эканлигини англатади. Беллман тенгламасини ечишнинг юқорида баён қилинган тарҳини S тўрда белгилар усули ёрдамида амалга ошириш мумкин. I^* орқали Беллман функциясининг қийматлари маълум бўлган түгунлар тўпламини ва $\omega(I^*) = \{j \in I : (i, j) \in U(I^*)\}$ о роқали I^* тўплам билан қўшни түгунлар тўпламини белгилаймиз. Агар $\omega(I^*) = \emptyset$ бўлса, S тўрда s дан t га йўл мавжуд эмас. $\omega(I^*) = \emptyset$ бўлсан. B_t сонларни $(I^*$ билан қўшни j түгунларнинг вақтинча белгиларини) хисоблаймиз:

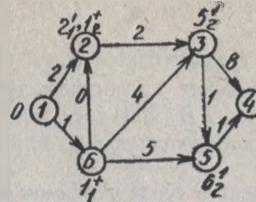
$$B'_t = \min_{i \in I^* \cap I^{t-1}} (B_i + c_{ij}), \quad j \in \omega(I^*) \quad (6)$$

ва улар орасида минималини топамиз:

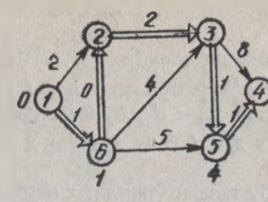
$$B'_{j^*} = \min B'_t, \quad j \in \omega(I^*).$$

$j^* \in I^*$ түгун учун Беллман функциясининг B_{j^*} қиймати B'_{j^*} га тенгдир.

j^* түгунни I^* тўпламга қўшамиз ва амалларни такрорлаймиз. $B_t, j \in I^*$ сонлар түгунларнинг ўзгармас белгилари деб ҳолади. Ҳар бир итерацияда ўзгармас белгилар тўплами ортиб боради. Чекли сондаги итерациялардан сўнг t түгун ё ўзгармас B_t белгини олади ёки уни олмайди ва $\omega(I^*) = \emptyset$. Иккинчи ҳолда B_t — s дан t гача энг қисқа йўлнинг ўзгармас белгиларни билдиради. Биринчи ҳолда B_t — s дан t гача энг қисқа йўлнинг ўзгармас белгиларни билдиради. Энг қисқа йўлни (3) га асосан ўзгармас белгилар бўйича қуриш мумкин. B_t белги бўйича B'_{j^*} белгини шундай

V.2- чизма.

V.3- чизма.

топамизки, $B_t = c_{i^*t} + B_{i^*}$ бўлсан. B_{i^*} билан ҳам шунга ўхшаш иш кўрамиз: $B_{i^*} = c_{i^*i^*} + B_{i^*}$ ва ҳ. к.

Усулни намойиш қилиш учун V.2- чизмада тасвирланган тўрнинг 1 түгунидан 4 түгунгача энг қисқа йўлини топамиз. Тўрнинг ёйлари устида уларнинг C' узунилларни келтирилган. Биринчи итерацияда фақат битта 1 түгун ўзгармас О белгига эта бўлди, 1 түгун билан 2, 6 түгунлар қўшни бўлади. Улар учун вақтинча белгиларни (6) формула бўйича хисоблаймиз ва натижаларни түгунлар атрофига штрихлар ва итерациянинг (пастки) номерини кўрсатувчи «1» индекс билан татминлаб, ёзамиз. Минимал вақтинча белги 6 түгунга тегишли бўлади. Түгуннинг белгисини ўзгармас қиласиз, яъни штрихни ўчрамиз. $I^* = \{1, 6\}$ билан қўшни $\{2, 3, 5\}$ түгунлар учун (6) формула ёрдамида вақтинча белгиларни хисоблаймиз (V.2- чизмада вақтинча белгилар қўйи «2» индексга эгадир). Барча вақтинча белгилар түгунлар ичиза минимал 1 белгига эта бўлган 2 түгунни топамиз. Бу белгини ўзгармас қиласиз. V.3- чизмада түгунларнинг ўзгармас белгилари қўйиб чиқилган ва 1 түгундан 4 түгунгача энг қисқа йўл тасвирланган.

4- §. МАКСИМАЛ ОҚИМ ҲАҚИДАГИ МАСАЛА

Максимал оқим ҳақидағи (II боб, 3- § га қ.) ушбу

$$\begin{aligned} v^0 &= \max_{x, v} v, \quad \sum_{i \in I^0_+} x_{ij} - \sum_{i \in I^0_-} x_{ij} = \\ &= \begin{cases} v, & \text{агар } i = s \text{ бўлса,} \\ -v, & \text{агар } i = t, 0 \leq x_{ij} \leq d_{ij} \text{ бўлса,} \\ 0, & \text{агар } i \in I^0, (i, j) \in U \text{ бўлса,} \end{cases} \end{aligned}$$

масаланы манбаси s ва қүйилиши t бўлган $S = \{I, U\}$, $I = I^0 \cup s \cup t$ тўрда ечамиз.

Айтайлик, $x = \{x_{ij}, (i, j) \in U\}$ тўрдаги бирор оқим бўлсин. Агар тўр бўйлаб s дан t га ҳаракат қилинганда тўғри ёй бўйлаб $x_{ij} < d_{ij}$ бўлса, тескари (i, j) ёйда эса $x_{ij} > 0$ бўлса, сдан t гача занжир x оқимни ортирувчи ёйлар мавжуд бўлмагандан ва фақат шундагина максимал бўлади.

Ушбу тасдиқ ўринли: x оқим фақат S тўрда x^* оқимни ортирувчи ўйлар мавжуд бўлмагандан ва фақат шундагина максимал бўлади.

Шундай қилиб, максимал оқимни қуришни оқимни ортирувчи ўйлар қуриш ҳақидаги қатор масалаларга келтириш мумкин.

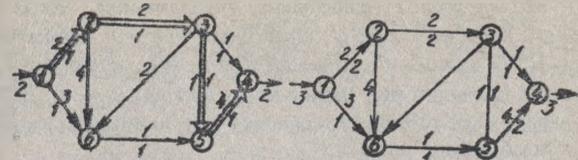
S тўрни янги $S(x) = \{I, U(x)\}$ тўр билан қуийдагича алмаштирамиз. $(i, j) \in U$ ёйни иккита ёй билан алмаштирамиз*: агар $0 < x_{ij} < d_{ij}$ бўлса, $(i, j) \in U(x)$, $(j, i) \in U(x)$; агар $x_{ij} = d_{ij}$ бўлса, $(j, i) \in U(x)$ ёйга ва агар $x_{ij} = 0$ бўлса, уни ўзгаришсиз қолдирамиз. Равшанки, x оқимли S тўрда шу оқимни ортирувчи ўйлар фақат S тўрда s дан t га ўйлар мавжуд бўлгандағина мавжуд бўлади. Ҳар бир $(i, j) \in U(x)$ ёйга $c_{ij} = 1$ узунликни мос қилиб қўяшимиз ва s дан t га бўлган ўйлар ичидаги энг қискасини излаймиз. Бундай масалани ечиш усули 3-§ да баён қилинган. $S(x)$ даги энг қиска ўйл минимал сондаги ёйлардан иборат бўлиши тушунарлидир. Унга S тўрда x оқимни ортирувчи ўйл тўғри келади. Бу ўйл бўйлаб оқимни ортиришни ёки бирор тўғри ёй тўйдирилган бўлгунча ($x_{ij} = d_{ij}$) ёки бирор тескари ёй озод бўлиб қолгунча ($x_{ij} = 0$) давом этирамиз. Янги оқим учун $S(x)$ тўрни қурамиз ва амалларни такорлаймиз.

Агар $x_{ij}, d_{ij}, (i, j) \in U$ — бутун сонлар бўлса, ҳар бир итерацияда оқимнинг миқдори бутун сонга ортади ва ўннинг учун чекли сондаги итерациялардан сўнг бошлангич ноль $x = 0$ оқимдан S тўр орқали максимал оқим қурилади.

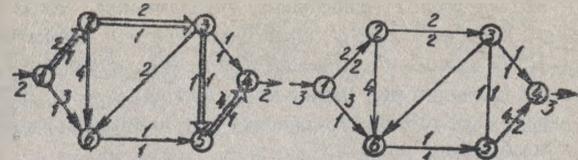
Изоҳлар. 1. $S(x)$ тўрда барча $(i, j) \in U(x)$ ёйлар бир хил узунликка эга бўлганингидан s дан t га энг қиска ўйларни қуришининг 3-§ да баён қилинган алгоритми соддалашади: барча $j \in \omega(I^*)$ тўгуларнинг вақтнинча белгиларни бир йўла ўзгармас деб ҳисоблаш мумкин.

2. Келтирилган алгоритмни S тўрда $S(x)$ га ўтмасдан тўлиқ амалга ошириш машқ сифатида тавсия қилинади.

* Бу ёйларнинг жуфти йўналтирилмаган $[i, j]$ ёйни ҳосил қиласди.

V.4-чизма.

V.5-чизма.

Усулни намойиш қилиш учун V.4-чизмада тасвириланган турнинг 1 тугунидан 4 тугунигача бўлган максимал оқимни тузамиз. Ҳар бир ёйнинг устида унинг ўтказиши қобилияти ёзилган. Белгилар усули билан 1 тугундан 4 тугунга энг қиска ўйни топамиз. V.4-чизмада тасвириланган $S_{(6)}$ тўр учун иккита энг қиска ўйни қуриш мумкин: {1, 2, 3, 4}, {1, 6, 5, 4}. Ёйларнинг биринчи ўйл бўйлаб минимал ўтказиши қобилияти $d_{34} = 1$, иккинчи ўйл бўйича эса $d_{65} = 1$ бўлганлигидан бошлангич ноль оқимни 2 миқдорга ортириш мумкин. V.4-чизмада биринчи итерациядан сўнг олинган оқимли бошлангич тўрдаги энг қиска ўйл иккапланган чизиклар билан белгиланган (ёй оқимлари ёйлар тагига ёзилган). Янги ўйл бўйлаб 1 миқдордаги оқимни ўтказамиз. Бундан сўнг тўрда (V.5-чизма) оқимни ортирувчи ўйларни қуриш мумкин эмас. Шундай қилиб, V.5-чизмадаги оқим қўймати 3 га тенг бўлган максимал оқимдир.

5-§. ТЎРЛИ РЕЖАЛАШТИРИШНИНГ БИР МАСАЛАСИ

Тўрли режалаштиришида маълум технологик кетма-кетликда бажарилиши керак бўлган кўп сондаги алоҳида ишлардан ташкил топган ва мураккаб лойиҳаларнинг ишлар комплексининг амалга оширилиш муаммолари текширилади. Тўрли режалаштиришнинг асосий масалаларидан бирин лойиҳанинг бажарилиш вақтини ҳисоблашадир.

Масаланинг тўрли моделини тузамиз. Лойиҳанинг ишлари мажмуудан олинган бирор ишлар тўпламининг бошланиси ёки тамом бўлиши фактини ҳодиса деб атайдиз ва унга $i \in I$ тугунни мос қўямиз. $i \in I$ ҳодиса билан бошланадиган ва $j \in I$ ҳодиса билан тугалланадиган ишни $(i, j) \in U$ ёй билан белгилаймиз. Агар барча $(k, i) \in U$, $k \in I \setminus i$ ишлар тугалланмаган бўлса, бирорта ҳам $(i, j) \in U$ иш бошланиси мумкин эмас. $S = \{I, U\}$ тўрда иккита тугун ажратилади: S — бошлангич ҳодиса (ложиҳа бажарилишининг бошланиси)

ва t — охирги ҳодиса (лойиҳанинг тугалланиши). $I_s^- = \emptyset$, $I_t^+ = \emptyset$. Ҳар бир $(i, j) \in U$ ёйга битта $c_{ij} > 0$ характеристика — (i, j) шининг бажарилши вақти мос қўйилади. x_i , $i \in I$ — i ҳодисанинг рўй бериш вақти бўлсин: $x_s = 0$. Лойиҳада мавжуд ва тўрнинг тузилишида акс этирилган технологик талаблардан,

$$x_i + c_{ij} \leq x_j, i, j \in I, (i, j) \in U \quad (1)$$

ни, яъни j ҳодиса x_j моментда бошланган барча $(i, j) \in U$ ишлар тугалланмасдан олдин рўй бермаслигини ифодаловчи тенгсизликларни оламиз. (1) тенгсизликдан S тўрда контурларнинг йўклиги келиб чиқади. Ҳақиқатан, тескарисини фараз қилиб, (2) тенгсизликларни U_* контурнинг ёйлари бўйича йигсак, $C_{ij} > 0$, $(i, j) \in U$ тенгсизликларга қарама-қарши

$$\sum_{(i, j) \in U_*} c_{ij} \leq 0$$

тенгсизликни оламиз.

Бундан бўён $i \in I \setminus (S \cup t)$ тугунлар учун $I_t^- \neq \emptyset$, $I_t^+ \neq \emptyset$ шартлар бажарилган деб фараз қиласиз.

Лойиҳа бажарилишининг минимал вақти энг кичик x_i^0 сондан иборат бўлиб, у x_i , $i \in I$, $i \neq t$, $x_s = 0$ сонлар билан бирга (1) тенгсизликларни қаноатлантиради.

Лойиҳанинг тамомланиши учун барча ишлар тугалланиши зарурлигидан сан t га бўлган ҳар бир йўлнинг узунлиги йўл бўйлаб ҳисобланган $\sum c_{ij}$ йигиндига тенг бўлиб, x_t^0 дан кам эмас (бунга ишонч ҳосил қилиш учун (1) ни йўл бўйлаб қўшиш керак). Иккинчи томондан, равшанки S дан t га йўлни ташкил қиливчи шундай ишлар кетма-кетлиги топиладики, уларнинг умумий давом этиши x_t^0 га тенг бўлади. Шундай қилиб, x_t^0 ни ҳисоблаш масаласи максимал $\sum c_{ij}$ узунликдаги s дан t га йўлни топишга келтирилди. Бундай йўлни *критик йўл* деб аташ қабул қилинган.

$S = \{I, U\}$ тўрда критик йўлни қуриш учун динамик программалаштиришдан фойдаланамиз. Усульнинг умумий тарҳига асосан (1-8) биринчи босқичда (инвариант туркумлаш) бошланғич масалани ӯҳаш масалалар оиласига киритамиз. Оиланинг умумий масаласи s тугундан ихтиёрий (белгиланган t эмас) $j \in I$ тугунга критик йўлни қуришдан иборатдир. Бу йўлнинг B_j узунлиги Беллман функцияси деб аталади.

B_j функция қаноатлантирадиган тенгламани (Беллман тенг-

ламасини) тузиш учун 3-§ даги энг кисқа йўлни қуришдагидек мулоҳаза қиласиз. Дастрраб ташкил s дан j га охирги ёйни ихтиёрий ташкил оламиз: $(i, j) \in U$. S дан j га йўлнинг қолган s дан i га йўлни ташкил қиливчи ёйларини шундай ташкил оламизки, s дан i га йўлнинг узунлиги максимал бўлсин, яъни B_i га тенг бўлсин. У ҳолда s дан i га бутун йўлнинг узунлиги

$$C_{ij} + B_i \quad (2)$$

га тенг бўлади.

Тўрнинг j билан U дан олинган ёйлар ёрдамида туташтирилган барча i тугунларини саралаб (бундай тугунлар тўплами I^- билан белгиланади), (2) сонлар ичидаги максималини топамиз:

$$\max_{i \in I^-} (C_{ij} + B_i). \quad (3)$$

Тескарисини фараз қилиш йўли билан осонгина кўрсантиш мумкинки, (3) сан j га йўлнинг максимал узунлигига тенг. Иккинчи томондан, Беллман функциясининг аниқданиши бўйича s дан j га йўлнинг максимал узунлиги B_j га тенг бўлганлигидан, қаралаётган масалада қўйидаги Беллман тенгламаси ҳосил бўлади:

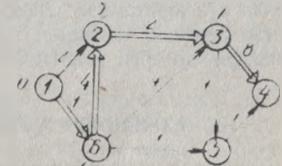
$$B_j = \max_{i \in I^-} (C_{ij} + B_i). \quad (4)$$

Беллман функциясининг s тугун учун қиймати маълум:

$$B_s = 0. \quad (5)$$

(5) тенглик (4) тенглама учун чегаравий шартдан иборатдир. Беллман тенгламасини ечиш белгилар усулини ишлаб чиқамиз. I^* деб Беллман функциясининг B_i қийматлари маълум бўлган $i \in I$ тугунлар тўпламини белгилаймиз. I^* тўплами бўш эмас, чунки (5) га асосан $s \in I^*$. Агар $t \in I^*$ бўлса масала ҳал, $B_t = S$ дан t га максимал йўлнинг узунлигидир.

Айтайлик, $t \notin I^*$ бўлсин. S турда I^* билан қўшини бўлган $\omega(I^*) = \{(j \in I : (i, j) \in U, j \in I^*, i \in I^*)\}$ тугунлар тўпламини

V.6- чизма.

құрамиз. S да контурлар бұлмаганлығы сабабли $j \in \omega(I^*)$ түгүнлар ичіда албатта $I_{j_0}^- \subset I^*$ бұлган j_* түгүн топилади. $i \in I^*$ түгүнлар учун Беллман функциясынинг B_i қыйматлари маълум бұлғанлығидан (4) тенгламадан Беллман функцияси-нинг $i \in \bar{I} = \{j \in \omega(I^*): I_j^- \subset I^*\}$ түгүнлар учун қыйматини топиш осон. $j \in \bar{I}$ түгүнларни тұпламаға құшамиз ва навбатдаги итерацияға үтәмиз. Чекли сондаги итерациялардан сұнг B_i топилади. Усулнинг сонлы мисолда намойиши V.6-чизмада көлтирилған.

АДАБИЕТ

1. Беллман Р. Динамическое программирование. — М.: ИЛ, 1960.
2. Габасов Р., Кириллов Ф. М. Основы динамического программирования. — Минск: Нед.-во БГУ, 1975.

VI боб. ВАРИАЦИОН ҲИСОБ

Амалиёттә учрайдиган максимум ва минимум масалаларининг ҳаммасини ҳам чексиз программалаштириш масалалари шаклида ифодалаб бұлавермайды. Құпгина амалий экстремал масалаларнинг математик моделлари функциялар тұпламида функционалларнинг оптималлештирилиши масалаларига көлтирилади. Бұ тиңдеги дастлабки масалалар математикада XVII—XVIII асрларда құйилған ва ечилиған. Ыша пайтдан бошлаб математиканың чексиз үлчовли функционал фазоларда экстремал масалаларни үрганувчи бұлыми вариацион ҳисоб деб атала бошланди. Янги бұлымнинг номи уннинг асосий усули — вариацияларни ҳисоблаш (тахлил қилиш) дан келиб чиққан. XX асрнинг иккінчи ярмидан бошлаб, ҳозирғы замон фанни ва техникасининг масалалари билан бөгөлік ҳолда вариацион ҳисобнинг янги тармоғы — оптимал бошқаруға назарияси юзага келди ва жадал ривожлана бошлади. Бұ ҳақда мазкур құлланманинг VII бобида сүз юритамиз. Лекин бу бобда биз баён қылмоқчи бұлган классик вариацион ҳисобнинг асосий усууллари ва нағтижалари ҳозирғы пайтгача ҳам үз ахамиятини йүқтотған әмас.

1-§. ВАРИАЦИОН ҲИСОБННИҢ АОСОЙ МАСАЛАСЫ

Вариацион ҳисобнинг асосий масаласы И. Бернуlli томонидан 1696 йилда құйилған брахистохона ҳақидагы масалаларнинг бевосита умумий ҳоли сиғатида юзага келди. Бу ма-

сала математик масалалар янги синфининг үзиге хос хусусиятларини мужассамлаштирган бұлғыл, вариацион ҳисобнинг бутун тарихи давомида янги усуулларни сиаб күриш объекті ҳамда жуда күп қызықтарлық шаруаттың үмумлаштиришларнинг асоси бұлғыл хизмат қылды.

1. Брахистохона ҳақидаги масала. Вертикаль текисликда түрли сатқаларда жойлашған A, B нүкталар берилған бұлсан (VI. 1-чизма). Бу нүкталарни шундай силлиқ чизик билан туташтириш керак, бошланғыч тезлиги ноль бұлғандан оғир мөддий шар шу чизик бүйлаб A дан B га минимал вактда етиб келсін.

Бу масаланиң брахистохона ҳақидаги масала деб ном олиши юончы «брахистос» — энг қысқа, «хромос» — вакт сүзларидандыр.

Масаланиң математик моделини тузиш учун VI. 1-чизмада мурожаат қыламиз. Энергияның сақланиш қонуниға асосан A нүктада ва егер чизикқа иктиеріл $[x, y]$ нүктада потенциал ва кинетик энергияларнинг ийғиндинеси үзаро тенгдір: $0 + 0 = -mgy + mv^2/2$, шуннинг учун,

$$v = \sqrt{2gy}. \quad (1)$$

$y = y(x)$, $x \in [0, a]$ берилған A, B нүкталарни туташтирувчи силлиқ чизик бұлсан. Маълумки,

$$v = ds/dt, \quad ds = \sqrt{dx^2 + dy^2}, \quad dy = y_x(x) dx, \\ (y_x = dy/dx). \quad (2)$$

((2) ни (1) гә құйиб, $dt = \sqrt{(1 + y_x^2)/2gy}$ ни, яғни $y(x)$ чизик бүйінча нүктаның A дан B га үтиш вакты

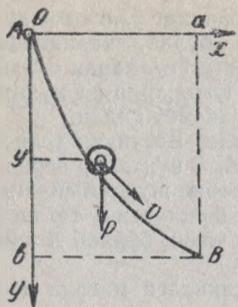
$$T = \int_0^a \sqrt{(1 + y_x^2)2gy} dx \quad (3)$$

эквалигини оламиз.

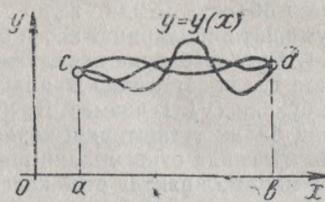
Брахистохона ҳақидаги масала $[0, a]$ кесманинг четлары — $y^0(0) = 0$, $y^0(a) = b$ қыйматларни қабул қылувчи ва (3) функционалга минимум берадиган $y = y^0(x)$, $x \in [0, a]$ силлиқ чизикни топишиңа көлтирилди.

Көлтирилған масалалардың олдінгі бобларда қараңыз қылған масалалардан фарқы шундан иборатки, унда чекли үлчовли векторни әмас, балки чексиз үлчовли фазоның элементтері бұлған $y^0(x)$, $x \in [0, a]$ функцияны топиш керак.

2. Асосий масала. $[a, b]$ кесмада аниқланған ва үзининг

VI.1- чизма.

VI.2- чизма.

бірнічи тартиблің ҳосилалари билан бірге узлуксиз бўлиб, $[a, b]$ кесманинг четларидә берилган

$$y(a) = c, \quad y(b) = d \quad (4)$$

қийматларни қабул қылувчи скаляр $y = y(x)$ функциялар жоиз әгри чизиклар деб аталади. Айтайлик, $F(x, y, z)$ — скаляр x, y, z аргументларининг берилган скаляр функцияси бўлиб, ўз аргументларининг барчаси бўйича $C^{(2)}$ синфа мансуб бўлсин. $y(x), x \in [a, b]$ жоиз әгри чизиклар тўпламида

$$I(y) = \int_a^b F(x, y(x), y_x(x)) dx \quad (5)$$

функционалинг минимумини топиш масаласи — *вариацион ҳисобнинг асосий масаласи* деб аталади*.

Агар бирор $\epsilon > 0$ сон учун

$$|y(x) - y^0(x)| \leq \epsilon, \quad x \in [a, b] \quad (6)$$

тengsizlikini қаноатлантирувчи жоиз $y(x), x \in [a, b]$ әгри чизиклар ва жоиз $y^0(x)$ әгри чизик учун

$$I(y) \geq I(y^0) \quad (7)$$

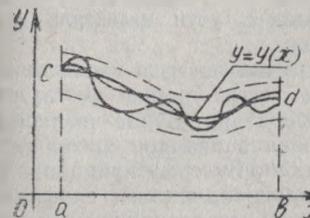
tengsizlik бажарилса, $y^0(x), x \in [a, b]$ — (5) функционалнинг (асосий масаланинг) кучли минимали деб аталади.

Агар (7) tengsizlik (6) дан ташқари, $|y_x(x) - y_x^0(x)| \leq \epsilon, x \in [a, b]$ шартин ҳам қаноатлантирувчи $y(x), x \in [a, b]$ жоиз

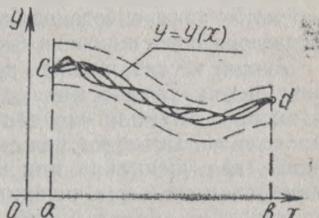
* Күпинча асосий масала вариацоон ҳисобнинг энг содда масаласи деб ҳам аталади.

әгри чизиклар учун бажарилса, $y^0(x), x \in [a, b]$ — (5) функционалнинг кучсиз минимали деб аталади.

Шундай қилиб, кучли минимал унга ўзларининг қиймаглари бўйича яқин бўлган барча жоиз әгри чизиклар ичидаги яхшиси бўлиб (VI. 3- чизма), кучсиз минимал эса жоиз әгри чизикларининг ҳам ўз қийматлари ҳам ўз ҳосилаларининг қийматлари яқин бўлганлари ичидаги энг яхшисидир (VI.4- чизма).

VI.3- чизма.

VI.4- чизма.

Равшанки, кучли минимал кучсиз минимал ҳам бўлади, шунинг учун кучсиз минимумининг зарурий шартлари кучли минимумининг ҳам зарурий шартлари бўлади. Бу бобда фақат кучсиз минималлар ўрганилади. Кучли минималлар VII бобда текширилади.

3. Ечимнинг мавжудлиги. Қуйидаги натижани исботсиз келтирамиз. Айтайлик: 1) $F(x, y, z) \in C^{(1)}$; 2) $F(x, y, z)$ функция z бўйича қавариқ; 3) $F(x, y, z) \geq \Phi(z)$ бўлсин, бу ерда $z \rightarrow \infty$ да $\Phi(z)/z \rightarrow \infty$. У ҳолда шундай $y^0(x), x \in [a, b]$ абсолют узлуксиз функция топилади, унда (4) tengsliklар бажарилади ва (5) функционал кучли минимумга эрпиади.

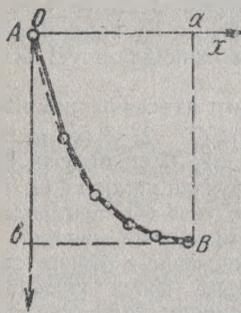
Агар (5) масалада $F(x, y, z)$ функцияянинг z бўйича қавариқлик шарти бажарилмаса, (5) масала қабул қилингэн маънода ечимга эга бўлмаслиги ҳам мумкин. Бу ҳолда асосий масалани кенгайтириши қаралиб, унда $F(x, y, z)$ функция ўрнига унинг z бўйича қавариқ қобиги қаралади. Кенгайтирилган масаланинг ечими бўйича берилган (5) масала учун минимумлаштирувчи кетма-кетлик қуриш мумкин, яъни жоиз әгри чизикларининг шундай $y^k(x), x \in [a, b], k = 1, 2, \dots$ кетма-кетлиги топилади, $k \rightarrow \infty$ да $I(y^k) \rightarrow \inf I(y)$ бўлади. Қурилиши кўп амалий масалалар учун етарли бўлган минимумлаштирувчи кетма-кетликни (5) масаланинг умумлашган ечими деб қарашиб мумкин.

4. Мұхомама. Вариацион ҳисобнинг асосий масаласи функционал фазоларда ушбу $I(y) \rightarrow \min$, $y \in Y$ (бу ерда Y — бирор функциялар синфи) экстремал масалаларнинг хусусийсін қолидан ибораттады. Уннинг үзиге хослиги ҳам Y түплемнинг, ҳам I функционалнинг аниқ күришишінің (бу асосийсі) танлаб олышадады. Асосий масаланың ажамияти (ёки бошқача айттада, уннан күйилишининг ютуғы) шу билан аникланады, бир томондан, күпгина амалдай масалаларнинг математик модели шундай бўлиб, бошқа томондан, у мавжуд математик аппарат ёрдамида қўлланиш учун қизиқарли натижаларни олиш имконини беради.

Асосий масала чизиқсиз программалаштириш масалаларнинг чекли ўлчовли фазолардан чексиз ўлчовли фазоларга ўтишдаги умумлашмасидан ибораттады. Бунда чизиқсиз программалаштириш режаларига вариацион ҳисобнинг жоиз эгри чизиқлари мос келади. Бу ерда принципиал янги элемент эгри чизиқларнинг силлиқлиги синфини киритишдан иборат бўлиб, унга масаланың моҳияти билан бирга ечимнинг мавжудлиги ва текшириш усули ҳам боғлиқдир.

Вариацион ҳисоб масалаларидан чизиқсиз программалаштириш масалаларига ўтишнинг учта усули маълум. Биринчи усул вариацион масаланиң физик прототипини дискретлаштиришга асосланган. Масалан, агар брахистохона ҳақидаги вариацион масалада моддий нуқтани A дан B га чекли сондаги бўғинлардан иборат (VI.5-чизма) занжир бўйича ҳаракат қилишга мажбур этсак, чизиқсиз программалаштириш масаласига келамиз. Иккинчи усул вариацион масала математик моделининг

айрмали яқинлаштирилишига асосланган бўлиб, унда узлуксиз функциялар тўрсимон функцияларга, ҳосилалар айрмалар нисбатига, интеграллар интеграл йигиндиларга алмаштирилади. Вариацион масалаларни ечиш усувлари ичидә жоиз чизиқлар оптималлаштирилувчи чекли сондаги параметрларга боғлиқ бўлган функциялар оиласидан бўлгандаги усувларни (Ритц усули, моментлар усули, чекли элементлар усули ва б.) ҳам шу

VI.5-чизма.

типа кириши мумкин. Вариацион масалалардан чизиқсиз программалаштириш масалаларига ўтишнинг учинчи усули вариацион масалалар учун олинган оптималлик шартларининг айрмали яқинлаштирилишидан ибораттады.

Машқ сифатида (биринчи ёки иккинчи усул билан)

брахистохона ҳақидаги масаланиң чекли ўлчовли ўхашини ифода қилиш ва уннан чизиқсиз программалаштириш масаласининг содда хусусий ҳоли эканлигига ишонч ҳосил қилиш таклиф этилади. Вариацион ҳисобнинг кейинги ватижаларини ҳам чизиқсиз программалаштириш масаласининг мос натижаларидан лимита ўтиш ёрдамида келтириб чиқариш ҳам фойдали машқ бўлади. Вариацион ҳисобда бу усульнини биринчи бўлиб Л. Эйлер қўлланган.

5. Вариацион ҳисобнинг бошқа масалалари. Вариацион ҳисобнинг асосий масаласи хилма-хил умумлашмаларга эга. Уларнинг типиклари билан қисқача танишамиз.

Маҳкамланмаган $[a, b]$ кесмали масала асосий масаладан шу билан фарқ қиласиди, унда a, b сонлар (иккласы ҳам, ёки биттаси) олдиндан берилмаган бўлиб, (5) функционалнинг минимуми шартидан танлаб олинади.

Чегаралари қўзғалувчан масала асосий масаладан шу билан фарқ қиласиди, унда (4) шартнинг ўрнига $y(x)$ эгри чизиқнинг чап охири берилган $a(x)$ чизиқда, ўнг охири эса $b(x)$ чизиқда ётниши талаб қилинади. Асосий масалада жоиз эгри чизиқ учун қўшимча чеклашларни қўшиш натижасида чеклашни вариацион масалалар синфи ҳосил қилинади. Агар бу чеклашлар

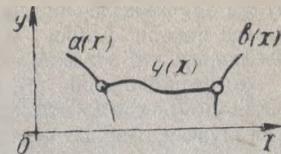
$$\int_a^b G(x, y, y_x) dx = c_i, \quad i = 1, m$$

кўринишда бўлса, масала изспериметрик масала деб аталади.

Кўп ҳолларда чеклашлар

$$\Phi_k(x, y, y_x) = 0, \quad k = 1, l \quad (8)$$

дифференциал тенгламалар ёрдамида берилади ҳамда ушбу $\Phi_k(x, y) = 0, \quad k = 1, l$ кўришишдаги чекли (дифференциал

VI.6-чизма.

бұлмаган) ифодалар билан берилған чекли (голоном) чеклаштардан фарқы үлароқ дифференциал (голоном бұлмаган) чеклаштар деб аталади.

(5) функционални (4), (8) шартларда минималластириш масаласи Лагранж масаласи деб аталади. Агар (4) үрніга күзғалувлычан охирлар қаралиб, (5) функционал қүйидаги

$$I(y) = \varphi(y(a), y(b)) \rightarrow \min \quad (9)$$

функционал билан алмаштирилса, (8), (9) масала Майер масаласи деб аталади.

Больц масаласининг Майер масаласидан фарқы шундан иборатки, унда (9) функционал үрніга

$$I(y) = \varphi(y(a), y(b)) + \int_a^b F(x, y, y_x) dx$$

функционал қаралади.

Юқори тартибли ҳосилалари вариацион масалалар эса асосий масаладан шуниси билан фарқ қылады, уларда мөс чегаравий шартларда функцияның юқори тартибли ҳосилалари ёдамида берилған

$$I(y) = \int_a^b F(x, y, dy/dx, \dots, d^s y/dx^s) dx$$

функционал минималластириләди.

Агар минималластириш күп үзгарувчили $y(x_1, \dots, x_n)$ функциялар орасыда бажарылса, бундай вариацион масалалар күп үлчөвли деб аталади.

Мазкур бобда фақат вариацион ҳисоб асосий масаласини ечиш усууллари баён қылнади. Бу усууллар юқорида номлары санаң үтилған масалалар учун мөс умумлашыларға ега. Умумлашынан вариацион масалалар учун баъзи натижалар VII бобда олинган.

2- §. ВАРИАЦИЯЛАР УСУЛИ

Вариациялар усули Ж. Л. Лагранж томонидан 1760 йилда таклиф қылнган бўлиб, функционал фазолардаги экстремал масалаларни назарий текширишнинг асосий усули ҳисобланади. У функцияларни дифференциаллар ва жоиз йўналишлар ёдамида (III бобнинг 1-§ ига к.) максимум ва минимумга текшириш усулининг табии умумлашысадан иборатdir. Бу усульда ҳал қиуловчи ролни фойдаланыладиган вариациянинг типи ўйнайди, чунки олинадиган натижанинг соддалиги ва кучи унга боғлиқdir.

1. Жоиз эгри чизиқнинг вариацияси. Айтайлик,

$$y = y(x), x \in [a, b] \quad (1)$$

вариацион ҳисобнинг асосий масаласида жоиз эгри чизиқ бўлсин.

Ушбу $\delta y(x), x \in [a, b]$ функция (1) жоиз эгри чизиқнинг (жоиз) вариацияси дейилади, агар $\bar{y}(x) = y(x) + \delta y(x)$ функция яна жоиз эгри чизиқдан иборат бўлса.

Кучсиз минималларни текширганда (1) жоиз эгри чизиқнинг вариациясини

$$\delta y(x) = \varepsilon h(x), x \in [a, b] \quad (2)$$

кўринишда қарашиб қулайдир, бу ерда ε — ҳақиқий сон, (2) ифоданинг чизиқсиз программалаштиришдаги $\Delta x = \theta l$ ифода билан ўхшашлиги сезилиб турибди, яъни (2) да $h(x), x \in [a, b]$ чизиқдан бошфункция функционал фазода $y(x), x \in [a, b]$ чизиқдан йўналишланган ҳаракат йўналиши ролини ўйнаса, ε шу йўналиш бўйича қадам ролини ўйнайди.

Бундан бўён $h(x), x \in [a, b]$ функцияни ҳам агар $y \in C^1[a, b]$ вариацияга мөс келса, (1) эгри чизиқнинг вариацияси деб атамиз.

Жоиз эгри чизиқнинг таърифидан келиб чиқадики, $h(x), x \in [a, b]$ функция

$$h(x) \in C^{(1)}, x \in [a, b], h(a) = h(b) = 0$$

бўлганде ва фақат шу ҳолда жоиз эгри чизиқнинг вариацияси бўлади (VI. 7- чизма).

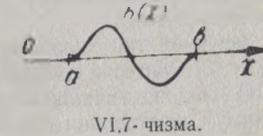
2. Функционалнинг вариацияси. Айтайлик, $I(y)$ жоиз

эгри чизиқларда аниқланган функционал бўлсин. Агар

у берилған жоиз $y(x)$ эгри чизиқ ва $h(x)$ вариация учун

$$I(y + \varepsilon h) - I(y) = \varepsilon \delta I(y, h) + \varepsilon^2 \delta^2 I(y, h)/2 + O(\varepsilon^2) \quad (3)$$

ёйилмага эга бўлса, ε параметрнинг биринчи даражаси олдидаги $\delta I(y, h)$ коэффициент $I(y)$ функционалнинг $y(x)$ эгри чизиқ ва $h(x)$ вариациядаги биринчи вариацияси деб аталаади, (3) ёйилмадаги $\varepsilon^2/2$ нинг олдидаги $\delta^2 I(y, h)$ коэффициент $I(y)$ функционалнинг иккинчи вариацияси деб аталаади. (3) дан функционал вариациясини ҳисоблашнинг ушбу содда қоидалари келиб чиқади:

VI.7- чизма.

$$\delta I(y, h) = \frac{d}{de} I(y + e h) \Big|_{e=0}, \quad \delta^2 I(y, h) = \frac{d^2}{de^2} I(y + e h) \Big|_{e=0}.$$

1- § даги вариацион ҳисобнинг асосий масаласидаги (5) функционал учун

$$\begin{aligned} \delta I(y, h) &= \frac{d}{de} \int_a^b F(x, y + e h, y_x + e h_x) dx \Big|_{e=0} = \\ &= \int_a^b \left[\frac{\partial F(x, y, y_x)}{\partial y} h(x) + \frac{\partial F(x, y, y_x)}{\partial y_x} h_x(x) \right] dx, \end{aligned} \quad (4)$$

$$\begin{aligned} \delta^2 I(y, h) &= \frac{d^2}{de^2} \int_a^b F(x, y + e h, y_x + e h_x) dx \Big|_{e=0} = \\ &= \int_a^b \left[\frac{\partial^2 F(x, y, y_x)}{\partial y^2} h^2(x) + 2 \frac{\partial^2 F(x, y, y_x)}{\partial y \partial y_x} h(x) h_x(x) + \right. \\ &\quad \left. + \frac{\partial^2 F(x, y, y_x)}{\partial y_x^2} h_x^2(x) \right] dx. \end{aligned} \quad (5)$$

3. Функционалнинг вариацияси атамаларида кучсиз минимумнинг зарурйлик шартлари. Қучсиз минималнинг таърифидан келиб чиқадики, $y^0(x), x \in [a, b]$ жоиз эгри чизик бирор $M < \infty$, $\epsilon_0 > 0$ ларда барча $0 \leq \epsilon \leq \epsilon_0$, $|h(x)| \leq M$, $h_x(x) \leq M$, $x \in [a, b]$ учун

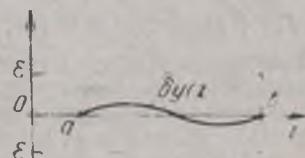
$$I(y^0 + \epsilon h) \geq I(y^0) \quad (6)$$

тенгсизлик бажарилганда ва фақат шу ҳолатдагина кучсиз минимал бўлади.

Зарур бўлган ҳисоблашларнинг ҳажми катта бўлгани сабабли (6) критерий амалий қўлланиш учун нокулайдир. Назарий изланишларнинг мақсади текшириш учун қулай бўлган минимум шартларини олишдан иборатdir.

Биринчи натижа етарли кичик ϵ параметрли, яъни $[a, b]$ кесмада текис кичик бўлган (2) вариациялар ёрдамида олинади (VI.8-чизма).

1-теорема. Ҳар бир $y^0(x)$, $x \in [a, b]$ кучсиз минимал ва ихтиёрий $h(x)$, $x \in [a, b]$ вариацияда: 1) функционалнинг биринчи вариацияси нолга тенг (стационарлик шарти):

VI.8- чизма.

$$\delta I(y^0, h) = 0; \quad (7)$$

2) функционалнинг иккичи вариацияси манфий бўлмайди:

$$\delta^2 I(y^0, h) \geq 0. \quad (8)$$

Исботи. Агар $\delta I(y^0, h_*) = \alpha \neq 0$ деб фараз қиласак, (3) ва (6) дан етарли кичик ϵ , $-\text{sign } \alpha = \text{sign } \alpha / |\alpha|$ лар учун

$$0 \leq I(y^0 + \epsilon h_*) - I(y^0) = -|\epsilon| |\alpha| + o(\epsilon) / |\alpha| < 0$$

зиддиятга келамиз.

Шунга ўхшашиб, (7) тенглик бажарилганда $\delta^2 I(y^0, h_*) = \alpha < 0$ деб фараз қиласак, ϵ етарли кичик бўлганда $0 \leq I(y^0 + \epsilon h_*) - I(y^0) = \epsilon^2 [\alpha/2 + o(\epsilon)/\epsilon^2] < 0$ зиддиятга келамиз. Теорема исботланди.

(7), (8) шартларни (4) ва (5) ларни ҳисобга олган ҳолда 1- § даги (5) функционалга татбиқ қилиб, қуйидаги натижаларни оламиз: агар $y^0(x)$, $x \in [a, b]$ вариацион ҳисоб асосий масаласида кучсиз минимал бўлса, барча $h(x)$, $x \in [a, b]$ вариациялар учун

$$\int_a^b \left[\frac{\partial F(x, y^0, y_x^0)}{\partial y} h(x) + \frac{\partial F(x, y^0, y_x^0)}{\partial y_x} h_x(x) \right] dx = 0 \quad (9)$$

тенглик ва

$$\begin{aligned} \int_a^b \left[\frac{\partial^2 F(x, y^0, y_x^0)}{\partial y^2} h^2 + 2 \frac{\partial^2 F(x, y^0, y_x^0)}{\partial y \partial y_x} h h_x + \right. \\ \left. + \frac{\partial^2 F(x, y^0, y_x^0)}{\partial y_x^2} h_x^2 \right] dx \geq 0 \end{aligned} \quad (10)$$

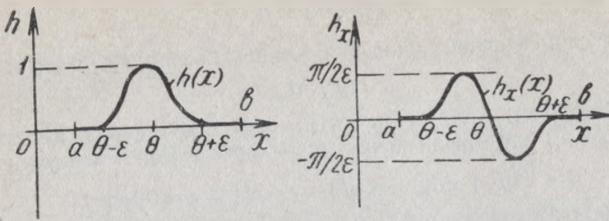
тенгсизлик бажарилади.

4. Эйлер тенгламаси. Кучсиз минимумнинг (9) зарурй шарти (6) критерийга нисбатан текшириш учун қулайдир, чунки у h га нисбатан чизиқли функционал ёрдамида ифодаланган. Бу натижани VI. 7, 9-чизмаларда кўрсатилган махсус h вариациялар ёрдамида кучайтириш мумкин.

2-теорема. Вариацион ҳисоб асосий масаласининг ҳар бир $y^0(x)$, $x \in [a, b]$ кучсиз минимали ушбу

$$\frac{\partial F}{\partial y} - \frac{d}{dx} \frac{\partial F}{\partial y_x} = 0, \quad x \in [a, b] \quad (11)$$

Эйлер тенгламасининг очими бўлади.

VI.9- чизма.

Исботи. (9) даги иккинчи қүшилувчини бұлаклаб интеграллаб* ва вариациянинг $h(a) = h(b) = 0$ хоссасидан фойдаланып, (9) дан

$$\int_a^b \left[\frac{\partial F(x, y^0, y_x^0)}{\partial y} - \frac{d}{dx} \frac{\partial F(x, y^0, y_x^0)}{\partial y_x} \right] h(x) dx = 0 \quad (12)$$

тәнглика қеламиз. Бундан кейин мустақил ақамиятга әга бұлган қуйидаги натижадан фойдаланамыз.

Лемма (Лагранж)**. Агар

$$\int_a^b a(x) h(x) dx = 0 \quad (13)$$

тәнглик узлуксиз $a(x)$, $x \in [a, b]$ функция ва барча $h(x)$, $x \in [a, b]$ вариациялар учун бажарылса, $a(x) = 0$, $x \in [a, b]$ бұллади.

Исботи. Айтайлык, бирор $\theta \in [a, b]$ учун $a(\theta) = \alpha \neq 0$ бўлсин. Аниқлик учун $\alpha > 0$ деб оламиз. У ҳолда узлук сизлика кура функция θ нүктанинг бирор ϵ -атрофида $a(x) > 0$, $x \in [\theta - \epsilon, \theta + \epsilon]$, яъни мусбат бұллади. Буни ҳисобга олиб, (13) ифоданинг чап томонини $h(x)$, $x \in [a, b]$ функция бўлганда VI. 9-чизмада ифодаланган вариациядан иборат бўлганда ҳисоблаймиз:

$$\int_a^b a(x) h(x) dx = \int_{\theta-\epsilon}^{\theta+\epsilon} a(x) h(x) dx > 0.$$

(13) дан олинган зиддият леммани исботлайди.

*Бу амал, масалан, $y^0(x) \in C^{(2)}$ бўлганда қонунийдир. Бу шарт бўлмаган ҳол учун 2-теорема 5-бандда исботланади.

**Уни вариацион ҳисобнинг асосий леммаси деб ҳам аталади.

Лемманинг (12) ифодага қўлланилиши (11) тенгламага олиб келади ва теоремани исботлайди.

(11) Эйлер тенгламасининг батағсил ёзуви қуйидаги кўринишни олади:

$$\frac{\partial^2 F(x, y, y_x)}{\partial y_x^2} y_{xx} + \frac{\partial^2 F(x, y, y_x)}{\partial y \partial y_x} y_x + \frac{\partial^2 F(x, y, y_x)}{\partial x \partial y_x} - \frac{\partial F(x, y, y_x)}{\partial y} = 0,$$

яъни $y(x) \in C^{(2)}$ бўлганда махсус бўлмаган ҳолда ($\partial^2 F / \partial y_x^2 \neq 0$) $y(x)$, $x \in [a, b]$ функцияга нисбатан иккинчи тартибли чизиксиз дифференциал тенгламадан иборат. Бундай тенгламаларнинг умумий ечими $y(x, C_1, C_2)$ иккита иктиёрий C_1, C_2 ўзгармасга боғлиқ бўлади.

Шундай қилиб, ечимта эга бўлган вариацион ҳисобнинг асосий масаласи вариациялар усули ёрдамида (1) жоиз эгри чизикнинг таърифидан келиб чиқадиган

$$y(a, C_1, C_2) = c, \quad y(b, C_1, C_2) = d$$

тенгликларни қаноатлантирувчи иккита C_1, C_2 ўзгармасни излашга келтирилди.

Асосий масаланинг Эйлер тенгламасининг ечими бўлган $y(x)$, $x \in [a, b]$ жоиз эгри чизиклари масаланинг (Эйлер) экстремаллари деб аталади. Янги атамаларда теорема қуйидагича айтилади: ҳар бир күксиз минимал масаланинг экстремаллари ичида ётади.

2-теореманинг яна битта талқини учун янги тушунча киритамиз. Аввало,

$$f(x + \Delta x) - f(x) = a' \Delta x + O(|\Delta x|)$$

ёйилмага эга бўлган $f(x)$, $x \in R_n$ функция учун a вектор $f(x)$ функциянинг $\partial f(x)/\partial x$ ҳосиласи ёки $\text{grad } f(x)$ градиенти деб аталишини эслайлик. Шунга ухшаш,

$$I(y + \delta y) - I(y) = \int_a^b a(x) \delta y(x) dx + O(|\delta y|)$$

ёйилмага эга бўлган $I(y)$ функционал учун $a(x)$, $x \in [a, b]$ функция $I(y)$ функционалнинг вариацион ҳосиласи $\delta I(y)/\delta y(x)$ ёки градиенти $\text{grad } I(y)$ деб аталади.

Юқорида келтирилган ҳисоблашларга биноан (11) ифоданинг чап томони ө кўпайтувчи аниқлигига I-§ нинг (5) асосий масаласидаги функционал ёйилмасининг δy га нисбатан

чили қисмени ифодалайди. Демек, 1-§ даги (5) функционалнинг вариацион ҳосиласи

$$\frac{\delta I(y)}{\delta y(x)} = \text{grad } I(y) = \frac{\partial F(x, y, y_x)}{\partial y} - \frac{d}{dx} \frac{\partial F(x, y, y_x)}{\partial y_x}$$

күринишни олади ва 2-теоремага асосан кучсиз минималда нолга тенг. Шундай қилиб, 2-теореманинг (11) ифодаси шартсиз минимум масалаларида оптимальликнинг зарурий шарти $\delta f(x^0)/\delta x = \text{grad } f(x^0) = 0$ нинг түлиқ үшашидан иборатdir.

5. Эйлернинг интеграл тенгламаси. Вариацион масалаларни текширганда функционал қаралётган функциялар фазоси мухим роль үйнайди. Бу бандда вариацион ҳисобнииг асосий масаласи

$$I(z) = \int_a^b F(x, y(x), z(x)) dx \rightarrow \min \quad (14)$$

функционал

$$\begin{aligned} z(x) \in C, \quad y_x(x) &= z(x), \quad x \in [a, b], \\ y(a) &= c, \quad y(b) = d \end{aligned} \quad (15)$$

шартларни қаноатлантирувчи $z(x) = y_x(x)$, $x \in [a, b]$ функциялар фазосида аниқланган деб фараз қилиб, текширилади.

Худди аввалгидек, агар $z(x) = z(\lambda) + \delta z(\lambda)$ функция ва унга (15) га асосан мос келадиган $y(x)$ функция 1-§ даги шартларни қаноатлантираса, $\delta z(\lambda) \in C$, $x \in [a, b]$ функция $z(x)$, $x \in [a, b]$ функцияянинг вариацияси деб аталади.

Ушбу

$$\delta z(x) = \varepsilon g(x)$$

күринишдаги вариациялар фақат

$$g(x) \in C, \quad \int_a^b g(x) dx = 0 \quad (16)$$

хоссаларга эга бўлган $g(x)$, $x \in [a, b]$ функциялар ёрдамида пайдо бўлади (VI. 10-чизма). Юқоридаги ҳисоблашларни тақорорлаб, қўйидагиларни оламиз:

$$\begin{aligned} \delta I(z, g) &= \frac{d}{de} \int_a^b F(y, y + \varepsilon h, z + \varepsilon g) dx \Big|_{x=y_x, y=h_x, \varepsilon=0} = \\ &= \int_a^b \left[\frac{\partial F(x, y, z)}{\partial y} \right]_{x=y_x} \int_a^x g(s) ds + \left. \frac{\partial F(x, y, z)}{\partial z} \right|_{x=y_x} g(x) dx. \end{aligned}$$

Агар $z^0 = z^0(x)$, $x \in [a, b]$ ечим (14), (15) асосий масаланинг ечими бўлса, у ҳолда $\delta I(z^0, g) = 0$, яъни барча $g(x)$, $x \in [a, b]$ вариациялар учун юқоридагидан биринчи қўшилувчини бўлаклаб интеграллаш ёрдамида олинган

$$\int_a^b \left[- \int_a^x \frac{\partial F(x, y^0, z^0)}{\partial y} ds + \left. \frac{\partial F(x, y^0, z^0)}{\partial z} \right|_{y=y^0} g(x) \right] dx = 0 \quad (17)$$

тенгликка эквивалент

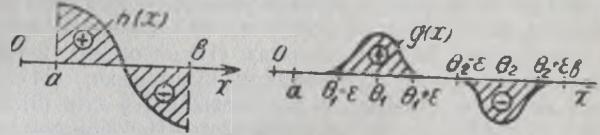
$$\int_a^b \left[\left. \frac{\partial F}{\partial y} \right|_{y=y^0} g(s) ds + \left. \frac{\partial F}{\partial z} \right|_{y=y^0} g(x) \right] dx = 0$$

тенглик бажарилади. Бу ҳолда $\partial F/\partial y$ функция жоиз эгри чизиклар бўйлаб узлуксиз бўлгани учун бу ерда бажарилган амал қонунийлигини таъкидлаб ўтамиз.

Минимумнинг (17) зарурий шартини соддалаштириш учун исботи VI. 11-чизмада (бунда штрихланган қисмлар конгруэнт) ифодаланган янги вариацияларга асосланган леммани келтирамиз.

2-лемма (Дюбуа — Раймон). Агар

$$\int_a^b b(x) g(x) dx = 0 \quad (18)$$

VI.10-чизма.

VI.11-чизма.

тенглик $b(x)$, $x \in [a, b]$ узлуксиз функция ва барча (16) вариациялар учун бажарилса, $b(x) = \text{const}$, $x \in [a, b]$ бўлади.

Исботи. Айтайлик, тескари натижага ўринли бўлсин, яъни $\theta_1, \theta_2 \in [a, b]$ нуқталар топилиб, $b(\theta_1) \neq b(\theta_2)$ бўлсин. Аниқлик учун $b(\theta_1) > b(\theta_2)$ деб олайлик. У ҳолда $b(x)$ функцияниянг узлуксизлигига биноан бирор $\varepsilon > 0$ да

$$\min_{x \in [\theta_1 - \varepsilon, \theta_1 + \varepsilon]} b(x) > \max_{x \in [\theta_2 - \varepsilon, \theta_2 + \varepsilon]} b(x) \quad (19)$$

тенгсизлик бажарилади.

VI.11-чизмада тасвирланган $g(x)$ функция (16) шартларни қаноатлантиради ва демак вариациядан иборат бўлади. Шу

вариацияда (19) ни ҳисобга олсак, (18) нинг чап томони мусбат бўлади:

$$\int_a^b b(y) g(x) dx = \int_{\theta_1-\varepsilon}^{\theta_1+\varepsilon} b(x) g(x) dx + \int_{\theta_2-\varepsilon}^{\theta_2+\varepsilon} b(x) g(x) dx > 0,$$

бу эса (18) га зиндир. Лемма исботланди.

2-леммани (17) тенглилка татбиқ қилиб, асосий масаланинг ҳар бир $y^0 = y^0(x)$, $x \in [a, b]$ кучсиз минимали Эйлер-нинг ушбу

$$\frac{\partial F(x, y, y_x)}{\partial y_x} = \int_a^x \frac{\partial F(s, y, y_s)}{\partial y} ds + \text{const} \quad (20)$$

интеграл тенгламасини қаноатлантиради, деган хуносага келамиз. Агар (20) тенгламага $y = y^0(x)$, $x \in [a, b]$ функцияни келтириб қўйсан, ҳосил бўладиган айниятнинг ўнг қисми x бўйича дифференциалланувчи бўлади. Демак, чап қисм ҳам x бўйича узлуксиз ҳосилага эга, $y^0(x)$ бўйлаб

$$\frac{d}{dx} \frac{\partial F(x, y, y_x)}{\partial y_x} \quad (21)$$

узлуксиз ҳосила мавжуддир. Эслатиб ўтамизи, ихтиёрий жоиз эгри чизиқ $y(x)$, $x \in [a, b]$ бўйлаб (21) функция ё аниқланмаган, ёки C синфга мансуб эмас. (20) айниятдан x бўйича ҳосила олиб, Эйлер тенгламаси (11) ни оламиз. 2-теореманинг келтирилган қатъий исботи қўрсатадики, (14), (15) шаклни вариацион ҳисоб асосий масаласининг 1-§ даги (5) шаклидан табиийроқдир. Бу ҳақда қўшимча VII-бобга қаралсин.

6. Гильберт теоремаси. 2-теоремани исбот қилишда (9) ифодада $\partial F(x, y^0(x), y_x^0(x)) / \partial y_x \in C^{(1)}$ бўлгандагина ўринили бўлган бўлаклаб интеграллаш амали қўлланилди. Осонгина ҳисоблаш мумкинки, $\partial F / \partial y_x$ дан x бўйича ҳосила $y(x)$ функциянинг иккинчи тартибли y_{xx} ҳосиласини ўз ичига олади. Шу билан бирга, асосий масаланинг дастлабки қўйилишида $y_{xx}(x)$ нинг мавжуд булиши фараз қилинган эмас эди. Бундан келиб чиқадики, 4-бандда 2-теорема $C^{(2)}$ синфдан олинган кучсиз минималлар учун исботлангандир. 2-теореманинг 5-бандида келтирилган исботидан ҳам $y(x) \in C^{(2)}$ эканлиги келиб чиқмайди, чунки (21) функциянинг узлуксизлиги уни мураккаб функцияларни дифференциаллаш қондалари бўйича ҳисоблаш мумкинлигини билдирамайди. $y^0(x) \in C^{(2)}$ бўладиган

шартни топамиз. Аввало махсус бўлмаган $y = y(x)$ эгри чизиқ, яъни у бўйлаб $\partial^2 F(x, y(x), y_x(x)) / \partial y_x^2 \neq 0$ бажариладиган эгри чизиқ тушунчасини киритамиз.

3-теорема (Гильберт). Ҳар қандай махсус бўлмаган экстремал $C^{(2)}$ синфга мансубдир.

Исботи. (20) интеграл тенглама ва $y(x)$, $x \in [a, b]$ экстремал бўйича $z(x) = y_x(x)$ ечимга эга бўлган

$$\Phi(x, z) = - \int_a^x \frac{\partial F(s, y(s), y_x(s))}{\partial y} ds + \frac{\partial F(x, y(x), z)}{\partial y_x} - \text{const} = 0 \quad (22)$$

тенгламани тузамиз. Махсус бўлмаган экстремалнинг таърифидан $\partial \Phi(x, z) / \partial z|_{z=y_x(x)} = \partial^2 F(x, y(x), y_x(x)) / \partial y_x^2 \neq 0$ эканлиги келиб чиқади. Шунинг учун ошкормас функциялар ҳакидаги теоремага асосан, (22) тенгламанинг $z = y_x(x)$ ечими $\Phi(x, z)$ функция x, z лар бўйича қандай тартибли ҳосилага эга бўлса, x бўйича ҳам шундай тартибли ҳосилаларга эга бўлади. $F(x, y, z) \in C^{(2)}$ бўлганлигидан $\Phi(x, z) \in C^{(1)}$. Демак, $y_x(x) \in C^{(1)}$, яъни $y(x) \in C^{(2)}$. Теорема исботланди.

7. Каноник ўзгарувчилар ва Эйлернинг каноник тенгламалари. (14), (15) масала бўйича p скаляр ўзгарувчи ёрдамида

$$H(x, y, p) = -F(x, y, z) + pz$$

Гамильтон функциясини (гамильтонианни) ўнг томондаги z ўзгарувчи

$$p = \partial F(x, y, z) / \partial z \quad (23)$$

тенгламадаги p орқали ифодаланган деб, тузамиз.

4-теорема. (11) Эйлер тенгламаси ушбу дифференциал тенгламалар каноник тизимига эквивалентдир:

$$\frac{dy}{dx} = \frac{\partial H}{\partial p}, \quad \frac{dp}{dx} = -\frac{\partial H}{\partial y}. \quad (24)$$

Исботи. Айтайлик, $y = y(x)$ ($y_x(x) = z(x)$) ечим (11) тенгламанинг ечими бўлсин. $y = y(x)$, $p(x) = \partial F(x, y(x), y_x(x)) / \partial y_x$ (24) тизимнинг ечими эканлигини қўрсатамиз. (11) ни ҳисобга олиб, (24) даги иккинчи тенглама учун

$$\frac{dp}{dx} = \frac{d}{dx} \frac{\partial F(x, y, y_x)}{\partial y_x} = \frac{\partial F}{\partial y} = -\frac{\partial H}{\partial y}$$

эканлигини оламиз.

Энди, аксинча, (24) тизимнинг $y(\lambda)$, $p(x)$ ечими мавжуд булсин. $y(x)$ (11) тенгламанинг ечими эканлигини күреатамиз.

(24) тенгламалар (23) белгилашлардан фойдаланилганда $y_x = z$, $p_x = \partial F / \partial y$ күришини олади. p ўзгарувчининг аниқланишидан $p_x = \frac{d}{dx} \partial F / \partial z$ эканлигини оламиз. Охирги муно-

сабатлардан p_x , z ўзгарувчиларни йўқотиб, $\partial F / \partial y - \frac{d}{dx} \partial F / \partial y_x = 0$ тенгламани оламиз. Теорема исботланди.

(24) каноник тизимнинг y , p ўзгарувчилари каноник ўзгарувчилар деб аталади. Механикада ёрдамчи p ўзгарувчини импульс деб ҳам аталади. (24) каноник тизим ўзининг соддалиги ва симметриклиги билан ажойибdir. У ёрдамида гамильтониининг экстремаллар бўйлаб муҳим хоссан

$$\frac{dH}{dx} = \frac{\partial H}{\partial x} \quad (25)$$

осонгина исботланади. Ҳақиқатан, $dH/dx = \partial H / \partial x + y_x \partial H / \partial y + p_x \partial H / \partial p = \partial H / \partial x + \partial H / \partial p \cdot \partial H / \partial y - \partial H / \partial y \cdot \partial H / \partial p = = \partial H / \partial x$.

(25) дан келиб чиқадики, $F(x, y, z)$ функция x га боғлиқ бўлмаган асосий масалада гамильтониан ҳар бир экстремал бўйлаб ўзгармасдир:

$$H(x, y(x), p(x)) = \text{const}, \quad x \in [a, b],$$

яъни $H(x, y, p)$ каноник тизимнинг биринчи интегралидир.

8. Гамильтон—Якоби тенгламаси. Иккита x, v параметрига боғлиқ бўлган

$$I_{x,v}(y) = \int_a^x F(t, y(t), y_x(t)) dt \rightarrow \min,$$

$$y(t) \in C^{(1)}, \quad t \in [a, x], \quad y(a) = c, \quad y(x) = v \quad (26)$$

масалалар оиласини қараймиз. $y(t, x, v)$, $t \in [a, x]$, $S(x, v)$ орқали минимални ва ундаги (26) оиласининг умумий масаласи учун $I_{x,v}(y)$ функционалнинг қийматини белгилаймиз. У ҳолда

$$\begin{aligned} S(x, v) &= \int_a^x F(t, y(t, x, v), y_x(t, x, v)) dt = \\ &= \int_{x-\Delta x}^x F(t, y(t, x, v), y_x(t, x, v)) dt + \\ &+ \int_a^{x-\Delta x} F(t, y(t, x, v), y_x(t, x, v)) dt = S(x - \Delta x, \\ &y(x - \Delta x, x, v)) - F(t, y(t, x, v), \\ &y_x(t, x, v)) \Delta x + O(|\Delta x|). \end{aligned} \quad (27)$$

Бу ерда минималнинг хоссанисдан, яъни $y(t, x, v)$, $t \in [a, x - \Delta x]$ кесма $x - \Delta x$, $y(x - \Delta x, x, v)$ параметрли (26) масаланинг минимали бўлишидан фойдаланилган. (27) айниятнинг иккала томонини Δx га бўлиб, $\Delta x \rightarrow 0$ деб олсан, лимитда

$$\frac{dS(x, y)}{dx} = F(x, y(x), y_x(x)) \quad (28)$$

ни оламиз. Айтайлик, $S(x, v)$ функция аргументлари бўйича дифференциалланувчи булсин. У ҳолда

$dS(x, v)/dx = \partial S(x, v)/dx + \partial S(x, y)/dy \cdot y_x$
тенглик ёрдамида (28) тенгламани

$$\frac{\partial S(x, y)}{\partial x} - F(x, y, y_x) + \frac{\partial S(x, y)}{\partial y} \cdot y_x = 0 \quad (29)$$

куриниша ёзиш мумкин.

Агар $y, z = y_x$ ўзгарувчилардан каноник y , p ўзгарувчиларга ўтсак ва (23) белгилашдан фойдалансак, (29) дан $S(x, y)$ функция учун Гамильтон—Якоби тенгламаси деб атадиган

$$\frac{\partial S(x, y)}{\partial x} + H\left(x, y, \frac{\partial S}{\partial y}\right) = 0$$

тенгламани оламиз.

Гамильтон—Якоби тенгламаси ва Эйлернинг каноник тенгламалари орасида узвий боғланиш мавжуд бўлиб, у асосий масаланинг экстремалларини (30) тенгламанинг ечимлари ёрдамида қуриш имконини беради. Қўпгина намунавий масалалар (физик масалаларнинг идеал шакли) учун (24) тизимни интеграллашдан кўра (30) тенгламанинг ечимини топиш қулайдир. Бу ечимдан тойилиши назариясининг усуллари ёрдамида реал масаланинг тақрибий ечимини қуришда

фойдаланиш мүмкін. Хусусий ҳосилалы биринчи тартибли дифференциал тенгламалар назариясі нұқтада назаридан каноник тенгламалар Гамильтон — Якоби тенгламасининг характеристик тенгламасидан иборатдир.

5-теорема (Якоби). Айтайлык, $S = S(x, y, \alpha) \in C^{(2)}$ интеграл (30) тенгламаның тұла интегралы ва $\partial^2 S / \partial x \partial y \neq 0$ бўлсин. У ҳолда $\partial S(x, y, \alpha) / \partial \alpha = \beta$ тенгламадан топилган $y(x, \alpha, \beta) \in C^{(1)}$, $x \in [a, b]$ функция $p(x, \alpha, \beta) = \partial S(x, y(x, \alpha, \beta)) / \partial y$, $x \in [a, b]$ функция билан биргаликда каноник тизимнинг умумий ечими бўлади.

Исботи. Аввало $\partial S / \partial \alpha = \beta$ каноник тизимнинг биринчи интегралы, яъни $d(\partial S / \partial \alpha) / dx = 0$ эканлигини кўрсатамиз. Ушибу

$$\frac{d}{dx} \frac{\partial S}{\partial \alpha} = \frac{\partial^2 S}{\partial x \partial \alpha} + \frac{\partial^2 S}{\partial y \partial \alpha} \cdot y_x \quad (31)$$

ни оламиз. (30) тенглама унга $S(x, y, \alpha)$ функцияни келтириб қўйгандан сунг

$$\partial S(x, y, \alpha) / \partial x + H(x, y, \partial S(x, y, \alpha) / \partial y) = 0 \quad (32)$$

аиниятга айланади, уни α бўйича дифференциаллаш

$$\frac{\partial^2 S}{\partial x \partial \alpha} = - \frac{\partial H}{\partial p} \frac{\partial^2 S}{\partial y \partial \alpha} \quad (33)$$

ни беради. Бу ифодани (31) га келтириб қўйиб, (24) ни хисобга олган ҳолда, талаб қилинган $\frac{d}{dx} \frac{\partial S}{\partial \alpha} = \left(- \frac{\partial H}{\partial p} + y_x \right) \times \frac{\partial^2 S}{\partial y \partial \alpha}$ натижани оламиз.

$y(x, \alpha, \beta)$, $p(x, \alpha, \beta)$ функциялар (24) каноник тизимни қаноатлантиришни текширамиз. $y(x, \alpha, \beta)$ нинг аниқланишидан ва (33) тенгликдан.

$$y_x = - \frac{\partial^2 S / \partial x \partial \alpha}{\partial^2 S / \partial y \partial \alpha} = \frac{\partial H}{\partial P}$$

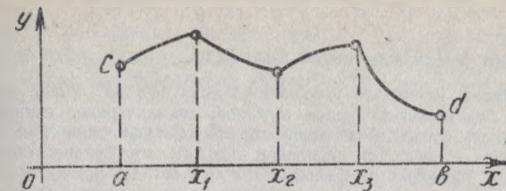
га эга бўламиз. $p(x, \alpha, \beta)$ функциянинг 5-теоремада берилган таърифидан фойдаланиб,

$$p_x = \frac{\partial^2 S}{\partial x \partial y} + \left[\frac{\partial^2 S}{\partial y^2} \cdot y_x \right] = \frac{\partial^2 S}{\partial x \partial y} + \frac{\partial^2 S}{\partial y^2} \frac{\partial H}{\partial P} \quad (34)$$

еканлигини оламиз.

(32) аиниятни y бўйича дифференциаллаймиз:

$$\frac{\partial^2 S}{\partial x \partial y} + \frac{\partial H}{\partial y} + \frac{\partial H}{\partial p} \frac{\partial^2 S}{\partial y^2} = 0.$$

VI.12- чизма.

Агар бу натижани (34) га келтириб қўйсан, каноник тизимнинг иккинчи тенгламасини оламиз. Теорема исботланди.

9. Бўлакли-силлиқ жоиз эгри чизиқлар. Асосий масала силлиқ жоиз эгри чизиқлар синфида ечимга эга бўлмаслиги мумкин. Шунинг учун жоиз эгри чизиқлар синфини бўлакли-силлиқ эгри чизиқларга кенгайтиrimiz, улар $y(x)$, $x \in [a, b]$, $y(a) = c$, $y(b) = d$ узлуксиз функциялар булиб, $[a, b]$ кесманинг чекли сондаги нұқталаридан бошқа нұқталарининг барчасида узлуксиз ҳосилаларга эга ва айтилган чекли нұқталарда ҳосилалар биринчи тур узилишга эгадир (VI.12-чизма).

2-теореманинг 5-бандида келтирилган исботини таҳлил қилиб, $y_x(x)$ функциянинг узлуксизлиги фақат (20) Эйлер интеграл тенгламасидан (11) дифференциал тенгламага ўтишдагина хисобга олинганлигини пайкаш қийин эмас. Бунда ўтиш $y_x(x)$ функцияянинг барча узлуксизлик нұқталарida қонуний бўлиб қолади, яъни синиш нұқталари орасида кучиз минимал Эйлер тенгламасини қаноатлантиради. Узилиш нұқталарда (20) даги ўнг томондаги функция узлуксиз бўлиб қолади. Демак, (20) даги чап томондаги функция ҳам узлуксиз бўлади;

$$\frac{\partial F(x, y^0(x), y_x^0(x))}{\partial y_x} \Big|_{x=x_i-0} = \frac{\partial F(x, y^0(x), y_x^0(x))}{\partial y_x} \Big|_{x=x_i+0}, \quad (35)$$

яъни p каноник ўзгарувчи кучиз минималнинг ҳар бир x_i синиш нұқтасида узлуксиз бўлади. Бу Вейерштрасс — Эрдманнинг биринчи шартидир. Вейерштрасс — Эрдманнинг иккинчи шарти эса кучиз минималнинг синиш нұқтасида Гамильтон функцияси $H(x, y^0(x), p^0(x))$ узлуксиз эканлигини таъкидлайди, яъни

$$(F(x, y^0, y_x^0) - y_x^0 \partial F(x, y^0, y_x^0) / \partial y_x)_{x=x_i-0} =$$

$$= (F(x, y^0, y_x^0) - y_x^0 \partial F(x, y^0, y_x^0)/\partial y_x)|_{x=x_0+0}.$$

Бу натижада ишбот қилинади.

10. Мисол. Вариацион хисобнинг ахамияти фақат унинг ёрдамида механика, физиканинг ва бошқа мураккаб масалаларнинг ечилини биланнина эмас, балки реал жараёулар ривожланишининг кўп умумий қонуниятлари жуда содда вариацион ифодага эта бўлдиши билан ҳам белгиланади. Механика ва физикада эга кам таъсир принципи деб атадиган, универсал ахамията га бўлган принцип мавжуд бўлиб, унга кўра $\{a, b\}$ кесмада ҳаракат шундай ўтадики, у бўйлаб таъсир интегрални $\int_a^b L(x, y, y_x) dx$ стационар қўймат қабул қиласди, яъни

$$\delta \int_a^b L(x, y, y_x) dx = 0. \text{ Бу ерда } L = T - U \text{ тизимнинг лагранжианидир (кинетик энергия } T \text{ ва потенциал энергия } U \text{ лар айнинаси).}$$

Кучсиз минимумнинг юқорида олинган зарурый шартларнинг намоёнини учун брахистохона ҳақидаги масалани қараймиз.

$$F(x, y, y_x) = \sqrt{1+y_x^2/2gy}$$

бўлгани учун Эйлер тенгламаси

$$-g \sqrt{1+y_x^2} 2gy \sqrt{2gy + y_x^2/2y} \sqrt{2gy (1+y_x^2)} - \\ - y_{xx}/(1+y_x^2) \sqrt{2gy (1+y_x^2)} = 0,$$

яъни $2yy_{xx} + y_x^3 + 1 = 0$ қўринишни олади. $y(1+y_x^2) = c$ ифода Эйлер тенгламасининг биринчи интеграли бўлади:

$$d[y(1+y_x^2)]/dx = y_x(1+y_x^2 + 2yy_{xx}) = 0.$$

Биринчи интегратнинг ифоласидан $y_x = \frac{\sqrt{(c-y)/y}}{c(1-cost)}$ ни оламиз. $y = c \sin^2 t/2$ алмаштириш $dx = c \sin^2 t/2 \cdot dt = \frac{2}{2}$ тенгламаси олиб келади, бундан, $x = c_1 + c(t - \sin t)/2$, $y = c(1 - \cos t)/2$. C, C_1 иктиёрий ўзгармаслар $y(x)$ эгри чизиқнинг координаталар боши ва B ишқадан ўтиш шартидан топилади. Шунинг учун, $c_1 = 0$. Ушбу $x = c(t - \sin t)/2$, $y = c(1 - \cos t)/2$ тенгламалар тизимишини ишқада олинида. Кучсиз минимумнинг янги зарурыйлик шартлари ҳамда кучсиз минимумнинг етарлилик шартлари

3-§. ИККИНЧИ ВАРИАЦИЯНИ ТЕКШИРИШ

Олдинги параграфда вариацион ҳисоб асосий масаласидаги функционалнинг биринчи вариациясини текширишга асосланган кучсиз минимумнинг зарурыйлик шартлари вариациялар усули ёрдамида олинди. Кучсиз минимумнинг янги зарурыйлик шартлари ҳамда кучсиз минимумнинг етарлилик шартлари

лари функционалнинг иккинчи вариациясини вариациялар усули билан текширганда олинади. Мазкур параграфда кучсиз минимумнинг баъзи иккинчи тартибли классик шартлари баён қилинади.

1. Минимум ҳақида биритирилган масала. Агар

$$\begin{aligned} \omega(x, h, h_x) &= h^2 \partial^2 F(x, y(x), y_x(x))/\partial y^2 + \\ &+ 2hh_x \partial^2 F(x, y(x), y_x(x))/\partial y \partial y_x + \\ &+ h_x^2 \partial^2 F(x, y(x), y_x(x))/\partial y_x^2 \end{aligned} \quad (1)$$

деб белгиласак, 2-§ даги асосий масала функционалининг иккинчи вариацияси $\delta^2 I(y, h)$ учун (5) ифода жоиз $y(x)$, $x \in [a, b]$ эгри чизиқ бўйлаб

$$\delta^2 I(y, h) = \int_a^b \omega(x, h, h_x) dx \quad (2)$$

куринишни олади.

(2) иккинчи вариациянинг жоиз эгри чизиқ $y(x)$, $x \in [a, b]$ нинг $h(x)$, $x \in [a, b]$ вариацияларида минималлаштириш масаласи **минимум ҳақида биритирилган** (жоиз $y(x)$, $x \in [a, b]$ эгри чизиқка мос) масала деб аталади.

Барча $h(x)$, $x \in [a, b]$ вариацияларда $\delta^2 I(y^0, h) \geq 0$ бўлгиллигидан (1-§ даги 1-теоремани қ.), минимум ҳақида биритирилган масала $y^0(x)$, $x \in [a, b]$ кучсиз минимал бўйлаб ҳамиша $h^0(x) = 0$, $x \in [a, b]$ ечимга эга бўлади ва $\delta^2 I(y^0, h^0) = 0$.

Минимум ҳақида биритирилган масаланинг (2) функционалини бўйича тузилган Эйлер тенгламаси

$$\frac{\partial \omega}{\partial h} - \frac{d}{dx} \frac{d\omega}{dh_x} = 0 \quad (3)$$

вариацион ҳисоб асосий масаласининг Якоби тенгламаси деб аталади. Тулиқ ёзувда ((1) ифодани ҳисобга олганда ва $h(x) \in C^{(2)}$ бўлганди) Якоби тенгламаси иккинчи тартибли оддий дифференциал тенглама

$$a(x) h_{xx} + b(x) h_x + c(x) h = 0 \quad (4)$$

бўлиб, унинг коэффициентларни ўзгарувчан бўлади:

$$\begin{aligned} a(x) &= \partial^2 F(x, y(x), y_x(x))/\partial y^2, \\ b(x) &= \frac{d}{dx} \partial^2 F(x, y(x), y_x(x))/\partial y \partial y_x, \\ c(x) &= \frac{d}{dx} \partial^2 F(x, y(x), y_x(x))/\partial y_x^2 - \end{aligned} \quad (5)$$

$$-\partial^2 F(x, y(x), y'_x(x))/\partial y'^2.$$

2. Лежандр-Клебиш шарти. Вариациялар усули ёрдамда күчсиз минимумнинг қуидаги иккинчи тартибли зарурый шартини исботлаймиз.

1- теорема. Ҳар бир $y^0(x) \in C^{(1)}$, $x \in [a, b]$ минимал бўйлаб Лежандр-Клебиш шарти бажарилади:

$$\partial^2 F(x, y^0(x), y'^0(x))/\partial y'^2 \geq 0, x \in [a, b].$$

Исботи. Айтайлик, теорема үринли бўлмасин, яъни $\theta \in]a, b[$ бўлганда

$$\partial^2 F(\theta, y^0(\theta), y'^0(\theta))/\partial y'^2 = \alpha < 0 \quad (6)$$

тengsizlik bajarilsin.

Ушбу

$$\begin{aligned} h(x) &= \sin^2 \pi (x - \theta + \varepsilon)/2\varepsilon, x \in]\theta - \varepsilon, \theta + \varepsilon[; \\ h(x) &= 0, x \in]\theta - \varepsilon, \theta + \varepsilon[\end{aligned} \quad (7)$$

вариацияни қараймиз (VI.9- чизма), у ҳолда

$$\begin{aligned} h_x(x) &= \frac{\pi}{2\varepsilon} \cdot \sin \pi [x - \theta + \varepsilon]/\varepsilon, x \in]\theta - \varepsilon, \theta + \varepsilon[; \\ h_x(x) &= 0, x \in]\theta - \varepsilon, \theta + \varepsilon[. \end{aligned} \quad (8)$$

(2) функционалнинг иккинчи вариацияси $\delta^2 I(y, h)$ (7), (8) ни ҳисобга олганда

$$\delta^2 I(y^0, h) = \int_{\theta-\varepsilon}^{\theta+\varepsilon} \omega^0(x, h, h_x) dx \quad (9)$$

бўлади, бу ерда $\omega^0(x, h, h_x)$ ифода $y = y^0(x)$ бўйлаб ҳисобланган (1) ифодадан иборат. (7), (8) дан кўринадики, етарли кичик $\varepsilon > 0$ лар учун $h_x(x)$ сонлар $h(x)$ сонлардан исталган сон марта ортиқ бўлади. Бошқа сўз билан айтганда, (1) ифодада кичик $\varepsilon > 0$ ларда (9) иккинчи вариацияларга асосий хисса қўшадиган охирги $h_x^2 \partial^2 F/\partial y'^2$ қўшилувчи энг катта бўлади. (6) га кўра ва

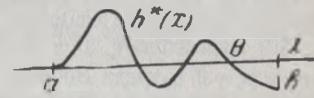
$$\partial^2 F(x, y^0(x), y'^0(x))/\partial y'^2, x \in [a, b]$$

функциянинг узлуксизлигига кўра шундай етарли кичик $\varepsilon > 0$ сон топиладики, $\partial^2 F(x, y^0(x), y'^0(x))/\partial y'^2 < 0, x \in]\theta - \varepsilon, \theta + \varepsilon[$ бўлади. Бу тенгсизликни (9) га қўйиб ва юқоридаги мулоҳазадарни ҳисобга олиб, минимумнинг зарурийлик шарти $\delta^2 I(y^0, h) \geq 0$ га зиддиятга олиб келувчи $\delta^2 I(y^0, h) < 0$ тенгсизликни оламиз. Теорема исботланди.

3. Якоби шарти. Агар (4) Якоби тенгламасининг $h(a) = 0, h(x^*) = 0$ шартларни қаноатлантирувчи, айнан ноль бўлмаган $h(x) \neq 0, x \in [a, b]$ ечими мавжуд бўлса, $x^* \in [a, b]$ нуқта жоиз $y(x), x \in [a, b]$ эгри чизиқ бўйлаб a нуқта билан қўшма дейилади.

2-теорема (Якоби). Махсус бўлмаган $y^0(x) \in C^{(1)}, x \in [a, b]$ минимал бўйлаб a нуқта билан қўшма $x^* \in [a, b]$ нуқталар мавжуд эмас.

Исботи. Тескарисидан мулоҳаза қиласиз: $y^0(x), x \in [a, b]$ бўйлаб a га қўшма бўлган $\theta \in]a, b[$ нуқта мавжуд бўлсин. Айтайлик, $h^*(x) \neq 0, x \in [a, b]$ Якоби тенгламасининг мос ечими бўлсин (VI.13- чизма). Равшанки,

VI.13- чизма.

$$h_x^*(\theta - 0) \neq 0, \quad (10)$$

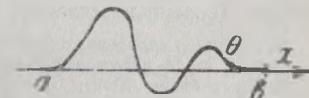
акс ҳолда чизиқли дифференциал тенгламалар ечимларни мавжудлиги ва ягоналиги теоремаларига кўра $h^*(x) \neq 0, x \in [a, b]$ айнитти оламиз.

Ушбу

$$h(x) = \begin{cases} h^*(x), & x \in [a, \theta], \\ 0, & x \in [\theta, b], \end{cases} \quad (11)$$

вариацияни қурайлик (VI.14- чизма). Бу вариация бўйлаб (2) иккинчи вариацияни ҳисоблаймиз. Бир жинсли (иккинчи тартибли) функциялар учун $2\omega(x, h, h_x) = h \partial \omega/\partial h + h_x \partial \omega/\partial h_x$, Эйлер формуласини, $h^*(x), x \in [a, b]$ функция қаноатлантирадиган (3) Якоби тенгламасини ҳамда $h^*(a) = h^*(\theta) = 0$ ҳоссани ҳисобга олсак,

$$\begin{aligned} \delta^2 I(y^0, h) &= \int_a^b \omega^0(x, h, h_x) dx = \int_a^\theta \omega^0(x, h^*, h_x^*) dx = \\ &= \frac{1}{2} \int_a^\theta (h^* \partial \omega^0/\partial h + h_x^* \partial \omega^0/\partial h_x) dx = \end{aligned}$$

VI.14- чизма.

$$= \frac{1}{2} \int_a^b \left(h^* \frac{d}{dx} \partial \omega^0 / \partial h_x + h_x^* \partial \omega^0 / \partial h_x \right) dx = \\ = \frac{1}{2} \int_a^b \frac{d}{dx} (h^* \partial \omega^0 / \partial h_x) dx = \frac{1}{2} h^*(x) \partial \omega^0 / \partial h_x \Big|_a^b = 0.$$

бұлади.

Шундай қилиб, (11) вариация минимум ҳақидаги бириктирилған масаланиң ечимидан иборатдир.

(10) мұносабат $h_x(\theta + 0) = 0$ билан биргәлиқда (11) вариация $x = 0$ нүктәде синишга әзге эканлигини ифодалайды. Демек, $x = 0$ бұлғанда 2-§ даги (35) Вейерштрас-Эрдман шарты бажарылышы көрек:

$$\partial \omega^0 / \partial h_{x|x=0-0} = \partial \omega^0 / \partial h_{x|x=0+0}$$

бу эса түлиқ ёзууда

$$[2h^* \partial^2 F(x, y^0(x), y_x^0(x)) / \partial y \partial y_x + 2h_x^* \partial^2 F(x, y^0(x), y_x^0(x)) / \partial y^2]_{x=0-0} = [2h^* \partial^2 F(x, y^0(x), y_x^0(x)) / \partial y \partial y_x + \\ + 2h_x^* \partial^2 F(x, y^0(x), y_x^0(x)) / \partial y^2]_{x=0+0} \quad (12)$$

күриниши олади. $h(\theta - 0) = h(\theta + 0) = 0$, $h_x(\theta - 0) = 0$. $\partial^2 F(x, y^0(x), y_x^0(x)) / \partial y^2 > 0$, $x \in]a, b[$ бұлғанligидан, (12, дан, $\theta - (11)$ вариацияның синиш нүктаси бұлиш шартыға қарата-қарши $h_x(\theta + 0) = 0$, $h_x^*(\theta - 0) = 0$ тенгламаларни оламиз. Теорема исботланған.

Из ох. (11) вариация, олдинги фойдаланылған вариациялардан фарқылы үлароқ, $]a, b[$ интервалда нолдан фарқылдығы мәнненсідә локал бұлмаган вариациядір. Шұнға мос равиша 2-теоремадағы күксиз минимумның иккінші тартиблі зарурийлік шарти (Якоби шарти) бир-бидан чекли масофаларда жойлашған нүкталар билан бөрлиқ локал бұлмаган шартты ифодалайды.

4. Күксиз минимумның етарлилік шартлари. Содда миссоллар күрсатады, исботланған учта (стационарлық, Лежандр, Якоби) шарттың бирортаси ҳам алоқида қаралғанда күксиз минимумның етарлилік шарти бұлмайды. Лекин улар биргалиқда күксиз минимумның етарлилік шартларында яқындыр.

Агар жоиз әгри чизик $y(x)$, $x \in [a, b]$ бүйлаб: 1) $\partial^2 F(x, y(x), y_x(x)) / \partial y^2 > 0$, $x \in [a, b]$ қатын тенгсизлик бажарылса, $y(x)$, $x \in [a, b]$ күчайтирилған Лежандр-Клебш шартының қаноатлантиради дейілді.

билан құшма бұлған $x^* \neq a$ нүкталар мавжуд бұлмаса, $y(x)$, $x \in [a, b]$ күчайтирилған Якоби шартының қаноатлантиради дейілді.

3-теорема. Агар жоиз $y(x)$, $x \in [a, b]$ әгри чизик: 1) экстремал бұлса; 2) күчайтирилған Лежандр-Клебш шартының қаноатлантире; 3) күчайтирилған Якоби шартының қаноатлантире, у вариацион ҳисоб асosий масаласыннан күчсиз минималидан иборат бұлади.

Исботи. (1) функционалнан иккінчи вариациясы (2) ни қараймыз. Үнда бұлаклаб интеграллаш ёрдамида иккінчи құшилувчыны үзгартырамыз:

$$\int_a^b 2h h_x \frac{\partial F}{\partial y \partial y_x} dx = \int_a^b \frac{\partial^2 F}{\partial y \partial x} d/dx h^2 dx = \\ = \int_a^b h^2 d/dx \frac{\partial^2 F}{\partial y \partial y_x} dx. \quad (13)$$

Айтайлык,

$$u(x) \in C^{(2)}, u(x) > 0, x \in [a, b] \quad (14)$$

иҳтиёрий функция бұлсін.

Иккінчи вариациядан нолға тенг бұлған

$$\int_a^b \frac{d}{dx} \left(\frac{u_x}{u} \frac{\partial^2 F}{\partial y^2} h^2 \right) dx = \frac{u_x}{u} \frac{\partial^2 F}{\partial y^2} h^2 \Big|_a^b = 0 \quad (15)$$

иғоданған айрамыз.

(2) дан (13), (15) ни ҳисобға олған ҳолда

$$\delta^2 I(y, h) = \int_a^b \left[\frac{\partial^2 F}{\partial y^2} - \frac{d}{dx} \cdot \frac{\partial^2 F}{\partial y \partial y_x} - \frac{d}{dx} \left(\frac{u_x}{u} \cdot \frac{\partial^2 F}{\partial y^2} \right) \right] h^2 - \\ - 2 \left[\frac{u_x}{u} \frac{\partial^2 F}{\partial y^2} \right] h h_x - \left[\frac{\partial^2 F}{\partial y^2} \right] h_x^2 dx \quad (16)$$

ни оламыз.

$u(x)$, $x \in [a, b]$ функцияны шундай танлаб оламызын, (16) да интеграл остидаги катта қаве ичидеги ифода h , h_x га нисбетан тұла квадрат ҳоснл қылсанын. Бунинг учун

$$\left[\frac{u_x}{u} \cdot \frac{\partial^2 F}{\partial y^2} \right]^2 = \left[\frac{\partial^2 F}{\partial y^2} - \frac{d}{dx} \frac{\partial^2 F}{\partial y \partial y_x} - \frac{d}{dx} \left(\frac{u_x}{u} \cdot \frac{\partial^2 F}{\partial y^2} \right) \right] \frac{\partial^2 F}{\partial y^2} \quad (17)$$

айниятнинг бажарилиши зарур ва етарлидир.

Шунингдек,

$$\frac{d}{dx} \left(\frac{u_x}{u} \cdot \frac{\partial^2 F}{\partial y_x^2} \right) = \left(\frac{u_{xx} u - u_x^2}{u^2} \right) \frac{\partial^2 F}{\partial y_x^2} + \frac{u_x}{u} \cdot \frac{d}{dx} \cdot \frac{\partial^2 F}{\partial y_x^2}$$

бўлганлигидан, (17) айният

$$[-u_{xx} (\partial^2 F / \partial y_x^2) - u_x (d/dx \partial^2 F / \partial y_x^2) + \\ - (\partial^2 F / \partial y^2 - d/dx \partial^2 F / \partial y \partial y_x)] / u \cdot \partial^2 F / \partial y_x^2 = 0$$

куринишни олади, яъни (5) белгилашлар ва теореманинг 2) шартини ҳисобга олсак, $u(x)$, $x \in [a, b]$ функция

$$(a(x) u_{xx} + b(x) u_x + c(x) u) / u = 0, x \in [a, b].$$

тenglamani қanoatlantiriши kerak. Teoremaniнg 3) shartiga aсосан

$$a(x) u_{xx} + b(x) u_x + c(x) u = 0. \quad (18)$$

Якоби tenglamasi $u(a) = 0$, $u(x^*) = 0$, $x^* \in [a, b]$ бўлган айнан ноль бўлмаган $u(x)$, $x \in [a, b]$ eчимларга эга бўлмайди. $[a, b]$ тўпламанинг компактлиги ва дифференциал tenglamalar eчимларининг бошланғич шартларга узлуксиз боғлиқлигидан шундай etarli kichik $\epsilon > 0$ sonining mavjudligi keliib чиқадики, (18) tenglamaniнg $u(a-\epsilon) = 0$, $u_x(a-\epsilon) = 1$ бошланғич шартларни қanoatlantiruvchi eчими $[a, b]$ da mусбат бўлади. Шундай қилиб, (14), (17) шартларни қanoatlantiruvchi $u(x)$ функция mavjud. У (16) ni

$$\delta^2 I(y, h) = \int_a^b \{[\partial^2 F / \partial y_x^2]^{1/2} h_x - [\partial^2 F / \partial y^2 - d/dx \partial^2 F / \partial y \partial y_x] - \\ - d/dx (u_x / u \cdot d^2 F / \partial y_x^2)^{1/2} h\}^2 dx. \quad (19)$$

куринишда ёзишга имкон беради.

(19) dan куринадики, барча $h(x)$, $h \in [a, b]$ вариацияларда $\delta^2 I(y, h) \geqslant 0$. Agar $h^*(x) = 0$, $x \in [a, b]$ da $\delta^2 I(y, h^*) = 0$ бўлади деб фараз қилсак, (19) интеграл остидаги ифоданинг нолга айнан tengligididan hamda $\partial^2 F / \partial y_x^2 > 0$, $h^*(a) = 0$ шартлардан $h_x^*(a) = 0$ эканлиги келиб чиқади. Lekin $h^*(x)$ функция минимум ҳақида бирютирилган масаланинг eчими бўл-

ганлигидан (чунки $\delta^2 I(y, h^*) = 0$), $h^*(a) = h_x^*(a) = 0$ бўлганда ягона $h^*(x) = 0$, $x \in [a, b]$ eчимга эга бўладиган (4) Якоби tenglamasini қanoatlantiriши kerak. Olinigan ziddiyat $h(x) \neq 0$, $x \in [a, b]$ бўлганда $\delta^2 I(y, h) > 0$ бўлишини исботлайди.

Ушбу

$$\Phi(y, h) = \delta^2 I(y, h) - q/2 \int_a^b h_x^2(x) dx, q > 0 \quad (20)$$

funktsionalni қараемиз. Uning учун Эйлер tenglamasi

$$(a(x) - q) h_{xx} + b(x) h_x + c(x) h = 0 \quad (21)$$

куринишга эга.

$a(x) = \partial^2 F / \partial y_x^2$, $x \in [a, b]$ бўлганлигидан, шундай $q > 0$ topiladi, $a(x) - q > 0$, $x \in [a, b]$. Farazimizga kура (4) Якоби tenglamasining

$$h(a) = 0, h_x(a) = 1 \quad (22)$$

boшланғич шартларни қanoatlantiruvchi eчimi $[a, b]$ tўplamada nolga aйланмайди. Differentsial tenglamalarni eчimlarining parameterlarga uzlukciz bogliqligiga kуra etarlicha kichik q lar учун (21) tenglamaniнg (22) boшланғич шартларни қanoatlantiruvchi eчimi ham shu xossaga эга бўлади. (20) funktsional учун yоқорида (12) ikkinchi variatsiya bilan amalga oshirilgan almashitishlarни takrorlab, barча $h(x)$, $x \in [a, b]$ variatsiyalar учун $\Phi(y, h) \geqslant 0$ tengsizlikni oламиз. Bu (20) ga aсосан kурсатадики, barча $h(x)$ variatsiyalar da funktsionalning ikkinchi variatsiyasi

$$\delta^2 I(y, h) \geqslant q/2 \int_a^b h_x^2(x) dx \quad (23)$$

tengsizlikni қanoatlantiradi.

Шунингдек, $h(x) = \int_a^x h_x(s) ds$ бўлганлигидан, Коши-

Bunyakovskiy tengsizligidandan fойдаланиб,

$$h^2(x) = \left(\int_a^x h_x(s) ds \right)^2 \leqslant (x-a) \int_a^x h_x^2(s) ds \leqslant \\ \leqslant (b-a) \int_a^b h_x^2(x) dx, x \in [a, b],$$

$$\int_a^b h^2(x) dx \leq (b-a) \int_a^b h^2(x) dx$$

ни оламиз. Демек, (23) билан биргаликда

$$\delta^2 I(y, h) \geq q/2 (b-a) \int_a^b h^2(x) dx \quad (24)$$

төңгизликтің бажарилади.

Таърифга күра (2-§ га қ.) $\delta^2 I(y, h)$ иккінчи вариация
 $\Delta I(y) = I(y + \epsilon h) - I(y) =$
 $= \epsilon \delta I(y, h) + \epsilon^2/2 \cdot \delta^2 I(y, h) + O(\epsilon^2, |h|^2)$

мұносаbatни қаноатлантиради, бу ерда $\epsilon \rightarrow 0$ да $O(\epsilon^2, |h|^2) \rightarrow 0$.
 Бу мұносаbat ва $y(x)$, $x \in [a, b]$ асosий масаланинг экстремалы эканлыгыны ($\delta I(y, h) = 0$) ҳисобға олсак, (24) дан барча $\delta y(x) = \epsilon h(x)$, $x \in [a, b]$, $\int_a^b h^2(x) dx \leq \varphi$, $0 \leq \epsilon \leq \epsilon_0$,
 агар $\alpha < \infty$ ва $\epsilon_0 > 0$ естарлық күнчік сон бўлса, — күчсиз вариациялар учун ўринил бўлган $\Delta I(y) \geq 0$ төңгизликтің оламиз. Теорема исботланди.

5. Мисол. Ушбу

$$I(y) = \int_0^\alpha (y_x^2 - y)^2 dx \rightarrow \min, \quad y(0) = y(\alpha) = 0 \quad (25)$$

масаланы қарайлик. Эйлер төңгіламасини ёзамиш: $y_{xx} + y = 0$. Үннег умумий өчими (экстремаллар төңгіламаси): $y(x) = c \sin x + d \cos x$. (25) даги чегаравий шартлардан $y(0) = d = 0$, $y(\alpha) = c \sin \alpha = 0$, яъни (25) масаланинг өчими $y(x) = c \sin x$, $x \in [0, \alpha]$. $c \sin \alpha = 0$ эгри чизик ичилади.

$\partial^2 F / \partial y^2 = 2 > 0$ бўлғанигидан, ҳар бир экстремал махсус бўлмаган силлиқ бўлиб, у бўйлаб Лежандр-Клебш шарти бажарилади.

Ихтиёрий экстремал бўйлаб Якоби төңгіламаси $y_{xx} + h = 0$ бўлади. Келтирилган ҳисоблашлардан кўринадики, Якоби төңгіламасининг $h(0) = 0$ шартин қаноатлантирувчи ҳар бир айнан нолга тенг бўлмаган өчими $h(x) = \gamma \sin x$, $\gamma \neq 0$ кўринишга эга бўлади. Бинобарин, $0 < \alpha \leq \pi$ бўлганда $h(0) = 0$, аға тўпламда $x = 0$ нукта билан қўшма бўлган нуктага йўқ ва экстремаллар Якоби шартини қаноатлантиради. Агар $\alpha < \pi$ бўлса, 3-теореманинг шартлари бажарилади, яъни жоиз $y(x) = 0$, $x \in [0, \alpha]$ эгри чизик (25) масаланинг күчсиз минималидан иборат. $\alpha > \pi$ бўлганда $[0, \alpha]$ кесмада $x = 0$ билан қўшма бўлган $\theta (\sin \theta = 0)$ нукталар мавжуд, яъни қаралётган экстремаллар Якоби шартини қаноатлантирайди ва (25) масаланинг өчимлари бўла олмайди. (25) масалада бошқа экстремаллар бўлмаганигидан, $\alpha > \pi$ бўлганда (25) масала өчимга эга эмас.

АДАБИЕТ

1. Блесс Г. А. Лекции во вариационном исчислении, — М.: ИЛ, 1950.
2. Гельфанд И. М., Фомин С. В. Вариационное исчисление. — М.: Госиздат. физ.-мат. литературы, 1961.
3. Гюнтер Н. М. Курс вариационного исчисления. — М., — Л.: ГИТТЛ, 1941.

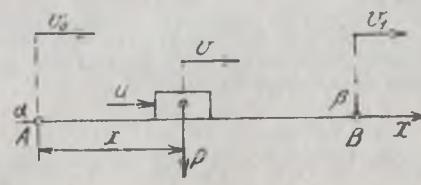
VII боб. ОПТИМАЛ БОШҚАРУВ НАЗАРИЯСИ

Вариацион ҳисоб (VI боб) ривожланишининг ҳозирги замон босқичини акс эттирувчи оптималь бошқарув назарияси техника ривожланишининг хилма-хил соҳаларида амалиёт томонидан қўйилган қатор масалаларни ечиш зарурати бўлған ғавибда, XX асрнинг 50-йилларида вужудга келди. Бу масалалар математик моҳияти жиҳатидан вариацион бўлиб, классик моделлар доирасига жойлашмади ва уларни ечишнинг янги усусларини ишлаб чиқиши талаб қилди. Оптималь бошқарув назариясида 1956 йилда Л. С. Понтрягин бошчилигидаги математиклар гурӯҳи томонидан очилган Понтрягининг максимум принципи асосий усул (натижага) сифатида тан олинган. Оптималь бошқарув масалаларини текширишда Р. Беллманнинг динамик программалаш усули (V боб) ҳам катта роль ўйнайди.

1-§. ОПТИМАЛ БОШҚАРУВНИНГ АСОСИЙ МАСАЛАСИ

Оптималь бошқарувнинг математик назариясидаги биринчи масала тез таъсир масаласи бўлиб, у бошқарувнинг оптималь тизимларини қуриш ҳақидаги кўпгина инженерлик масалаларининг умумий ҳоли сифатида юзага келган ва унда мужассам саволлар комплексининг муваффақиятлилигига мувофиқ асосий масала бўлиб қолди.

1. Энг содда механик ҳаракатни тез таъсир бўйича оптималь бошқарув масаласи. Бирлик массали моддий нуқтаги

VII.1- чизма.

модули бүйича бирдан катта бўлмаган горизонтал куч ёрдамида минимал вақт давомида горизонтал тўғри чизик бўйича у берилган v_0 тезлика эга бўлган бошлангич A ҳолатдан берилган v_1 тезликда охирги B ҳолатга ўтказиш талаб қилинсин (VII.1- чизма).

Масаланинг математик қўйилишини бошқарув объектининг ўзгаришини ифодалашдан — моддий нуқтанинг ҳаракатидан бошлаймиз. Ньютон қонунига асосан нуқтанинг Ox бўйлаб ҳарекати

$$\ddot{x} = u \quad (1)$$

тenglама билан ифодаланади, бу ерда $\dot{x}(t) = d^2x/dt^2$ — нуқтанинг t вақт моментидаги тезланиши; $u(t)$ — бошқарув объектига t моментда таъсири қиласидаги кучнинг катталиги.

Масаланинг физик қўйилишидан $x(t)$ учун ушбу чеклашлар келиб чиқади:

$$x(0) = 0, x(0) = v_0, x(t_1) = \beta, \dot{x}(t_1) = v_1, \quad (2)$$

бу ерда $\dot{x} = dx/dt$ — нуқтанинг тезлиги; $t = 0$ — бошлангич момент; $t = t_1$ — ҳаракатнинг охирги моменти.

Фаразимизга кўра нуқтага қўйиладиган u кучнинг қийматлари ҳам чегараланган:

$$|u(t)| \leq 1, t \in [0, t_1]. \quad (3)$$

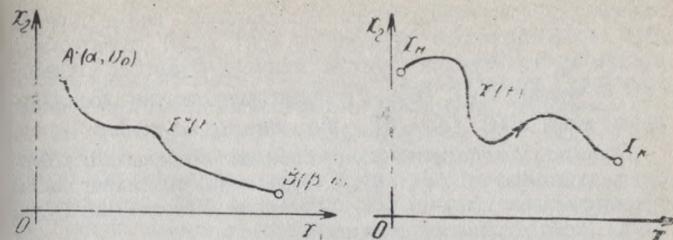
Қаралаётган масалага ўхаш масалаларининг дастлабки инженерлик қўйилишларида u кучнинг бўлакли-узлуксиз $u(t)$, $t \in [0, t_1]$ функциялар мос келган $u(t)$, $t \geq 0$ қонулари бўлиши мумкинлиги эътироф қилинган.

Шундай қилиб, қаралаётган масаланинг математик модели (3) $t_1 =$ чеклашларни қаноатлантиридиган шундай бўлакли-узлуксиз $u^0(t)$, $t \in [0, t_1^0]$ функцияни топишдан иборатки, (1) тенгламанинг унга мос $x^0(t)$, $t \in [0, t_1^0]$ ечими (2) чегаравий шартларни қаноатлантиришн ва охирги t_1^0 момент минимал бўлсин.

Агар $x_1 = x$, $x_2 = \dot{x}$ фаза ўзгарувчилари (бошқарув объектининг ҳолат ўзгарувчилари) га ўтсак, байн қилинган масала қўйидаги кўринишни олади:

$$\begin{aligned} x_1 &= x, x_2 = \dot{x}, |u| \leq 1, x_1(0) = 0, \\ x_2(0) &= v_0, x_1(t_1) = \beta, x_2(t_1) = v_1, t_1 \rightarrow \min \end{aligned} \quad (4)$$

ва геометрик тилда $\{x_1, x_2\}$ фазалар текислигига (1) тизим-278

VII.2- чизма.

нинг шундай $x^0(t) = \{x_1^0(t), x_2^0(t)\}$ траекториясини қуриш кераклигини англатадики, у энг қисқа t_1^0 вақт давомида $A = \{0, v_0\}$ нуқтадан $B = \{\beta, v_1\}$ нуқтага ўтади (VII.2- чизма).

Берилган ҳаракатни бошқарыш масаласи бу талқинда вариацион ҳисобдаги брахистохронна ҳақидаги масалага ўхашадир (VI боб, I- §).

Лекин қўшимча (3) чеклашлар, кўп вақт давомида, қаралаётган масала типидаги оптималь бошқарув масалаларини ечишда вариацион ҳисоб натижаларидан фойдаланиш имконини бермай келди.

2. Оптималь бошқарув асосий масаласининг қўйилиши. n ўлчовли фазодаги ҳаракати

$$x = f(x, u) \quad (5)$$

тenglама билан ифодаланидиган бирор объекти қарайдиз, бу ерда $x = \{x_1, \dots, x_n\}$ — ҳолат; $\dot{x} = dx/dt$ — объектининг тезлиги; $u = \{u_1, \dots, u_n\}$ — бошқарув вектори.

r ўлчовли R_r фазода $U \subset R_r$ тўплам берилган бўлсин. U тўпламдан қийматлар қабул қилувчи: $u(t) \in U$, $t \geq 0$, бўлакли-узлуксиз $u(t)$, $t > 0$ функцияни мувофиқ бошқарув деб атайдиз.

Агар (5) тизимнинг мувофиқ $u(t)$, $t > 0$ бошқарув ва унга мос узлуксиз бўлакли-силлиқ $x(t)$, $t \geq 0$ траекториясида берилган x_0 , $x_{0x} \in R_n$ нуқталар учун бирор $0 < t < \infty$ да

$$x(0) = x_0, x(t_1) = x_{0x} \quad (6)$$

тenglиклар бажарилса, улар жоиз бошқарув ва траектория деб аталади.

Тез таъсири масаласи (оптималь бошқарувнинг асосий ма-

саласи) қүйидагичадир: жоиз бошқарувлар ичиде шундай $u^0(t)$, $t \geq 0$ ни топиш керакки, у $x^0(t)$, $t \geq 0$ граекторияни x_0 дан x_{0x} га мумкин бўлган минимал t^0 вактда ўтказин (VII.3- чизма). $x^0(t)$, $t \in [0, t^0]$ траектория ва уни ҳосил қилиувчи жоиз $u^0(t)$, $t \in [0, t^0]$ — тез таъсир вақтидир.

Оптималь бошқарувнинг мавжудлиги теоремасини исботсиз келтирамиз: агар $\hat{f}(x, u) \in C$ бўлган (5) тизимнинг жоиз траекториялари тўплами бўш бўлмаса ва чегараланган бўлса ҳамда жоиз тезликлар тўплами

$$f(x, U) = \{y: y = f\{x: u\}, u \in U\} \quad (7)$$

қавариқ компакт бўлса, тез таъсир масаласи ўлчовли функциялар синфида ечимга эгадир.

Изоҳ. Агар муайян масалада (7) шарт бажарилмаса, бу масала қабул қилинган маънода ечимга эга бўлмаслиги ҳам мумкин. Бу ҳолда Гамкелодзе қенгайтиши деб аталган усула ўтиш мумкин. Буида хусусан, $f(x, U)$ тўплам қўйидаги қавариқ қобиққа алмаштирилади:

$$\{y: y = \sum_{i=1}^{n+1} \alpha_i \hat{f}(x, u_i), u_i \in U, \alpha_i \geq 0, i=\overline{1, n+1}, \sum_{i=1}^{n+1} \alpha_i = 1\},$$

(5) ўрнига эса бошқарувлари u_i , α_i , $i=\overline{1, n+1}$ бўлган

$$x = \sum_{i=1}^{n+1} \alpha_i \hat{f}(x, u_i), u_i \in U, \alpha_i \geq 0, i=\overline{1, n+1}, \sum_{i=1}^{n+1} \alpha_i = 1 \text{ тенг-}$$

лама қаралади.

Қенгайтирилган масала ечимга эга ва у орқали дастлабки масала учун минималлаштирувчи жоиз бошқарувлар кетма-кетлигини қуриш мумкин.

3. Мұхомама. Оптималь бошқарув асосий масаласининг қўйилишида (5) дифференциал тенгламанинг қатнашиши уни

$$\Phi_i(y, y_x) = 0, i = \overline{1, n+r} \quad (8)$$

дифференциал чек ланишли варияцион ҳисоб масалалари билан ўхшаш қиласди. (5) да (8) муносабатларнинг улар dy/dx , $j = j_1, \dots, j_n$ ҳосилаларнинг бир қисмига нисбатан ечилиган, қолган ҳосилалар u_k , $k = \overline{1, r}$ билан белгиланган, хусусий ҳоли қаралади. Қайд қилиб ўтилганидек (VI боб), варияцион ҳисоб масалалари функцонал фазолардаги экстремал масалаларнинг махсус ҳолларидан иборатdir. Тез таъсир масаласини VI бобнинг масалалари билан келтирилган таққослаш кўрсатадики, оптималь бошқарув назариясида умумий экстремал ма-

салаларнинг янада махсусроқ ҳоллари қаралади. Қаралаётган масалаларни бундай «соддалаштириш» янги назариянинг камчилиги эмас, балки унинг муҳим афзалигидан иборатdir, чунки: 1) варияцион ҳисобнинг асосий натижалари оптималь бошқарув назариясидан келиб чиқади; 2) оптималь бошқарув назариясида масалаларнинг махсуслигига мувофиқ классик варияцион ҳисоб усуслари ёрдамида жуда қийин олиниши мумкин бўлган ёки олинмайдиган натижалар олинган; 3) ҳозирги замон техникаси, иқтисодиёт ва инсон фаoliyatiining бошқа соҳаларидағи амалий масалалар оптималь бошқарув назарияси доирасида табиий равища модельлаштирилади.

Оптималь бошқарув масалалари асосий моделясининг пайдо бўлишида ҳозирги замон техникасининг XX аср 40- йилларининг иккичи ярмидан бошлаб ривожлана бошлаган соҳаси — автоматик бошқарув катта таъсир кўрсатди. Бу таъсир назариянинг асосий атамаларида ҳам ўз ифодасини топди. Ўхшаш ҳоллар бошқа математик назарияларда ҳам кузатилади. Масалан, варияцион ҳисобнинг ривожленишига механика, чизиқли программалаштиришга эса иқтисод фани сезиларли таъсир кўрсатди.

Оптималь бошқарувнинг бошқа масалаларидағи каби, юқорида қўйилган тез таъсир масаласида ҳам оптимальлаштириш $x(t)$, $t \geq 0$ траекториялар фазосида эмас, балки танлаш, (5) тенглама орқали биринчи навбатда тизимнинг x тезлиги ўзгаришида сезиладиган бошқарувлар фазосида олиб борилади. Эслатамизки, варияцион ҳисобда (VI боб) бундай $y(x)$ дан $y_x(x)$ га ўтиш янги натижалар олиш имконини бериши аниқланган эди. Хусусан, мазкур бобнинг асосий факти (Пон-трягиннинг максимум принципи) асосан бошқарувни оптимальлаштиришнинг асосий обьекти сифатида тасаввур қилишга асосланади.

Классик варияцион ҳисоб усусларини оптималь бошқарув масалаларига ўтказишининг қийинчилиги етарлича кенг, бўлакли-узлуксиз функциялар синфини қараш (илгари қаралган силлиқ ва узлуксиз функциялар ўрнига) билан ҳамда U тўплам ёпиқ бўлиши ҳам мумкин бўлган (6) чекланишларни ҳисобга олиш (бу асосийдир) зарурати билан боғлангандир.

Шуни қайд қилиш керакки, жониз бошқарувларнинг оптималь бошқарув назариясида қабул қилинган синф-

лари математикларнинг янада умумийроқ натижалар олиш истаги билан боғланмасдан, балки оптималь бошқарув назариясининг асосларини яратиш вақтида амалий масалаларнинг U дан фақат чегара қийматларни қабул қилувчи бўлакли-узлуксиз, оптималь бошқарувли, етарли мазмунли мисоллари маълумлиги билан боғлангандир.

Тез таъсир масаласининг асосий дейилишига сабаб фақатгина унинг учун оптималь бошқарув назариясининг асосий натижаси — Понтрягиннинг максимум принципининг биринчи марта ифодаланганини ва исботланган эмас, балки унда вариацион типдаги янги масалаларнинг бош хусусиятлари аниқ намоён бўлганлигидадир. Тез таъсир масаласи бўйича оптималь бошқарув назариясининг асосий муаммоларини кўриб ўтамиз. Оптималь бошқарувнинг амалий масаласини ечишда юзага келадиган биринчи муаммо идентификация (амалга ошириши) муаммоси деб аталади ва у текширилаётган обьектни, жараёни математик ифодалашдан (моделини тузишдан) иборатдир. Тез таъсир масаласида модель (15) кўришида бўлади деб қабул қилинган эди. Татбиқларда моделларнинг бошқа кўптурлари ҳам учрайди. Моделларни тузишда қаралётган масала мансуб бўлган фан ва техниканинг маҳсус қонунлари ҳамда физик обьектлар устидаги тажрибаларнинг натижалари кенг қўлланилади. Идентификация муаммосидан кейингиси бошқарув муаммоси бўлиб, унда ҳеч бўлмаганда битта жоиз траекториянинг мавжудлиги масаласи қаралади.

Бошқарилиш муаммоси билан кузатилиши муаммоси узвий боғлиқдир. Унинг моҳияти қўйидагичадир. Амалий масалаларда ҳолат вектори x ни оптимальлик муносабатларида, одатда, бевосита ўлчаб бўлмайди, лекин маълум маънода ҳолат (ёки траектория) билан боғлиқ миқдорлар (чиқишлир) ўлчаниши мумкин. Агар эришиладиган ўлчашлар бўйича тизимнинг ҳолатини тиклаш мумкин бўлса тизим кузатилувчи дейиласди. Сўнгра оптimal бошқарувнинг мавжудлик муаммоси, яъни жонз бошқарувлар синфида қабул қилинган сифат критерийсига оптималь қиймат берувчи энг яхши бошқарувнинг мавжудлиги ҳақидаги масала ажратилади. Бу муаммо чизиқсиз программалаштиришдаги шунга ўхшаш муаммодан анча қийиндир.

Агар оптималь бошқарув масаласи ечимга эга бўлса,

жоиз бошқарувлар ичida оптималь бошқарувларни ўз ичига олувчи торроқ функциялар тўпламини ажратиш керак бўлади. Бу оптимальликнинг зарурйлик шартлари муаммосидир. Жоиз бошқарувларда бажарилиши уларнинг оптимальлигини таъминловчи муносабатларни тузиш оптимальликнинг етарлилик шартлари муаммосининг асосий масаласидир. Оптималь бошқарув назариясининг асосий ва охирги муаммоси ҳисоблаш үсуллари муаммоси ҳисобланади. Кейинги йигирма беш йил ичida юқорида санаб ўтилган муаммоларнинг ҳар бири бўйича йирик натижалар олинган. Оптималь бошқарув назарияси классик масалаларни чуқурлаштириш йўналишида ҳам, амалда юзага чиқаётган янги масалаларни ечиш жараёнида ҳам ривожланмоқда.

2- §. ПОНТРЯГИННИНГ МАКСИМУМ ПРИНЦИПИ

Оптималь бошқарув масалаларида масаланинг гамильтонианни максималлаштириши билан боғлиқ бўлган оптимальликнинг асосий зарурй шарти максимум принципи деб аталади. Бу маълум биринчи тартибли зарурй шартлар ичida энг кучлиси. Мазкур параграфда максимум принципи «соғ» натижা олишда жуда қулай бўлган терминал бошқарувнинг энг содда масаласи учун исботланади.

1. Терминал бошқарув энг содда масаласининг қўйилиши. Айтайлик, обьектнинг ҳаракати

$$x = f(x, u, t), \quad x(t_0) = x_0, \quad t \in T = [t_0, t_1] \quad (1)$$

тентглама билан ифодалансин, бу ерда x — n -ҳолат вектори; u — r -бошқарув вектори; t — скаляр (вақт), t_0 , x_0 — бошланғич момент ва ҳолат; t_1 — вақтнинг охирги моменти.

Мувофиқ бошқарувлар синфини 1- § нинг асосий масаласидагидек қолдиралими: улар

$$u(t) \in U, \quad t \in T \quad (2)$$

шартни қаноатлантирувчи бўлакли-узлуксиз r -вектор-функциялардир. Тизимнинг траекторияларига қўшимча шартлар қўйилмаганлигидан, у жоиз бошқарувлар синфи билан устма-уст тушади.

Жоиз бошқарувнинг сифатини (1) тизимнинг охирги (терминал) ҳолатларида аниқланган

$$I(u) = \varphi(x(t_1)) \rightarrow \min \quad (3)$$

функционал (сифат критерийси, мақсад функционали) билан баҳолаймиз (VII.3. чизма). (1) — (3) масала терминал

бошқарувнинг энг содда масаласи деб аталади. Упинг ечими, яъни жоиз $u^0(t)$, $t \in T$ бошқарув ва унга мос $x^0(t)$, $t \in T$ траектория ((1) — (3) масалада) оптимал бошқарув ва траектория деб аталади. (1) — (3) масалани текширишда $f(x, u, t)$, $\partial f(x, u, t)/\partial x$, $\varphi(x)$, $\partial \varphi/\partial x$ функцияларни узлуксиз деб фараз қиласиз.

2. Сифат критерийси орттирмасининг формуласи. Иккита жоиз $u(t)$, $u(t) = u(t) + \Delta u(t)$, $t \in T$ бошқарувлар ва (1) тизимнинг уларга мос $x(t)$, $\bar{x}(t) = x(t) + \Delta x(t)$, $t \in T$ траекторияларини қараймиз. (3) сифат критерийсининг орттирмаси

$$\Delta I(u) = I(\bar{u}) - I(u) = \varphi(\bar{x}(t_1)) - \varphi(x(t_1)) \quad (4)$$

учун формула топамиз. Қилинган фаразларда (4) ифодани қўйидаги кўринишда ёзиш мумкин:

$$\Delta I(u) = \Delta x'(t_1) \partial \varphi(x(t_1))/\partial x + o(|\Delta x(t_1)|). \quad (5)$$

Траекториянинг орттирмаси $\Delta x(t) = \bar{x}(t) - x(t)$, $t \in T$ ушбу

$\Delta \dot{x} = \dot{f}(x + \Delta x, \bar{u}, t) - f(x, u, t)$, $\Delta x(t_0) = 0$, $t \in T$, (6) дифференциал тенгламани қаноатлантиради ва уни бундай ёзиш мумкин:

$$\begin{aligned} \Delta \dot{x} &= \frac{\partial f(x, y, t)}{\partial x} \Delta x + \Delta \bar{u} f(x, u, t) + \\ &+ \frac{\partial \Delta \bar{u} f(x, u, t)}{\partial x} \Delta x + o_1(|\Delta x|), \quad \Delta x(t_0) = 0. \end{aligned} \quad (7)$$

Бу ерда $\Delta \bar{u} f(x, u, t) = f(x, \bar{u}, t) - f(x, u, t)$, $\partial f/\partial x = \{\partial f_i/\partial x_j\}$, $i = \overline{1, n}$, $j = \overline{1, n}$ деб белгиланган. $F(t)$, $t \in T$, — $n \times n$ матрицали функцияни ушбу

$$F = AF, F(0) = E \quad (8)$$

тенгламанинг ечими сифатида киритамиз, бу ерда $A = A(t) = -\partial f(x(t), u(t), t)/\partial x$; E — бирлик диагонал $n \times n$ матрица. Дифференциал тенгламалар назариясининг тегишли мулоҳазалари орқали (7) тенглама

$$\begin{aligned} \Delta x(t) &= \int_{t_0}^t F(t) F^{-1}(\tau) \Delta \bar{u} f(x(\tau), u(\tau), \tau) d\tau + \\ &+ \int_{t_0}^t F(t) F^{-1}(\tau) \{\partial \Delta \bar{u} f(x, u, \tau)/\partial x\} \Delta x + o_1(|\Delta x|) d\tau \end{aligned}$$

интеграл тенгламага эквивалентлиги кўрсатилади.

Шунинг учун (5) нинг ўрнига

$$\begin{aligned} \Delta I(u) &= [\partial \varphi(x(t_1))/\partial x]' \int_{t_0}^{t_1} F(t_1) F^{-1}(t) \Delta \bar{u} f(x, u, t) dt + \\ &+ [\partial \varphi(x(t_1))/\partial x]' \int_{t_0}^{t_1} F(t_1) F^{-1}(t) \{\partial \Delta \bar{u} f(x, u, t)/\partial x\} \Delta x + \\ &+ o_1(|\Delta x(t_1)|) dt + o(|\Delta x(t_1)|) \end{aligned} \quad (9)$$

ни ёзиш мумкин. Энди

$$\psi(t) = -[F^{-1}(t)]' F'(t_1) \partial \varphi(x(t_1))/\partial x,$$

$$H(x, \psi, u, t) = \psi' f(x, u, t),$$

$$\Delta \bar{u} H(x, \psi, u, t) = H(x, \psi, \bar{u}, t) - H(x, \psi, u, t)$$

деб белгилаймиз. У ҳолда (9) дан изланган орттирма формуласини оламиз:

$$\Delta I(u) = - \int_{t_0}^{t_1} \Delta \bar{u} H(x, \psi, u, t) dt + \eta, \quad (10)$$

бу ерда

$$\begin{aligned} \eta &= \eta_1 + \eta_2 + \eta_3, \quad \eta_1 = o(|\Delta x(t_1)|), \\ \eta_2 &= - \int_{t_0}^{t_1} \Delta x' \partial \Delta \bar{u} H(x, \psi, u, t)/\partial x dt; \quad \eta_3 = \\ &= - \int_{t_0}^{t_1} \psi'(t) o_1(|\Delta x(t)|) dt. \end{aligned}$$

(8) га мувофиқ, $\psi(t)$ функция қўшма тизим ($u(t)$) $t \in T$ бўйлаб) деб аталадиган

$$\psi = -A' \psi, \quad \psi(t_1) = -\partial \varphi(x(t_1))/\partial x \quad (11)$$

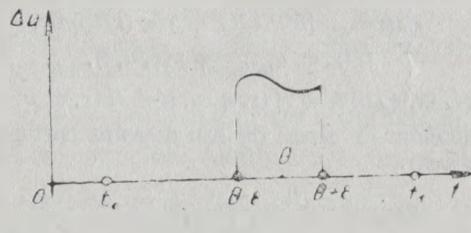
тенгламани қаноатлантиради. ψ векторнинг ψ_1, \dots, ψ_n компоненталари қўшма ўзгарувчилар деб аталади. $H(x, \psi, u, t)$ функцияни гамильтониан* деб аташ қабул қилинган. Гамильтониан (1), (11) асосий тенгламаларни ихчам (компакт) ва симметрик кўринишда ёзиш имконини беради:

* Бу Л. С. Понтрягиннинг таклифидир; бошқа олимлар уни Понтрягин функцияси деб атайдилар, чунки у ўзининг вариацион хисобдаги ўхшашидан фарқ қиласиз (VI боб).

$$\dot{x} = \frac{\partial H}{\partial \psi}, \quad \dot{\psi} = -\frac{\partial H}{\partial x}.$$

3. Игнасион вариация. Вариацион ҳисоб каби, оптималь бошқарув назариясининг асосий усули — вариациялар усулидир. Лекин оптималь бошқарув назариясининг вариациялари VI боб вариацияларидан принципиал фарқ қиласди. Янги типдаги энг содда

$$\Delta u(t) = \begin{cases} 0, & t \in [\theta - \varepsilon, \theta + \varepsilon], \\ v - u(t), & t \in [\theta - \varepsilon, \theta + \varepsilon], v \in U, \theta \in [t_0, t_1], v \neq 0, \end{cases} \quad (12)$$

VII.4- чизма.

вариация VII.4- чизмада тасвирланган бўлиб, игнасион деб аталади. VI бобдаги вариациялар $[t_0, t_1]$ да текис кичик бўлиб, игнасион вариациянинг кичиклиги вариация нолдан фарқли бўлган кесма узунлигининг кичиклиги билан аниқланади.

Кейинги ҳисоблашлар кўрсатадики, кичик ε ларда игнасион вариация ёрдамида ҳосил қилинган $x(t)$ траектория $x(t)$ дан кам фарқ қиласди:

$$\|x(t) - x(t)\| \leq K|\varepsilon|, \quad t \in T, \quad (13)$$

лекин унинг $d\bar{x}/dt$ ҳосиласи $v \in U$ векторнинг иктиёрий бўлганлигидан dx/dt дан катта фарқ қилиши мумкин. Шунинг учун игнасион вариацияни **кучли вариация**, VI бобнинг вариацияларини эса **кучсиз вариация** дейилади. Кучли вариациялар оптималь бошқарув назариясида юкорида аниқланган (кучли) оптималь траекториялар мос келадиган кучли минималларни текшириш учун ишлатилади.

(13) хоссани исботлаш учун (6) тенгламани ечишни игнасион вариацияда қараймиз. $[t_0, \theta - \varepsilon], \varepsilon > 0$ кесмада (6) тенглама

$$\Delta \dot{x} = f(x + \Delta x, u, t) - f(x, u, t), \quad \Delta x(t_0) = 0$$

кўринишда бўлади ва ягона $\Delta x(t) = 0, t \in [t_0, \theta - \varepsilon]$ сининг эга бўлади. (6) тенгламани $[\theta - \varepsilon, \theta + \varepsilon]$ кесмада ёзамиз:

$$\Delta \dot{x} = f(x + \Delta x, v, t) - f(x, u, t), \quad \Delta x(\theta - \varepsilon) = 0.$$

Дифференциал тенгламалар ечимларининг интеграл узлук-сизлигидан шундай K_1 соннинг мавжудлиги келиб чиқадики, Нихоят, (6) тенглама $[\theta + \varepsilon, t_1]$ кесмада

$$\|\Delta x(t)\| = \|x(t) - x(t)\| \leq K_1 t, \quad t \in [\theta - \varepsilon, \theta + \varepsilon]$$

бўлади, яъни (13) хосса $[\theta - \varepsilon, \theta + \varepsilon]$ кесмада ўрин лидир. Нихоят, (6) тенглама $[\theta + \varepsilon, t_1]$ кесмада

$$\Delta x = f(x + \Delta x, u, t) - f(x, u, t), \quad \Delta x(\theta + \varepsilon) \sim K_1 |\varepsilon|$$

кўринишда бўлади. Дифференциал тенгламалар ечимларининг бошлангич катталикларга узлуксиз боғлиқлигидан фойдаланиб, бирор $K_2 < \infty$ да $\|x(t)\| \leq K_2 \varepsilon, t \in [\theta + \varepsilon, t_2]$ тенгизлик бажарилишини оламиз. Шундай қилиб, (13) хосса $K = \max\{K_1, K_2\}$ исботланди.

4. Максимум принципи. Агар жоиз $u(t), t \in T$ бошқарув ва дастлабк (1) ҳамда қўшма (11) тизимларининг унга мос $x(t), \psi(t), t \in T$ траекториялари бўйлаб тизимнинг гамильтониан максимумга эришса:

$$H(x(t), \psi(t), u(t), t) = \max_{u \in U} H(x(t), \psi(t), u, t), \quad t \in [t_0, t_1], \text{ жониз}$$

$u(t), t \in T$ бошқарув **максимум шартини** қаноатлантиради дейилади.

1- теорема (Понтрягиннинг максимум принципи). Ҳар бир оптималь бошқарув максимум шаргини қаноатлантиради.

Исботи. Айтайлик, $u^0(t), t \in T$ — оптималь бошқарув, $x^0(t), \psi^0(t), t \in T$ — (1), (11) тизимларининг унга мос ечимлари бўлинин. Фараз қўлайлик теорема ўринли бўлмасин, яъни бирор $0 \in [t_0, t_1], v \in U$ ларда

$$\begin{aligned} H(x^0(\theta), \psi^0(\theta), v, \theta) - H(x^0(\theta), \psi^0(\theta), u^0(\theta), \theta) &= \\ &= \Delta_v H(x^0(\theta), \psi^0(\theta), u^0(\theta), \theta) = \alpha > 0 \end{aligned}$$

тенгизлик бажарилсан. $u^0(t), t \in T$ бошқарувни (12) игнасион вариация билан вариациялаймиз ва (10) бўйича сифат критерийсининг ортигасини ҳисоблаймиз:

$$\Delta I(u^0) = I(u^0 + \Delta u) - I(u^0) = - \int_{\theta - \varepsilon}^{\theta + \varepsilon} \Delta_v H(x^0, \psi^0, u^0, t) dt + \eta. \quad (15)$$

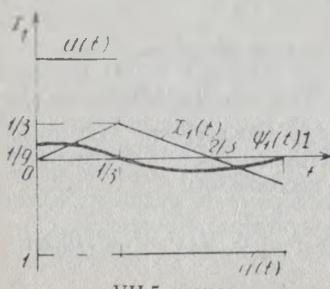
(12), (13) ни хисобга олиб, $\int_{\theta-\varepsilon}^{\theta+\varepsilon} \Delta_v H(x^0, \varphi^0, u^0, t) dt = 2\varepsilon \Delta_v H(x^0(0),$

$\psi^0(0), u^0(0), 0) + o_2(\varepsilon) = 2\varepsilon \alpha + o_2(\varepsilon), o_2(\varepsilon) \leq K_2 \varepsilon^2; \eta_1 \leq K_3 \varepsilon^2, \eta_2 \leq K_4 \varepsilon^2, \eta_3 \leq K_5 \varepsilon^2$ әканлигини топамиз. Бу ба-
холарни (15) га күйіб, оптимальліккінгі таърифи $\Delta I(u^0) \geq 0$ га зид бұлган етарлықа кичик $\varepsilon > 0$ ларда $\Delta I(u^0) < 0$ кү-
ринишни оладиган $\Delta I(u^0) \leq -2\varepsilon \alpha + K_6 \varepsilon^2$ тенгесизликка ке-
ламиз. Теорема ишботланды.

5. Мұхоказама. 1-теоремадан күрінадықи, максимум принципі оптимальліккінгі бириңчи тартибли зарурий шарттың ибораттың (унинг ифодасыда масала элементтериннің бириңчи тартиблідан юқори бұлмаган ҳосилаларидан фойдаланылады). Күп текширишлар күрсатады, у оптимальліккінгі барча маълум бириңчи тартибли зарурий шарттары ичіда әнг күч-
лисідір ва үндән оптималь башқарув назариясы ва вариацион хисобнинг башқа күп натижалари көлиб чықады (4- § ға қ.). Аммо умумий ҳолда максимум принципі оптимальліккінгі етарлы шарти эмес, яғни максимум принципини қаноатлан-
тирувчи жоиз башқарувларнинг (Понtryagin экстремалларыннің) ҳаммаси ҳам оптималь бұлавермайды.

Мисол. $\dot{x}_1 = x, \dot{x}_2 = -x_1^2, x_1(0) = x_2(0) = 0, T = [0, 1], |u| \leq 1$
 $I(u) = \varphi(x(1)) = x_2(1) \rightarrow \min$. Гамильтониан: $H = \Psi_1 u - \Psi_2 x_2$, құшма
тизим $\Psi_1 = -\partial H / \partial x_1 = 2\Psi_2 x_1, \Psi_2 = -\partial H / \partial x_2 = 0, \Psi_1(1) = \partial \varphi(x(1)) / \partial x_1 =$

$= 0, \Psi_2(1) = -1$. Бу ердан $\Psi_2(t) = -1, t \in [0, 1], \Psi_1(t) =$
 $= -2 \int_{t_1}^t x_1(\tau) d\tau$. Үшбу $u(t) = 1, t \in [0, 1/3]$ $[u(t) = -1, t \in [1/3, 1]$ кү-
ринишдеги жоиз $u(t), t \in [0, 1]$ башқарувның қараймыз (VII.5-чизма). Жоиз траекторияның бириңчи $x_1(t)$ компонентасы $x_1(t) = t, t \in [0, 1/3]; x_1(t) = -t + 2/3, t \in [1/3, 1]$ күрінішінде бұлады. VII.5-
чизмада $\Psi_1(t), t \in [0, 1]$ функция ҳам тасвирланған. $u(t) = \text{sign } \Psi_1(t)$ бұлғанлығыдан, қа-
ралағеттап башқарув максимум принципини қаноатлан-
тирады, лекин у оптималь бұл-
майды, чунки $I(u) = -1/27$,
жоиз $u(t) \equiv 1, t \in [0, 1]$ баш-
қарувда эса $I(u) = -1/3$.

**6. Терминал башқарув масаласының динамик програм-
малаштириш усулы билан ечиш.** (1) — (3) масалаларни скла-
ляр τ ва n вектор x параметрлерге боелик бұлган

$$\begin{aligned} \dot{x} &= f(x, u, t), x(\tau) = x, u(t) \in U, t \in T_\tau = [\tau, t], \\ I(u) &= \varphi(x(t_1)) \rightarrow \min \end{aligned} \quad (16)$$

масалалар оиласыга түркүмлаймиз.

Онланинг умумий масаласы сифат критерийсі $I(u)$ нинг минимал қыйматини $B(x, \tau)$ деб белгилаймиз (Беллман функциясы). $[\tau, \tau + \Delta\tau], \Delta\tau > 0$ кесмәде Беллман тенгламасын-
олыш учун $u(t) = v(t), t \in [\tau, \tau + \Delta\tau]$ башқарувин танлаймиз.
Бу башқарув таъсири остида (16) тиизим $x(\tau) = x$ ҳолатдан

$$x(\tau + \Delta\tau) = x(\tau) + \Delta\tau f(x(\tau), v(\tau), \tau) + o(\Delta\tau) \quad (17)$$

ҳолатта үтады. Айтайлық, (16) тиизим $t = \tau + \Delta\tau$ моментдан баштап, $x(\tau + \Delta\tau)$ ҳолатдан $u(t) = u(t|x(\tau + \Delta\tau), \tau + \Delta\tau, t \in [\tau + \Delta\tau, t_1])$ башқарув ёрдамыда оптималь башқарылсın. Бунда Беллман функциясыннің аникланишыға асосан сифат критерийсі $B(x(\tau + \Delta\tau), \tau + \Delta\tau)$ қыйматта әршиады. Шундай қи-
лмаб, $u(t) = v(t), t \in [\tau, \tau + \Delta\tau], u(t) = u(t|x(\tau + \Delta\tau), \tau + \Delta\tau, t \in [\tau + \Delta\tau, t_1])$ башқарувда сифат критерийсі

$$B(x(\tau + \Delta\tau), \tau + \Delta\tau) \leq B(x, \tau) \quad (18)$$

қыйматта әршиады.

Агар $v(t), t \in [\tau, \tau + \Delta\tau]$ сифатыда (16) масалада $u(t|x, \tau)$ оптималь башқарувнинг қисмени олсак, равшанки,

$$B(x^0(\tau + \Delta\tau), \tau + \Delta\tau) = B(x, \tau) \quad (19)$$

бұлады. Айтайлық, $B(\tau, x) \in C^{(1)}$ бұлсın. У ҳолда (18), (19) дан

$$\begin{aligned} B(x, \tau) + \frac{\partial B(x, \tau)}{\partial \tau} \Delta\tau + \frac{\partial B'(x, \tau)}{\partial x} f(x, v(\tau), \tau) \Delta\tau + \\ + o(\tau) &\leq B(x, \tau), \\ B(x, \tau) + \frac{\partial B(x, \tau)}{\partial \tau} \Delta\tau + \frac{\partial B'(x, \tau)}{\partial x} f(x, u^0(\tau), \tau) \Delta\tau + \\ + o(\tau) &= B(x, \tau) \end{aligned} \quad (20)$$

әканлигини оламиз.

$B(x, \tau)$ га қисқартыриб ва сұнgra (20) нинг иккала томо-
нини $\Delta\tau$ га бұлғын, $\Delta\tau \rightarrow 0$ дан кейін минималлаштириш ама-

ли билан мураккаблашган ҳусусий ҳосилалы дифференциал тенгламадан ушбу Беллман тенгламасига* келамиз:

$$-\frac{\partial B(x, t)}{\partial t} = \min_{v \in U} \frac{\partial B^*(x, v)}{\partial x} f(x, v, t). \quad (21)$$

(21) тенглама учун Беллман функциясининг таърифидан қўйидаги

$$B(x, t_1) = \varphi(x) \quad (22)$$

чегаравий шартни оламиз.

Понтрягиннинг максимум принципи ва Беллман тенгламаси орасида узвий боғланиш мавжуд: агар $u^0(t), x^0(t), \psi^0(t), t \in T$ — оптималь бошқарув ва бошлиғич ҳамда қўшма тизимларнинг унга мос ечимлари бўлиб, $B(x, t) \in C^{(2)}$ эса (21), (22) Беллман тенгламасининг ечими бўлса,

$$\psi^0(t) = -\frac{\partial B(x^0(t), t)}{\partial x}, \quad t \in T \quad (23)$$

бўлади. Ҳақиқатан, (21) дан

$$\begin{aligned} \frac{\partial B'(x^0(t), t)}{\partial x} f(x^0(t), u^0(t), t) &= -\frac{\partial B(x^0(t), t)}{\partial t} \\ \frac{\partial B'(x^0(t), t)}{\partial x} f(x^0, u(t), t) &\geq -\frac{\partial B(x, t)}{\partial t}, \quad x = x^0(t) \end{aligned}$$

келиб чиқади, яъни $f'(x, u^0(t), t) \partial B(x, t)/\partial x + \partial B(x, t)/\partial t$ функция ҳар бир $t \in T$ моментда x аргумент бўйича $x = x^0(t)$ нуқтада максимумга эришади. Унинг учун стационарлик шартни ёзамиз:

$$\begin{aligned} \frac{\partial^2 B(x^0(t), t)}{\partial x^2} f(x^0(t), u^0(t), t) + \frac{\partial B'(x^0(t), t)}{\partial x} &\\ \frac{\partial f(x^0(t), u^0(t), t)}{\partial x} + \frac{\partial^2 B(x^0(t), t)}{\partial x \partial t} &= 0. \end{aligned} \quad (24)$$

Иккинчи томондан, $u^0(t), x^0(t), t \in T$ бўйлаб

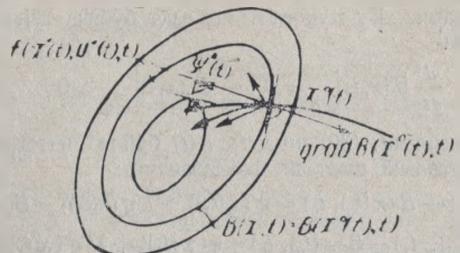
$$\begin{aligned} \frac{d}{dt} \frac{\partial B(x^0(t), t)}{\partial x} &= \frac{\partial^2 B(x^0(t), t)}{\partial x^2} f(x^0(t), u^0(t), t) + \\ &+ \frac{\partial^2 B(x^0(t), t)}{\partial x dt} \end{aligned} \quad (25)$$

га эгамиз. (24) ни (25) билан таққослаб, $\partial B(x^0(t), t)/\partial x$ функция қўшма (11) тизимни қаноатлантиради, деган хуносага

* Беллман тенгламаси Гамильтон-Якоби тенгламасининг ҳозирги замон ўхшашидан иборатдир (VI боб, 2- §, 8- банд).

келамиз. Лекин (21) га мувофиқ $\partial B(x^0(t_1), t_1)/\partial x = \partial \varphi(x^0(t_1))/\partial x$ тенглик ўринли, у ҳолда (11) тизим ечимининг ягоналигига асосан (23) формула бажарилади.

(23) формула максимум принципини кўргазмали геометрик талқин қилиш имконини беради. $u^0(t)$ оптималь бошқарув ҳар бир t моментда тизимга Беллман функцияси $B(x, t)$ нинг $x^0(t)$ нуқтадаги антиградиенти $\psi^0(t)$ йўналишида максимал проекцияга эга бўлган $f(x^0(t), u^0(t), t)$ тезлик беради (VII.6 - чизма).

VII.6- чизма.

7. Оптимальликнинг етарлилик шарти. 6- бандда (21) тенгламадан Понтрягиннинг максимум принципи анча кучли талабларда олинди. Ҳозирги ишларда (21) тенгламадан, одатда, оптимальликнинг зарурйлик шартларини эмас, бўлки етарлилик шартларини ифодалаш учун фойдаланилади.

2- теорема. Айтайлик, $B(x, t_1) = (21)$ Беллман тенгламасининг

$$B(x, t_1) = \varphi(x) + \lambda' g(x) (\lambda \geq 0) \quad (26)$$

чегаравий шартли силлиқ ечими $u(x, t)$ қўйидаги

$$\frac{\partial B^*(x, t)}{\partial x} f(x, y(x, t), t) = \min_{u \in U} \frac{\partial B^*(x, t)}{\partial x} f(x, u, t) \quad (27)$$

шартни қаноатлантирувчи бошқарув қонуни бўлсин.

Агар тенглама шундай $x(t), t \in T$ ечимга эга бўлсанси, у ечим бўйлаб $u(t) = u(x(t), t)$ бўлакли-узлуксиз ва

$$g(x(t_1)) \leq 0, \quad \lambda' g(x(t_1)) = 0 \quad (28)$$

бўлса, $u(t), t \in T$ бошқарув

$$I(u) = \varphi(x(t_1)) \rightarrow \min, \quad x = f(x, u, t), \quad (29)$$

$$x(t_0) = x_0, \quad u(t) \in U, \quad t \in T, \quad g(x(t_1)) \leq 0$$

масалада оптимал бўлади.

Исботи. $u(t), x(t), t \in T$ (29) масаланинг чеклашларини қаноатлантирадиган бошқарув ва унга мос траектория бўлсин. (21), (27) дан,

$$\begin{aligned} -\frac{\partial B(x(t), t)}{\partial t} &= -\frac{\partial B'(x(t), t)}{\partial x} f(x(t), u(t), t), \\ -\frac{\partial B(x(t), t)}{\partial t} &\leq -\frac{\partial B'(x(t), t)}{\partial x} f(x(t), u(t), t) \end{aligned}$$

га эга бўламиз. Бу муносабатлар вақт бўйича тўлиқ ҳосила атамаларида

$$\frac{d}{dt} B(x, t) \Big|_{u(t)} = 0, \quad \frac{d}{dt} B(x, t) \Big|_{\bar{u}(t)} \geq 0 \quad (30)$$

кўринишни олади. (30) ни $u(t), \bar{u}(t)$ бўйлаб интеграллаймиз ва (26) чегаравий шартдан фойдаланамиз:

$$\begin{aligned} B(x(t_1), t_1) - B(x(t_0), t_0) &= \varphi(x(t_1)) + \lambda' g(x(t_1)) - B(x_0, t_0) = 0, \\ B(\bar{x}(t_1), t_1) - B(\bar{x}(t_0), t_0) &= \varphi(\bar{x}(t_1)) + \lambda' g(\bar{x}(t_1)) - \\ &- B(x_0, t_0) = 0. \end{aligned}$$

Бу ердан (28) ни ҳисобга олсан, $I(u) = \varphi(x(t_1)) \leq \varphi(\bar{x}(t_1)) + \lambda' g(\bar{x}(t_1)) \leq \varphi(\bar{x}(t_1)) = I(\bar{u})$.

Яъни, $u(t), t \in T$ — оптимал бошқарув экан. Теорема исботланди.

3- §. ТРАНСВЕРСАЛЛИК ШАРТЛАРИ

Максимум принципи бошқарувлар учун оптималликнинг зарурйлик шартларини ўз ичига олади. Жоиз траекторияларнинг чегаравий қийматлари учун оптималлик шартлари трансверсаллик шартлари деб аталади. Мазкур параграфда траекториянинг ўнг четида тенглик ва тенглизликлар типидаги чеклашлар бўлган оптимал бошқарув масалаларида оптималликнинг зарурйлик шартларини ва трансверсаллик шартларини чиқариш усули баён қилинади.

1. Терминал бошқарувнинг умумий масаласи. Ушбу

$$\dot{x} = f(x, u, t), \quad x(t_0) = x_0, \quad t \in T = [t_0, t_1] \quad (1)$$

бошқарув тизимини қараймиз. Оптимал бошқарувнинг асосий масаласидагидек (1- §), мувофиқ бошқарувлар сифатида

$$u(t) \in U, \quad t \in T \quad (2)$$

чеклашни қаноатлантирувчи r - ўлчовли бўлакли-узлуксиз $u(t), t \in T$ функцияларни қараймиз, бу ерда $U = R_r$ да берилган тўплам.

Айтайлик, $\varphi_i(x), i = \overline{0, q}$ лар R_n да аникланган ҳакиқий функциялар бўлсин.

Мувофиқ $u(t), t \in T$ бошқарув ва (1) тизимнинг унга мос $x(t), t \in T$ траекториясини, агар улар

$$I_i(u) = \varphi_i(x(t_1)) \leq 0, \quad i = \overline{1, p} \quad (3)$$

тенгизликлар типидаги ва

$$I_i(u) = \varphi_i(x(t_1)) = 0 \quad i = \overline{p+1, q}. \quad (4)$$

тенгликлар типидаги чеклашларни қаноатлантираса, жоиз деб атаймиз.

Айтайлик, R_n да $G = \{x \in R_n : \varphi_i(x) \leq 0, i = \overline{1, p}, \varphi_i(x) = 0, i = \overline{p+1, q}\}$ тўплам берилган бўлсин. Юқорида берилган таърифга кўра, жоиз бошқарувлар шундай $u(t), t \in T$ функциялардан иборатки, улар r - ўлчовли фазонинг берилган тўпламидан қийматлар қабул қилиб, (1) тизимнинг уларга мос $x(t), t \in T$, траекториялари $t = t_1$ моментда G тўпламга тушади (VII.7- чизма). Жоиз бошқарувлар сифатини

$$I_0(u) = \varphi_0(x(t_1)) \quad (5)$$

функционал билан баҳолаймиз.

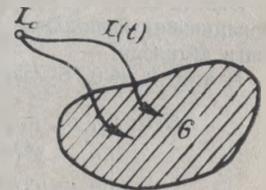
(5) функционални (1) — (4) тизимнинг жоиз бошқарувларида минималлаштириш масаласи терминал бошқарувнинг умумий (ажратилган чегаравий шартли) масаласи деб аталади.

Оптимал бошқарувнинг юқорида баён қилингэн масаласи етарлича умумийдир; унга кўпгина бошқарувлар келтирилади. Масалан, жараённинг сифати (5) нинг ўрнига

$$I_0(u) = \varphi_0(x(t_1)) + \int f_0(x(t), u(t), t) dt \rightarrow \min \quad (6)$$

функционал билан баҳолансин. Ушбу

$$\dot{x}_0 = f_0(x_0, u, t), \quad x_0(t_0) = 0 \quad (7)$$

тenglamani қаноатлантирадиган құшымча $x_0(t) = \int_{t_0}^t f_0(x(\tau), u(\tau), \tau) d\tau$ үзгарувчini киритамиз. Янги үзгарувчи ёрдамида (6) сифат критерийини

$$I(u) = \varphi_0(x(t_1)) + x_0(t_1) \quad (8)$$

күринишда ёзиш мүмкін. Шундай қилиб, agar (1) тизимга (7) tenglamani құшсак, (6) критерийли масала (8) критерийли терминал бошқарув масаласига келтирилади.

2. Бошқаришлар, траекториялар ва функционаллар вариациясы. Терминал бошқарувнинг умумий масаласыда оптимальникнинг зарурийлик шартларини келтириб чиқариш учун сошқарувнинг игнасимон типдаги вариациясидан фойдаланамиз. $\theta \in]t_0, t_1]$, $v \in U$ ва $\rho(\varepsilon)$ — нолнинг ўнг томонидаги бирор атрофика аниқланган скаляр аргументнинг ҳақиқиці манфий бўлмаган функцияси ҳамда $\rho(0) = 0$ бўлсин. Ўцибу

$$\delta u(t; \theta, v, \rho(\varepsilon)) = \begin{cases} v - u^0(t), & t \in [\theta, \theta + \rho(\varepsilon)], \\ 0, & t \in [\theta, \theta + \rho(\varepsilon)]. \end{cases} \quad (9)$$

күринишдаги функция мувофиқ $u^0(t)$, $t \in T$ бошқарувнинг игнасимон вариацияси деб аталади.

Мувофиқ $u^0(t)$, $t \in T$ бошқарувнинг игнасимон вариациялари тўпламида қўшиш амалини киритамиз.

Иккита ду $(t; \theta_1, v_1, \rho_1(\varepsilon))$ ва $(t; \theta_2, v_2, \rho_2(\varepsilon))$ игнасимон вариациянинг йигиндиси деб қуйидаги күринишдаги функцияга айтилади:

1) agar $\theta_1 \neq \theta_2$ бўлса, у ҳолда (VII. 8-чизма)

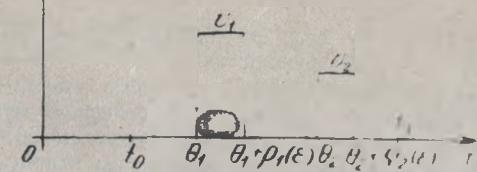
$$\begin{aligned} \delta u(t; \theta_1, v_1, \rho_1(\varepsilon)) + \delta u(t; \theta_2, v_2, \rho_2(\varepsilon)) &= \\ &= \begin{cases} v_1 - u^0(t), & t \in [\theta_1, \theta_1 + \rho_1(\varepsilon)], \\ v_2 - u^0(t), & t \in [\theta_2, \theta_2 + \rho_2(\varepsilon)], \\ 0 & \text{акс ҳолда.} \end{cases} \end{aligned}$$

2) agar $\theta_1 = \theta_2$ бўлса, у ҳолда (VII. 9-чизма)

$$\begin{aligned} \delta u(t; \theta_1, v_1, \rho_1(\varepsilon)) + \delta u(t; \theta_2, v_2, \rho_2(\varepsilon)) &= \\ &= \begin{cases} v_1 - u^0(t), & t \in [\theta_1, \theta_1 + \rho_1(\varepsilon)], \\ v_2 - u^0(t), & t \in [\theta_1 + \rho_1(\varepsilon), \theta_1 + \rho_1(\varepsilon) + \rho_2(\varepsilon)], \\ 0 & \text{акс ҳолда.} \end{cases} \end{aligned}$$

VII. 9 ва VII. 10-чизмалардан күринадики, $\theta_1 = \theta_2$ ҳолда, киритилган қўшиш амали коммутатив әмас. Игнасимон ва-

$$\delta u(\theta_1 + \theta_2, \delta u(t; \theta_1, v_1, \rho_1(\varepsilon)) + \delta u(t; \theta_2, v_2, \rho_2(\varepsilon)))$$

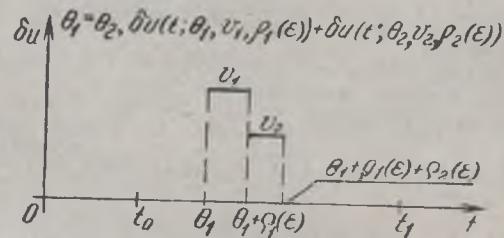

VII.8-чизма.

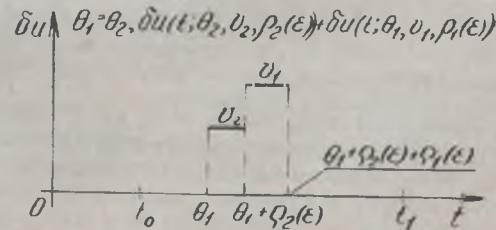
риациялар йиғ индиси тушунчаси ихтиёрий чекли сондаги күшилувчилар учун ҳам осон ёйлади.

Киритилган йигинди тушунчасининг $\theta_1 \neq \theta_2$ бўлганда коррект бўлиши учун $[\theta_1, \theta_1 + \rho_1(\varepsilon)] \cap [\theta_2, \theta_2 + \rho_2(\varepsilon)] = \emptyset$ шартнинг бажарилиши зарурлигини қайд қиласиз.

Тойдирилган бошқарувларнинг

VII.9-чизма.

VII.10-чизма.

$$u(\varepsilon) : u(t, \varepsilon) = u^0(t) + \sum_{i=1}^n \delta u_i(t; \theta_i, v_i, \rho_i(\varepsilon)), \quad t \in T$$

оиласини қараймиз, бу ерда μ — бирор натурал сон. Құшымча $\rho_1(\varepsilon), \dots, \rho_n(\varepsilon)$ функцияларни $\varepsilon = 0$ нүктада үндіндан узлуксиз деб фарас қыламиз. Ү ҳолда етарлы кичик $\varepsilon \geq 0$ учун тойдирілган $u(t, \varepsilon), t \in T$ бошқарув мувофиқ бўлади ва демак, унга (1) тизимнинг ягона $x(t, \varepsilon), t \in T$ ечими мос келади. Дифференциал тенгламалар тизими ечимларининг параметр ва бошланғич шартларга узлуксиз бөлиқлигидан

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow +0} x(t_1, \varepsilon) = x^0(t_1)$$

әканлиги келиб чиқади. Бунинг устига, агар $\rho_1(\varepsilon), \dots, \rho_n(\varepsilon)$ функциялар $\varepsilon = 0$ нүктада үндіндан дифференциалла-нувчи бўлса,

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow +0} \frac{x(t_1, \varepsilon) - x^0(t_1)}{\varepsilon} \stackrel{\Delta}{=} \delta x(t_1) \quad (10)$$

лимит мавжуд бўлади ($\stackrel{\Delta}{=}$ белги, «аниқланишига кўра тенг» ликни англатади).

$\delta x(t_1)$ вектор $x^0(t), t \in T$ траекториянинг $t = t_1$ моментда ҳисобланган биринчи вариацияси деб аталади.

(10) лимитни ҳисоблаб,

$$\delta x(t_1) = \sum_{i=1}^n \rho_i(0) F(t_1, \theta_i) \Delta_{v_i} f(x^0(\theta_i), u^0(\theta_i), \theta_i) \quad (11)$$

ни оламиз. Бу ерда $\Delta_{v_i} f(x, u, t) = f(x, v, t) - f(x, u, t)$; $\rho_i(0)$ — функциянинг $\varepsilon = 0$ нүктадаги үнг томонлама ҳоси-ласидир. $F(t, \tau), t_0 \leq t, \tau \leq t$ матрицавий функция

$$\frac{dF(t, \tau)}{dt} = \frac{\partial f(x^0(t), u^0(t), t)}{\partial t} F(t, \tau), \quad F(t, \tau) = E,$$

матрицавий дифференциал тенгламанинг ечими сифатида аниқланади. E — бирлик $n \times n$ -матрица.

(11) муносабатдан кўринадики, $x^0(t), t \in T$ траекториянинг $u^0(t), t \in T$ бошқарувнинг иғасимон вариацияси йигин-дисига мос келган биринчи вариацияси траекториянинг иғасимон вариацияларига мос биринчи вариациялари йигиндисидан иборатdir. Иғасимон вариациялар йигиндиси амалининг нокоммутативлигига қарамасдан, траекториянинг (9) тойдирілган бошқарувга мос ((11) га к.) бигинчи вариацияси иғ-

асимон вариациялар йигиндисидаги қўшилувчилар тартибида бөғлиқ бўлмаслигини таъкидлаш лозим.

Элементлари $x^0(t), t \in T$ траекториянинг $t = t_1$ моментда ҳисобланган ва (9) кўринишдаги тойдирілган бошқарувларнинг барча жоиз оилаларига мос $\delta x(t_1)$ биринчи вариациялардан иборат бўлган $R(t_1)$ тўпламни қараймиз. Агар $\rho_1(0) = \dots = \rho_n(0)$ бўлса, $\delta u(t; \theta, v, \rho_1(\varepsilon))$ ва $\delta u(t; \theta, v, \rho_2(\varepsilon))$ иғасимон вариацияларга (аниқроғи, тойдирілган

$$u_1(t, \varepsilon) = u^0(t) + \delta u(t; \theta, v, \rho_1(\varepsilon)) \text{ ва } u_2(t, \varepsilon) = u^0(t) + \delta u(t; \theta, v, \rho_2(\varepsilon))$$

бошқарувлар оилаларига) траекториянинг битта ва фақат битта вариацияси мос келади. Демак, $R(t_1)$ тўпламни ҳосил қилиш учун $\rho(\varepsilon)$ функциялар сифатида чизикли, $\rho(\varepsilon) = le, l \geq 0$ функцияларни қараш етарлидир.

Юқорида айтилганлардан $R(t_1)$ тўплам R_n да қаварик ко-нус* бўлади, деб хulosса қилиш кийин эмас, бу ерда элементлари тойдирілган $u(\varepsilon) : u(t, \varepsilon) = u^0 + \delta u(t; \theta, v, le)$ кўринишдаги бошқарашларнинг барча жоиз оилаларига мос келувчи $\delta x(t_1)$ биринчи вариациялардан иборат $Q(t_1)$ тўплам $R(t_1)$ учун ясавчи бўлади, яъни $R(t_1) = \text{conv} Q(t_1)$. Қаварик қобиқнинг (II боб) таърифидан $R(t_1)$ конуснинг ихтиёрий элементи бошқарувнинг n та иғасимон вариациялари йигиндисидан иборат вариация ёрдамида олинниши мумкинлиги келиб чиқади. Шундай қилиб,

$$R(t_1) = \{\delta x(t_1) : \delta x(t_1) =$$

$$= \sum_{i=1}^n I_i F(t_1, \theta_i) \Delta_{v_i} f(x^0(\theta_i), u^0(\theta_i), \theta_i), \quad (12)$$

$$\theta_i \in [t_0, t_1], \quad v_i \in U, \quad l_i \geq 0\}$$

деган хulosага келамиз.

Энди функционалларнинг вариациясини қарашга ўтамиз. Агар $\varphi_i : R_n \rightarrow R_1, i = 0, q$ функциялар $x^0(t_1)$ нүктанинг бирор атрофида узлуксиз дифференциалланувчи бўлса, $I_i(u(\varepsilon)), i = \overline{0, q}$ лар ε параметрнинг функцияси сифатида $\varepsilon = 0$ нүктада $I_i(u), i = \overline{0, q}$ функционалнинг $u^0(t)$ жоиз бошқараш бўйлаб биринчи вариацияси деб аталадиган үнг томонлама

* 158- бетдаги изохга қаранг.

1) қаттықмасликни тұлдируучи шарт

$$\lambda_i \geq 0, i = \overline{0, p}, \lambda_i \Phi_i(x^0(t_1)) = 0, i = \overline{0, p};$$

2) трансверсаллык шарты

$$\psi^0(t_1) = - \sum_{i=0}^q \lambda_i \frac{\partial \Phi_i(x^0(t_1))}{\partial x};$$

3) максимум шарты

$$H(x^0(t), \psi^0(t), u^0(t), t) = \max_{u \in U} H(x^0(t), \psi^0(t), u, t)$$

бажарылади.

Исботи. Тенгисзилклар типидаги актив чекланишларға мос келган индекслар түплемі I_0 , $I_0 = \{i \in \{1, 2, \dots, p\} : \Phi_i(x^0(t_1)) = 0\}$ ни қараймиз ва у $I = \{0\} \cup I_0$ бүлсін.

$x^0(t)$ траекторияннинг биринчи вариациялари конуси $R(t_1)$ да

$$\frac{\partial \Phi_i(x^0(t_1))}{\partial x} z < 0, i \in I; \frac{\partial \Phi_i(x^0(t_1))}{\partial x} z = 0, i = \overline{p+1, q} \quad (20)$$

тенгисзилклар тизимини қараймиз. Икки ҳол бўлиши мумкин.

I. (20) тизим $R(t_1)$ конусда биргаликда эмас. У ҳолда 1-леммага мувофиқ, ҳаммаси бир вақтда нолга тенг бўлмаган ҳамда барча $z \in R(t_1)$ лар учун

$$\sum_{i \in I_1} \lambda_i \frac{\partial \Phi_i(x^0(t_1))}{\partial x} z \geq 0 \quad (21)$$

бўладиган $\lambda_i, i \in I_1 = I \setminus \{p+1, \dots, q\}, \lambda_i \geq 0, i \in I$ сонлар топилади.

t_1 түпламдан олинган индексли компонентлари юқорида олинган мос индексли сонлар билан устма-уст тушадиган, қолгандары эса нолга тенг бўлган $\lambda = \{\lambda_0, \lambda_1, \dots, \lambda_q\} \in R_{q+1}$ векторни қараймиз. Равшанки, бундай танлаб олинган векторлар нолдан фарқли бўлади ва қаттықмасликни тұлдируучи шартларни қароатлантиради. Буидан ташқари, (21) ва (12) дан барча $\theta \in [t_0, t_1]$ ва $v \in U$ лар учун,

$$\sum_{i=0}^q \lambda_i \frac{\partial \Phi_i(x^0(t_1))}{\partial x} F(t_1, \theta) \Delta_v f(x^0(\theta), u^0(\theta), \theta) \geq 0 \quad (22)$$

еканлиги келиб чиқади.

Ушбу

$$\psi^0(t) = - \sum_{i=0}^q \lambda_i F'(t_1, t) \frac{\partial \Phi_i(x^0(t_1))}{\partial x}, t \in T,$$

функция (14) қўшма тизимни ва трансверсаллык шартини қароатлантиришини текшириш қийин эмас. $\psi^0(t), t \in T$ функциядан фойдаланиб (22) шартни максимум шартига эквивалент бўлган

$$\psi^{0'}(\theta) \Delta_v f(x^0(\theta), u^0(\theta), \theta) \geq 0, \theta \in]t_0, t_1[, v \in U$$

кўринишда ёёамиз.

Демак, I ҳолда теорема ўринли экан.

II. Энди шундай $z \in R(t_1)$ элемент мавжуд бўлсинки,

$$\frac{\partial \Phi_i(x^0(t_1))}{\partial x} z < 0, i \in I; \frac{\partial \Phi_i(x^0(t_1))}{\partial x} z = 0, i = \overline{p+1, q}, \quad (23)$$

бўлсин. Кўйидаги қавариқ конусни қараймиз:

$$\begin{aligned} P(t_1) &= \{y = \{y_1, \dots, y_{q-p}\} \in R_{q-p} : y_i = \\ &= \frac{\partial \Phi_{p+i}(x^0(t_1))}{\partial x} z, z \in R(t_1), i = \overline{1, q-p}\} \end{aligned}$$

ва $P(t_1) \neq R_{q-p}$ эканлигини кўрсатамиз.

Тескарисини фараз қиласлик: $P(t_1) = R_{q-p}$. У ҳолда $P(t_1)$ да аффин-богланмаган $y^{(0)}, y^{(1)}, \dots, y^{(q-p)}$ нуқталарга тортилган ва координата бошини ички нуқта сифатида ўз ичига олган $(q-p)$ ўлчовли S симплекс мавжуд бўлади.

Эслатиб ўтамизики, агар

$$\sum_{i=0}^{q-p} \lambda_i y^{(i)} = 0, \sum_{i=1}^{q-p} \lambda_i = 1, \lambda_i \geq 0, i = 0, \overline{q-p},$$

муносабатлардан $\lambda_0 = \lambda_1 = \dots = \lambda_{q-p} = 0$ эканлиги келиб чиқса, $y^{(0)}, y^{(1)}, \dots, y^{(q-p)}$ нуқталар аффин-богланмаган деб аталади. Симплекс аффин-богланмаган нуқталарнинг қавариқ қобигидан иборатдир. Демак, $S = \text{conv} \{y^{(0)}, y^{(1)}, \dots, y^{(q-p)}\}$, бу ерда ихтиёрий $y \in S$ вектор ягона

$$y = \sum_{i=0}^{q-p} \lambda_i (y) y^{(i)}, \lambda_i(y) \geq 0, \sum_{i=1}^{q-p} \lambda_i(y) = 1$$

кўринишида тасвирланади. $\lambda_0(y), \lambda_1(y), \dots, \lambda_{q-p}(y)$ сонлар y векторнинг S симплексдаги барицентрик координаталари деб аталади.

Фараз қилайлик, $z^{(i)}$, $i = 0, q-p$ лар $R(t_1)$ дан олинган

$$y_i^{(i)} = \frac{\partial \varphi_{p+i}(x^0(t_1))}{\partial x} z^{(i)}, i = \overline{0, q-p}, l = \overline{1, q-p},$$

ни қаноатлантирувчи векторлар бұлсın. Бундан ташқары, $z^{(i)}$, $i = \overline{0, q-p}$, лар бошқарув вариацияларининг қүйидаги

$$\delta u_i(\varepsilon) : \delta u_i(t, \varepsilon) = \sum_{j=1}^n \delta u(t, 0_{ij}, v_{ij}, l_{ij}, \varepsilon), t \in T, i = \overline{0, q-p},$$

оиласалары ёрдамда ҳосил қилингандык деб хисоблаймиз.

Бошқарув вариациясининг қүйидаги күринишдеги оиласасын тузамыз:

$$\begin{aligned} \delta u(y, \varepsilon) : \delta u(t, y, \varepsilon) &= \sum_{i=0}^n \sum_{j=1}^n \delta u(t, \theta_{ij}, v_{ij}, \lambda_i(y) l_{ij} \varepsilon) + \\ &+ \sum_{s=1}^n \delta u(t, \bar{\theta}_s, \bar{v}_s, \bar{l}_s \varepsilon) \end{aligned} \quad (24)$$

бу ерда бошқарувнинг $\sum_{s=1}^n \delta u(t, \bar{\theta}_s, \bar{v}_s, \bar{l}_s \varepsilon)$ вариацияси \bar{z} ни ҳосил қиласы.

Айтайлык, $x(t, y, \varepsilon)$, $t \in T$ (1) тизимнинг $u^0(t) + \delta u(t, y, \varepsilon)$, $t \in T$ бошқарувга мос траекториясы бұлсın.

S симплексни R_{q-p} га

$$G(\varepsilon) : G_i(y, \varepsilon) = \begin{cases} \frac{\varphi_{p+i}(x(t_1, y, \varepsilon)) - \varphi_{p+i}(x^0(t_1))}{\varepsilon}, \varepsilon > 0 & \text{бұлғанда,} \\ y_i, \quad \varepsilon = 0 & \text{бұлғанда,} \end{cases}$$

муносабаттар билан аниқланған $G(\varepsilon)$ акслантиришлар оиласасын қараймыз. $G(y, \varepsilon)$ акслантириш ҳар бир үзгартурувчи бүйірчика $S \times [0, \varepsilon]$ да (ε^0 — етарлича кичик мусбат сон) узлуксизdir.

S симплексге қарашилі ёпиқ $R^q = \{y \in R_{q-p} : \|y\| \geq N\}$ шарни олиб,

$$N(\varepsilon) = \max_{y \in R^q} \|G(y, 0) - G(y, \varepsilon)\|$$

функцияни аниқтаймиз. $N(\varepsilon)$ функция нолнинг бирор үнг томонлама атрофидә узлуксиз ва $N(0) = 0$, $N(\varepsilon)$ нинг уз-

луксизлигидан шундай $\varepsilon > 0$ сон мавжуд бұладики, барча $0 \leq \varepsilon \leq \varepsilon$ лар учун $N(\varepsilon) \leq N(0)$ бўлади.

$R^q \times [0, \varepsilon]$ да

$$G(y, \varepsilon) = G(y, 0) - G(y, \varepsilon)$$

акслантиришни қараймыз. $G(y, \varepsilon)$ акслантириш ҳар бир $\varepsilon \in [0, \varepsilon]$ да $R^{N(\varepsilon)} = \{y \in R_{q-p} : \|y(\varepsilon)\| \geq N(\varepsilon)\}$ шарни үзини үзига акслантиришин текшириш қынин эмас. Брауэр теоремасига мувофиқ, $G(y, \varepsilon)$ ҳар қандай $\varepsilon \in [0, \varepsilon]$ учун $R^{N(\varepsilon)}$ да құзғалмас нүктага әга бўлади, яъни исталған $\varepsilon \in [0, \varepsilon]$ учун шундай $y(\varepsilon) \in R^{N(\varepsilon)}$ вектор топиладики, $G(y(\varepsilon), \varepsilon) = -y(\varepsilon)$ бўлади. Бу эса исталған $\varepsilon \in [0, \varepsilon]$ учун

$$G(y(\varepsilon), \varepsilon) = 0 \text{ ва } \|y(\varepsilon)\| \leq N(\varepsilon) \quad (25)$$

бўладиган $y(\varepsilon)$ нинг мавжудлигини билдиради. $\varepsilon \rightarrow +0$ бўлганда $N(\varepsilon) \rightarrow 0$ бўлғанлигидан, $\varepsilon \rightarrow +0$ да $y(\varepsilon) \rightarrow 0$ бўлади. $\rho_{ij}(\varepsilon) = \lambda_i(y(\varepsilon)) l_{ij} \varepsilon$ функциялар нолда үнг томонлама $\rho_{ij}(0) = \lambda_i(0) l_{ij}$ ҳосилага әга бўлишини эътироф этамиз.

Бошқарув вариациялари оиласи

$$\delta u(\varepsilon) : \delta u(t, \varepsilon) = \delta u(t, y(\varepsilon), \varepsilon), t \in T,$$

ни қараймыз, бу ерда $\delta u(t, y, \varepsilon)$, $t \in T$ ифода (24) муносабат билан аниқланади.

Айтайлык, $x(t, y(\varepsilon), \varepsilon)$, $t \in T$ (1) тизимнинг мувофиқ $u(t, \varepsilon) = u^0(t) + \delta u(t, y(\varepsilon), \varepsilon)$, $t \in T$ бошқарувга мос траекториясы бұлсın. (25) дан ва $G(y, \varepsilon)$ акслантиришнинг аниқланишидан барча $\varepsilon \in [0, \varepsilon]$ лар учун

$$\varphi_i(x(t_1, y(\varepsilon), \varepsilon)) = \varphi_i(x^0(t_1)) = 0, i = \overline{p+1, q}, \quad (26)$$

ни оламиз.

Бундан ташқары, $I_i(u)$, $i = \overline{0, p}$ функционалларнинг $\delta u(t, y(\varepsilon), \varepsilon)$, $t \in T$ га мос бириңчи вариацияси

$$\delta^1 I_i(u^0) = \frac{\partial \varphi_i(x^0(t_1))}{\partial x} \bar{z}, i = \overline{0, p}$$

бўлғанлиги сабабли (23) га асосан етарлича кичик мусбат ε лар учун

$$\varphi_i(x(t_1, y(\varepsilon), \varepsilon)) < \varphi_i(x^0(t_1)), i \in I \quad (27)$$

ни оламиз, ε параметрга узлуксиз боғлиқлукка мувофиқ ε нинг етарлича кичик қийматлариды

$$\varphi_i(x(t_1), y(\varepsilon), \varepsilon) < 0 \quad (28)$$

тенгсизлик барча $i \in I_1$ лар учун, яъни $\varphi_i(x^0(t_i)) > 0$ ни қа-
ноатлантирувчи t лар учун ўринлидир.

(26) — (28) муносабатлардан етарлича кичик ε лар учун
(1) — (4) масалада $u^0(t)$, $t \in T$, бошқарувнинг оптималлигига
зид бўлган

$$\varphi_0(x(t_1), y(\varepsilon), \varepsilon) < \varphi_0(x^0(t_1)); \varphi_i(x(t_1), y(\varepsilon), \varepsilon) < 0, i = \overline{1, p},$$

$$\varphi_i(x(t_i), y(\varepsilon), \varepsilon) = 0, i = \overline{p+1, q},$$

муносабатларни оламиз.

Демак, $P(t_1) \neq R_{q-p}$. Бу $P(t_1)$ конусга таянч бўлган,
ноль бўлмаган $\mu = \{\mu_1, \dots, \mu_{q-p}\} \in R_{q-p}$, яъни барча $y \in$
 $\in P(t_1)$ лар учун $\mu'y \geq 0$ бўлган векторнинг мавжудлигига
олиб келади. Энди $\lambda = \{\lambda_0, \lambda_1, \dots, \lambda_q\}$ векторни қўйида-
гича оламиз:

$$\lambda_i = 0, i = \overline{0, p}, \lambda_i = \mu_{i-p} i = \overline{p+1, q}.$$

Равшанки, λ вектор нолдан фарқли, қаттиқмасликни тўлди-
рувчи шартларни қаноатлантириди ва бундан ташқари, барча
 $z \in R(t_1)$ лар учун

$$\sum_{i=0}^q \lambda_i \frac{\partial \varphi_i(x^0(t_1))}{\partial x} z \geq 0$$

бўлади. Энди I ҳолдагидек мулоҳазаларни давом эттириб,
теореманинг исботини якунлаймиз.

5. Тез таъсир масаласида Понтрягиннинг максимум
принципи. Матъумки, (1) — (5) масалада бошқарув жараёни-
нинг давом этиши вақти олдиндан берилган деб фараз қилин-
ган эди. Энди агар $t_1 \geq t_0$ моментни танлаш ва масала эле-
ментларининг $t_1 > 0$ да аниқланиш имконияти мавжуд деб
олсак, 2 — 4 бандлардагига ўхшаш вақтнинг t_1^0 оптимал мо-
менти учун 1-теореманинг шартларига қўшимча (бу ерда t_1
ўрнига t_1^0 қўйиш лозим) t_1^0 бўйича стационарлик шарти:
(4):

$$H(x^0(t_1^0), \psi^0(t_1^0), u^0(t_1^0), t_1^0) = 0$$

бажарилади.

Агар (5) нинг ўрнига (6) сифат критерийсини қарасак
 $\varphi_0 = 0$, $f_0(x, u, t) = 1$, у ҳолда олдиндан берилган t_1 да (1) —
(5) масала 1-§ да ифодаланган тез таъсир масаласига ай-

ланади. Мазкур параграфнинг натижаларидан қўйидагини
оламиз.

2-теорема (тез таъсир масаласида Понтрягиннинг мак-
симум принципи). Айтайлик, $u^0(t)$, $t \in [0, t_1^0]$, $x = f(x, u)$
тизимнинг $x^0(t)$, $t \in [0, t_1^0]$, траекториясини $x(0) = x_0 \in R_n$
ҳолатдан $x(t_1^0) = x_{t_1^0} \in R_n$ ҳолатга энг қисқа t_1^0 вақтда ўтка-
зувчи оптимал бошқарув бўлсин. У ҳолда $u^0(t)$, $x^0(t)$, $t \in$
 $\in [0, t_1^0]$ бўйлаб,

$$\dot{\Psi} = -\partial H(x, \psi, u)/\partial x, H(x, \psi, u) = \psi' f(x, u)$$

қўшма тизимнинг айнан ноль бўлмаган шундай $\psi^0(t)$, $t \in$
 $\in [0, t_1^0]$ ечими мавжуд бўладики, қўйидаги шартлар бажари-
лади:

1) бошқарув бўйича максимум шарти:

$$H(x^0(t), \psi^0(t), u^0(t)) = \max_{u \in U} H(x^0(t), \psi^0(t), u), t \in [0, t_1^0];$$

2) тез таъсир вақти t_1^0 бўйича стационарлик шарти:

$$H(x^0(t_1^0), \psi^0(t_1^0), u^0(t_1^0)) \geq 0.$$

4- §. МАКСИМУМ ПРИНЦИПИННИГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Дастлаб оддий тизимлардаги оптимал жараёнлар учун
исботланган максимум принципи мураккаб тизимларда хам
ўхашаш натижалар олиш учун асос бўлиб хизмат қилди (ма-
салан, 6 — 7-§ ларга к.). Ундан вариацион хисобнинг кўп
классик натижалари олиниши мумкин. Амалий масалаларда
максимум принципи оптималлаштиришнинг ҳар хил сонли
алгоритмларини қуриш учун қўлланилади. Ушбу параграфда
максимум принципининг энг содда қўлланишларини келти-
рамиз.

1. Максимум принципининг чегаравий масаласи. Ушбу
оптимал бошқарув масаласини қарайлик:

$$I(u) := \varphi_0(x(t_1)) \rightarrow \min, x = f(x, u, t), x(t_0) = x_0, \\ \varphi_i(x(t_i)) \leq 0, i = \overline{1, p}; \varphi_i(x(t_i)) = 0, i = \overline{p+1, q}; u(t) \in U, \\ t \in T = [t_0, t_1]. \quad (1)$$

Гамильтон функциясини тузамиз:

$$H(x, \psi, u, t) = \psi' f(x, u, t) \\ \text{ҳамда } u = u(x, \psi, t) \text{ бошқарувни}$$

$H(x, \psi, u(x, \psi, t), t) = \max H(x, \psi, u, t), u \in U$ шартдан топамиз*. Ушбу

$$\begin{aligned} \dot{x} &= \frac{\partial H(x, \psi, u(x, \psi, t), t)}{\partial \psi}, \quad \dot{\psi} = -\frac{\partial H(x, \psi, u(x, \psi, t), t)}{\partial x}, \\ x(t_0) &= x_0, \quad \psi(t_1) = -\sum_{i=0}^q \lambda_i \frac{\partial \phi_i(x(t_1))}{\partial x}, \\ \lambda_i &\geq 0, \quad i = \overline{0, p}; \quad \sum_{i=0}^q |\lambda_i| > 0, \\ \lambda_i \phi_i(x(t_1)) &= 0, \quad i = \overline{1, p}, \end{aligned} \quad (2)$$

масала максимум принципининг чегаравий масаласи деб аталади.

2—3-§ ларга мувофиқ, (1) масаланинг ҳар бир $u^0(t), t \in T$ оптималь бошқаруви (2) чегаравий масаланинг бирор $x(t), \psi(t), t \in T$ ечимидан олинади: $u^0(t) = u(x(t), \psi(t), t), t \in T$. Шунинг учун, агар (1) масалада $u^0(t), t \in T$ оптималь бошқарув мавжуд булиб, (2) чегаравий масала ягона ечимга эга бўлса, $u^0(t), t \in T$ ни қуриш учун (2) масалани ечиш етарлидир.

2. Оптималь бошқарувнинг сифат характеристикаларини олиш. Амалий масалаларда максимум принципи кўп ҳолларда оптималь бошқарувнинг шундай характеристикаларини олиш имконини берадики, улар бошланғич мураккаб масалани бошқа соддароқ масалага алмаштириш ёки мураккаб бўлмаган таҳлил ёрдамида бошқарувларнинг у ёки бу синфлари оптималь бошқарувни ўз ичига олмаслигини исботлаш имконини беради. Масалан, кўп амалий масалаларда (хусусий ҳолда, ракетадинамика масалаларида) бошқарув тизимининг математик модели

$$x = f_{(0)}(x, t) + u f_{(1)}(x, t), \quad |u| \leq 1 \quad (3)$$

куринишга эга бўлади.

Максимум принципи ва $H(x, \psi, u, t) = \psi' f_{(0)}(x, t) + u \psi' f_{(1)}(x, t)$ гамильтонианнинг тузилишидан $u^0(t)$ оптималь бошқарувнинг таркиби келиб чиқади:

* $H(x, \psi, t) = H(x, \psi, u(x, \psi, t), t)$ функция вариацион хисобининг классик гамильтонианига мос келади (VI бўб).

$$u^0(t) = \begin{cases} 1, & \text{агар } \psi'(t) f_{(1)}(x(t), t) > 0 \text{ бўлса;} \\ -1, & \text{агар } \psi'(t) f_{(1)}(x(t), t) < 0 \text{ бўлса;} \\ \in [-1, 1], & \text{агар } \psi'(t) f_{(1)}(x(t), t) = 0 \text{ бўлса.} \end{cases} \quad (4)$$

(3) объект ҳақида қўшимча маълумот берилганда, кўп ҳолларда, $u^0(t)$ бошқарув чекли сондаги ўтишларга (± 1 қийматдан — 1 қийматга ва аксинча) эга бўлишини исботлаш ёки $\psi'(t) f_{(1)}(x(t), t) = 0$ бўлган оралиқда **максус бошқарувни топиш мумкин бўлади**. Бу фактлар (3) тизимнинг динамикаси ҳақидаги аниқ тасаввурлар билан бирга мутахассисларга оптималь бошқарувга етарли яқин яқинлашиш топиш ёки уни аниқ айтиш имконини беради.

Ушбу чизиқли

$$x = Ax + bu, \quad |u| \leq 1$$

тизим учун бошқарилувчаник критерийси

$$\text{rank } \{b, Ab, \dots, A^{n-1}b\} = n$$

бажарилганда оптималь бошқарув (4) га асосан, фақат ± 1 қийматларни қабул қиласди ва чекли сондаги сакрашларга эга бўлади (релели бошқарув). Шунинг учун оптималь бошқарувнинг чексиз ўлчовли масаласи сакраш нуқталари $\tau_1, \tau_2, \dots, \tau_k$ ларни ва биринчи интервалда бошқарувнинг ишорасини аниқлашга келтирилади, бу чекли ўлчовли масаладир.

Оптималь бошқарувнинг мухим характеристикиси у бўйлаб тизим гамильтониан $H(x, \psi, u, t)$ нинг ўзгаришидан иборат. Мувофиқ бошқарувлар $u(t), t \in T$ булакли-узлуксиз бўлганлигидан $H(t) = H(x(t), \psi(t), u(t), t)$ функция улар бўйлаб, умуман айтганда, булакли-узлуксизdir. Шу факт ажойибки, \bar{U} — компакт бўлганда гамильтониан $u^0(t), t \in T$ оптималь бошқарув бўйлаб (ҳар бир $u(t), t \in T$ Понтрягин экстремали бўйлаб) узлуксизdir. Бунга қўшимча равишида, агар $d\bar{f}/dt \in C$ бўлса, $u^0(t), t \in T$ бошқарувнинг узлуксизлик нуқталарида ваqt бўйича тўла хосила dH/dt мавжуд бўлиб, у dH/dt хусусий ҳосилага тенгdir.

Ҳақиқатан, максимум шартидан $t \in T$ ва $t^* = t + \Delta t \in T$ моментлар учун ушбуларни оламиш:

$$\begin{aligned} H(t) &= H(x(t), \psi(t), u(t), t) \geq H(x(t), \psi(t), u(t^*), t), \\ H(t^*) &= H(x(t^*), \psi(t^*), u(t^*), t^*) \geq \\ &\geq H(x(t^*), \psi(t^*), u(t), t^*). \end{aligned}$$

Биринчи тенгсизлilikни иккинчисидан айнириб,

$$\begin{aligned} H(x(t^*), \psi(t^*), u(t), t^*) - H(x(t), \psi(t), u(t), t) &\leq \\ &\leq H(t^*) - H(t) \leq H(x(t^*), \psi(t^*), u(t^*), t^*) - \\ &- H(x(t), \psi(t), u(t^*), t) \end{aligned} \quad (5)$$

ни оламиз. $x(t)$, $\psi(t)$ функцияларнинг узлуксизлигидан (5) даги чап четки ифода нолга интилади. Фараз қилайлик, $t^* = t_k \rightarrow t$, $k = 1, 2, \dots$ кетма-кетлик бўйлаб

$$\begin{aligned} H(x(t^*), \psi(t^*), u(t^*), t^*) - H(x(t), \psi(t), u(t^*), t) &\geq \alpha > 0 \\ \text{бўлсин. } U \text{ тўпламнинг компактлигидан } u(t_k) \in U, k=1, 2, \dots & \\ \text{кетма-кетликдан яқинлашувчи қисм кетма-кетлик ажратни мумкин, уни ёзувда соддалик учун бошланич } u(t_k) \rightarrow & \\ \rightarrow u^*, k \rightarrow \infty \text{ кетма-кетлик сифатида оламиз. } f(x, u, t) \text{ функциянинг } u \text{ бўйича узлуксизлигига асосан (5) дач } 0 < \alpha \leq & \\ \leq \lim_{k \rightarrow \infty} [H(x(t_k), \psi(t_k), u(t_k), t_k) - H(x(t), \psi(t), u(t_k), t)] = 0 & \end{aligned}$$

зиддиятни оламиз. Шундай қилиб, (5) даги ўнг четки ифода $t^* \rightarrow t$ да нолга интилади, яъни $H(t^*) \rightarrow H(t)$ ва $H(t)$ функция узлуксизdir.

(5) тенгсизликларни $\Delta t > 0$ га бўламиз. $\Delta t \rightarrow 0$ деб олиб, амалларни аввало (5) даги чап тенгсизлик учун амалга оширамиз:

$$\begin{aligned} &\frac{H(x(t^*), \psi(t^*), u(t), t^*) - H(x(t), \psi(t), u(t), t)}{\Delta t} = \\ &= \frac{H(x(t^*), \psi(t^*), u(t), t^*) - H(x(t), \psi(t^*), u(t), t^*)}{\Delta t} + \\ &+ \frac{H(x(t), \psi(t^*), u(t), t^*) - H(x(t), \psi(t), u(t), t^*)}{\Delta t} + \\ &+ \frac{H(x(t), \psi(t), u(t), t^*) - H(x(t), \psi(t), u(t), t)}{\Delta t} \leq \frac{H(t^*) - H(t)}{\Delta t}. \end{aligned}$$

Бунда $\Delta t \rightarrow 0$ да лимитга ўтсак,

$$x'(t) \frac{\partial H(x(t), \psi(t), u(t), t)}{\partial x} + \dot{\psi}'(t) \frac{\partial H(x(t), \psi(t), u(t), t)}{\partial \psi} + u(t) \frac{\partial H(x(t), \psi(t), u(t), t)}{\partial u} \leq dH(t)/dt \quad (6)$$

бўлади. Шунингдек,

$$x = \partial H / \partial \psi, \quad \psi = -\partial H / \partial x$$

бўлганлигидан, (6) тенгсизлик соддалашади:

$$\partial H(x(t), \psi(t), u(t), t) / dt \leq dH(t) / dt. \quad (7)$$

Шунга ўхшаш, $u(t)$ функциянинг t нуқтада узлуксизлигини ҳисобга олсан, (5) даги ўнг тенгсизлик учун

$$\partial H(x(t), \psi(t), u(t), t) / \partial t \geq dH(t) / dt \quad (8)$$

бўлади.

(7), (8) дан исбот қилинадиган хосса

$$\frac{dH(x(t), \psi(t), u(t), t)}{dt} = \frac{\partial H(x(t), \psi(t), u(t), t)}{\partial t}$$

келиб чиқади.

(1) тизимлар стационар ($f(x, u, t) = f(x, u)$) бўлганда хусусий ҳосила нолга тенг бўлиши тушуниарли ва шунинг учун тизимнинг гамильтониани Понтрягин экстремали бўйлаб ўзгармасдир.

Оптимал тизимни аниқ амалга ошириш, бошқарув қонунларининг мураккаблигидан, кўп харажатлар билан боғлиқдир. Бу эса кўп ҳолларда оптимал тизимлардан воз кечиш учун далил қилиб кўрсатилади. Аслида эса оптимал тизимлар уларда оптимал тизимларга яқинлашиш аниқлиги амалга ошириш харажатлари билан мослаштирилган субоптимал тизимларни қуришда этalon сифатида фойдаланилади.

3. Жоиз бошқарувларни яхшилаш. Амалий масалаларни текширишда оптимал бошқарув масаласини ечиш ўрнига кўшинча мавжуд (яхши бўлиши ҳам мумкин бўлган) бошқарувларни янада яхши сифатлироқлари билан алмаштириш ҳақидаги чегараланган масалални ечиш старлидир. Тизим кўрсаткичларини 10—15 % га яхшилашга имкон берувчи самарали яхшилаш алгоритмлари катта аҳамиятга эгадир.

Оптималликнинг ҳар бир зарурийлик шарти билан бу шартни қаноатлантиришдиган жоиз бошқарувни яхшилаш алгоритмини боғлаш мумкин. Мазкур бандда максимум принципи ва унинг натижалари билан боғлиқ алгоритмлар баён қилинади.

Айтайлик, $u(t)$, $t \in T$ терминал бошқарувининг энг содда масаласи (2-§):

$$\begin{aligned} I(u) = \varphi(x(t_1)) \rightarrow \min, \quad x = f(x, u, t), \\ x(t_0) = x_0, \quad u(t) \in U, \quad t \in T = [t_0, t_1] \end{aligned} \quad (9)$$

да жониз бошқарув бўлсин, (9) тизимнинг $u(t)$, $t \in T$ бошқаругва мос траекториясини $x(t)$, $t \in T$ деб белгилаймиз. Ушбу

$$\dot{x} = -\frac{\partial H(x(t), \psi(t), u(t), t)}{\partial x}, \quad \dot{\psi} = -\frac{\partial \varphi(x(t_1))}{\partial x}$$

қўшма тизимни $x(t)$, $u(t)$, $t \in T$ лар бўйлаб ўнгдан чапга

интеграллаш натижасида $\psi(t)$, $t \in T$ функцияни топамиз. Гамильтонианга максимум берувчи функцияни $u^*(t)$ орқали белгилаймиз:

$$u^*(t) \in \operatorname{Arg} \max_{u \in U} H(x(t), \psi(t), u, t).$$

Агар $u(t) = u^*(t)$, $t \in T$ бўлса, бошлангич бошқарув (9) масалада максимум принципини қаноатлантиради ва уни оптималликнинг бу зарурйлик шарти ёрдамида яхшилаш мумкин эмас.

Айтайлик, $\theta \in]t_0, t_1]$ тўпламнинг шундай нуқтаси бўлсинки, унда $u(\theta) \neq u^*(\theta)$ ва $u(t)$ функция узлуксиз бўлсин. Мувоғиқ бўлган кичик соҳада $u^*(t)$ бошқарувнинг парчаси киритилган ушбу

$$\bar{u}(t) = \begin{cases} u^*(t), & t \in]\theta - \varepsilon, \theta + \varepsilon[, \\ u(t), & t \notin]\theta - \varepsilon, \theta + \varepsilon[, \varepsilon > 0 \end{cases}$$

бошқарувни қурамиз.

Сифат критерийиси орттириласини таҳлил дилиб (2-§ га к.), шундай $\varepsilon_0 > 0$ сон мавжуд бўлишини ва барча $\varepsilon, 0 < \varepsilon \leq \varepsilon_0$ учун $u(t)$, $t \in T$ бошқарув $u(t)$, $t \in T$ дан яхши эканлигини қўрамиз: $I(\bar{u}) < I(u)$.

(9) масалада жоиз бошқарувни яхшилашнинг иккичи иусулини баён қилиш учун аввало максимум принципидан 2-§ да қилинган фаразларга қўшимча $f(x, u, t)$ функция u бўйича дифференциалланувчи, U тўплам эса қавариқ деб олганда келиб чиқадиган натижани оламиз: ҳар бир $u^*(t)$ оптимал бошқарув ва (9) масаланинг бошлангич ҳамда қўшма тизимларининг унга мос $x^0(t)$, $\psi^0(t)$ ечимлари учун

$$\begin{aligned} \frac{\partial H'(x^0(t), \psi^0(t), u^0(t), t)}{\partial u} u^0(t) = \\ = \max_{u \in U} \frac{\partial H'(x^0(t), \psi^0(t), u^0(t), t)}{\partial u} u, t \in]t_0, t_1[\end{aligned} \quad (10)$$

шарт бажарилади. Ҳақиқатан, агар шундай $\theta \in]t_0, t_1[$ момент ва $v \in U$ элемент мавжуд бўлсанки, $\partial H'(x^0(\theta), \psi^0(\theta), u^0(\theta), 0)/\partial u \cdot u^0(0) = \partial H'(x^0(\theta), \psi^0(\theta), u^0(\theta), 0/\partial u \cdot v - \alpha$, $\alpha > 0$ бўлса, етарли кичик $\varepsilon > 0$ лар учун максимум шартига зиддият олинади:

$$\begin{aligned} H(x^0(\theta), \psi^0(\theta), u^0(\theta) + \varepsilon(v - u^0(\theta)), \theta) - \\ - H(x^0(\theta), \psi^0(\theta), u^0(\theta), 0) = \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} &= \varepsilon \partial H'(x^0(\theta), \psi^0(\theta), u^0(\theta), 0)/\partial u \cdot (v - u^0(\theta)) + 0(\varepsilon) = \\ &= \varepsilon \alpha + 0(\varepsilon) > 0. \end{aligned}$$

(10) шартни текшириш чизиқли функцияни максималлаштириш билан бөглиқдир. У максимум шартини текширишдан соддороқдир. Оптималликнинг (10) муносабатга асосланган зарурйлик шартини чизиқлилаштирилган максимум принципи деб аташ қабул килинган.

Айтайлик, $u(t)$, $t \in T$ (10) муносабат бажарилмайдиган жоиз бошқарув бўлсин. Ушбу

$$u(t) = u(t) + \varepsilon(u^*(t) - u(t)), \varepsilon > 0, t \in T \quad (11)$$

жоиз бошқарувни қурамиз, бу ерда $u^*(t) \in \operatorname{Argmax} u' \partial H(x(t), \psi(t), u(t), t)/\partial u$, $u \in U$. (11) бошқарувни 2-§ нинг орттирима формуласи (10) га келтириб қўйсек, $u^*(t) \neq u(t)$, $t \in T$ бўлганда шундай $\varepsilon_0 > 0$ топилади, барча $\varepsilon, 0 < \varepsilon \leq \varepsilon_0$ учун $I(\bar{u}) < I(u)$ тенгсизлик бажарилади, яъни (11) бошқарув бошлангич бошқарувдан яхшироқдир.

(9) масала учун максимум принципининг бошқа натижаси олдинги натижадагидек, $f(x, u, t)$ функция u бўйича дифференциалланувчи, U тўплам эса очиқ бўлганда олинади. Бу ҳолда, $u^0(t)$ оптимал бошқарув бўйлаб гамильтонианнинг стационарлик шарти бажарилади:

$$\partial H(x^0(t), \psi^0(t), u^0(t), t)/\partial u = 0, t \in]t_0, t_1[. \quad (12)$$

Ҳақиқатан, агар бирор $\theta \in]t_0, t_1[$ да $\partial H(x^0(\theta), \psi^0(\theta), u^0(\theta), \theta)/\partial u = \alpha \neq 0$ бўлса, максимум шартига зиддиятга келамиз: агар $\varepsilon > 0$ етарли кичик сон бўлса, у ҳолда

$$\begin{aligned} H(x^0(\theta), \psi^0(\theta), u^0(\theta) + \varepsilon \alpha, \theta) - H(x^0(\theta), \psi^0(\theta), u^0(\theta), \theta) = \\ = \varepsilon \alpha \partial H(x^0(\theta), \psi^0(\theta), u^0(\theta), \theta)/\partial u + 0(\varepsilon) = \\ = \varepsilon \alpha' \alpha + 0(\varepsilon) > 0. \end{aligned}$$

(12) шартнинг келтирилган исботи 2-§ нинг орттирима формуласи (10) билан бирга етарлича кичик $\varepsilon > 0$ ларда $u(t)$, $t \in T$ бошқарувдан яхши бўлган

$$\begin{aligned} \bar{u}(t) = u(t) + \varepsilon \partial H(x(t), \psi(t), u(t), t)/\partial u, \\ t \in T, \varepsilon > 0, \end{aligned}$$

бошқарувни кўрсатиш имконини беради, яъни $I(\bar{u}) < I(u)$. 2-§ нинг орттирима формуласи (10) дан

$$\Delta I(u) = - \int_{t_0}^{t_1} \Delta u'(t) \partial H(x(t), \psi(t), u(t), t)/\partial u dt +$$

$$+ 0 (\|\Delta u(\cdot)\|)$$

Формула келиб чиққанлигидан, $\Delta f(x) = -\Delta x' \text{grad} f(x) + + 0 (\|\Delta x\|)$ формулага үхшаш,

$$\frac{\delta I}{\delta u(t)} = \text{grad } I(u) = -\frac{\partial H(x(t), \psi(t), u(t), t)}{\partial u}$$

Ифода $I(u)$ функционалнинг $u(t)$, $t \in T$ бошқарувдаги вариациян ҳосилласи (градиенти) деб аталади.

Оптимал бошқарувнинг баязи масалаларида бошқарувлар учун чеклашлар ҳар бир $t \in T$ моментда эмас, балки бутун $\{u(t), t \in T\}$ функция учун қўйилади. Мисол учун, шундай типдаги битта чеклашни қараймиз:

$$\int_{t_0}^{t_1} u'(t) R(t) u(t) dt \leq L \quad (R(t) > 0, t \in T), \quad (13)$$

Бунда $u(t) \in R$, функциялар T да квадрати билан жамланувчи деб ҳисобланади.

2-§ нинг ортирима формуласи (10) дан фойдаланиб мувоғик бошқарувлар синфи (13) га алмаштирилган (9) масалада оптимал бошқарув максимум (интеграл) шартни

$$\begin{aligned} & \int_{t_0}^{t_1} u'(t) \partial H(x^0(t), \psi^0(t), u^0(t), t) / \partial u dt = \\ & = \max \int_{t_0}^{t_1} u'(t) \partial H(x^0(t), \psi^0(t), u^0(t), t) / \partial u dt \end{aligned} \quad (14)$$

ни қаноатлантиришини исботлаш машқ сифатида ҳавола қилинади, бу ерда ўнг томондаги максимум (13) чеклашларни қаноатлантирувчи барча $u(t)$, $t \in T$ функциялар бўйича олилади.

(14) шартни қаноатлантирилган ва $u(t)$, $t \in T$ бошқарувни яхшиловчи бошқарув (11) формула бўйича қурилади, бу ерда $u^*(t)$ ушбу

$$u^*(t) \in \text{Arg} \max_{(13)} \int_{t_0}^{t_1} u'(t) \partial H(x(t), \psi(t), u(t), t) / \partial u dt$$

куринишга эга.

Пироваридида амалда мухим қўлланишга эга бўлган динамик тизимларни параметрлар бўйича оптималлаштириш масалалари синфини қараймиз:

$$I(w) = \varphi(x(t_1)) \rightarrow \min, \quad x = f(x, w, t),$$

$$x(t_0) = x_0, \quad t \in T, \quad w \in W. \quad (15)$$

(15) масалада, (9) масаладан фарқли ўлароқ, w вектор бошланғич $t = t_0$ моментда танлаб олинадиган ва жараён давомида ўзгармайдиган бошқарув параметридир. Кўп ҳолларда бундай параметрлар ролини конструкцион параметрлар ўйнайди. (15) масалаларнинг бошқа манбаи (9) масаладаги оптимал бошқарувлар баязи сабабларга кўра берилган чекли сондаги параметрларга боғлиқ бўлган $u(t) = u(t, w)$ функциялар синфидан ахтариладиган кенг тарқалган усулдан (Рити усулининг ўхшаси) иборатдир. Максимум принципининг исботи билан боғлиқ ҳисоблашларни тақорорлаб, (15) масала учун қўйидаги натижаларни оламиз. Агар W қавариқ тўплам, $\varphi(x)$, $\partial \varphi(x) / \partial x$, $f(x, w, t)$, $\partial f(x, w, t) / \partial x$, $\partial f(x, w, t) / \partial w \in C$, $w^0 \in W$ — (15) масаланинг ечими бўлса, у ҳолда

$$\begin{aligned} & \int_{t_0}^{t_1} w^0' \partial H(x^0(t), \psi^0(t), w^0, t) / \partial w dt = \\ & = \max_{w \in W} \int_{t_0}^{t_1} w' \partial H(x^0(t), \psi^0(t), w, t) / \partial w dt, \end{aligned}$$

$$\frac{\partial I(w)}{\partial w} = \text{grad } I(w) = - \int_{t_0}^{t_1} \partial H(x(t), \psi(t), w, t) / \partial w dt, \quad (16)$$

бу ерда $x(t)$, $\psi(t)$, $t \in T$ бошланғич ва қўшма

$$\begin{aligned} x &= f(x, w, t), \quad x(t_0) = x_0, \quad \dot{x} = -\partial H(x(t), \psi(t), w, t) / \partial x, \\ \psi(t_1) &= -\partial \varphi(x(t_1)) / \partial x, \quad H(x, \psi, w, t) = \psi' f(x, w, t) \end{aligned}$$

тизимларнинг $w \in W$ параметрга мос ечимларидир.

(16) формула (15) масалани ечиш учун IV бобда баён қилинган ҳар хил градиентли усуллардан фойдаланиш имконини беради.

4. Вариацион ҳисобнинг асосий натижаларини олиш. Вариацион ҳисобнинг асосий масаласи

$$\int_a^b F(x, y, y_x) dx \rightarrow \min, \quad y(a) = c, \quad y(b) = d \quad (17)$$

оптимал бошқарув назарияси атамаларида, яъни

$$x \rightarrow t, \quad y(x) \rightarrow x(t), \quad y_x(x) \rightarrow x'(t) = u, \quad a \rightarrow t_0, \quad b \rightarrow t_1$$

бўлганда қўйидаги куринишни олади:

$$\int_{t_0}^{t_1} F(t, x, u) dt \rightarrow \min, \quad x = u, \quad x(t_0) = c, \quad x(t_1) = d. \quad (18)$$

Агар 3-§ дагидек құшымча $x_0(t) = \int_{t_0}^t F(\tau, x, u) d\tau$ үзгартуvinи киритсак, (18) дан жоиз башқарувлар учун чеклашларсиз ($U = R$) терминал башқарув масаласи

$$I(u) = x_0(t_1) \rightarrow \min, \quad x = u, \quad x_0 = F(t, x, u), \\ x(t_0) = c, \quad x_u(t_0) = 0, \quad x(t_1) = d \quad (19)$$

ни оламиз.

(19) масала учун гамильтониан ва құшма тизимни ёзаймиз:

$$H(x, \psi, u, t) = \psi u + \psi_0 F(t, x, u),$$

$$\psi = -\psi_0 \frac{\partial F(t, x, u)}{\partial x}, \quad \psi_0 = 0,$$

яйни

$$\psi_0(t) = \text{const} \leq 0, \quad \psi(t) = c - \psi_0 \int_{t_0}^t \frac{\partial F(\tau, x, u)}{\partial x} d\tau. \quad (20)$$

Максимум шартидан

$$\begin{aligned} \psi^0(t) u^0(t) + \psi_0^0 F(t, x^0(t), u^0(t)) &= \\ &= \max [\psi^0(t) u + \psi_0^0 F(t, x^0(t), u)], \quad u \in R \end{aligned}$$

ушбу

$$\frac{\partial H(x^0(t), \psi^0(t), u^0(t), t)}{\partial u} = \psi^0(t) + \psi_0^0 \frac{\partial F(t, x^0(t), u^0(t))}{\partial u} = 0 \quad (21)$$

муносабат келиб чиқади ва у (20) билан биргаликда

$$\psi_0^0 \left[-\frac{\partial F(t, x^0(t), u^0(t))}{\partial u} + \int_{t_0}^t \frac{\partial F(\tau, x, u^0)}{\partial x} d\tau \right] = \text{const} \quad (22)$$

тenglamaga олиб келади. Ўзгармас миқдор ψ_0^0 нолдан фарқли, чунки $\psi_0^0 = 0$ лигидан (21) га мувофиқ максимум принципининг айнан ноль бұлмаслигига зид $\psi^0(t) = 0$ айният келиб чиқади. (22) tenglikni $\psi_0^0 \neq 0$ га бўлиб, (17) масаланинг башлангич белгилашларида Эйлернинг интеграл тенгламаси билан мос тушишини кўрсатиш қийин бўлмаган

$$\frac{\partial F(t, x^0, u^0)}{\partial u} - \int_{t_0}^t \frac{\partial F(\tau, x^0, u^0)}{\partial x} d\tau = \text{const}$$

тенгламани оламиз.

Вейерштрасс-Эрдман шартлари (VI боб) құшма тиэм $\psi^0(t)$ ечимининг узлуксизлиги ва Гамильтон функциясынинг 2-бандда исботланган $u^0(t), x^0(t), \psi^0(t)$ буйича узлуксизлигига келтирилади.

Гамильтонианнинг максимуми шартидан Эйлер тенгламасига олиб келадиган $\partial H(x^0(t), \psi^0(t), u^0(t), t)/\partial u = 0$ тенгликдан ташқари, Лежандр-Клебш шарти

$$\partial^2 F(x, y^0, y^0)/\partial y_x^2 \leq 0$$

га эквивалент

$$\partial^2 H(x^0(t), \psi^0(t), u^0(t), t)/\partial u^2 \geq 0$$

тенгисизлик келиб чиқади. Ушбу

$$E(x, y, y_x, z) = F(x, y, z) - F(x, y, y_x) - \\ -(z - y_x) \frac{\partial F(x, y, y_x)}{\partial y_x}$$

функция (17) масала учун Вейерштрасс функцияси деб аталади. Унинг учун (17) масала атамаларида (21) гамильтонианнинг белгилашларидан ҳамда $\psi_0 < 0$ тенгисизликдан фойдаланган ҳолда

$$\begin{aligned} E(t, x^0(t), u^0(t), v) &= F(t, x^0(t), v) - F(t, x^0(t), u^0(t)) - \\ &- (v - u^0(t)) \frac{\partial F(t, x^0(t), u^0(t))}{\partial u} = \frac{1}{\psi_0} (\Delta_v H(x^0(t), \psi^0(t), \\ &u^0(t), t) - \psi^0(v - u^0(t)) + (v - u^0(t)) \frac{1}{\psi^0} \psi^0(t) = \\ &= \frac{1}{\psi^0} \Delta_v H(x^0(t), \psi^0(t), u^0(t), t) \geq 0 \end{aligned}$$

муносабатни ола миз.

Исботланган

$$E(x, y^0(x), y_x^0(x), z) \geq 0, \quad \forall z \in R$$

тенгисизлик вариацион ҳисобда кучли минимумнинг Вейерштрасс зарурйлик шарти деб аталади.

5- §. ЧИЗИҚЛИ ТИЗИМЛАРНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ

Оптимал башқарув назариясида чизиқли тизимларни оптиналлаштиришда мүккеммал натижалар олинган. Мәзкур параграфда учта маълум усулнинг татбиқлари баён қилинади.

1. Чизиқли тез таъсир масаласи. Тез таъсир масаласини (1-§) чизиқли тизим ва башқариш учун махсус чеклаш берилганды қараймиз:

$$\begin{aligned} x &= Ax + bu, |u(t)| \leq 1, t \in [0, t_1] \\ x(0) &= x_0, x(t_1) = 0, t_1 \rightarrow \min \end{aligned} \quad (1)$$

Бу ерда x — чизиқли тизимнинг ҳолат n -вектори; u — скаляр башқарув; A — башқарув объектининг динамик хоссаларини характерловчи $n \times n$ — матрица; b — башқарувнинг объектга таъсирини характерловчи n -вектор.

(1) тизим башқарилувчин деб ҳисоблаймиз, яъни

$$\text{rank } \{b, Ab, \dots, A^{n-1}b\} = n. \quad (2)$$

Башқарув назариясида күрсатилади, бу ҳолда координата бошининг шундай атрофий топилади, унинг нуқталари учун (1) масаланинг жоиз траекториялари мавжуд бўлади. У ҳолда оптимал башқарувларнинг мавжудлик теоремасига мувоғиқ (1-§), x_0 күрсатилган атрофдан олинган (1) масалада оптимал башқарувлар ҳам топилади.

(1) масаланинг Гамильтон функциясини тузамиз:

$$H(x, \psi, u) = \psi'(Ax + bu) \quad (3)$$

ва қўшма тизим тенгламасини ёзамиз:

$$\dot{\psi} = -A' \psi. \quad (4)$$

(2) шарт бажарилганда, қўшма тизимнинг ихтиёрий ноль бўлмаган ечимидан тузилган $\psi'(t)b, t \geq 0$ функция чекли кесмада қуюқланиш нуқтасига эга бўлмайди ва агар A матрицанинг хос қийматлари ҳақиқий бўлса, $n = 1$ дан кўп бўлмаган моментларда нолга айланади (исботланг!).

(3) функциянинг башқарув ўзгарувчиси u бўйича $|u| \leq 1$ чекланиш бўлгандаги максимуми

$$u^0 = \text{sign } \psi^{0'} b$$

бўлганда эришилади. Демак, (1) масалада $u^0(t), t \geq 0$ оптимал башқарув фақат релели бўлиши мумкин:

$$u^0(t) = \begin{cases} 1, & \text{агар } \psi^{0'}(t) b > 0 \text{ бўлса;} \\ -1, & \text{агар } \psi^{0'}(t) b < 0 \text{ бўлса,} \end{cases}$$

яъни ҳар бир вақт моментида чегара қийматлардан бирини қабул қиласди ва чекли сондаги сакраш нуқталарига эга бўлади.

1- теорема. Агар (1) чизиқли тез таъсир масаласида мувоғиқ $u^*(t), t \in [0, t_1]$ башқарув максимум шартини қаноатлантируса ва унга мос $x^*(t), t \in [0, t_1]$ траектория $t = t_1^*$ моментда координата бошига келиб тушса, t_1^* — оптимал тез таъсир вақти, $u^*(t), x^*(t), t \in [0, t_1^*]$ — оптимал башқарув ва траектория бўлади.

Исботи. (1), (4) тенгламаларни қаноатлантирувчи ихтиёрий $u(t), x(t), \psi(t), t \geq 0$ функциялар учун $u(t)$ функциянинг узлуксизлик нуқталарида

$$\begin{aligned} \frac{d}{dt} \psi'(t)x(t) &= \psi'(t)x(t) + \psi'(t)\dot{x}(t) = \\ &= -\psi'(t)Ax(t) + \psi'(t)Ax(t) + \psi'(t)bu(t) = \\ &= \psi'(t)bu(t) \end{aligned}$$

тенглик бажарилади. Уни с дан т гача интеграллаб,

$$\psi'(t)x(t) - \psi'(0)x(0) = \int_0^t \psi'(t)bu(t) dt \quad (5)$$

ни оламиз.

Айтайлик, $u^*(t), t \in [0, t_1^*]$ башқарув оптимал бўлмасин, яъни шундай башқа жонз $u^0(t), t \in [0, t_1^*]$ башқарув мавжудки, у (1) тизимнинг $x^0(t)$ траекториясини $x_0 = x^0(0)$ дан $x = 0$ га $t_1^0 < t_1^*$ вақтда ўтказади. (4) қўшма тизимнинг максимум принципига мувоғиқ $u^*(t), t \in [0, t_1^*]$ башқарувга мос ечимини $\psi_*(t), t \in [0, t_1^*]$ орқали белгилаймиз. У ҳолда, (5) дан

$$\begin{aligned} \psi_*(t_1^*)x^*(t_1^*) &= [\psi_*(t_1^*)x^*(t_1^*) - \psi_*(0)x^*(0)] - \\ &\quad - [\psi_*(t_1^*)x^0(t_1^*) - \psi_*(0)x^0(0)] = \\ &= \int_0^{t_1^*} [\psi_*(t)bu^*(t) - \psi_*(t)bu^0(t)] dt \end{aligned} \quad (6)$$

келиб чиқади.

1- теореманинг шартига кўра $u^*(t), t \in [0, t_1^*]$ башқарув максимум принципини қаноатлантиради, яъни $\psi_*(t)bu^*(t) \geq \psi_*(t)bu^0(t), t \in [0, t_1^*]$. Шунинг учун, (6) дан $\psi_*(t_1^*)x^*(t_1^*) \geq 0$ тенгсизлик келиб чиқади.

Иккинчи томондан, $u^*(t) = \text{sign } \psi'_*(t) b$, $\psi'_*(t) b \neq 0$, $t \in [0, t_1^*]$, $t_1^* < t_1^*$ эканлигини ҳисобга олиб, (5) дан

$$\begin{aligned} \psi'_*(t_1^*) x^*(t_1^*) &= \psi'_*(t_1^*) x^*(t_1^*) - \psi'_*(t_1^*) x^*(t_1^*) = \\ &= - \int_{t_1^*}^{t_1^*} \psi'_*(t) bu^*(t) dt = - \int_{t_1^*}^{t_1^*} |\psi'_*(t) b| dt < 0 \end{aligned}$$

еканлигини аниқлаймиз.

Зиддият теоремани и себтейдайды.

Бу теорема (1) оптималь тизимнинг синтезини амалга ошириш, яъни тескари алоқа типидаги оптималь башқарув курниш имконини беради:

$$u^*(x) = \begin{cases} 1, & \text{агар } x \in S_+ \text{ бўлса,} \\ -1, & \text{агар } x \in S_- \text{ бўлса,} \end{cases} \quad S_+ \cup S_- = R_n \quad (7)$$

Бу масала (1) тизимлар икки ўлчовли, яъни $n = 2$ бўлганда содда ечилади. Синтез усулининг намойишни учун 1-§ даги (4) масалани $\beta = 0$, $v_1 = 0$ бўлган ҳолда, яъни (1) масаланинг

$$A = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 0 & 0 \end{pmatrix}, \quad b = \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \end{pmatrix}, \quad x_0 = \begin{pmatrix} \alpha \\ v_0 \end{pmatrix}$$

бўлгандаги хусусий ҳолидан иборат масалани қараймиз. Бунда

$$b = \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \end{pmatrix}, \quad Ab = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 0 & 0 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 \\ 0 \end{pmatrix}$$

векторлар чизиқли эркли бўлгандигидан, қаралётган тизим башқарилиувчидир.

(4) қўшма тизим $\psi_1 = 0$, $\psi_2 = -\psi_1$ кўринишга эга. Гамильтон функциясини тузамиз: $H(x, \psi, u) = \psi_1 x_2 + \psi_2 u$. Бу ердан оптималь башқарувларнинг шаклини оламиз: $u^*(t) = -\text{sign } \psi_2(t)$, яъни $u^*(t) \equiv 1$.

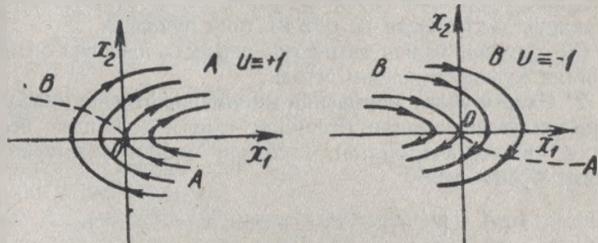
A матрицанинг хос қийматлари ($\det(A - \mu E) = \det \begin{pmatrix} -\mu & 1 \\ 0 & -\mu \end{pmatrix} = \mu^2$ кўлхаднинг илдизлари) ҳақиқий ($\mu_1 = \mu_2 = 0$). Демак, $\psi'(t) b = \psi_2(t)$ функция $t \geq 0$ тўпламда биттадан ортиқ нолга эга бўла олмайди. Демак, $u^*(t)$ оптималь башқарув иккитадан ортиқ бўлмаган ўзгармаслик интегралига (башқача айтганда, биттадан ортиқ, бўлмаган сакраш нуқтасига) эга бўлади.

Бу маълумотлар (7) бошқарувнинг синтези учун етарлидир. $x^0(t)$ оптималь траектория

$$\begin{array}{ll} A & x_1 = x_2, \\ & x_2 = 1, \\ & x_1 = -1 \end{array} \quad \begin{array}{ll} B & x_1 = x_2, \\ & x_2 = -1 \end{array}$$

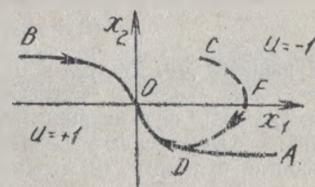
тизимларнинг траекторияларидан тузилган бўлиб, иккитадан ортиқ бўлмаган қисмдан иборат. Бу тизимларнинг фазо портретлари VII.12 ва VII.13-чизмаларда тасвиранган бўлиб, $x_1 = x_2^2/2 + c$ (A), $x_1 = -x_2^2/2 + c$ (B) эгри чизиқлар тизимларидан иборатдир.

Фаза нуқтасининг эгри чизиқлар бўйлаб ҳаракат йўналишини $x_2 = 1$ (A), $x_2 = -1$ (B) шартдан топамиз. AO траектория (VII.12-чизма) ва BO траектория (VII.13-чизма) координатага олиб келади. 1-теоремага асосан улар оптимальдир. AOB чизиқнинг пастида ётувчи иктиёрий $x = (x_1, x_2)$ нуқтадан A) тизимнинг траекторияси бўйлаб BO траекториядаги, у бўйлаб эса $x = 0$ нуқтага тушиш мумкинлигини аниқлаш (VII.14-чизма) қийин эмас. Бунда биринчи соҳада $u = 1$

VII.12- чизма.

VII.13- чизма.

VII.14- чизма.

башқарувдан, иккинчида эса $u = -1$ дан фойдаланилганлигидан, 1-теоремага мувофиқ, олинган траекториялар оптимальдир. Шунга ўхшаш, AOB чизиқдан юқорида жойлашган нуқталар учун оптималь башқарув $u = -1$ соҳадан (траекториянинг AO эгри чизиқка

тушишигача) ва $u = 1$ соҳадан (AO траектория бўйлаб ҳаракат қилинганда) иборатдир. Шундай қилиб,

$$u^0(x) = \begin{cases} 1, & \text{агар } x \in AO \text{ ёки } AOB \text{ эгри чизиқдан пастда жойлашган бўлса,} \\ -1, & \text{агар } x \in BO \text{ ёки } AOB \text{ эгри чизиқдан юқорида жойлашган бўлса.} \end{cases} \quad (8)$$

AOB эгри чизиқ (VII.14-чизма) ўтиш чизиги деб аталади. Фараз қиласлик, 1-§ даги (4) тизимнинг бошлангич ҳолати $x_1 = x_0 > 0$, $x_2 = \dot{x}_0 > 0$ кўринишга эга бўлсин. Унга VII.14-чизмада C нуқта мос келади. C нуқта ўтиш чизигидан юқорида ётганлигидан, бошлангич соҳада (CD эгри чизиқ) оптималь бошқарув $u = -1$ кийматни қабул килади, яъни обьектга координата бошига йўналган максимал куч кўйилади. CF соҳада обьект ҳаракатни сусайтириб, унга ҳаракат қиласли, сўнгра тезлики ортира бориб, чапга ҳаракат қиласли (FD соҳада). D нуқтадан бошлаб максимал кучнинг йуналиши тоскарисига ўзгаради. Бунда обьект камайиб борадиган тезлик билан чапга ҳаракат қилишни давом эттиради. Координата бошига тушинш содир бўлгандан кейин бошқарув тўхтатилади ва обьект тинч кўйилади.

(8) қонунни билиш автоматик режимда ишловча, оптималь тизимни куриш имконини беради.

2. Охирги ҳолат нормасини минималлаштириш масаласи. Бошқарилувчан чизиқли тизимнинг охирги ҳолатидан берилган x^* векторгача бўлган масофани минималлаштиришдан иборат бўлган ушбу

$$I(u) = \|x(t_1) - x^*\|^2 \rightarrow \min, \quad x = Ax + bu, \quad (9)$$

$$x(0) = 0, \quad |u(t)| \leq 1, \quad t \in [0, t_1]$$

оптималь бошқарув масаласини қараймиз.

(9) масала учун максимум принципи ушбу

$$u^0(t) = \operatorname{sign} \psi'(t) b, \quad t \in T$$

кўринишга эга, бу ерда $\psi(t) = (4)$ қўпіма тизимнинг $\psi(t_1) = -2(x(t_1) - x^*)$ чегаравий шартлари ечимиdir. $\psi(x) = \|x - x^*\|^2$ функцияning қавариқлигидан 2-§ нинг (10) ортирима формуласидаги қолдиқ ҳад η нинг η_1 қўшилувчиси манфий бўлмайди. (9) тизимнинг x га нисбатан чизиқлигига ва x , u ўзгарувчиларнинг ажралганилигига асосан η_2 , η_3 қўшилувчилар нолга тенгдир. Шунинг учун максимум принципини қаноатлантирувчи $u(t)$, $t \in T$ бошқарув бўйлаб сифат

критерийсининг ортиримаси ихтиёрий жоиз $u^*(t) = u(t) + \Delta u(t)$, $t \in T$ бошқарув учун манфий бўлмайди. Бу эса, (9) масалада максимум принципи оптимальликнинг етарлилик шартидан иборат эканлигини англатади.

Лекин терминал бошқарув масаласининг қаралаётган хусусий ҳоли учун максимум принципининг ушбу

$$\begin{aligned} x &= Ax + b \operatorname{sign} \psi' b, \quad x(0) = 0, \quad \psi = -A' \psi, \\ \psi(t_1) &= -2(x(t_1) - x^*) \end{aligned}$$

чегаравий масаласини ечиш жиддий қийинчилик билан боғлиқ. Мазкур банднинг мақсади — (9) масалани ечишининг бошқа, қавариқ таҳлил фактларига асосланган ва (9) масалани қавариқ программалаш масаласига келтириш (редукция қилиш) имконини берадиган усулини баён қилишдан иборатдир.

(9) тизимнинг мувофиқ $u(\cdot) = \{u(t), t \in [0, t_1]\}$ бошқарувлар таъсирида $t = t_1$ моментда бўладиган ҳолатлари тўплами $Q = Q(t_1) = \{x : x = x(t_1), u(\cdot), |u(t)| \leq 1, t \in [0, t_1]\}$ мувофиқлик тўплами деб аталади. Бу тўплам атамаларида қаралаётган масала x^* вектордаш энг кам узоқлашган $x^*(t_1) \in Q$ нуқтани излашдан иборатдир (VII.15-чизма).

Дифференциал тенгламалар назариясида ўзгармасларни вариациялаш усули ёрдамида (9) чизиқли бир жинсли бўлмаган дифференциал тенгламанинг ечимини тасвирилаш учун ушбу Коши формуласи исботланади:

$$x(t) = \int_0^t \exp A(t-\tau) bu(\tau) d\tau, \quad t \in [0, t_1]. \quad (10)$$

(10) формуланинг ўринли эканлигига уни (9) га бевосита келтириб қўйиш натижасида ишонч ҳосил қилиш мумкин.

Фараз қиласлик, $x^1 = x(t_1, u^1(\cdot))$, $x^2 = x(t_1, u^2(\cdot))$ — мувофиқлик тўпламининг ихтиёрий иккита нуқтаси бўлсин. (9) тизимнинг чизиқлигига асосан, $u^1(t) = \lambda u^1(t) + (1 - \lambda) u^2(t)$ бошқарувга мос $x^*(t) = x(t, u^*(\cdot))$ траектория $x^*(t) = \lambda x^1(t) + (1 - \lambda) x^2(t)$, $t \in [0, t_1]$ тенгликни қаноатлантиради. Ихтиёрий $\lambda \in [0, 1]$ учун $u^*(t)$, $t \in [0, t_1]$

функция булакли-үзлуксиз ва $|u^*(t)| \leq \lambda |u^1(t)| + (1 - \lambda) |u^2(t)| \leq 1$ бўлганлигидан $x^*(t_1) \in Q$, яъни Q — қавариқ тўпламдир. Унинг чегараланган ва ёпиқлигини кўрсатиш қийин эмас. Маълумки, ҳар бир $\|x\|$ норма

$$\|x\| = \max_{\|g\| \leq 1} g'x \quad (11)$$

тасвирга эга, бу ерда $\|g\| = R_n$ га қўшма бўлган R_n' фазодан олинган g элементнинг нормасидир.

(11) дан фойдаланиб,

$$\begin{aligned} I(u^0) &= \|x^0(t_1) - x^*\| = \min_{x \in Q} \|x - x^*\| = \\ &= \min_{x \in Q} \max_{\|g\| \leq 1} g'(x - x^*) \end{aligned} \quad (12)$$

ни ёзамиш.

Минимакс ҳақидаги теоремадан (11 бобга к.) ва (10) ифодадан фойдаланамиз:

$$\begin{aligned} I(u^0) &= \min_{x \in Q} \max_{\|g\| \leq 1} g'(x - x^*) = \max_{\|g\| \leq 1} \min_{x \in Q} g'(x - x^*) = \\ &= \max_{\|g\| \leq 1} \min_{\|u(t)\| \leq 1} \left\{ -g'x^* + \int_0^{t_1} g' \exp A(t_1 - t) bu(t) dt \right\} = \\ &= \max_{\|g\| \leq 1} \left\{ -g'x^* - \int_0^{t_1} |g' \exp A(t_1 - t) b| dt \right\} = \\ &= -g'_0 x^* - \int_0^{t_1} |g'_0 \exp A(t_1 - t) b| dt. \end{aligned}$$

Охирги иккита тенгликка оптималь бўлган

$$u^0(t) = -\sin g'_0 \exp A(t_1 - t) b, \quad t \in [0, t_1] \quad (13)$$

бошқарувда эришилинади.

(9) масала

$$\lambda(g) = -g'_0 x^* - \int_0^{t_1} |g' \exp A(t_1 - t) b| dt \rightarrow \min, \quad \|g\| \leq 1 \quad (14)$$

масаланинг ечимидан иборат бўлган g_0 векторни излашга келтирилди. $\lambda(g)$ функция қавариқ ва унинг g , $\lambda(g) \neq 0$ нуқтадаги градиенти

$$\text{grad } \lambda(g) = -x^* - \int_0^{t_1} \exp A(t_1 - t) bu(t, g) dt, \quad (15)$$

бу ерда $u(t, g) = \sin g' \exp A(t_1 - t) b$, $t \in [0, t_1]$.

(14), (15) дан градиентнинг геометрик маъноси равшан (VII.16-чиизма). (15) формула (9) қавариқ программалаштириш масаласини (IV боб) счишининг самарали усулларини ҳосил қилиш имкониятини беради.

(9) масала билан ўнг чети қўзғалувчан тез таъсир масаласи

$$x = Ax + bu, \quad |u(t)| \leq 1, \quad x(0) = 0, \quad \|\lambda(t_1) - x^*\| \leq \delta, \\ t_1 \rightarrow \min$$

узвий боғлиқдир. Ҳақиқатан, тез таъсир вақти t_1^0 (9) масаланинг сифат критерийси $I(u) \leq \delta$ генгисизликни қаноатлантирган минимал t_1 га тенгдир. (14) дан

$$\begin{aligned} t_1^0 &= \min_{\|g\|=1} \{t(g) : -g'x^* - \\ &\quad - \int_0^{t_1^0} |g' \exp A(t(g) - t) b| dt = \delta\} = t(g_0) \end{aligned} \quad (16)$$

деган хуносага келамиш. Бунда агар

$$-g'_0 x^* - \int_0^{t_1^0} |g'_0 \exp A(t_1^0 - t) b| dt = \delta$$

бўлса, оптималь бошқарув (13) кўринишда бўлади.

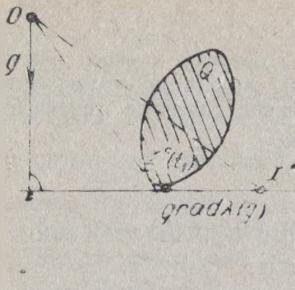
Ушбу $\psi'(t) = -g'_0 \exp A(t_1^0 - t) b$ белгилашни киритиб, $\psi(t)$ (4) қўшма тизимнинг $\psi(t_1^0) = -g_0$ бошланғич шартдаги ечимидан иборат эканлигини оламиш.

(13) тенглик максимум принципига эквивалентдир. Барча $\|x - x^*\| \leq \delta$ лар учун $g_0(x^0(t_1^0) - x^*) \leq g'_0(x - x^*)$ бўлганлигидан $\psi(t_1^0)$ вектор учун трансверсаллик шарти деб агалган (3-§) ушбу

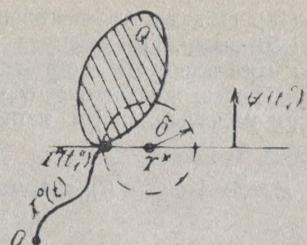
$$\psi'(t_1^0)(x^0(t_1^0) - x^*) = \min_{\|x-x^*\| \leq \delta} \psi'(t_1^0)(x - x^*)$$

шарт бажарилади.

Бу шарт геометрик тилда траекториянинг ўнг четида қўйидагиларни англатади: $x^0(t)$, $0 \leq t \leq t_1^0$ оптималь траектория $\|x - x^*\| \leq \delta$ тўпламга таянч текислик $\psi^0(t_1^0)$ векторга тик бўлган ($\psi^0(t_1^0)$ вектор эслатилган тўплам томонига йўналган) (VII.17-чиизма) $x^0(t_1^0)$ нуқтада тугалланади.

VII.16- чизма.

VII.17- чизма.

Барча $x \in Q$ лар учун ўринли бўлган $g'_0(x - x^*) \geq g'_0(x^0(t_1^0) - x^*)$ тенгсизликдан оптималь тез таъсир вақти t_1^0 (3- § га к.) учун стационарлик шарти келиб чиқади.

Баён қилинган усул фақат максимум принципини исботлаш учун эмас, балки қўшма тизим учун бошланғич шартни кўреатиш имконини ҳам беради.

Усулнинг намойиши учун объектни тинч ($x = 0$) ҳолатдан $\{x_1 = \alpha > 0, x_2 = 0\}$ нуқтага энг тез вақтда ўтказиш масаласини (1- §) ечамиш. Баён қилинганига кўра тез таъсир вақти $\delta = 0$ да (16) га тенгдир. Сўнгра $\exp At = \begin{pmatrix} 1 & t \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$ бўлганлиги учун (16) дан

$$t_1^0 = \min \left\{ t_1 : -g_1 \alpha + \int_0^{t_1} [g_1(t_1 - t) + g_2] dt = 0 \right\}$$

эканлигини оламиш.

Бошқарувнинг ўтиши рўй берадиган вақт моменти t^* ни топамиш:

$$g_1(t_1 - t^*) + g_2 = 0, t^* = t_1 + g_2/g_1, g_2 \cdot g_1 < 0.$$

Шунингдек, $g_1 > 0$ деб ҳисоблаймиз (акс ҳолда, $t_1^0 = 0$ эканлигини олар эдик). У ҳолда, $-g_1 \alpha + \int_0^{t^*} [g_1(t_1 - t) + g_2] dt = - \int_{t^*}^{t_1} [g_1(t_1 - t) + g_2] dt = 0$. Бундан $g_1/2 t_1^2 + g_2 t_1 + g_2^2/g_1 = -g_1 \alpha = 0$. Демак, $t_1 = -g_2/g_1 \pm \sqrt{-g_2^2/g_1^2 + 2\alpha}$. Опти-

мал тез таъсир вақти $t_1^0 = 2\sqrt{\alpha}$ эканлигини ҳисоблаш қийин эмас. Бунда $g_1^0 = 1/\sqrt{\alpha + 1}$, $g_2^0 = -\sqrt{\alpha}/\sqrt{\alpha + 1}$. Максимум принципига асосан

$$u^0(t) = \text{sign} [g_1^0(t_1^0 - t) + g_2^0] = \text{sign} [\sqrt{\alpha} - t].$$

Масалада оптималь бошқарув $u \equiv 1$ соҳа ва $u \equiv -1$ соҳадан иборатdir (VII-18- чизма).

3. Квадратик сифат критерийини минималлаштириш. Бўлакли-узлуксиз функциялар синфида

$$I(u) = \int_0^T [x'(t) Lx(t) + u^2(t)] dt \rightarrow \min (L > 0) \quad (17)$$

функционални бошқарилувчан

$$x = Ax + bu, x(0) = x^0, t \in T = [0, t_1] \quad (18)$$

тизим траекторияларида минималлаштириш масаласини қараймиз.

(17), (18) масала учун Гамильтон функцияси (2- § га к.)

$$H(x, \psi, u) = -x' L x - u^2 + \psi'(Ax + bu)$$

кўринишга эга. Кўшма тизим

$$\psi = -A' \psi + 2Lx, \psi(t_1) = 0$$

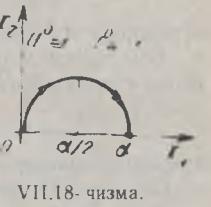
ни беради. Максимум шарти: $u^0(t) = 1/2 \psi'(t) b$.

Агар (17), (18) масаладан терминал бошқарув масаласига ўтсан ва 2- § нинг (10) ортирима формуласидан фойдалансак, $\eta_1 = 0$, $\eta_2 = 0$, $\eta_3 \geq 0$ бўлишини кўрамиз. Шундай қилиб, 2-банднинг масаласидаги каби (17), (18) масала учун максимум принципи оптимальликнинг етарлилик шартини ташкил қиласди. Лекин яна максимум принципининг чегаравий масаласи

$$x = Ax + b/2 \cdot \psi'(t) b, x(0) = x_0,$$

$$\psi = -A' \psi + 2Lx, \psi(t_1) = 0$$

чизиқли бўлиб, уни масалан, ҳайдаш усуллари билан самарали ечиш мумкин бўлса да, динамик программалаш усули билан қўйида олинадиганларга қараганда жуда мураккаб ва амалга ошириш учун унча қулай бўлмаган амаллар ва натижаларга олиб келади.

VII.18- чизма.

Ү бобнинг 2-§ ига асосан (17), (18) масала учун *Беллман тенгламаси*

$$-\partial B(x, \tau)/\partial \tau = \min_u \{(Ax + bu)' \partial B(x, \tau)/\partial x + x'Lx + u^2\}, \quad (19)$$

$$B(x, t_1) = 0 \quad (20)$$

кўринишга эга бўлади.

Тенгламанинг ўнг томонида минимум и бўйича ҳосилани нолга тенглаштиргандан сўнг олинидиган

$$u(x, \tau) = -1/2 \cdot b' \partial B(x, \tau)/\partial x \quad (21)$$

нуктада эришилади.

(21) ни (19) га келтириб қўйиб, Беллман тенгламасини

$$-\partial B(x, \tau)/\partial \tau = x'A' \partial B(x, \tau)/\partial x + x'Lx - \frac{1}{4} \cdot [b' \partial B(x, \tau)/\partial x]^2 \quad (22)$$

кўринишга келтирамиз. (22) тенгламанинг (20) чегаравий шартдаги ечимини

$$B(x, \tau) = x'M(\tau)x \quad (23)$$

кўринишида излаймиз, бу ерда, $M(\tau) = M'(\tau) - nxn$ -матрицавий функциядир.

(23) ни (22), (20) га кўямиз ва x нинг бир хил даражалари олдидағи коэффициентларни тенглаштирамиз:

$$\dot{M} = -L - 2MA + Mb'b'M, M(t_1) = 0. \quad (24)$$

(24) тенглама матрицавий Риккати тенгламаси деб аталади. У қилинган фаразларда T кесмада аниқланган силлиқ ечимга эга.

Шундай қилиб, (19), (20) Беллман тенгламасининг (23) силлиқ ечими қурилди. Шу туфайли (2-§ га қ.) (21) бошқарув (17), (18) масалада оптималь бўлади.

Агар (23) функцияни (21) га қўйсак,

$$u(x, \tau) = -b' M(\tau) x$$

ни оламиз, яъни (17), (18) масалада оптималь бошқарув x ҳолатга нисбатан чизиқлидир.

(24) дан фойдаланиб сифат критерийсининг минимал қийматини ҳисоблаш мумкин:

$$I(u^0) = B(x_0, 0) = x_0' M(0) x_0.$$

Айтайлик, (17), (18) масалада $t_1 = \infty$ бўлсин. Бу масалаличи счиш учун $t_1 \rightarrow \infty$ бўлган (17), (18) масалалар кетма-кетлигини қараймиз. (24) тенгламанинг танлаб олинган t_1 даги ечимини $M_{t_1}(\tau)$ деб белгилаймиз.

2-теорема. $t_1 \rightarrow \infty$ бўлган (17), (18) масалада бошқарувнинг чизиқли оптималь қонуни мавжуд бўлиши учун чекли

$$\lim_{t_1 \rightarrow \infty} M_{t_1}(0) = M \quad (25)$$

лимит мавжуд бўлиши зарур ва етарлидир.

Исботи. Зарурйлиги. Айтайлик, $I_\infty(u), I_\infty(u) = \int_0^\infty (x'Lx + u^2) dt$ функционал минимал қиймат қабул қиласидан u^0 бошқарув қонуни топилган бўлсин. Мусбат сонлар кетма-кетлиги $t^1 < t^2 < \dots < t^n < \dots$ ни ва квадратик шаклдар кетма-кетлити

$$\int_0^{t^1} (x'Lx + (u^1)^2) dt, \int_0^{t^2} (x'Lx + (u^2)^2) dt, \dots, \int_0^{t^n} (x'Lx + (u^n)^2) dt, \dots$$

ни тузамиз, бу ерда u^i — ушбу $I_i(u^i) = \int_0^{t^i} (x'Lx + (u^i)^2) dt$ функционалга минимал қиймат берувчи бошқарувнинг оптималь қонунидир. Бу кетма-кетлик монотон ўсувчидир:

$$\begin{aligned} \int_0^{t^i} (x'Lx + (u^i)^2) dt &\leq \int_0^{t^i} (x'Lx + (u^{i+1})^2) dt \leq \\ &\leq \int_0^{t^{i+1}} (x'Lx + (u^{i+1})^2) dt. \end{aligned}$$

Бундан ташқари, у ҳар бир x_0 учун чегараланган, чунки исталган t^i учун

$$\int_0^{t^i} (x'Lx + (u^i)^2) dt \leq \int_0^{t^i} (x'Lx + (u^0)^2) dt \leq$$

$$\leq \int_0^{\bar{t}} (x' L x + (u^n)^2) dt.$$

Демак,

$$x'_0 M_{t^n}(0) x^n, x'_0 M_{t^n}(0) x_0, \dots, x'_0 M_{t^n}(0) x_0, \dots$$

квадратик шакллар кетма-кетлиги ихтиёрий x_0 ларда ўзгармас коэффициентли бирор $x'_0 M x_0$ квадратик шаклга яқынлашади. Зарурийлик исботланди.

Етапылдиги. Айтайлик, (25) шарт бажарилган бўлсин. Демак,

$$\lim_{t^n \rightarrow \infty} \int_0^{t^n} (x' L x + (u^n)^2) dt = \lim_{t^n \rightarrow \infty} x'_0 M_{t^n}(0) x_0 = \\ = x'_0 M x_0 < +\infty$$

Шунингдек,

$$u^0(x) = - \lim_{t^n \rightarrow \infty} b' M_{t^n}(0) x = - b' M x \quad (26)$$

бошқарув (17), (18) масалада $t_1 \rightarrow \infty$ бўлгандага оптимал бўлиши тасдиқланмоқда. Масаланинг стационарлигидан

$$\lim_{t^n \rightarrow \infty} \int_0^{t^n} (x' L x + (u^n)^2) dt = \int_0^{\infty} (x' L x + (u^0)^2) dt \quad (27)$$

муносабат бажарилади.

Ҳақиқатан, ҳар бир тайинланган \bar{t} , $\bar{t} < t^n$ учун:

$$\int_0^{t^n} (x' L x + (u^n)^2) dt \geq \int_0^{\bar{t}} (x' L x + (u^0)^2) dt.$$

Бунда

$$\lim_{t^n \rightarrow \infty} \int_0^{t^n} (x' L x + (u^n)^2) dt \geq \int_0^{\bar{t}} (x' L x + (u^0)^2) dt.$$

$\bar{t} \rightarrow +\infty$ да лимит ўтиб,

$$\lim_{t^n \rightarrow \infty} \int_0^{t^n} (x' L x + (u^n)^2) dt \geq \int_0^{\infty} (x' L x + (u^0)^2) dt \quad (28)$$

ни оламиз. Иккинчи томондан,

$$\int_0^{t^n} (x' L x + (u^n)^2) dt \leq \int_0^{t^n} (x' L x + (u^0)^2) dt$$

яъни

$$\lim_{t^n \rightarrow \infty} \int_0^{t^n} (x' L x + (u^n)^2) dt \leq \int_0^{\infty} (x' L x + (u^0)^2) dt$$

бундан ва (28) дан (27) келиб чиқади.

Айтайлик, кўрсатилган (26) бошқарув оптимал бўлмасин. У ҳолда шундай иш бошқарув мавжуд бўладики,

$$\int_0^{\infty} (x' L x + \bar{u}^2) dt < \int_0^{\infty} (x' L x + (u^0)^2) dt \quad (29)$$

муносабат бажарилади, бироқ

$$\int_0^{\infty} (x' L x + \bar{u}^2) dt \geq \int_0^{\infty} (x' L x + (u^0)^2) dt.$$

Демак,

$$\int_0^{\infty} (x' L x + \bar{u}^2) dt \geq \int_0^{\infty} (x' L x + (u^0)^2) dt,$$

бу эса (29) га зиддир. Теорема исботланди.

Шундай қилиб, (26) бошқарув

$$\int_0^{\infty} (x' L x + u^2) dt \rightarrow \min, \quad x = Ax + bu, \quad x(0) = x_0$$

масалада оптимал бўлади.

(26) бошқарув $x = Ax + bu$ тизимни стабиллаштирадекан, яъни тизимни (26) тескари боғланиш билан бирлаштирасак,

$$x = (A - b b' M) x$$

асимптотик турғун тизим ҳосил бўлади. (17), (18) масаланинг $t_1 = \infty$ бўлгандаги ечимининг бу хоссаси бошқарувнинг амалий масалаларида турғун бўлмаган объектларни стабиллаштиришда кенг қўлланилади.

6- §. ДИСКРЕТ ЖАРАЁНЛАРНИ ОПТИМАЛ БОШҚАРУВ

Ҳолати фақат дискрет вақт моментларида ўзгарадиган ёки ўлчаш мумкин бўлган жараёнлар (тизимлар) дискрет (кўнг қадамли, кўнг босқичли) деб аталади. Улар кўп амалий масалалар-

лари битта қадам чегарасида үрин алмаштириши мумкин. Шунинг учун

$$I(p^0, q^0) = \max_{q(x(t_0))} \min_{p(x(t_0))} \max_{p(x(t_0+1))} \dots \\ \dots \min_{p(x(t_1-1))} \max_{q(x(t_1-1))} M \varphi(x(t_1)). \quad (35)$$

(29) жараённи жараёнлар оиласига туркумлаб ва (34); (35) тенгликлардан фойдаланиб, қуйидаги

$$B(x, t) = \min_{\substack{0 < p_i < 1 \\ \sum p_i = 1}} \max_{\substack{0 < q_j < 1 \\ \sum q_j = 1}} \left| \sum_{i,j=1}^{K(t), L(t)} p_i q_j B(f(x, u^i, w^j, t), t+1) \right| = \\ = \max_{\substack{0 < q_j < 1 \\ \sum q_j = 1}} \min_{\substack{0 < p_i < 1 \\ \sum p_i = 1}} \left| \sum_{i,j=1}^{K(t), L(t)} p_i q_j B(f(x, u^i, w^j, t), t+1) \right| \quad (36)$$

Беллман тенгламаси ва

$$B(x, t_1-1) = \max_{\substack{0 < q_j < 1 \\ \sum q_j = 1}} \min_{\substack{0 < p_i < 1 \\ \sum p_i = 1}} \left| \sum_{i,j=1}^{K(t), L(t)} p_i q_j B(f(x, u^i, w^j, t_1-1)) \right| \quad (37)$$

бошланғич шартга келамиз, (36), (37) тенгламаларини ечиш бу банднинг олдинги масалаларидаги Беллман тенгламаларини ечишга үхашадир.

7- §. ТАҚСИМЛАНГАН ПАРАМЕТРЛИ ТИЗИМЛАРНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ

Хозиргача эркинлик дарражаси сони чекли бўлган тизимларга хос оптималлаштириш масалалари қаралган эди. Бундай тизимлар *мужассамланган параметрли тизимлар* деб аталади. Кўпчилик реал объект ва жараёнлар чексиз сонли эркинлик дарражасига эга бўлади ва улар *тақсимланган параметрли тизимлар* деб аталади. Бундай тизимларнинг математик ифодаланишида ҳар хил хусусий ҳосилали дифференциал тенгламалар, интегро-дифференциал тенгламалар, четланган аргументли дифференциал тенгламалар ва ҳ. к. қўлланилади. Тақсимланган параметрли тизимларни оптималлаштиришга асос қилиб олинган принциплар мужассамланган параметрли тизимлардаги каби бўлиб, лекин уларнинг

амалга оширилиши, янги объектларнинг мураккаблиги дарражасига қараб, кўп техник қийинчиликларга олиб келади. Мазкур параграфда вариацион ҳисоб ва оптималь бошқарувнинг олдин кўриб чиқилган масалаларига үхашаш иккита содда масала қаралади.

1. Вариацион ҳисобнинг тақсимланган параметрли энг содда масаласи. Жоиз функциялар деб, R_2 фазонинг G соҳасида аниқланган ва у ерда ўзининг иккинчи тартиби ҳосиласи билан бирга узлуксиз ҳамда соҳанинг чегараси L да берилган

$$v(s) = c(s), s \in L$$

қийматларни қабул қилувчи $z = \{x, y\}$ икки аргументнинг скаляр $v = v(x, y)$ функцияларни атаемиз.

Жоиз функциялар ичда шундайини топиш керакки (*минимал*), унда

$$I(v) = \iint_G F(x, y, v, v_x, v_y) dx dy \quad (1)$$

функционал минимал қиймат қабул қилсин.

F функция $C^{(2)}$ синфа қарашли деб фаза қиласиз.

Кучсиз минимум, жоиз функциянинг вариацияси, функционалларнинг вариациялари тушунчалари VI бобнинг 2-§ идагига үхашаш киритилади. Кучсиз минимумнинг зарурий шарти вариациялар атамаларида

$$\delta I(v, h) = 0 \quad (2)$$

кўринишга эга, бу ерда

$$\delta I(v, h) = \iint_G \left(\frac{\partial F}{\partial v} h + \frac{\partial F}{\partial v_x} h_x + \frac{\partial F}{\partial v_y} h_y \right) dx dy \quad (3)$$

(1) функционалнинг биринчи вариациясидир.

(2) шартни соддалаштириш учун Лагранж леммасининг үхашидан фойдаланилади: агар узлуксиз $a(x, y)$, $\{x, y\} \in G$ функция учун ва барча $h(x, y) = 0$, $\{x, y\} \in Z$ бўлган $h(x, y) \in C^{(1)}$ функциялар учун

$$\iint_G a(x, y) h(x, y) dx dy = 0$$

бўлса, у ҳолда $a(x, y) \equiv 0$, $\{x, y\} \in G$ бўлади.

Шунингдек,

$$\frac{\partial}{\partial x} h F_{v_x} = h_x F_{v_x} + h \frac{\partial}{\partial x} F_{v_x}, \quad \frac{\partial}{\partial y} h F_{v_y} = h_y F_{v_y} + h \frac{\partial}{\partial y} F_{v_y}$$

бўлганлигидан, (3) га мувофиқ,

$$\frac{d}{de} I(u_e) \Big|_{e=0} \geq 0$$

экванилиги келиб чиқади. Грин функциясы ёрдамнда

$$v_e(x, T) = \int_0^T K(x, T, t) u_e(t) dt$$

деб ёзиш мүмкін бўлганлигидан

$$\begin{aligned} \frac{d}{de} I(u_e) \Big|_{e=0} &= 2 \int_0^l (v^0(x, T) - \\ &- v^*(x)) \int_0^t K(x, T, t) (u(t) - u^0(t)) dt dx \geq 0 \end{aligned} \quad (4)$$

бўлади.

$u(t)$ бошқарувни иғнасисмон вариация (2-§ га к.) ёрдамида қуриб, (4) дан барча $|u| \leq L$ лар учун

$$u^0(t) = -\operatorname{sign} \int_0^l (v^0(x, T) - v^*(x)) K(x, T, t) dx$$

шартга эквивалент бўлган

$$\int_0^l (v^0(x, T) - v^*(x)) K(x, T, 0) (u - u^0(0)) dx \geq 0$$

тенгизлики оламиз.

Агар бу ерда $v^0(x, T)$ нинг $u^0(t)$ орқали Грин функцияси ёрдамидаги ифодасини қўйсак, ечими $u^0(t)$ оптимал бошқарувдан иборат интеграл тенглама олинади.

8- §. ЧИЗИКЛИ ДИФФЕРЕНЦИАЛ ЎЙИНЛАР

Манфаатлари ўзаро устма-уст тушмайдиган томонлар иштирок этадиган конфликтли (ихтилофли, низоли) зиддиятли холатларнинг математик модели ўйин деб аталади. Агар ўйинни тавсифлаша дифференциал тенгламалардан фойдаланилса, у дифференциал ўйин деб аталади. Дифференциал ўйинларнинг кенг тарқалган моделлари оптимал бошқарувнинг турли мақсадни қўзлаган кишилар томонидан танланishi мумкин бўлган бошқарувнинг икки ёки бир неча гурухини ўз ичига олган мос моделларининг умумлашмасидан иборат.

1. Масаланинг қўйилиши. Ушбу

$$x = Ax + Bu + Cv \quad (1)$$

тенглама билан ифодаланган жараёнга таъсир кўрсатувчи P_1 ва P_2 ўйинчилар ўйиннинг иштирокчилари бўлсин (бу ерда A, B, C мос равища ($n \times n$), ($n \times r$), ($n \times s$) материцалар). P_1 ва P_2 ўйинчиларнинг ихтиёрида, мос равища, u ва v бошқарувлар бўлиб, ўйинчилар ҳар бир вақт моментида ўз бошқарувини танлашда

$$u \in U, \quad v \in V \quad (2)$$

чеклашларга итоат қилишади, бу ерда U ва V лар, мос равища, R_r ва R_s нинг қавариқ компакт қисм тўпламларидир. $u = u(t)$ ва $v = v(t)$ функциялар t вақтнинг функцияси сифатида ўлчовлидир.

Бундан гашқари, қавариқ ёпиқ M тўплам — ўйиннинг терминал тўплами берилган.

Ўйин шундан иборатки, P_1 ўйинчи x фаза нуқтасини терминал тўплам M га келтиришга ҳаракат қиласди, бунда айни пайтда P_2 ўйинчи x нуқтани M га тушишга тўскинлик қиласди. x нуқта M га тушгандан бошлаб ўйин тугаган деб ҳисобланади.

P_1 ва P_2 ўйинчиларнинг жоиз стратегиялари сифатида моҳияти қўйидагидан иборат ϵ -стратегияларни қараймиз. Бошланғич $t = 0$ моментда P_2 ўйинчи P_1 рақибига ўзининг ноль бўлмаган $\epsilon_1 > 0$ вақт оралиғидаги бошқарувини билдиради, бунда $\epsilon_1 > 0$ миқдорни P_2 ўйинчи ўз ихтиёри билан танлаши мумкин. Шу маълумот бўйича P_1 ўйинчи кўрсатилган вақт оралиғида ўз бошқарувини қуради. ϵ_1 вақт ўтгандан кейин P_2 ўйинчи яна ϵ_2 вақт оралиғини ва ўз бошқарувини билдиради ва X к.

Агар P_2 ўйинчининг ҳар бир ϵ стратегиясига P_1 ўйинчи ўзининг шундай ϵ -стратегиясини қарама-қарши қўйсаки, (1) тизимнинг бу бошқарувларга мос траекторияси T дан кеч бўлмаган вақтда M тўпламга тушса, x_0 нуқтадан бошланган ўйин T вақтда тамомланиши мумкин дейилади.

2. Тўпламларнинг геометрик айрмаси. Мазкур бандда дифференциал ўйинларни қарашда қўлланиладиган қавариқ тўпламлар билан боғлиқ бир неча қурилмалар баён қилинади.

Лайтайллик, A ва B тўпламлар R_n фазонинг иккита қавариқ қисм тўплами бўлсин. $A - B$ геометрик айрма деб, шундай $z \in R_n$ нуқталар тўпламига айтиладики, улар учун $z - B \subset A$ бўлади, яъни

$$A \underline{-} B = \{z \in R_n : z + B \subset A\}. \quad (3)$$

Таърифдан $(A \underline{-} B) + B \subset A$ эканлиги келиб чиқади, бу ерда $A \underline{-} B$ шартни қаноатлантирувчи максимал түпламдир, яъни $D + B \subset A$ муносабатдан $D \subset A \underline{-} B$ эканлиги келиб чиқади.

Геометрик айрманнинг хоссалари:

а) A ва B қавариқ түпламларнинг $A \underline{-} B$ геометрик айрмаси қавариқ бўлади.

Исботи. $z_1, z_2 \in A \underline{-} B$ ва $\alpha, 0 \leq \alpha \leq 1$ ҳақиқий сон бўлсин. $\alpha z_1 + (1 - \alpha) z_2$ нуқтани қараймиз. $\alpha B + (1 - \alpha) B = B$ бўлганлигидан

$$\alpha z_1 + (1 - \alpha) z_2 + B = \alpha(z_1 + B) + (1 - \alpha)(z_2 + B) \subset \alpha A + (1 - \alpha) A = A,$$

бу эса $\alpha z_1 + (1 - \alpha) z_2 \in A \underline{-} B$ эканлигини билдиради.

б) A, B, A_1, B_1 қавариқ түпламлар бўлиб, $A_1 \subset A, B_1 \subset B$ бўлсин. У ҳолда

$$A \underline{-} B \subset A \underline{-} B_1, \quad (4)$$

$$A_1 \underline{-} B \subset A \underline{-} B. \quad (5)$$

(4) мансубликни исботлаймиз. Таърифга кўра $(A \underline{-} B) + B \subset A$ га эга бўламиз. $B_1 \subset B$ бўлганлигидан $(A \underline{-} B) + B_1 \subset A$ ва демак, $(A \underline{-} B) \subset A \underline{-} B_1$. (5) мансублик шунга ўхшаш исботланади.

в) Айтайлик, A, B лар R_n да қавариқ қисм түпламлар бўлиб, $A \underline{-} B$ ёпиқ түплам бўлади. У ҳолда $A \underline{-} B$ ёпиқ түплам бўлади.

Исботи. $A \underline{-} B$ дан ихтиёрий $\{z_n\}_{n=1}^{\infty}$ кетма-кетликни қараймиз ва $z = \lim_{n \rightarrow \infty} z_n$ бўлсин. Ихтиёрий n ва $b \in B$ элемент учун $z_n + b \in A$ бўлганлигидан A нинг ёпиқлигига асосан B дан олинган ихтиёрий b учун $z_0 + b \in A$ бўлади, яъни $z_0 \in A \underline{-} B$. Демак, $A \underline{-} B$ түплам ёпиқдир.

г) Айтайлик, A ва B лар R_n дан олинган ёпиқ қавариқ қисм түпламлар бўлиб, B компакт бўлсин. У ҳолда

$$\delta^*(\lambda, A \underline{-} B) \leq \delta^*(\lambda, A) - \delta^*(\lambda, B), \lambda \in R_n. \quad (6)$$

Бу ерда $\delta^*(\lambda, C) = \sup_{x \in C} \lambda' x$ — қавариқ C түпламнинг таянч функциясидир.

Исботи. $(A \underline{-} B) + B \subset A$ бўлганлигидан барча $\lambda \in R_n$ лар учун $\delta^*(\lambda, (A \underline{-} B) + B) \leq \delta^*(\lambda, A)$ бўлади. Бундан

ташқари, $\delta^*(\lambda, (A \underline{-} B) + B) = \delta^*(\lambda, A \underline{-} B) + \delta^*(\lambda, B)$. Бу муносабатни олдинги тенгизлилкка қўйиш (6) га олиб кела-ди.

д) A ёпиқ қавариқ түплам, B эса қавариқ компакт бўл-син. У ҳолда

$$(A + B) \underline{-} B = A. \quad (7)$$

Исботи. $A + B \subset A + B$ бўлганлигидан $A \subset (A + B) \underline{-} B$. Энди тескари мансубликни исботлаймиз. $F \triangleq (A + B) \underline{-} B$ деб белгилаймиз.

г) хоссага асосан

$$\delta^*(\lambda, F) \leq \delta^*(\lambda, A + B) - \delta^*(\lambda, B) = \delta^*(\lambda, A), \lambda \in R_n$$

га эга бўламиз, бу ердан $F \subset A$ эканлиги келиб чиқади.

е) A, B ва C лар R_n дан олинган қавариқ қисм түплам-лар бўлсин. У ҳолда

$$(A \underline{-} B) + C \subset (A + C) \underline{-} B. \quad (8)$$

Исботи. Айтайлик, $z \in (A \underline{-} B) + C$ бўлсин. У ҳолда $z = x + y$, бу ерда

$$x \in A \underline{-} B, \quad (9)$$

$$y \in C. \quad (10)$$

(9) дан геометрик айрмаси таърифида асосан

$$x + B \subset A \quad (11)$$

келиб чиқади.

(10) ва (11) ни қўшиб,

$$z \in (A + C) \underline{-} B$$

ни англатувчи

$$z + B \subset A + C$$

ни оламиз. Демак, (8) мансублик исботланди.

Фараз қилайлик, $\Omega(R_n) = R_n$ фазоннинг барча буш бўлмаган компакт қисм түпламларининг S түплами R_n да бирлик шардсан иборат бўлсин. Ихтиёрий $X, Y \subset \Omega(R_n)$ лар учун

$$\rho(X, Y) = \inf \{t \geq 0 : X \subset Y + tS, Y \subset X + tS\} \quad (12)$$

деб оламиз. Унда

$$\rho(X, Y) = \max \{\max_{x \in X} \rho(x, Y), \max_{y \in Y} \rho(y, X)\}$$

бұлишини текшириш қийин әмас. $\Omega(R_n) \times \Omega(R_n)$ да (12) муносабатлар билан аниқланған ρ функция метрика аксиомаларини қаноатлантиришини күрсатамиз:

1) Барча $X, Y \in \Omega(R_n)$ лар учун $\rho(X, Y) \geq 0$ бұлиши таърифдан келиб чиқади. $\rho(X, Y) = 0$ деб фараз қиламиз. Бу $X \subset Y, Y \subset X$ мансубликтарнинг үринли эканлигига эквивалент бұлиб, $X = Y$ ни англатади. Аксинча, агар $X = Y$ бұлса, $\rho(X, Y) = 0$ тенглик үз-үзидан равшандир.

2) ρ функцияның симметрикділі, яғни $\rho(X, Y) = \rho(Y, X)$ муносабатнинг үрінлилігі үз-үзидан равшан.

3) Үчбұрақ хоссаның ишботлаймиз: $\rho(X, Y) \leq \rho(X, Z) + \rho(Z, Y)$. $a = \rho(X, Z)$ $b = \rho(Z, Y)$ деб белгилаймиз. (12) аниқланышга күра:

$$X \subset Z + aS, Z \subset X + aS, Z \subset Y + bS, Y \subset Z + bS$$

бұлади. Булардан

$$X \subset Y + (a+b)S \text{ ва } Y \subset X + (a+b)S.$$

Демек,

$$\rho(X, Y) \leq a + b = \rho(X, Z) + \rho(Z, Y).$$

Шуны ишботлаш талаб қылғаны зди.

Шундай қилиб, ρ функция $\Omega(R_n)$ түпламда метриканы беради. Одатда у *Хаусдорф метрикасы* деб аталади.

Күйдеги натижаны ишботсиз көлтирамиз.

Бляшке теоремасы. Фараз қилайлык, $G - R_n$ даги компакт бұлсın. У ҳолда $\Omega(G) = \{X \in \Omega(R_n) | X \subset G\}$ түплам $\Omega(R_n)$ метрик фазонинг компакт қысм түплами бұлади.

Әнді ҳақиқий үқни $\Omega(R_n)$ метрик фазога $X(t)$ узлуксиз акслантиришни қараймиз. p ва q — ҳақиқий сонлар бұлсın, $p \leq q$:

$$Q = \{t_0 = p, t_1, \dots, t_k = q, t_0 < t_1 < \dots < t_k\}$$

Үшбу

$$\Sigma(Q) = \sum_{i=1}^k X(\tau_i)(t_i - t_{i-1})$$

йиғиндини аниқтаймиз, бу ерда $\tau_i \in [t_{i-1}, t_i]$.

Сұнgra, $X(t)$ ни ҳар қандай $t \in [p, q]$ да қавариқ түпла и бұлсın деб фараз қиламиз. У ҳолда, $\Sigma(Q)$ қавариқ компакт түплам бұлади. Шу билан бирга $\Sigma(Q)$, $[p, q]$ кесмани Q бұлишга боғлиқдир. $\delta(Q) = \max_{1 \leq i \leq k} |t_i - t_{i-1}|$ деб белгилаймиз.

Шундай $Y(p, q)$ қавариқ компакт түплам мавжуд бұлар

эканки, $\rho(Y(p, q), \Sigma(Q))$ масофа $\delta(Q)$ билгі бирга нолға интилади. Бу лимит $Y(p, q)$ түплам $X(t)$ акслантиришине интегралы деб аталади ва

$$Y(p, q) = \int_p^q X(t) dt$$

белги билан белгиланади. Бунда $Y(p, q) \in \Omega(R_n)$ интеграллаш чегаралари p ва q нинг узлуксиз функциясы бұлади.

Интегралнің хоссалары (исботсиз):

A. Агар $r, p \leq r \leq q$ тенгсөзликни қаноатлантираса, у ҳол-

$$\int X(t) dt + \int X(t) dt = \int X(t) dt.$$

B. $\int_p^q X(t) dt$ интеграл $y = \int_p^q x(t) dt$ күрнешдеги барча y нүктелер түплами билан устма-уст тушады, бу ерда $x(t)$ — үзгәрувчи t нинг қийматлари R_n да ётувчи үлчовли функциясы бұлжыл, $x(t) \in X(t), t \in [p, q]$.

3. Дифференциал үйинни ечиш. 1-бандда таърифланған дифференциал үйинга қайтады. Үйиннинг терминал M түплами R_n фазонинг вектор қысм фазоси бұлсın, деб фараз қиламиз. L деб M қысм фазонинг R_n га ортогонал түлди-рұвчисини, π деб эса R_n фазонинг L қысм фазога ортогонал проекциялаш амалини белгилаймиз. Энди

$$U(t) = -\pi e^{iA} BU, V(t) = \pi e^{iA} CV$$

деб белгилаймиз ва $S(t) = U(t) - V(t)$ түплам барча $t \geq 0$ ларда L нинг үлчовига тенг үлчовға әга бұлсın, деб фаза қиламиз.

(1) тенглемашынг бошланғич шартдаги ечимини ёзамиш:

$$x(t) = e^{iA} x_0 + \int_0^t e^{iA} [Bu(t-s) + Cv(t-s)] ds.$$

Сұнgra

$$W(t) = \int_0^t S(\tau) d\tau \quad (13)$$

деб оламиз.

$$T(x), t \geq 0 \text{ нинг}$$

$$\pi e^{iA} x \in W(t)$$

мансублик үринли бүлган минимал қийматини белгилаймиз. Агар бундай t мавжуд бўлmasa, $T(x) = +\infty$ деб оламиз. Факат $x \in M$ лар учун $T(x) = 0$ бўлишинни айтиб ўтамиз.

Куйидаги теорема $T(x)$ таърифининг моҳиятини очиб беради.

1-теорема. Агар $T(x_0) < +\infty$ бўлса, P_2 ўйинчи ҳар қандай ўлчовли $v(t) \in V$, $0 \leq t \leq T(x_0)$ бошқарувни қўлламасин, P_1 да шундай ўлчовли $u(t) \in U$ бошқарув топиладики, $x(T(x_0)) \in M$ бўлади, бу ерда $x(t)$, $0 \leq t \leq e_1$ (1) тизимнинг $u(t)$, $v(t)$, $u(t)$ ва $v(t)$ га мос ечимиdir.

Исботи. $T(x_0) < +\infty$ бўлганлигидан,

$$\pi e^{T(x_0)A} x_0 \in W(T(x_0))$$

бўлади. Демак, шундай ўлчовли $w(t)$, $0 \leq t \leq T(x_0)$ функция топиладики,

$$\pi e^{T(x_0)A} x_0 = \int_0^{T(x_0)} w(t) dt, \quad (14)$$

бу ерда $w(t) \in S(t)$, $0 \leq t \leq T(x_0)$.

Геометрик айирманинг таърифидан охирги мансублик

$$w(t) + \pi e^{tA} CV = -\pi e^{tA} BU, \quad 0 \leq t \leq T(x_0)$$

эканлигини англатади. Бу ердан, ҳар қандай ўлчовли $v(t) \in V$, $0 \leq t \leq T(x_0)$ функция учун шундай ўлчовли $u(t) \in U$ $0 \leq t \leq T(x_0)$ функция мавжудлиги ва

$$w(t) = -\pi e^{tA} Bu(T(x_0) - t) - \pi e^{tA} Cv(T(x_0) - t), \\ 0 \leq t \leq T(x_0)$$

еканлиги келиб чиқади. Демак, (14) дан

$$x(T(x_0)) \in M$$

мансубликка эквивалент бўлган

$$\pi e^{T(x_0)A} x_0 + \int_0^{T(x_0)} \pi e^{tA} (Bu(T(x_0) - t) + Cv(T(x_0) - t)) dt = 0$$

муносабатни оламиз (бу ерда $x(t)$, $t \geq 0$ (1) тизимнинг $u(t)$, $v(t)$ бошқарувларга мос ечимиdir). Теорема исботланди.

1-теоремадан агар P_2 ўйинчининг ε -стратегияси шундай бўлсанки, $\varepsilon \geq T(x_0)$ бўлса, P_1 ўйинчи ҳамиша ўйинни $T(x_0)$ дан кеч бўлмаган вақтда тамом қилиши мумкинлиги келиб чиқади.

Энди P_2 ўйинчининг ε -стратегияси учун $\varepsilon_1 < T(x_0)$ бўлга ҳолни қараймиз.

2-теорема. Айтайлик, $T(x_0) < +\infty$ бўлсин. P_2 ўйинчи

$[0, \varepsilon_1]$ вақт оралиғида қандай ўлчовли $v(t) \in V$, $0 \leq t \leq \varepsilon_1$ бошқарувни қўлламасин, P_1 ўйинчида шундай ўлчовли $u(t) \in U$, $0 \leq t \leq \varepsilon_1$ бошқарув топиладики, $T(x(\varepsilon_1)) < T(x_0) - \varepsilon_1$ бўлади, бу ерда $x(t)$, $0 \leq t \leq \varepsilon_1$ (1) тизимнинг $u(t)$, $v(t)$, $0 \leq t \leq \varepsilon_1$ бошқарувларга мос ечимиdir.

Исботи. $T(x_0) < +\infty$ бўлганлигидан

$$\pi e^{(t_1 + \varepsilon_1)A} x_0 \in W(t_1 + \varepsilon_1) \quad (15)$$

мансублик үринли бўлган $t_1 \geq 0$ қийматли тўплам бўш бўлмайди. ((15) мансублик $t_1 = T(x_0) - \varepsilon_1$ бўлганда үринлидир).

(15) ни унга эквивалент бўлган ушбу

$$\pi e^{(t_1 + \varepsilon_1)A} x_0 \in W(t_1) + \int_{t_1}^{t_1 + \varepsilon_1} S(t) dt \quad (16)$$

шаклда ёзамиз. Барча t лар учун $S(t) + V(t) \subset U(t)$ бўлганлигидан

$$\int_{t_1 + \varepsilon_1}^{t_1 + \varepsilon_1} S(t) dt + \int_{t_1 + \varepsilon_1}^{t_1 + \varepsilon_1} V(t) dt \subset \int_{t_1 + \varepsilon_1}^{t_1 + \varepsilon_1} U(t) dt.$$

(16) нийг иккала томонига $\int_{t_1 + \varepsilon_1}^{t_1 + \varepsilon_1} V(t) dt$ интегрални қўшиб ва охирги мансубликдан фойдаланиб,

$$\pi e^{(t_1 + \varepsilon_1)A} x_0 + \int_{t_1}^{t_1 + \varepsilon_1} V(t) dt \subset W(t_1) + \int_{t_1}^{t_1 + \varepsilon_1} U(t) dt$$

ни оламиз. Энди бу мансублика чал томондаги иккинчи ҳад үринига унинг элементларидан бирини, чунончи,

$$\pi e^{t_1 A} \int_0^{\varepsilon_1} e^{sA} Cv(\varepsilon_1 - s) ds$$

ни қўямиз, бу ерда $v(t)$, $0 \leq t \leq \varepsilon_1$ P_2 ўйинчининг $[0, \varepsilon_1]$ оралиқдаги бошқарувдан иборат. У ҳолда

$$\pi e^{(t_1 + \varepsilon_1)A} x_0 + \pi e^{t_1 A} \int_0^{\varepsilon_1} e^{sA} Cv(\varepsilon_1 - s) ds \in W(t_1) +$$

$$+ \int_{t_1}^{t_1 + \varepsilon_1} U(t) dt.$$

t_1 нинг (17) үринли бўлган минимал қийматини танлаб оламиз ва уни яна t_1 билан белгилаймиз, $t_1 \leq T(x_0) - \varepsilon_1$ эканлиги равшандир. Бундан ташқари, $\int_{t_1 + \varepsilon_1}^{t_1 + \varepsilon_1} U(t) dt$ тўпламнинг

(17) мансублик сақланадиган аниқ элементи мавжуд. Бу элементин ушбу

$$-\pi e^{t_1 A} \int_0^{\varepsilon_1} e^{sA} Bu(\varepsilon_1 - s) ds$$

күриниша ёзамиз, бу ерда $u(t)$, $0 \leq t \leq \varepsilon_1 - u(t) \in U$, $0 \leq t \leq \varepsilon_1$ шартни қаноатлантирувчи ўлчовли функция бўлиб, уни P_1 ўйинчининг $[0, \varepsilon_1]$ кесмадаги бошқаруви сифатида танлаб оламиз. У ҳолда (17) дан

$$\pi e^{t_1 A} (e^{\varepsilon_1 A} x_0 + \int_0^{\varepsilon_1} e^{sA} (Bu(\varepsilon_1 - s) + Cv(\varepsilon_1 - s)) ds) \in W(t_1)$$

муносабатни, яъни

$$\pi e^{t_1 A} x(\varepsilon_1) \in W(t_1)$$

ни оламиз (бу ерда $x(t)$, $0 \leq t \leq \varepsilon_1$ (1) тизимнинг $u(t)$, $v(t)$, $0 \leq t \leq \varepsilon_1$ бошқарувларга мос келган счимидир).

Охирги мансубликдан

$$T(x(\varepsilon_1)) \leq t_1 \leq T(x_0) - \varepsilon_1$$

еканлиги келиб чиқади. Теорема ишботланди.

1- ва 2- теоремаларнинг тасдиқлари P_2 ўйинчининг ҳар ҳар қандай ε -стратегияси ва ўйинчининг $T(x_0) < +\infty$ бўлган ҳар қандай бошлангич x_0 нуқтаси бўйича P_1 ўйинчининг x нуқтани M қисм фазога $T(x_0)$ вақтдан кеч бўлмаган вақтда келтирувчи бошқарувини кетма-кет қуриш имконини беради. Ҳакиқатан, P_2 ўйинчининг $[0, \varepsilon_1]$ кесмада берилган $v(t)$ бошқарув бўйича P_1 ўйинчи 2-теоремага асосан x нуқтани ε_1 моментда $T(x(\varepsilon_1)) \leq T(x_0) - \varepsilon_1$ ни қаноатлантирувчи, $x(\varepsilon_1)$ ҳолатга ўтказувчи $u(t)$ бошқарувни қуриш мумкин. Сунгра P_2 ўйинчининг $[\varepsilon_1, \varepsilon_1 + \varepsilon_2]$ кесмадаги $v(t)$ бошқаруви маълум бўлади. Яна аввалгидагидек мулоҳазалар юритиб, P_1 ўйинчининг $[\varepsilon_1, \varepsilon_1 + \varepsilon_2]$ кесмада шундай t (т) бошқарувини топамизки, $x(t)$ траекториянинг $t = \varepsilon_1 + \varepsilon_2$ моментдаги, унга мос $x(\varepsilon_1 + \varepsilon_2)$ нуқтаси

$$T(x(\varepsilon_1 + \varepsilon_2)) \leq T(x(\varepsilon_1)) - \varepsilon_1 \leq T(x_0) - (\varepsilon_1 + \varepsilon_2)$$

тенгизлигни қаноатлантиради. Бу жараённи кетма-кет давом эттириб, бирор $t = \varepsilon_1 + \varepsilon_2 + \dots + \varepsilon_k$ моментда, $T(x(\varepsilon_1 + \dots + \varepsilon_k)) \leq T(x_0) - (\varepsilon_1 + \dots + \varepsilon_k)$, $T(x(\varepsilon_1 + \dots + \varepsilon_k)) \leq \varepsilon_{k+1}$ бўлган $x(\varepsilon_1 + \dots + \varepsilon_k)$ ҳолатга келамиз.

1- теоремага асосан энди P_1 ўйинчи ўйинни бирор $t^* \leq T(x_0)$ моментда тамомлаши мумкин.

Демак, P_1 ўйинчи ε стратегиялар сипфида $T(x_0) < +\infty$ ни қаноатлантирувчи ихтиёрий x_0 нуқтада бошланган ўйинни $T(x_0)$ дан ошмайдиган t^* вақтда тамомлаши мумкин.

А Д А Б И Ё Т

1. Васильев Ф. П. Лекции по методам решения экстремальных задач. — М.: Изд-во МГУ, 1974.
2. Габасов Р., Кирilloва Ф. М. Качественная теория оптимальных процессов. — М.: Наука, 1971.
3. Красовский Н. Н. Теория управления движением. — М.: Наука, 1968.
4. Красовский Н. Н., Субботин А. И. Позиционные дифференциальные игры. — М.: Наука, 1974.
5. Лионс Ж. — Л. Оптимальное управление системами, описываемыми уравнениями с частными производными. — М.: Мир, 1972.
6. Понтроягин Л. С. и др. Математическая теория оптимальных процессов. — М.: Наука, 1976.
7. Понтроягин Л. С. Линейные дифференциальные игры, преследования. — Мат. сб. 1980, т. 112 (154), № 3 (7), с. 307—330.
8. Пшеничный Б. Н. Линейные дифференциальные игры. Автоматика и телемеханика, 1969, № 1, с. 65—78.
9. Фламинг У., Ришель Р. Оптимальное управление детерминированными и стохастическими системами. — М.: Мир, 1978.

МУНДАРИЖА

Русча нашрига сүз боши	3
I б ө б. Чизиқлы программалаштириш	7
1-§. Симплекс усули	7
2-§. Ыккиләмәлик назарияси	32
3-§. Ыккиләмәма симплекс усул	45
4-§. Нәглиёт масалалари	59
Адабиёт	78
II б ө б. Қавариқ программалаштириш	79
1-§. Қавариқ түгламлар ва функциялар	79
2-§. Күп — Таккер теоремаси	85
3-§. Ыккиләмәлик назарияси	93
4-§. Қвадратик масалани ечиш алгоритми	102
Адабиёт	118
III б ө б. Чизиқсиз программалаштириш	118
1-§. Чизиқсиз программалаштиришнинг асосий масаласи	119
2-§. Шартсиз минимум масаласи	122
3-§. Шартли минимум масаласи	128
4-§. Чекловлар тенгсизликлар тарзидә бўлганда функцияларни минималлаштириш	144
5-§. Силлиқмас масалалар	151
6-§. Векторли оптималлаштириш	170
Адабиёт	177
IV б ө б. Чизиқсиз программалаштиришнинг ҳисоблаш усуллари	177
1-§. Саралаш усуллари	179
2-§. Бир ўзгарувчили функцияларни минималлаштириш	197
3-§. Шартсиз минималлаштириш усуллари	206
4-§. Шартли минималлаштириш усуллари	220
Адабиёт	231
V б ө б. Динамик программалаштириш	231
1-§. Ресурсларни тақсимлаш масаласи	231
2-§. Деталларни икки дастгоҳда вакът бўйича оптимал қайта ишлаш	236
3-§. Тўрда энг қисқа йўлини қуриш	240
4-§. Максимал оқим хақидаги масела	243

5-§. Тўрли режалаштиришнинг бир масаласи	245
Адабиёт	248
VI б ө б. Вариациян ҳисобининг асосий масаласи	248
1-§. Вариацион ҳисобининг асосий масаласи	248
2-§. Вариациялар усули	254
3-§. Ўткинчи вариацияни текшириш	268
Адабиёт	277
VII б ө б. Оптимал бошқарув назарияси	277
1-§. Оптимал бошқарувнинг асосий масаласи	277
2-§. Понтрягиннинг максимум принципи	283
3-§. Трансверсаллик шартлари	292
4-§. Максимум принципининг қўлданитиши	305
5-§. Чизиқли тизимларни оптималлаштириш	316
6-§. Дискрет жарабўларни оптимал бошқариш	329
7-§. Тақсимланган параметрли тизимларни оптималлаштириш	340
8-§. Чизиқли дифференциал үйинлар	344
Адабиёт	353

Габасов Р., Кириллова Ф. М.

Г 12 Оптималлаштириш усуллари / (Таржимонлар: Х. Н. Жумаев, И. И. Исройлов) — 2- русча нашридан таржима.— Т.: Ўзбекистон, 1995.— 356 б.

ISBN 5-640-01326—5

I. Автордош.

Мазкур ўқув қўлланмаси университетлар математика факультетлари «Оптималлаштириш усуллари» курсининг амалдаги дастурига мувофиқ ёзилган. Ўнда оптималлаштириш масалаларини ҳал этиш учун назарий ва амалий ишларда қўлланадиган турли-туман усуллар: чизиқли ва қавариқ программалаштириш, чизиқсиз программалаштириш ва унинг ҳисоблаш усуллари, динамик программалаштириш, вариацион ҳисоб, оптимал бошқарув назарияси қамраб олинган.

32.97я73

РАФАИЛ ГАБАСОВ
ФАЙНА МИХАЙЛОВНА КИРИЛЛОВА

МЕТОДЫ ОПТИМИЗАЦИИ

Учебное пособие для студентов университетов

На узбекском языке

Издательство «Ўзбекистон» — 1995, 700129, Тошкент, Навои, 39

Кичик муҳаррир Ш. Соибназарова
Бадиий муҳаррирлар: Н. Сучкова, Ж. Гурова
Техмуҳаррирлар Н. Сорокина, А. Горшкова
Мусаҳҳиҳ Э. Ашуррова

Теришига берилди. 24.01.95. Босилига рухсат этилди. 10.07.95. Бинчими 84 × 108^{1/2}.
№ 2 босма көғозига «Литературная» гарнитурда юкори босма усулида босилди.
Шартли бос. 18,9. Нашр т. 18,33. 3000 нусха. Буюртма № 612.

«Ўзбекистон» нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Нашр № 116—94.
Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот кўмитаси ижарадаги Тошкент матбаа
комбинатида босилди. 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

№ 407—95
Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Республикасининг
Давлат кутубхонаси

Г 1602070000 — 102 95
У 353 (04) 95